

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ &
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΔΙΔΡΥΜΑΤΙΚΟ ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ - ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Π. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

**Πολιτική και Ηγεσία στον Θουκυδίδη και στον *Πολιτικό* του
Πλάτωνα**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2023

**ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΗΓΕΣΙΑ ΣΤΟΝ ΘΟΥΚΥΔΙΔΗ ΚΑΙ ΣΤΟΝ *ΠΟΛΙΤΙΚΟ* ΤΟΥ
ΠΛΑΤΩΝΑ**

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ &
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΔΙΔΡΥΜΑΤΙΚΟ ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ - ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Π. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

**Πολιτική και Ηγεσία στον Θουκυδίδη και στον *Πολιτικό* του
Πλάτωνα**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2023

Τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή

1. **Λεοντσίνη Γ. Ελένη**, Επίκουρη Καθηγήτρια του Τμήματος Φιλοσοφίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (επιβλέπουσα).
2. **Πέτσιος Θ. Κωνσταντίνος**, Καθηγητής του Τμήματος Φιλοσοφίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (μέλος).
3. **Καλογεράκος Γ. Ιωάννης**, Καθηγητής του Τμήματος Φιλοσοφίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών (μέλος).

Η έγκριση της παρούσης Μεταπτυχιακής Διπλωματικής Εργασίας υπό της Ειδικής Διατμηματικής Επιτροπής του Μεταπτυχιακού Προγράμματος του Τμήματος Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων δεν υποδηλοί την αποδοχή των γνώμων του συγγραφέως.

Στους γονείς μου

Περιεχόμενα

Πρόλογος	10
Εισαγωγή	11
Κεφάλαιο 1ο : Πολιτική και Ηγεσία: Το θεωρητικό πλαίσιο	18
1.1 Φιλοσοφικές Καταβολές της Πολιτικής Πράξης: Εισαγωγικές Επισημάνσεις	18
1.2 Ανθρώπινος Νόμος και Δίκαιο της Φύσης	24
1.3 Η Αθηναϊκή Δημοκρατία: Ιδεολογικές προκείμενες και Θεμελιώδεις Αρχές	34
1.4 Πολιτική και Ηγεσία: <i>ή περι τοῦ πολιτικοῦ ζήτησις</i>	46
Κεφάλαιο 2^ο : Θουκυδίδης	53
2.1 Πολιτική και <i>ἀνθρωπεῖα φύσις</i>	53
2.2 Ανάγκη και Δίκη	61
2.3 «Πρότυπα» Πολιτικής Ηγεσίας	69
2.4 Ηγεσία και Απόφαση	81
Κεφάλαιο 3ο: Πλάτων	95
3.1 Εισαγωγικές παρατηρήσεις στον <i>Πολιτικό</i>	95
3.2 Η αναζήτηση του ορισμού της πολιτικής	100
3.2 Τύποι Πολιτικής Ηγεσίας	120
Συμπεράσματα	131
Βιβλιογραφία	137
Περίληψη	158
Abstract	159

Πρόλογος

Η παρούσα Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Διϊδρυματικού Διατμηματικού Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Ελληνική Φιλοσοφία–Φιλοσοφία των Επιστημών» του Τμήματος Φιλοσοφίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Θα ήθελα να εκφράσω τις θερμότερες και πιο ειλικρινείς ευχαριστίες μου στην επιβλέπουσα καθηγήτριά μου, Επίκουρη Καθηγήτρια κα. Ελένη Λεοντσίνη, για την επιστημονική της καθοδήγηση, την άριστη επικοινωνία και συνεργασία μας και κυρίως για την αμέριστη εμπιστοσύνη που επέδειξε προς το πρόσωπό μου καθ' όλη τη διάρκεια εκπόνησης της εργασίας. Το ειλικρινές ενδιαφέρον της, ο πολύτιμος χρόνος που διέθεσε και οι συνεχείς προτροπές της συνέβαλαν τα μέγιστα στην ολοκλήρωση αυτής της μελέτης. Επίσης, θα ήθελα να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου και στα άλλα δύο μέλη της Τριμελούς Επιτροπής, τον Καθηγητή κ. Κωνσταντίνο Πέτσιο, ο οποίος με την επιστημονική του παρουσία και το ήθος του αποτέλεσε πηγή έμπνευσης για την μέχρι τώρα ακαδημαϊκή μου πορεία, και τον Καθηγητή κ. Ιωάννη Καλογεράκο για την πρόθυμη συμμετοχή του στην επιτροπή.

Ακόμα, θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στη Γραμματεία του Τμήματος Φιλοσοφίας για την πάντα άμεση ανταπόκρισή της σε οποιαδήποτε ανάγκη μου, όπως, επίσης, και στην κα. Γιώτα Σιούλα για την σημαντική βοήθεια που μου προσέφερε και την άψογη υπηρεσιακή και κυρίως διαπροσωπική συμπεριφορά της απέναντί μου.

Τέλος, θα ήθελα να εκφράσω από καρδιάς την ευγνωμοσύνη μου στους γονείς μου για την αμέριστη αγάπη, την υποστήριξη και την ενθάρρυνσή τους σε κάθε μου βήμα και σε κάθε μου επιλογή, δίχως την βοήθεια των οποίων δεν θα τα είχα καταφέρει. Κλείνοντας ένα μεγάλο «ευχαριστώ» στους φίλους μου και στην κοπέλα μου για την κατανόηση και την συμπαράστασή τους σε όλη τη διάρκεια των σπουδών μου.

ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

Εισαγωγή

Η παρούσα μελέτη επιχειρεί τη φιλοσοφική ενδοσκόπηση των εννοιών της πολιτικής και του πολιτικού ηγήτορα, όπως αυτές ενυπάρχουν στη Θουκυδίδη *Ξυγγραφή*¹ και στο έργο του Πλάτωνα *Πολιτικός*, και δευτερευόντως την παράλληλη διερεύνηση- στο βαθμό του εφικτού- των συναφειών ή αποκλίσεων στη σκέψη μεταξύ των δύο, σύμφωνα πάντα με την ανωτέρω στοχοθεσία. Το γενικό πλαίσιο εντός του οποίου εγγράφεται η έρευνα λαμβάνει υπόψη τις οντολογικές παρατηρήσεις σχετικά με την ανάπτυξη της ανθρώπινης φύσης και των εκτροπών της σε συνδυασμό με τον τρόπο κατανόησης του πολιτικού γίνεσθαι εμπεδωμένο εντός της εμπειρικής πραγματικότητας στο πλαίσιο της αρχαίας ελληνικής πόλης. Η διερεύνηση του θουκυδίδειου κειμένου και στη συνέχεια αυτή του πλατωνικού προσφέρει τη δυνατότητα φιλοσοφικής προσπέλασης της μορφολογίας και παθολογίας του πολιτικού φαινομένου, όπως αυτό εμφανίζεται κατά την εκδήλωση και τον απόηχο της ηθικοπολιτικής κρίσης που επέφερε σταδιακά ο Πελοποννησιακός Πόλεμος. Στην πορεία της μελέτης, προκειμένου η ουσία της πολιτικής και της ηγεσίας να αναδειχθούν εναργέστερα, συνεξετάζονται ζητήματα ηθικοκανονιστικής και νομιμοποιητικής υφής, όπως η σχέση ηγεσίας και πολιτικής νομιμοποίησης ή η αρεταϊκή συνάρτηση ατόμου-πόλεως.

Η επιλογή των συγκεκριμένων έργων της αρχαιοελληνικής γραμματείας δεν είναι τυχαία. Μελέτες της ελληνικής και διεθνούς βιβλιογραφίας εντοπίζουν σε καθένα από αυτά τις απαρχές ανακάλυψης και θεμελίωσης της πολιτικής επιστήμης².

*Το έργο του Θουκυδίδη και ο διάλογος *Πολιτικός* συντομογραφούνται στο εξής *Θουκ.* και *Πολιτ.* αντίστοιχα.

¹ Κανένας συγκεκριμένος τίτλος δεν χρησιμοποιείται από τον ίδιο τον Θουκυδίδη για το έργο του, αλλά λόγω του όρου *Ξυγγραφειν* (Θουκ.1.1.1), που υπάρχει, συνάγεται συνήθως ο τίτλος *Ξυγγραφή*, που υιοθετούμε και εμείς, βλ. σχετικά John H. Finley, *Θουκυδίδης*, Μετάφρ.-Αναλ. Βιβλιογραφία Τάσος Κουκουλιός, Αθήνα, Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, 2015, σ.15, σημ.1

² Μεταξύ άλλων για την πολιτική επιστήμη στον Θουκυδίδη, βλ. Josiah Ober, «Ο Θουκυδίδης και η ανακάλυψη της πολιτικής επιστήμης», στο: Αντ. Ρεγκάκος-Χ. Τσάγγαλης (επιμ.), *Τριάντα Δύο Μελέτες για τον Θουκυδίδη*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 2011, σσ.133-162· Gerald Mara, “Thucydides and Political Thought”, in: St.Salkever (ed.), *The Cambridge Companion to Ancient Greek Political Thought*, Cambridge, Cambridge University Press, 2009, pp.96-125· Ryan Balot, “Was Thucydides a Political Philosopher?”, in: Sara Forsdyke, Edith Foster, and Ryan Balot (eds), *The Oxford Handbook of*

Ταυτόχρονα, ο Werner Jaeger διαβλέπει τη «δυσκολία κατανόησης και τη βαθύτητα των εννοιών» εντός της θουκυδίδειας σκέψης, η οποία «συναγωνίζεται τους μεγαλύτερους Έλληνες φιλοσόφους»³ και «ήδη κρύβει τις απορίες ενός Πλάτωνα»⁴. Η J. de Romilly στο κλασικό έργο της για τον Θουκυδίδη και τον Αθηναϊκό Ιμπεριαλισμό γράφει χαρακτηριστικά πως «ο Πλάτων είναι ο μόνος που μπορεί να συσχετιστεί με τον Θουκυδίδη επειδή, όπως και αυτός, τοποθετεί την ποιότητα του πολιτεύματος όχι στην τυπική μορφή του, αλλά στη λειτουργία του»⁵. παραπέμποντας, μάλιστα, προς επίρρωση των γραφομένων της σε χωρίο του Πολιτικού⁶. Στο ίδιο έργο παρατίθεται και η άποψη του Thibaudet, σύμφωνα με την οποία ο Θουκυδίδης μοιάζει «σαν προάγγελο των διανοητών του 4^{ου} αιώνα, κατά το μέτρο που ανευρίσκεται σ' αυτόν η ιδέα του βασιλιά-κυβερνήτη»⁷. Παρόμοια και ο Simon Hornblower διατείνεται πως «υπάρχουν ομοιότητες ανάμεσα στα ιδεώδη του πολιτικού άνδρα που υποστηρίζει ο Πλάτων και σε αυτά του Περικλή στον Θουκυδίδη»⁸, ενώ υπό μια ευρύτερη θεώρηση επισημαίνει πως δεν έχει μελετηθεί από τις αρχές του 20^{ου} αι. η σχέση του Θουκυδίδη με το σωκρατικό corpus⁹. Ο Leo Strauss¹⁰ υποστηρίζει πως «όσο πρόδηλη κι αν είναι η διαφορά μεταξύ του Πλάτωνα και του Θουκυδίδη, οι διδασκαλίες τους δεν είναι κατ' ανάγκη ασυμβίβαστες· μπορεί να συμπληρώνονται αμοιβαία»¹¹, ενώ ιδιαίτερα σημαντικό κρίνεται και το έργο του Gerald Mara που προσεγγίζει πτυχές της θουκυδίδειας και πλατωνικής σκέψης σε σχέση με σύγχρονες κυρίως θεωρήσεις της δημοκρατίας¹². Τέλος, και πάλι ο Jaeger αναφέρει ρητώς πως

Thucydides, Oxford, Oxford University Press, 2017, pp.319-338· Πβ. για τον διάλογο Πολιτικός, Πλάτ. Πολιτ., 293c: «τις ἂν εὐρίσκει τοὺς ἄρχοντας ἀληθῶς ἐπιστήμονας»

³ Werner Jaeger, *Παιδεία. Η Μόρφωση του Έλληνα Ανθρώπου*, Μεταφρ. Γ.Π.Βερροίου, Προλ. Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλος, Τόμος Α', Αθήνα, Εκδόσεις «Παιδεία», 1968, σ.429

⁴ ό.π., σ.438

⁵ Jacqueline de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, μτφρ.Λ.Στεφάνου, Αθήνα, 2004, Παπαδήμας, σ.448

⁶ Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σ.448, σημ.44

⁷ ό.π., σ.447

⁸ Simon Hornblower, *Θουκυδίδης. Ο Ιστορικός και το Έργο του*, μτφρ. Α.Μανιάτη, Προλ.-Επιμ. Α. Μαρκαντωνάτος, Αθήνα, τυπωθήτω, 2003, σ.186

⁹ Simon Hornblower, "Intellectual Affinities", in: Jeffrey S. Rusten, *Thucydides*, Oxford, Oxford University Press, 2009, p.63

¹⁰ Για τη σχέση του Leo Strauss με το θουκυδίδειο κείμενο, βλ. Ηλίας Βαβούρας, «Ο Θουκυδίδης του Leo Strauss: Από τη βαρβαρότητα στην ελληνικότητα», *Φιλοσοφείν: επιστήμη, εύνοια, παρρησία*, 27 (2023), σσ.7-37

¹¹ Leo Strauss, *Η πόλη και ο άνθρωπος: Αριστοτέλης-Πλάτων-Θουκυδίδης*, μτφρ. Γ. Μερτίκας, Αθήνα, Κουκίδα, 2020, σ.238

¹² Gerald M. Mara, *The Civic Conversations of Thucydides and Plato. Classical Political Philosophy at the Limits of Democracy*, New York, SUNY Press, 2008.

«οι προσπάθειες του Πλάτωνα είναι κατά πρώτον λόγον προσανατολισμένες προς το πρόβλημα της εκπαίδευσης των ηγετών και οδηγητών του λαού»¹³, άποψη η οποία δεν βρίσκεται μακριά από αυτή του J. Ober για το θουκυδίδειο κείμενο, ότι, δηλαδή, επιδιώκει «να παράγει ηγέτες με τις ικανότητες του Περικλή»¹⁴. η προβληματική περί ηγεσίας τίθεται εμφανώς.

Η παράθεση των ανωτέρω αποσπασμάτων συγκροτεί ένα ερευνητικό πλαίσιο, εντός του οποίου εγγράφεται και η παρούσα μελέτη, στοχοθετημένη στη φιλοσοφική ψηλάφηση της πολιτικής και της ηγεσίας, προτείνοντας ως φιλοσοφικό «τόπο» έρευνας το κείμενο του Θουκυδίδη και το έργο του Πλάτωνα *Πολιτικός*. Ιδιαίτερα δε αξίζει να επισημανθεί πως εντός του πλατωνικού έργου- και ιδιαίτερα στον *Πολιτικό*- η φιλοσοφική έρευνα έχει αναγνωρίσει την πρακτική κατεύθυνση της διαλεκτικής, η οποία δεν απομακρύνει τον άνθρωπο του πνεύματος και της φιλοσοφίας από τη σφαίρα της κοινωνικής δράσης και των ζητημάτων της πόλεως¹⁵. Από την άποψη αυτή, η φιλοσοφική προσέγγιση του πλατωνικού κειμένου ενδεχομένως έρχεται εγγύτερα σε ένα πιο ρεαλιστικό πνεύμα που ενυπάρχει σαφώς στον Θουκυδίδη¹⁶. Καθίσταται, λοιπόν, σαφές πως η παρούσα ερευνητική προσπάθεια επιχειρεί τη φιλοσοφική αναζήτηση των απαρχών του θεωρητικού στοχασμού πάνω στην έννοια του πολιτικού ως εκείνο το στοιχείο που συγκεράζει τις ανομοιότητες των μελών της πόλης και δυνάμει μπορεί να εκφράσει το γενικό συμφέρον της κοινωνίας ως ολότητας.

Έτσι, τα ερευνητικά ερωτήματα που αναδύονται και χρήζουν απάντησης αφορούν κατ' αρχήν τον πυρήνα του πολιτικού φιλοσοφικού στοχασμού, δηλαδή υπό μια ευρεία άποψη τι είναι όντως πολιτικό και τι δεν είναι¹⁷. Ειδικότερα, ερευνώνται οι σχέσεις εξουσίας ανάμεσα σε άρχοντες και αρχόμενους, οι ποιότητες που οφείλει να φέρει ο αγαστός ηγήτορας και εν τέλει ο τρόπος αντιμετώπισης των προβλημάτων

¹³ Werner Jaeger, *Παιδεία. Η Μόρφωση του Έλληνα Ανθρώπου*, Μεταφρ. Γ.Π.Βεργίου, Προλ. Π.Ι.Μπρατσιώτου, Τόμος Β', Αθήνα, Εκδόσεις «Παιδεία», 1971, σ.25

¹⁴ Ober, «Ο Θουκυδίδης και η ανακάλυψη της πολιτικής επιστήμης», σ.161

¹⁵ Βασιλική Π. Σολωμού-Παπανικολάου, «Ανθρώπινος Βίος και Ηδονή κατά τον Πλάτωνα», αδημ.σ. Διδακτ. Διατρ., Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα, 2003, σσ. 104-118

¹⁶ Σχετικά με ζητήματα ρεαλισμού στον Θουκυδίδη, βλ. Gregory Crane, *Thucydides and the Ancient Simplicity. The Limits of Political Realism*, Berkeley-Los Angeles-London, University of California Press, 1998

¹⁷ Πβ. Πλατ. *Πολιτ.* 258c: «τήν οὖν πολιτικὴν ἀτραπὸν πῆ τις ἀνευρήσει;»

που προκύπτουν λόγω των αναπόφευκτων κοινωνικοπολιτικών συγκρούσεων. Ταυτόχρονα, εμβαθύνοντας στα ζητήματα πολιτικής και ηγεσίας, η έρευνα φιλοδοξεί να απαντήσει σε ερωτήματα, όπως ποια η φύση της πολιτικής εξουσίας και ποιος ο χαρακτήρας της πολιτικής γνώσης, καθώς, όπως προκύπτει από τη μελέτη των κειμένων, ο μεν Θουκυδίδης αντιλαμβάνεται την πολιτική ως ένα πεδίο με τους δικούς του νόμους και κανόνες¹⁸, ο δε Πλάτων στον *Πολιτικό* της προσδίδει σαφώς ένα επιστημολογικό περιεχόμενο¹⁹. Τέλος, διερευνάται η πολιτική διάσταση των αρετών, οι οποίες εκτός από θεωρητικό έχουν και πρακτικό χαρακτήρα, αφού ο πολιτικός ηγέτορας που τις εμφορείται έχει την ικανότητα να τοποθετεί τη δράση του στην ορθοπραξία και την δέουσα λήψη των αποφάσεων.

Προκειμένου να απαντηθούν τα ανωτέρω ερωτήματα όσο το δυνατόν με μεγαλύτερη ενάργεια, η μεθοδολογία που ακολουθείται στην παρούσα έρευνα αφορά κατ'αρχάς τη μελέτη και κριτική επισκόπηση των πρωτογενών πηγών, δηλαδή τη Θουκυδίδου *Ξυγγραφή* και τον *Πολιτικό* του Πλάτωνα, και έπειτα τη φιλοσοφική ανασυγκρότηση εννοιών, οργανωμένων σε επιμέρους υποκεφάλαια, ώστε να ανταποκρίνονται επαρκώς στην αρχική στοχοθεσία της μελέτης. Ταυτόχρονα αξιοποιούνται δευτερογενείς πηγές, όπως άρθρα και μελέτες, της ελληνικής και διεθνούς βιβλιογραφίας σχετικές τόσο με τα υπό εξέταση κείμενα, όσο και με τη γενικότερη προβληματική γύρω από θέματα πολιτικής και ηγεσίας στο πλαίσιο της αρχαίας ελληνικής πολιτικής σκέψης. Ωστόσο, προκειμένου να υπάρχει μια διαρκής αντιπαραβολή και καλύτερη τεκμηρίωση της ακολουθούμενης ανάλυσης, παρατίθενται σε μορφή παραπομπών τα αντίστοιχα πρωτότυπα χωρία των κειμένων που σχολιάζονται.

Βέβαια σε κάθε σημείο της έρευνα λαμβάνει υπόψη έναν καίριο περιορισμό. Καθένας από τους Θουκυδίδη και Πλάτωνα υπηρετεί ένα διαφορετικό επιστημολογικό παράδειγμα- υπό μια σύγχρονη οπτική ο πρώτος εγγράφεται στο πεδίο της ιστορίας²⁰, ο δεύτερος σε αυτό της φιλοσοφίας²¹- συνεπώς η αναγωγή στο

¹⁸ Πβ. Jaeger, *Παιδεία*, τ.Α', σ.427

¹⁹ Πλατ. *Πολιτ.* 258b: «πολιτικὸν [τὸν ἄνδρα] διαζητεῖν νῶν· καὶ μοι λέγε πότερον τῶν ἐπιστημόνων τιν' ἡμῖν καὶ τοῦτον θετέον, ἢ πῶς;»

²⁰ Πβ. σχετικά με την έννοια της Ιστορίας και του *ἱστορεῖν* στον Θουκυδίδη, βλ. Hornblower, *Θουκυδίδης. Ο Ιστορικός και το Έργο του*, σσ.45-51

πεδίο των εννοιών εκκινεί από διαφορετικές αφετηριακές θεωρήσεις²². Εντούτοις το μείζον για την έρευνα είναι πως αμφότεροι εντάσσονται στην ίδια περίπου ιστορική περίοδο και έχουν κοινές προσλαμβάνουσες, με τον Πλάτωνα (427-348/7π.Χ.)²³ να είναι μια γενιά νεότερος του Θουκυδίδη (περ.460-399π.Χ.)²⁴, κάτι που με τη δέουσα ερευνητική προσπάθεια κάνει εφικτή την ένταξή τους σε έναν κοινό ορίζοντα ερμηνειών και σημασιολογήσεων επί των θεματικών της πολιτικής και της ηγεσίας²⁵. Για να τεθεί, λοιπόν, αυτή η ερμηνευτική προοπτική, αξίζει να ληφθεί σοβαρά υπόψη η παρατήρηση του Jaeger, ότι στο έργο του Θουκυδίδη έχουν κατασταλάξει οι πνευματικές ζυμώσεις και τα πολιτικά γεγονότα ολόκληρης της προηγηθείσας εκατονταετούς περιόδου, το ρεύμα των οποίων εκβάλλει πλέον στην «εποχή της ανορθώσεως», τον 4^ο αιώνα, την εποχή του Πλάτωνα²⁶. Δεικνύοντας με τον τρόπο αυτό μια ενδογενή διασύνδεση και συνέχεια σε επίπεδο ιδεών.

Ως προς τη δομή της η παρούσα μελέτη επιμερίζεται σε τρία κεφάλαια. Το πρώτο κεφάλαιο επιχειρεί να θέσει τον εννοιολογικό καμβά, εντός του οποίου εγγράφεται η ερευνητική προσπάθεια ενδοσκόπησης της πολιτικής και της ηγεσίας στο έργο του Θουκυδίδη και στον *Πολιτικό* του Πλάτωνα στα επόμενα κεφάλαια. Αναλυτικότερα για το πρώτο κεφάλαιο, ο πολιτικός φιλοσοφικός στοχασμός ερείδεται τόσο στις καθιερωμένες πρακτικές και στις θεσμισμένες ρυθμίσεις εντός πόλεως, όσο και στις δυνατότητες του λόγου· τόσο ως έλλογη διεργασία, όσο και ως εγγυητική προϋπόθεση συγκρότησης και λειτουργίας του δημόσιου χώρου μέσω των γλωσσικών εννοιολογήσεων. Συνεπώς, είναι ανάγκη να εξεταστεί ο τρόπος συναρμογής του λόγου με την πράξη εντός πόλεως στη διαχρονία της αρχαιοελληνικής πολιτικής σκέψης, καθώς βασική προϋπόθεση της αγαστής ηγεσίας είναι να συμμετέχει τόσο στο ορθώς *θεωρεῖν*, όσο και στο ορθώς *πράττειν*.

²¹ Πβ. ορισμένες χρήσιμες παρατηρήσεις για την πολιτική θεωρία στην ιστορία της φιλοσοφίας, Γιάννης Πλαγγέσης, *Αρχαία Ελληνική Πολιτική και Κοινωνική Φιλοσοφία*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 2010, σσ.9-80

²² Πβ. Leo Strauss, "Political Philosophy and History", *Journal of the History of Ideas*, 10:1 (1949), pp. 30-50· Γιώργος Κοντογιώργης, «Προαπαιτούμενα για την κατανόηση και την επικαιρότητα του Θουκυδίδη», *Φιλοσοφείν: επιστήμη, εύνοια, παρρησία*, 27 (2023), σσ.109-121

²³ Σχετικά με τον βίο του Πλάτωνα, βλ. Karl Bormann, *Πλάτων*, μτφρ.Ιωάννης Γ. Καλογεράκος, Αθήνα, Ινστιτούτο του Βιβλίου-Α.Καρδάμιτσα, 2006, σσ.11-17

²⁴ Σχετικά με το βίο του Θουκυδίδη, βλ. Finley, *Θουκυδίδης*, σσ.15-45

²⁵ Πβ. Strauss, *Η πόλη και ο άνθρωπος: Αριστοτέλης-Πλάτων-Θουκυδίδης*, σσ.237-247

²⁶ Πβ. Jaeger, *Παιδεία*, τ.Β', σσ.18-21

Ταυτόχρονα, αναπόσπαστη πτυχή της προβληματικής περί ηγεσίας είναι η θέση του δικαίου και ποιος ο τρόπος νομιμοποίησης της εξουσίας· εξετάζονται, λοιπόν, οι διαχρονικές αντιλήψεις περί δικαίου που εκβάλλουν στο σχήμα *νόμος - φύσει*, που ως συνιστώσα της εν γένει πνευματικής κίνησης των σοφιστών σαφώς επηρέασε τις αντιλήψεις των Θουκυδίδη και Πλάτωνα. Ειδικότερα, για την φιλοσοφική επισκόπηση που επιχειρεί η παρούσα μελέτη, και σε ό,τι αφορά την αρχαία πολιτική σκέψη, είναι ανάγκη να τεθεί ένα πλαίσιο αναφοράς που οριοθετεί το πολιτικό φαινόμενο. Αυτό δεν είναι άλλο από την Αθηναϊκή Δημοκρατία, κυρίως ως «*θεσμική εμπραγμάτωση της ισονομίας*»²⁷, που επισυνέβη τον 5^ο αι., αλλά έδωσε την απαραίτητη ώθηση σε επίπεδο ιδεών και για τις πνευματικές αναζητήσεις του 4^{ου} αι. π.Χ.²⁸. Έτσι, λοιπόν, το πρώτο κεφάλαιο στοχοθετείται στη συγκρότηση ενός πλαισίου εντός του οποίου το πολιτικό συναρτάται με το κοινωνικό και την ιστορία.

Το δεύτερο κεφάλαιο της μελέτης εστιάζει στη διερεύνηση της Θουκυδίδου *Ευγγραφής*. Το έργο του Θουκυδίδη δομείται επί τη βάση της συστηματικής παρατήρησης και ανάλυσης της ανθρώπινης φύσης και των αναλλοίωτων ιστορικών αρχών που διέπουν την ανθρώπινη βιωτή πραγματικότητα και του τρόπου αλληλεπίδρασής των με το πολιτικό γίνεσθαι εντός πόλεως. Υπό αυτό το πρίσμα, η παρούσα μελέτη διερευνά τις εκφάνσεις της *ανθρώπινης φύσης*, καθώς και της *αναγκαιότητας*, που συνιστούν –σύμφωνα με την έρευνα- τα δύο θεμελιώδη μεγέθη από τα οποία αναφύεται η ουσία της πολιτικής και κατ' επέκταση τα πρότυπα πολιτικής ηγεσίας. Έτσι, η έρευνα υπεισέρχεται στη διάγνωση των ποιοτικών χαρακτηριστικών και ικανοτήτων, που εμφορείται ο αγαστός ηγήτορας, που στο θουκυδίδειο έργο συμπυκνώνονται στην προσωπικότητα του Περικλή. Βέβαια, προκειμένου να επιτευχθεί μια πιο ολοκληρωμένη προσέγγιση, συνεξετάζονται και άλλες ηγετικές μορφές, όπως ο Θεμιστοκλής ή ο Κλέων και ο Αλκιβιάδης. Τέλος και καθότι η πολιτική ηγεσία είναι συνυφασμένη με την έννοια της απόφασης, την *εὐβουλίαν*, επιχειρείται μια ανάλυση της θεώρησης του Θουκυδίδη επί της διαδικασίας ακριβώς λήψης των πολιτικών αποφάσεων.

²⁷ Κωνσταντίνος Θ. Πέτσιος, *Φιλοσοφία και Ρητορική στην Κλασική Σκέψη*, Αθήνα, Gutenberg, 2018, σ.20

²⁸ Πβ. Jaeger, *Παιδεία*, τ.Β', σσ.19-23

Το τρίτο κεφάλαιο υπεισέρχεται στην ανάλυση του πλατωνικού έργου *Πολιτικός*. Καθότι η πλατωνική φιλοσοφία αποτελεί ένα ευρύ πεδίο μελέτης, παρατίθεται ένα σύντομο πλην, όμως, ουσιώδες υποκεφάλαιο με απαραίτητες επισημάνσεις επί του εξεταζόμενου διαλόγου, προκειμένου να προσδιοριστεί η θέση του εντός της πλατωνικής φιλοσοφίας. Έπειτα, ακολουθεί ένα εκτενές υποκεφάλαιο σχετικά με την αναζήτηση του ορισμού και τη λειτουργία της πολιτικής, από όπου και συνάγεται η θεμελίωσή της σε ένα επιστημολογικό υπόβαθρο. Η διερεύνηση της πολιτικής είναι αναγκαία προκειμένου να τεθεί ένα πλαίσιο, εντός του οποίου δύναται να συγκροτηθούν τρεις εναλλακτικοί τύποι ηγεσίας, που αντιστοιχούν στον πολιτικό ως ποιμένα ή ως γιατρό-θεραπευτή ή ως υφαντή. Εξετάζεται ενδελεχώς κάθε τύπος ηγέτη, αναδεικνύοντας τόσο τις ιδιαίτερες ποιότητές του, όσο και τα όποια αδύναμα χαρακτηριστικά του. Τέλος, ακολουθεί ένα κεφάλαιο γενικών συμπερασμάτων και κριτικής αποτίμησης της συνολικής ερευνητικής προσπάθειας.

Κεφάλαιο 1ο : Πολιτική και Ηγεσία: Το θεωρητικό πλαίσιο

1.1 Φιλοσοφικές Καταβολές της Πολιτικής Πράξης: Εισαγωγικές Επισημάνσεις

Η προσπάθεια φιλοσοφικής ενδοσκόπησης του πολιτικού γίνεσθαι στο πλαίσιο της αρχαίας ελληνικής πόλης αναδύει την άρρηκτη διασύνδεση αυτού με την ιστορική και εμπειρική πραγματικότητα, την οποία ο αρχαιοελληνικός στοχασμός υπό ορθολογικούς όρους επιχείρησε να διακριβώσει και μέσω του φιλοσοφικού *ἀπορεῖν* να μεταγράψει σε θεωρητικές προκείμενες διανθρώπινης πράξης²⁹. Η διανοητική διείσδυση και η ενεργητική διερώτηση για τη φύση των πραγμάτων θεμελιώνει τη φιλοσοφική σκέψη, που δεν αποδέχεται αβούλως την επιφάνεια αυτών, αλλά επιχειρεί να προσεγγίσει το φυσικό υπόστρωμα των αντιληπτών δια της εμπειρίας φυσικών φαινομένων³⁰. Κατά την αρχαιοελληνική αντίληψη, ο κόσμος συνιστά ένα έλλογο Όλον³¹, που προκύπτει από την εύρυθμη διάταξη των αντίρροπων συμπαντικών δυνάμεων, μέρος του οποίου είναι και ο άνθρωπος³². Κατ' επέκταση η πολιτική κοινωνία αντανακλά το φυσικό κόσμο στο κοινωνικοπολιτικό του ανάλογο, με σκοπό να συναρθρώσει και να ρυθμίσει εύτακτα τα διαφορετικά γνωρίσματα και τα ειδοποιά στοιχεία των μελών της³³. Συνεπώς, η πολιτική αποτελεί επιστήμη, καθώς διερευνά τη φύση των ανθρώπινων όντων και μέσω της ενδελεχούς παρατήρησης της βιωτής πραγματικότητας δομείται στη γνώση των αρχών γένεσης, αλλαγής και φθοράς του φυσικού-κοσμικού γίνεσθαι³⁴. Με άλλα λόγια, η πολιτική δεν δρα καιροσκοπικά παρασυρμένη από τις μεταβολές των ιστορικών και

²⁹ Πέτσιος, *Φιλοσοφία και Ρητορική στην Κλασική Σκέψη*, σ.17· Ernest Barker, *Ο Πολιτικός Στοχασμός στην Αρχαία Ελλάδα: Ο Πλάτων και οι καταβολές του*, μτφρ. Κ. Κολιόπουλος, Επιστ. επιμ. Ηλ. Παπαγιαννόπουλος, Αθήνα, Ποιότητα, 2007, σ.23

³⁰ Ηλίας Βαβούρας, *Ο πολιτικός Ανήρ στην Αρχαία Ελλάδα: Οι φιλοσοφικές καταβολές της πολιτικής πράξης (Από την Ομηρο στον Αριστοτέλη)*, Πρόλογος Παν. Δόικος, Θεσσαλονίκη, Ζήτηρος, 2014, σ.14

³¹ Πέτσιος, *Φιλοσοφία και Ρητορική στην Κλασική Σκέψη*, σ.17

³² Πβ. Κατερίνα Δ. Χατζοπούλου, « Η χρησιμότητα της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας στην κοινωνικοπολιτική σκέψη», *Σύμμεικτα Πολιτικού Στοχασμού, Πρακτικά Α' Πανελληνίου Συνεδρίου Πολιτικής Φιλοσοφίας*, Επιστ. και φιολ. Επιμ. Μ. Γρηγοροπούλου – Κ.Γεωργιάδης, Καβάλα, Σαίτα, 2016, σσ.1-24

³³ Βαβούρας, *Ο πολιτικός Ανήρ στην Αρχαία Ελλάδα: Οι φιλοσοφικές καταβολές της πολιτικής πράξης*, σ.14· Ηράκλειτος, *Περί Φύσεως*, DK B8: τὸ ἀντίξουν συμφέρον καὶ ἐκ τῶν διαφερόντων καλλίστην ἄρμονίαν

³⁴ Πλάτων, *Πολιτικός*, «Οι Αρχές της Πλατωνικής Πολιτικής Επιστήμης», Εισ.-φιλοσοφική ερμηνεία: Ηλ. Βαβουρας, μτφρ.-ανάλ. Θ. Μαυρόπουλος, Πρόλ.: Ζουράρις Κ., Θεσσαλονίκη, Ζήτηρος, 2010, σ.57

κοινωνικών φαινομένων, ούτε εξαρτάται από χρονικές παραμέτρους ή ιδιοτελή κίνητρα. Έτσι, ανάγεται σε επιστήμη, που δομείται στη βάση των θεωρητικών διακριβώσεων των ανθρωπίνων πραγμάτων, και μέσω της γνώσης αυτών δύναται να κατευθύνει τον άνθρωπο και την κοινωνία προς έναν τελικό σκοπό αληθινής ευζωίας³⁵.

Είναι σημαντικό να επισημανθεί πως εκ φύσεως η ανθρώπινη πολιτική πράξη διαθέτει μια ενδογενή διασύνδεση με δύο παράγοντες. Ο πρώτος αφορά την άσκηση εξουσίας, δηλαδή την τροπή της δυνατότητας (ή και της δύναμης) για πράξη προς την ανάπτυξη ενός δημιουργικού χειρισμού της ανθρώπινης ιδιαιτερότητας που κυβερνάται, συντονίζοντας αποτελεσματικά το σύνολο των επιμέρους ιδιαιτεροτήτων των εξουσιαζόμενων³⁶. Από την άλλη, ο δεύτερος παράγοντας αφορά την κρίσιμη διακρίβωση και ρύθμιση της αξιολογικής διαβάθμισης των πράξεων αυτών, με τέτοιο τρόπο που να φέρουν μια θετική ποιότητα, δίχως να ευνοούν και να διαμορφώνουν μια σχέση υποταγής και επιβολής³⁷. Έτσι, η πολιτική δεν νοείται ως διαχείριση πραγμάτων, αλλά ως διακυβέρνηση ανθρώπων³⁸ και κατ' επέκταση η ποιότητα του πολιτικού ανδρός, του *ηγέτορα*, δοκιμάζεται στον τρόπο προσανατολισμού της πολιτικής-κυβερνητικής πράξης, που φέρει το διακύβευμα για το εάν θα προάγει μια ανοιχτή και δυναμική συλλειτουργία των επιμέρους υποκειμένων ή θα εκμεταλλευτεί την πρακτική του δυνατότητα για δύναμη, επιβάλλοντας έναν κυριαρχικό χειρισμό επί της ανθρώπινης ιδιαιτερότητας³⁹.

Σε κάθε περίπτωση έχει καταστεί σαφές πως το πεδίο ενδιαφέροντος είναι ο πρακτικός βίος. Ωστόσο, αποτελεί ανάγκη στο σημείο αυτό να παρατεθεί μια σημαντική επισήμανση. Η προσπάθεια διαύγασης της αρχαίας ελληνικής πολιτικής σκέψης στην πράξη χρειάζεται να τεθεί υπό μια τέτοια ερευνητική προοπτική υπό το πρίσμα της πολιτικής φιλοσοφίας, που να υπαγορεύει τη συνεξέταση των πρακτικών και κατοπτρεύσιμων μορφών πολιτικής πράξης σε κάθε διαφορετική περίπτωση με την

³⁵ Πλάτων, *Πολιτικός*, «Οι Αρχές της Πλατωνικής Πολιτικής Επιστήμης», σσ.57-58

³⁶ Βαβούρας, *Ο πολιτικός Ανήρ στην Αρχαία Ελλάδα: Οι φιλοσοφικές καταβολές της πολιτικής πράξης*, σ.7

³⁷ *ό.π.*, σ.7

³⁸ Πβ. Κώστας Θεολόγου, «Το φαύλον, το μέσον και το πάνυ ακριβές, Για τη διάδραση της Πολιτικής με την Τεχνολογία και τη Διακυβέρνηση», *Φιλοσοφείν: επιστήμη, εύνοια, παρρησία*, 27 (2023), σσ.79-90

³⁹ *ό.π.*, σ.8, 16

εμβάθυνση στο διστορικό γίνεσθαι των δυποκειμενικών ανθρωπίνων σχέσεων σε ό,τι αφορά την πολιτειακή οργάνωση και συμπεριφορά⁴⁰. Απλούστερα, δεν δύναται να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα για την ουσία και την ποιότητα του πολιτικού πράττειν αποκλειστικά από την θεώρηση του ορατού και προφανούς αποτελέσματος των πολιτικών ενεργειών, καθώς κάτι τέτοιο αδυνατεί να συλλάβει τη δυναμική της φύσης του πολιτικού στοιχείου στον άνθρωπο, που υπερβαίνει την χρονολογική ροή της ιστορικότητας⁴¹. Το αντιληπτό πολιτικό γεγονός εντός των συνεχών μεταβολών δύναται να παράσχει την πρόσβαση στους εντοπίσιμους μηχανισμούς και τις παρατηρήσιμες εξωτερικεύσεις της κάθε πολιτικής λογικής, έτσι ώστε μέσω της ανθρωπολογικής οπτικής να αναζητηθεί ένα σταθερό έρεισμα εν είδει κανόνος, που θα συνέχει τον πολιτικό και κοινωνικό χώρο ⁴² . Ιδιαίτερα για την πνευματική σύλληψη του Θουκυδίδη, η πολιτική συνιστά ένα πεδίο που το διέπουν οι δικοί του νόμοι και κανόνες, και είναι δυνατόν να προσεγγισθούν, όταν τα γεγονότα παρατηρούνται όχι μεμονωμένα, αλλά συνδεδεμένα με τη διαρκή ροή των πραγμάτων⁴³.

Όπως παρατηρεί ο W. Jaeger ανάκαθεν η αρχαιοελληνική σκέψη κατευθυνόταν προς τη γνώση και προς το γενικό⁴⁴. Κοιτίδα της κλασικής πολιτικής φιλοσοφίας, όπως αυτή εμφανίζεται τον 5^ο και 4^ο αι. π.Χ. αποτελεί η ομηρική ποιητική σύνθεση, η οποία μολονότι δεν αποτελεί κάποιου είδους καταγραφή μιας πολιτικής ή ηθικής θεωρίας ⁴⁵ , εντούτοις συνιστά μια εναρκτήρια προσπάθεια αυτοπροσδιορισμού του ανθρώπου σε σχέση με το φυσικό του περιβάλλον και έως ένα βαθμό μια ορθολογική προσέγγιση της κοινωνικής συγκρότησής του ⁴⁶ . Στα ομηρικά έπη, αρθρωμένα μεταξύ του δίπολου Μύθος-Λόγος, πίσω από κάθε πράξη και κάθε χαρακτήρα υποφώσκει κάποιος κανόνας ή θεσμός ή μια μακροχρόνια

⁴⁰ ό.π., σ.8

⁴¹ ό.π., σσ.10-11

⁴² αυτόθι· Πέτσιος, *Φιλοσοφία και Ρητορική στην Κλασική Σκέψη*, σσ. 59-65· Πβ. Donald Kagan, *The Great Dialogue. History of Greek Political Thought from Homer to Polybius*, New York, Free Press, 1965, p.114.

⁴³ Jaeger, *Παιδεία*, τ.Α', σ.427

⁴⁴ Jaeger, *Παιδεία*, τ.Α', σ.426

⁴⁵ Paul Cartledge, *Η Αρχαία Ελληνική Πολιτική Σκέψη στην Πράξη*, Αθήνα, Λιβάνης, 2011, σ.103

⁴⁶ Ηλίας Βαβούρας, *Ο πολιτικός Ανήρ στην Αρχαία Ελλάδα: Οι φιλοσοφικές καταβολές της πολιτικής πράξης*, σσ.19-20· Πβ. Γεώργιος Κ. Βλάχος, *Πολιτικές Κοινωνίες στον Όμηρο*, μτφρ. Μ. Παϊζη-Αποστολοπούλου-Δημ.Γ. Αποστολόπουλου, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., σ.21

κοινωνικοπολιτική διαδικασία, που εξεικονίζει μια ενυπάρχουσα κοσμοθεώρηση ή ακόμα και μια- συγκαρινή των επών- ώριμη φιλοσοφία ⁴⁷ . Μύθος και Λόγος συγκλίνουν υπό το πρίσμα της αναζήτησης της αιτιότητας των φυσικών κινήσεων και μεταβολών, που διέπουν τον κόσμο⁴⁸. Στο ομηρικό γίνεσθαι δεν υπάρχουν σαφή όρια μεταξύ του θεϊκού επέκεινα και του ανθρώπινου πεδίου δράσης, καθώς οι αλληλοπεριχλούμενες χωρικές βαθμίδες επικυρώνουν τη συνάφεια ενός δυναμικού Όλου, που καλείται Φύση ⁴⁹ . Συνεπώς με βάση αυτή την οπτική δύναται να υποστηριχθεί ότι η μυθική ερμηνεία διαθέτει μια ενδογενή συνάφεια με το Λόγο, την ορθολογική ερμηνεία, γιατί ακριβώς επιζητά την εύρεση της αλήθειας· ωστόσο, στερούμενη πληθώρας έλλογων ερεισμάτων καταφεύγει στο συμβολισμό. Άλλωστε, όπως εύστοχα διατυπώνει και ο Βίλχελμ Νέστλε, ο συμβολισμός υπάγεται ήδη σε μια υψηλότερη βαθμίδα της νόησης⁵⁰.

Από την άποψη της πολιτικής φιλοσοφίας αυτό που έχει σημασία να τονισθεί για το ομηρικό έπος είναι ότι σε κανένα σημείο του δεν αμφισβητείται η πολιτική προδιάθεση του ανθρώπου και η έμφυτη κοινωνικότητά του⁵¹. Κάθε ον που διαβιεί εκτός του πολιτικού συνέχειν προσιδιάζει των *υπερφιάλων άθεμίστων Κυκλώπων*⁵², για τους οποίους ο Όμηρος γράφει χαρακτηριστικά ότι ούτε βουλευτήρια δεν έχουν, ούτε γνωρίζουν συνάξεις και νόμους ⁵³ . Δεν είναι τυχαίο άλλωστε, πως αιώνες αργότερα ο Αριστοτέλης θέτει στο επίκεντρο του αποδεικτικού του επιχειρήματος για τη φυσική πολιτική προδιάθεση του ανθρώπου τον Όμηρο ⁵⁴ . Στο ομηρικό έπος εξεικονίζονται παραδειγματικοί τύποι ανθρώπων, ηρώων και θεών, οι οποίοι είναι αποκρυσταλλώσεις εκφάνσεων και προοπτικών του ανθρώπινου εμπράγματος βίου⁵⁵. Ο Όμηρος αποτυπώνει *«αντίθετους τύπους γυναικών με την Ελένη και την Ανδρομάχη,*

⁴⁷ Βαβούρας, *Ο πολιτικός Ανήρ στην Αρχαία Ελλάδα*, σ.20· Βλάχος, *Πολιτικές Κοινωνίες στον Όμηρο*, σ.21

⁴⁸ Πβ. Bruno Snell, *Η ανακάλυψη του πνεύματος*, μτφρ. Δ. Ιακώβ, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 1981, σσ. 19-42· Πβ. Θεόφιλος Βέικος, *Οι Προσωκρατικοί*, Ε' Έκδοση, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1998, σ.19

⁴⁹ Bertrand Russell, *A History of Western Philosophy*, New York, Simon and Schuster, 1945, p.11

⁵⁰ Βίλχελμ Νέστλε, *Από τον Μύθο στον Λόγο*, μτφρ. Α. Γεωργίου, Αθήνα, Γνώση, 2010, σ.15

⁵¹ Βαβούρας, *Ο πολιτικός Ανήρ στην Αρχαία Ελλάδα: Οι φιλοσοφικές καταβολές της πολιτικής πράξης*, σ.27-28

⁵² Ομήρ, *Όδύσ.* ι 105

⁵³ Ομήρ, *Όδύσ.* ι 105-115

⁵⁴ Αριστ. *Πολ.* 1253a

⁵⁵ Πβ. Βαβούρας, *Ο πολιτικός Ανήρ στην Αρχαία Ελλάδα: Οι φιλοσοφικές καταβολές της πολιτικής πράξης*, σ.26

αντίθετους τύπους ανδρών με τον Έκτορα και τον Αχιλλέα, διαφορετικές ηλικίες και διάνοιες με τον πολυμήχανο Οδυσσέα, τον σοφό Νέστορα, τον υπερόπτη Αγαμέμνονα και τον απλοϊκό Αίαντα»⁵⁶, βασίζοντας επί της ουσίας τα ποιήματά του στην παρατήρηση της κοσμικής ανθρώπινης εμπειρίας και συμπεριφοράς και ανάγοντάς τες σε τυπολογικές εξεικονίσεις εν ιδεί «γενικής προσωπογραφίας»⁵⁷. Υπό το πρίσμα αυτό, η ετυμολογική αναδίφηση στα ονόματα των θυγατέρων του ηγήτορα των Ελλήνων, Αγαμέμνονα, εξεικονίζει τους τρεις βασικούς πυλώνες του *ἄρχειν*: τον ορθό νόμο στο όνομα της Χρυσοθέμιδος, την δικαιοσύνη του δικαζομένου λαού στην Λαοδίκη και την βασιλική-πολιτική ισχύ στην Ιφιάνασσα⁵⁸.

Ο ποιητής αξιοποιεί δεξιοτεχνικά το πλαίσιο της αντιπαραβολής «τύπων», καθώς-μέσω εις εξ αυτών- όπως είναι αυτή του ικανότερου χειριστή του λόγου, Οδυσσέα, με τον ολιγόλογο πλην πρακτικό, Αίαντα, αναδύεται το ιδεώδες πρότυπο της μόρφωσης του ατόμου, δηλαδή η συνένωση λόγων και έργων⁵⁹. Δεν είναι τυχαίο, άλλωστε, ότι πρόθεση του ποιητή των επών είναι να απεικονίσει το ιδεώδες της ευγενούς μόρφωσης στο πρόσωπο του κορυφαίου ήρωα των επών, τον Αχιλλέα, όπως καταδεικνύει η εκφώνηση της ρήσης «*μύθων τε ῥητῆρ' ἔμεναι πρηκτῆρά τε ἔργων*»⁶⁰ από τον παιδαγωγό του Μυρμιδόνα ήρωα, Φοίνικα⁶¹. Ο λόγος, από τη μια πλευρά, ως νοητική διεργασία και ρητορική δεινότητα και η πράξη, από την άλλη πλευρά, ως μετουσίωση των διανοητικών συλλήψεων σε πράττειν συγκροτούν την πολιτική αρετή⁶². Παρά τον ανταγωνιστικό χαρακτήρα των αξιών⁶³ στον Όμηρο, αυτό που έχει

⁵⁶ Finley, *Θουκυδίδης*, σ.48

⁵⁷ *αυτόθι*

⁵⁸ J.A. Cramer, *Anecdota Graeca*, Vol.I, Oxonii, E Typographeo Academico, 1835, p.54, σχόλιο 141 Ib

⁵⁹ Όμηρ., *Ιλ.* I 438-443· Πβ. Werner Jaeger, *Παιδεία*, τ.Α', σ.42

⁶⁰ Όμηρ., *Ιλ.* I 443

⁶¹ Jaeger, *Παιδεία*, τ.Α', σ.42

⁶² Βαβούρας, *Ο πολιτικός Ανήρ στην Αρχαία Ελλάδα: Οι φιλοσοφικές καταβολές της πολιτικής πράξης*, σ.50. Στο σημείο αυτό αξίζει να παραβάλουμε και τον ησιόδειο μύθο της γεννήσεως της Αθηνάς, σύμφωνα με τον οποίο ο Δίας, ο ανώτατος άρχων και πηγή του παντός, κατάπιε την Μήτιδα, την προσωποποίηση της πρακτικής ευφυΐας, και εκ του νοός του Δία γεννήθηκε η Αθηνά, η θεά της σοφίας. Εάν δύναται να προβούμε σε ένα είδος αποσυμβολισμού, η σοφία γεννάται έπειτα από την εγκαθίδρυση πολιτικής κοινωνίας και την εμπράγματη νόηση του ανθρώπου εντός του πολιτικού περιβάλλοντος, βλ. Ησιόδος, 886-890· Richard Buxton, *Οι ελληνικοί μύθοι: Ένας ολοκληρωμένος οδηγός*, επιμ.Δ.Ι. Ιακώβ, μτφρ. Τ. Τυφλόπουλος, Β' έκδοση, Αθήνα, Πατάκης, 2014, σσ. 68-70, 78· G.B.Kerferd, *Η σοφιστική κίνηση*, Αθήνα, Ινστιτούτο του Βιβλίου-Μ. Καρδάμιτσα, 1996, σσ.203-214

σημασία για την πνευματική εξέλιξη της προφιλοσοφικής σκέψης είναι ότι στα ομηρικά έπη «γεννιέται η αντίληψη ότι αίτιο μιας πράξης είναι ο άνθρωπος»⁶⁴.

Το ειδοποιό γνώρισμα του ανθρώπου αναμφισβήτητα είναι ο λόγος⁶⁵ τόσο ως έλλογη διεργασία όσο και ως ρητορική ικανότητα. Αυτό που είναι καίριο και αξίζει να τονιστεί είναι πως ήδη από ένα προφιλοσοφικό στάδιο η αρχαιοελληνική σκέψη αναγνωρίζει και καταφάσκει τον πολιτικό χώρο ως το φυσικό ενδιαίτημα της ανθρώπινης υπόστασης⁶⁶. Ο λόγος που γίνεται πράξη εντός του πολιτικού χώρου μετουσιώνεται και ανάγεται στην κορυφαία όλων πολιτική αρετή⁶⁷. Με άλλα λόγια, ο ανθρώπινος λόγος δύναται να αναχθεί στην πλήρη τελείωσή του μόνο εντός του πολιτικού περιβάλλοντος. Ο εκτός πολιτικής κοινότητας άνθρωπος ομοιάζει με αυτόν που ο Όμηρος χαρακτηρίζει ως «*ἀφρήτωρ ἀθέμιστος ἀνέστιός*»⁶⁸ ή ο Σοφοκλής αργότερα θα ονομάσει «*ἄφιλον, ἔρημον, ἄπολιν, ἐν ζῶσιν νεκρόν*»⁶⁹. Η πολιτική κοινωνία, επομένως, θεμελιώνεται στις δυνατότητες του λόγου και η εύτακτη συγκρότηση και λειτουργία αυτής επισυμβαίνει όταν οι ατομικές βουλήσεις των πολιτών απαγκιστρώνονται από την ατομικότητα και συστοιχίζονται με το κοινωνεῖν⁷⁰.

⁶³ I.N. Περυσινάκης, *Αρχαϊκή Λυρική Ποίηση. Ηθικές αξίες και πολιτική συμπεριφορά στην αρχαία ελληνική λογοτεχνία: Προβλήματα ερμηνείας και μετάφρασης της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας: μια ερμηνευτική προσέγγιση*, Αθήνα, Παπαδήμας, 2015, σσ.27-33

⁶⁴ Αύγουστος Μπαγιόνας, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Ηθικής από τους Προσωκρατικούς ως την Αρχαία Ακαδημία*, Θεσσαλονίκη, Πανεπιστημιακό Τυπογραφείο Ιωαννίνων, 1978, σ.26· Finley, *Θουκυδίδης*, σ.49

⁶⁵ Πέτσιος, *Φιλοσοφία και Ρητορική στην Κλασική Σκέψη*, σσ.37-39· Πβ. Κωνσταντίνος Θ. Πέτσιος, «Λόγος και Πόλις στην κλασική σκέψη», *Φιλοσοφείν: επιστήμη, έννοια, παρρησία*, 14, (2016), σσ.147-160

⁶⁶ Βαβούρας, *Ο πολιτικός Ανήρ στην Αρχαία Ελλάδα: Οι φιλοσοφικές καταβολές της πολιτικής πράξης*, σ.49· Πβ. Πέτσιος, *Φιλοσοφία και Ρητορική στην Κλασική Σκέψη*, σ.63

⁶⁷ Βαβούρας, *Ο πολιτικός Ανήρ στην Αρχαία Ελλάδα: Οι φιλοσοφικές καταβολές της πολιτικής πράξης*, σ.49

⁶⁸ Όμηρ., *Ιλ.* I 63

⁶⁹ Σοφ., *Φιλ.* 1018

⁷⁰ Πέτσιος, *Φιλοσοφία και Ρητορική στην Κλασική Σκέψη*, σσ.18-19· Ηράκλειτος, DK A16 (133): διό καθ' ὅτι ἂν αὐτοῦ τῆς μνήμης κοινωνήσωμεν, ἀληθεύομεν, ἃ δ' ἂν ἰδιάσωμεν, ψευδόμεθα· Πβ. Edwin L. Minar Jr., "The Logos of Heraclitus", *Classical Philology* 34:4(1939), pp.323-341

Συνεπώς ήδη από την ομηρική εποχή ο άνθρωπος είναι κατεξοχήν πολιτικό ον⁷¹ και κατ' επέκταση η ίδια η πολιτική δεν νοείται ως διαχείριση πραγμάτων, αλλά ως διακυβέρνηση ανθρώπων⁷². Η γνώση της ανθρώπινης ιδιοσυστασίας και των φυσικών νόμων που διέπουν την κοινωνία και η μετουσίωση της γνώσης αυτής σε προτάγματα διακυβέρνησης αποτελούν τους πυλώνες που αναβιβάζουν τον πολιτικό άνδρα σε ηγήτορα και του παραχωρούν το δικαίωμα του *ἄρχειν*. Σε κάθε περίπτωση πάντως η ανάληψη αυτής της διοικητικής σχέσης δικαιώνεται στα όρια της πόλεως⁷³.

1.2 Ανθρώπινος Νόμος και Δίκαιο της Φύσης

Όπως κατέστη ήδη σαφές η αρχαία ελληνική πολιτική σκέψη μετουσιώνεται σε πράξη εντός της πολιτικής κοινωνίας. Ταυτόχρονα με τη σύσταση της πρώτης ανθρώπινης κοινότητας ανακύπτει και η προβληματική του νόμου και η κοινωνική λειτουργία αυτού σύμφωνα με το δίκαιο⁷⁴. Η έννοια του δικαίου διατρέχει ολόκληρη την αρχαιοελληνική σκέψη και γραμματεία⁷⁵, ακόμα και από τα προφιλοσοφικά στάδια της μυθολογίας⁷⁶. Μάλιστα, δύναται να υποστηριχθεί πως η έννοια της δικαιοσύνης παρουσιάζεται συχνά ως φύσει παρούσα στην εκδίπλωση της πολιτικής σκέψης και πράξης⁷⁷, καθώς η δράση των ανθρώπων και κατ' επέκταση των πολιτικών κοινωνιών αποτελούν μέρος του φυσικού δικαίου, το οποίο ρυθμίζει τη

⁷¹ Βαβούρας, *Ο πολιτικός Ανήρ στην Αρχαία Ελλάδα: Οι φιλοσοφικές καταβολές της πολιτικής πράξης*, σ.51

⁷² Όμηρ., Όδ. η 23: *Ἀλκινόου, ὃς τοῖσδε μετ' ἀνθρώποισιν ἀνάσσει;*

⁷³ Πβ. Πέτσιος, *Φιλοσοφία και Ρητορική στην Κλασική Σκέψη*, σ.65· Gustave Glotz, *Η Ελληνική «Πόλις», Β' Έκδοση*, μτφρ. Α.Σακελλαρίου, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ.,1981, σσ.12-13

⁷⁴ Βασ. Α. Κύρκος, *Αρχαίος Ελληνικός Διαφωτισμός και Σοφιστική*, Ιωάννινα, Τυπογραφείο Γεωργίου Τσόλη, 1986, σ.194

⁷⁵ Από την πολύ πλούσια βιβλιογραφία σχετικά με το θέμα βλ. ενδεικτικά Eric A. Havelock, *The Greek Concept of Justice: From Its Shadow in Homer to Its Substance in Plato*, Cambridge, Massachusetts and London, Harvard University Press, 1978

⁷⁶ Άννα Κόλτσιου-Νικήτα, «Η δικαιοσύνη στην αρχαία ελληνική γραμματεία. Από τη Δίκη του Ησιόδου στη σωκρατική δικαιοσύνη», *Δελτίο Βιβλικών Μελετών* 25 (2007), σ.56

⁷⁷ Βαβούρας, *Ο πολιτικός Ανήρ στην Αρχαία Ελλάδα: Οι φιλοσοφικές καταβολές της πολιτικής πράξης*, σσ.14-15· Πβ. Roberts Jean, "Excellences of the Citizen and of the Individual", in Georgios Anagnostopoulos, *A Comparison to Aristotle*, Oxford, Wiley-Blackwell, 2009, pp.555-565

δομή και τη λειτουργία των πάντων⁷⁸. Σε κάθε περίπτωση πάντως η προσπάθεια φιλοσοφικής ψηλάφησης του νόμου και του δικαίου αποτελεί απόρροια επώδυνων κοινωνικοπολιτικών διεργασιών και η αντίληψη περί αυτών στη διαχρονία τους –υπό ένα φιλοσοφικό πρίσμα- συμβαδίζει με τον βαθμό ωριμότητας του ανθρώπου⁷⁹.

Πιο συγκεκριμένα στο πεδίο του μύθου, η πρώτη θεότητα που σχετίζεται με την δικαιοσύνη είναι η Θέμις⁸⁰. Ετυμολογικά συνδέεται με το ρήμα *τίθημι* και σημαίνει αυτό που έχει τεθεί, το ισχύον⁸¹. και κατ' επέκταση ως προσωποποιημένη θεότητα αυτή που θεσμοθετεί. Φαίνεται να ενυπάρχει και να κυριαρχεί στις συνελεύσεις των πόλεων από την εποχή των πρώτων κοινοτήτων⁸². Στον Ησίοδο, η Θέμις εμφανίζεται ως γυναίκα του Δία από την οποία γεννήθηκαν η Ευνομία, η Δίκη και η Ειρήνη⁸³. Η φιλοσοφική προσπέλαση του μυθολογικού αυτού πλαισίου, δηλαδή των προσωποποιήσεων δικαϊκών εννοιών ως θυγατέρων του Διός, καταδεικνύει με ιδιαίτερα αποκαλυπτικό τρόπο την ερμηνεία της κοινωνικής συνοχής, όπου η ειρήνη και η κοινωνική γαλήνη διαθέτουν μια ενδογενή διασύνδεση με την ευνομία⁸⁴. Η Δίκη, ετυμολογικά προερχόμενη από το ρήμα *δείκνυμι*, εμπεριέχει την έννοια της οδηγίας, του κανόνα και κατά συνέπεια την εντολή απόρροια του δικαίου⁸⁵. Είναι ευρέως γνωστό, βέβαια, ότι στην Ομηρική κοινωνία οι βασιλιάδες κρατούν το σκήπτρο, σύμβολο της εξουσίας και της «θέμιστος»⁸⁶, δηλαδή της απονομής της δικαιοσύνης, που εκχωρείται σε αυτούς από τον Δία. Παρ' όλο που η ομηρική κοινωνία είναι σαφώς αριστοκρατική, όπου η αξίωση για αρετή υπερβαίνει αυτήν για δικαιοσύνη και σωφροσύνη, η Θέμις είναι παρούσα και βρίσκει την πραγμάτωσή της

⁷⁸ Ηρόκλειτος, 94 DK: *Ἥλιος οὐχ ὑπερβήσεται μέτρα· εἰ δὲ μή, Ἐρινύες μιν Δίκης ἐπίκουροι ἔξευρήσουσιν*. Πβ. Κώστας Αξελός, *Ο Ηρόκλειτος και η Φιλοσοφία*, μτφρ. Δημ.Δημητριάδης, Αθήνας. Εξάντας, 1986, σσ. 36,61,112

⁷⁹ Κύρκος, *Αρχαίος Ελληνικός Διαφωτισμός και Σοφιστική*, σ.194

⁸⁰ Κόλτσιου-Νικήτα, «Η δικαιοσύνη στην αρχαία ελληνική γραμματεία. Από τη Δίκη του Ησιόδου στη σωκρατική δικαιοσύνη», σ.56

⁸¹ Πβ. Montanari, *Σύγχρονο Λεξικό της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας*, σ. 2128 λήμ. *τίθημι*

⁸² Βλ. σχετικά Γεώργιος Κ. Βλάχος, *Πολιτικές κοινωνίες στον Όμηρο*, κεφ. «Θέμις και Δίκη»

⁸³ Κύρκος, *Αρχαίος Ελληνικός Διαφωτισμός και Σοφιστική*, σ.195. Πβ. H.D.Rankin, *Sophists, Socratics and Cynics*, N.Jersey, Routledge Revivals, p.79

⁸⁴ Κύρκος, *Αρχαίος Ελληνικός Διαφωτισμός και Σοφιστική*, σ.195

⁸⁵ Κόλτσιου-Νικήτα, «Η δικαιοσύνη στην αρχαία ελληνική γραμματεία. Από τη Δίκη του Ησιόδου στη σωκρατική δικαιοσύνη», σ.57. Πβ. Rudolf Hirzel, *Themis, Dike und Verwandtes. Ein Beitrag zur Geschichte der Rechtsidee bei den Griechen*, Leipzig, 1907, σσ.156 κε.

⁸⁶ Glotz, *Η Ελληνική «Πόλις»*, σ.18

στις αποφάσεις των βασιλιάδων-δικαστών. Είναι πάντως σαφές πως η προσπάθεια θεμελίωσης μιας δικαϊκής αντίληψης βρίσκει ερείσματα στη θεία βούληση, άποψη-που όπως εύστοχα παρατηρεί ο Βασ.Κύρκος- επιβίωσε ως τον 5^ο αι. π.Χ. μέχρι την εμφάνιση των σοφιστών στην κοινωνική ζωή⁸⁷. Σε κάθε περίπτωση πάντως αυτό που αξίζει να τονισθεί για τα πρωιμότερα κείμενα της αρχαιοελληνικής γραμματείας είναι ότι η προσπάθεια προσπέλασης της ιδέας του Δικαίου και η σύλληψη αφηρημένων εννοιών σχετικών με αυτό υποφώσκουν μια αξιοπρόσεκτη διεργασία, που προϋποθέτει «*μεγάλη ωριμότητα πολιτικής και κοινωνικής συνείδησης*»⁸⁸.

Τον 7^ο και 6^ο αι. π.Χ. ξεκινούν οι πρώτες προσπάθειες κωδικοποίησης των νόμων και κατοχύρωσης του δικαίου υπό την ιδέα ανύψωσης της δικαιοσύνης σε ύψιστη πολιτική αρετή, που θα συνέχει και θα ρυθμίζει τη συμπεριφορά αρχόντων και αρχομένων⁸⁹. Μολονότι στον Σόλωνα η θεία βούληση δεν απουσιάζει, εντούτοις διαγνώνεται πως το αίτιο και το αποτέλεσμα για την πορεία της πολιτικής κοινότητας εκπηγάζουν από την εσωτερική ζωή της πόλης⁹⁰. Συνεπώς η προσπάθεια προσανατολισμού της δικαϊκής σκέψης προς την εσωτερική νομιμότητα της πολιτειακής κοινωνικής ζωής, αφενός εισάγει νέες αντιλήψεις περί δικαιοσύνης, αφετέρου προσδίδει σε αυτήν περισσότερο πολιτική υφή παρά θρησκευτική⁹¹. Όπως θα συζητηθεί εκτενώς παρακάτω, η σολώνεια αντίληψη περί δικαιοσύνης αναμφισβήτητα βρίσκεται σε συνάρτηση με τις δημοκρατικές ζυμώσεις των τελών του 6^{ου} αι. π.Χ., όταν εμφανίστηκαν νέες κοινωνικές ομάδες στο πολιτικό προσκήνιο, δίνοντας μια δυναμική για την ανάπτυξη αιτημάτων όπως αυτά της ισονομίας και ισηγορίας. Περί τα μέσα του 6^{ου} αι. π.Χ. η θεότητα Δίκη αντικαθίσταται από τη δικαιοσύνη στον Θέογνη⁹², τίθεται στην υπηρεσία της πόλης και ανάγεται σε νέα πολιτική αρετή⁹³. ενώ ο Πίνδαρος αναφέρει πως «*βάθρον πολίων άσφαλές, Δίκα*»⁹⁴.

⁸⁷ Κύρκος, *Αρχαίος Ελληνικός Διαφωτισμός και Σοφιστική*, σ.195

⁸⁸ Κόλτσιου-Νικήτα, «Η δικαιοσύνη στην αρχαία ελληνική γραμματεία. Από τη Δίκη του Ησιόδου στη σωκρατική δικαιοσύνη», σ.62

⁸⁹ *ό.π.*, σ.62

⁹⁰ *ό.π.*, σ.63

⁹¹ *αυτόθι*

⁹² Ελεγ. 1, 147

⁹³ Diehl, *ALG*, Theognis A 147

⁹⁴ Ολυμπ.13.6

Προς τα τέλη του 6^{ου} και αρχές 5^{ου} αι. π.Χ. αρχίζει να διαμορφώνεται μια νέα αντίληψη περί δικαίου και νόμου, καθώς οι Ίωνες φιλόσοφοι αντιλαμβάνονται τη δικαιοσύνη ως μια δύναμη που διέπει και συνέχει το κοσμικό γίγνεσθαι⁹⁵. Ειδικά ο Εφέσιος Ηράκλειτος εισάγει ένα είδος διαλεκτικής προσέγγισης για τη δίκη και την αδικία, αφού «*Δίκης ὄνομα οὐκ ἂν ἦδεσαν, εἰ ταῦτα μὴ ἦν*»⁹⁶. Για την ηρακλείτεια αντίληψη, ο κόσμος ενέχει μια κάποια διάταξη και ορισμένο χρόνο μεταβολής, που διέπεται από την ειμαρμένη αναγκαιότητα⁹⁷. Εντός του υπαρκτού σύμπαντος, που είναι κινούμενο και αείζων⁹⁸, γεννεσιουργός και φθοροποιός αιτία είναι ο λόγος ως ἔλλογη δύναμη και εὐτακτη κίνηση που καθορίζει το μέτρο των κοσμικών μεταβολών⁹⁹. Κατ' επέκταση ο Εφέσιος εισάγει την έννοια της μεταβολής και στο χώρο των κοινωνικοηθικών αντιλήψεων¹⁰⁰, καθώς «*τῷ μὲν θεῷ καλὰ πάντα καὶ ἀγαθὰ καὶ δίκαια, ἄνθρωποι δὲ ἃ μὲν ἄδικα ὑπειλήφασιν ἃ δὲ δίκαια*»¹⁰¹. Ακριβέστερα το συγκεκριμένο απόσπασμα αποδεσμεύει το δίκαιο από μεταφυσικές εξαρτήσεις¹⁰² και παρακινεί τον άνθρωπο να προβεί στην εύρεση του μέτρου της φυσικής ανθρώπινης ιδιοσυστασίας, του φυσικού δικαίου, προκειμένου ο νόμος που διέπει τον κόσμο να μεταγραφεί σε ανθρώπινο¹⁰³. Συνεπώς, εφόσον η πολιτική κοινωνία είναι φυσικό ανθρώπινο ενδιαίτημα, η πολιτική στη βάση της αποτελεί επιστήμη ως θεωρητική ἔλλογη γνώση της ανθρώπινης ουσίας και εναρμόνισή της με τον κοινό Λόγο¹⁰⁴.

Συνοψίζοντας, λοιπόν, η ηρακλείτεια προοπτική ορθής πολιτικής διακυβέρνησης εκπηγάξει από την ἔλλογη διαδικασία διείσδυσης του ανθρώπινου

⁹⁵ Κόλτσιου-Νικήτα, «Η δικαιοσύνη στην αρχαία ελληνική γραμματεία. Από τη Δίκη του Ησιόδου στη σωκρατική δικαιοσύνη», σ.64

⁹⁶ Αξελός, *Ο Ηράκλειτος και η Φιλοσοφία*, σ.191· Πβ. Κόλτσιου-Νικήτα, «Η δικαιοσύνη στην αρχαία ελληνική γραμματεία. Από τη Δίκη του Ησιόδου στη σωκρατική δικαιοσύνη», σ.64

⁹⁷ Ηράκλ. Απ. Α. 5, 1 DK· Πβ. Βαβούρας, *Ο πολιτικός Ανήρ στην Αρχαία Ελλάδα: Οι φιλοσοφικές καταβολές της πολιτικής πράξης*, σ.68

⁹⁸ Ηράκλ. Απ. Α. 6, 2 DK· Πβ. Αξελός, *Ο Ηράκλειτος και η Φιλοσοφία*, σ.114

⁹⁹ Ηράκλ. Απ. Α. 1· Αξελός, *Ο Ηράκλειτος και η Φιλοσοφία*, σσ.66 κε.

¹⁰⁰ Κύρκος, *Αρχαίος Ελληνικός Διαφωτισμός και Σοφιστική*, σ.198

¹⁰¹ Ηράκλ. Απ. Β. 102

¹⁰² Κύρκος, *Αρχαίος Ελληνικός Διαφωτισμός και Σοφιστική*, σ.198

¹⁰³ Βαβούρας, *Ο πολιτικός Ανήρ στην Αρχαία Ελλάδα: Οι φιλοσοφικές καταβολές της πολιτικής πράξης*, σσ.69-70

¹⁰⁴ Βλ. Κωνσταντίνος Ι. Βουδούρης, «Ο Ηράκλειτος και η Διαλεκτική Αντίληψη για την Πολιτική», *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση* 4(1987), σσ.255-275

λόγου εντός της ανθρώπινης ιδιοσυστασίας και διάγνωσης της φυσικής τάξης, με σκοπό ο πολιτικός άνδρας- συνεκδοχικά ο ηγέτωρ- να υποστασιοποιήσει και να διοχετεύσει τη συμπαντική διευθυντική επενέργεια στην πολιτική κοινωνία, ώστε η τελευταία να λειτουργήσει εύτακτα και αρμονικά¹⁰⁵. Σημαντική παράμετρος, ωστόσο, της ορθής διακυβέρνησης είναι η αντίληψη εκ μέρους του ηγέτορος της ρήσης *καιρόν γνῶθι*¹⁰⁶, δηλαδή την κατανόηση της συνεχούς εναλλαγής¹⁰⁷ των πραγμάτων και της επιλογής της κατάλληλης στιγμής δράσης. Η πολιτική επιστήμη διαθέτει μια ενδογενή διασύνδεση με τη διά-γνωση του κατάλληλου χρονικού σημείου εφαρμογής και του δέοντος μέσου εξάσκησης της. Έτσι, μολονότι ο Λόγος διέπει αναντίρρητα και αέναα το φυσικό γίνεσθαι, η διαμόρφωση των ειδικών περιστάσεων και οι συνεχείς εναλλαγές εντός των κοινωνιών επηρεάζουν διαφορετικά τον άνθρωπο. Επομένως, ο σοφός και ενάρετος ηγέτορας οφείλει να είναι φορέας της κρίσιμης ικανότητας διάγνωσης της κατάλληλης στιγμής δράσης σε σχέση με την εναλλαγή των περιστάσεων, επικυρώνοντας την ενότητα νοεῖν και ἐνεργεῖν¹⁰⁸.

Η παραπάνω προσπάθεια φιλοσοφικής προσπέλασης της ηρακλείτειας σκέψης περί δικαίου, αλλά και ευρύτερα η νέα οπτική με την οποία ατενίζουν οι στοχαστές της ιωνικής παράδοσης το κοσμικό γίνεσθαι, καταδεικνύει emphatically τη συμπόρευση του νόμου και της δικαιοσύνης με την ανάπτυξη του φιλοσοφικού στοχασμού, της κοινωνικής συνείδησης και τις σταθερές απόπειρες θεμελίωσης της ορθολογικής σκέψης¹⁰⁹. η πρόοδος¹¹⁰ μέσω της ανακάλυψης του ορθολογισμού επιφέρει μια νέα πολιτισμική προοπτική για το ρόλο του ανθρώπου εντός του φυσικού περιβάλλοντος. Οι μεταβολές αυτές κατά τον 5^ο αι. π.Χ. αντανακλώνται στα πεδία των πολιτικών μεταρρυθμίσεων, της τέχνης -με αποκορύφωμα την ανάπτυξη της τραγωδίας, στην πρόοδο της ιατρικής και σαφώς στις προτάσεις της σοφιστικής κίνησης¹¹¹.

¹⁰⁵ Πβ. *ό.π.*, σσ.71-74

¹⁰⁶ Διογ. Λαέρτ *Βίοι Φιλοσόφων*, 1.79

¹⁰⁷ Ἡράκλ. Απ. Β. 12· Αξελός, *Ο Ηράκλειτος και η Φιλοσοφία*, σσ.58-60

¹⁰⁸ Βαβούρας, *Ο πολιτικός Ανήρ στην Αρχαία Ελλάδα: Οι φιλοσοφικές καταβολές της πολιτικής πράξης*, σ.61

¹⁰⁹ Κύρκος, *Αρχαίος Ελληνικός Διαφωτισμός και Σοφιστική*, σ.196

¹¹⁰ Πβ. Alexander Tulin, "Xenophanes Fr.18 D.-K. and the Origins of the Idea of Progress", *Hermes* 121 (1993), pp.129-138

¹¹¹ Κύρκος, *Αρχαίος Ελληνικός Διαφωτισμός και Σοφιστική*, σ.197

Ειδικότερα οι ευνοϊκές προοπτικές ανάπτυξης της σοφιστικής κίνησης σε επίπεδο ιδεών, εντοπίζονται στην προσωκρατική φιλοσοφική παράδοση. Ο Guthrie αναφέρει «η επίδραση των Ελεατών στον Πρωταγόρα και τον Γοργία είναι αναμφισβήτητη, όπως αναμφισβήτητη είναι και η επίδραση του Ηρακλείτου στον Πρωταγόρα, ενώ ο Γοργίας λέγεται πως υπήρξε μαθητής και οπαδός του Εμπεδοκλή»¹¹². Επιπλέον σύμφωνα με τον Finley, προκειμένου να κατανοηθεί εύληπτα το σοφιστικό ρεύμα, αρκεί «να αντιληφθούμε ότι οι σοφιστές εφάρμοσαν στην ανθρώπινη συμπεριφορά εκείνες της αρχές της μηχανιστικής αιτιότητας που οι Ίωνες φυσικοί φιλόσοφοι είχαν εφαρμόσει στον κόσμο»¹¹³. Σε επίπεδο δικαιοκτών αντιλήψεων οι εκπρόσωποι της Σοφιστικής αναδεικνύουν με αποφασιστικό τρόπο τη σχετικότητα του δικαίου και τις μεταβολές των νόμων συναρτήσει των πολιτικοοικονομικών συσχετισμών εντός του σώματος της πόλεως ή της πολιτείας¹¹⁴.

Στην πρωτοπορία αυτών των νέων ιδεών βρίσκεται ο σοφιστής Πρωταγόρας, ο οποίος ενστερνίζεται την ευνομία και δέχεται την ταύτιση του δικαίου και του θετού νόμου¹¹⁵. Είναι καίριας σημασίας, ωστόσο, η συμβολή του στην ανάδειξη της υποκειμενικής διάστασης στην ευρύτερη προβληματική περί δικαίου¹¹⁶. Για τον Πρωταγόρα, το κριτήριο της θέσπισης των νόμων είναι το συμφέρον της πόλης¹¹⁷. Προς την ίδια κατεύθυνση- αλλά ακόμα πιο αποκαλυπτικά- βρίσκεται και η πρωταγόρεια θέση ότι το δίκαιο και το άδικο *ούκ ἔστι φύσει αὐτῶν οὐδὲν οὐσίαν ἑαυτοῦ ἔχον, ἀλλὰ τὸ κοινῇ δόξαν τοῦτο γίγνεται ἀληθές τότε, ὅταν δόξη καὶ ὅσον ἂν δοκῇ χρόνον*¹¹⁸. Η ανωτέρω θέση αποτελεί το βάθρο της δημοκρατικής λειτουργίας της πόλεως¹¹⁹, καθώς τὸ κοινῇ δόξαν απηχεί τη κοινή βούληση ως την βασική προϋπόθεση νομιμοποίησης των πράξεων των αρχόντων. Ειρήσθω εν παρόδω, η πραγματιστική και κυνική ερμηνεία του δικαίου από τον Θρασύμαχο¹²⁰ ως το *τῆς καθεστηκυίας ἀρχῆς συμφέρον*¹²¹ απηχεί την επικρατούσα αντίληψη, απόρροια των

¹¹² W.K.C. Guthrie, *The Sophists*, Cambridge, Cambridge University Press, 1971, p.14

¹¹³ Finley, *Θουκυδίδης*, σ.51

¹¹⁴ Κύρκος, *Αρχαίος Ελληνικός Διαφωτισμός και Σοφιστική*, σ.198

¹¹⁵ *ό.π.*, σ.199

¹¹⁶ *αυτόθι*

¹¹⁷ *αυτόθι*

¹¹⁸ Πλατ. *Θεαίτ.*, 172b

¹¹⁹ Κύρκος, *Αρχαίος Ελληνικός Διαφωτισμός και Σοφιστική*, σ.201

¹²⁰ *ό.π.*, σσ.202-204

¹²¹ Πλατ. *Πολ.*, Α 343c

κοινωνικών συνθηκών της ιστορικής του πραγματικότητας στην οποία φαίνεται να ενυπάρχει μια επικράτηση της αδικίας ως νομιμοποίηση του συμφέροντος των αρχόντων¹²².

Στο σημείο αυτό αξίζει μια σημαντική επισήμανση. Η γενικότερη σοφιστική άποψη περί χρησίμου και συμφέροντος δεν πρέπει να ταυτίζεται με τις απόψεις σοφιστών της νεώτερης γενιάς, όπως του Καλλικλή στον πλατωνικό *Γοργία*¹²³. Ο Καλλικλής ισχυρίζεται ότι οι νόμοι είναι η έκφραση των πολλών και αδυνάτων, οι οποίοι μέσω της πάλης των κοινωνικών ομάδων επικρατούν στα πολιτικά πράγματα και ως πλειοψηφία θεσπίζουν νόμους, που υπονομεύουν τους ολίγους και αξιότερους¹²⁴. Παγώνεται έτσι κατά τον Καλλικλή μια αφύσικη κατάσταση, καθώς ο νόμος της φύσης υπαγορεύει στους ανίσχυρους να υποκύπτουν στη σιδηρά θέληση των ισχυρών¹²⁵. Η τελευταία συλλογιστική εισάγει αυτό που ονομάζεται δίκαιο του ισχυρότερου ή δίκαιο της πυγμής ¹²⁶, μια σαφώς καινοφανής θεωρία, χωρίς αξιολογικά κριτήρια, που στερείται αλήθειας των συλλογιστικών προκειμένων, καθώς η ερμηνεία του θετού νόμου ως απόρροια των φυσικών νόμων αντιτίθεται στην λογική μιας και η φύση δεν έχει ηθική, ούτε διατυπώνει κανόνες κοινωνικής συμπεριφοράς¹²⁷. Συνεπώς, η σοφιστική άποψη περί δικαίου, όπως διαφαίνεται στη μεστή πρωταγόρεια σκέψη, ερείδεται σε περισσότερο ηθικά και κοινωνικά κίνητρα για τη συγκρότηση της πολιτικής κοινωνίας και όχι στη δικαίωση μιας ιδιοτελούς προοπτικής που νομιμοποιεί την ατομική δύναμη¹²⁸.

Η ανωτέρω σοφιστική συλλογιστική εγγράφεται στο γνωστό πλαίσιο του σχήματος *νόμος - φύσει*. Είναι ευρέως παραδεκτό από την φιλοσοφική έρευνα πως το δίπολο εντοπίζεται για πρώτη φορά στο ιπποκρατικό έργο *Περὶ ἀέρων, ὑδάτων*,

¹²² Κύρκος, *Αρχαίος Ελληνικός Διαφωτισμός και Σοφιστική*, σσ.214-215· Βλ.Πέτσιος, *Φιλοσοφία και Ρητορική στην Κλασική Σκέψη*, σσ.204 κε.

¹²³ Πβ. Πέτσιος, *Φιλοσοφία και Ρητορική στην Κλασική Σκέψη*, σ.62· Κ. Μπέης, «Μια όψιμη Κριτική Ανάγνωση του Πλατωνικού *Γοργία*», *Φιλοσοφία. Επετηρίς Κέντρου Ερεύνης Ελληνικής Φιλοσοφίας* 33 (2003), σσ.105-128

¹²⁴ Κύρκος, *Αρχαίος Ελληνικός Διαφωτισμός και Σοφιστική*, σσ.204-205

¹²⁵ *ό.π.*, σ.205· Πλατ. *Γορ.*483d: *ἡ δὲ γε οἶμαι φύσις ἀντὴ ἀποφαίνει αὐτό, ὅτι δίκαιόν ἐστιν τὸν ἀμείνω τοῦ χείρονος πλέον ἔχειν καὶ τὸν δυνατώτερον τοῦ ἀδυνατωτέρου*

¹²⁶ Βλ. Πλάτων, *Γοργίας*, Πρωτ. Τ.Πεντζοπούλου-Βαλαλά, φιλοσοφική ανάλυση-μτφρ.-σχολ. Ηλ.Βαβούρας, Θεσσαλονίκη, Ζήτρος, 2008, σσ.83 κε.

¹²⁷ Κύρκος, *Αρχαίος Ελληνικός Διαφωτισμός και Σοφιστική*, σσ.205-206

¹²⁸ *ό.π.*, σ.201

τόπων (περί του 440π.Χ.)¹²⁹ και από την ιατρική εμπειρία, που υπήρξε από τις μεγάλες πνευματικές ανακαλύψεις του 5^{ου} αι.π.Χ., μετατοπίζεται από τους σοφιστές στο πεδίο των κοινωνικών ιδεών¹³⁰. Εν συντομία- πλην, όμως, ουσιωδώς- αξίζει να αναφερθεί πως ο νόμος (εκ του νέμω) προσελάμβανε την έννοια των επίσημα δεσμευτικών κανόνων, της θεσπισμένης βούλησης της πόλης, που συντάσσονταν από έναν πνευματικά εξαιρετο αρχηγέτη αυτής, έναν βασιλιά, νομοθέτη ή ως ψήφισμα από τη θεσμοθετημένη συνέλευση των πολιτών¹³¹. Υπό το πρίσμα αυτό, ο νόμος αποτελεί μια έντεχνη και έλλογη συνθήκη, καθώς διαφορετικές πολιτικοκοινωνικές ανάγκες ωθούν σε διαφορετικές νομικές υπαγορεύσεις¹³². Ωστόσο, μια δεύτερη εκδοχή του όρου νόμος αφορά αυτά που γίνονται με την αποδοχή τους συνήθεια, το εθιμικό δίκαιο, το έθος και εν τέλει το ήθος, που διαμορφώνει το πολιτικό και πολιτισμικό κλίμα¹³³· ανάλογο με την ιπποκρατική προοπτική στα ιατρικά συμφραζόμενα¹³⁴. Από την άλλη, η φύση- μια έννοια με μεγάλη εννοιολογική περιεχομενικότητα- αντιπροσωπεύει ένα είδος κανονιστικής δύναμης που διέπει το φυσικό γίνεσθαι, την σύμφυτη τάξη των πραγμάτων ή ακόμα την «ελεύθερη» έκφραση των ανθρώπινων επιθυμιών ή σε ένα ακραίο επίπεδο, την ζωική κατάσταση, όπου το ισχυρότερο ζώο επιβάλλεται γενικά στο ασθενέστερο¹³⁵. Μεταξύ αυτού του ευρέος φάσματος εννοιών, ο Βασ.Α. Κύρκος επισημαίνει πως εννοιολογικά η φύση

¹²⁹ Ιπποκράτης, *Περί αέρων, υδάτων, τόπων*, 14: Καὶ ὀκόσα μὲν ὀλίγον διαφέρει τῶν ἐθνέων παραλείψω, ὀκόσα δὲ μεγάλα ἢ φύσει ἢ νόμῳ, ἐρέω περὶ αὐτῶν ὡς ἔχει. καὶ πρῶτον περὶ τῶν Μακροκεφάλων. τούτων γὰρ οὐκ ἔστιν ἄλλο ἔθνος ὁμοίας τὰς κεφαλὰς ἔχον οὐδέν· τὴν μὲν γὰρ ἀρχὴν ὁ νόμος αἰτιώτατος ἐγένετο τοῦ μήκεος τῆς κεφαλῆς, νῦν δὲ καὶ ἡ φύσις συμβάλλεται τῷ νόμῳ. τοὺς γὰρ μακροτάτην ἔχοντας τὴν κεφαλὴν γενναιοτάτους ἡγέονται. ἔχει δὲ περὶ νόμου ὧδε· τὸ παιδίον ὀκόταν γένηται τάχιστα, τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ ἔτι ἀπαλὴν ἐοῦσαν μαλθακοῦ ἐόντος ἀναπλάσσουνσι τῆσι χερσὶ καὶ ἀναγκάζουσιν ἐς τὸ μῆκος αὔξεσθαι δεσμά τε προσφέροντες καὶ τεχνήματα ἐπιτήδεια, ὑφ' ὧν τὸ μὲν σφαιροειδὲς τῆς κεφαλῆς κακοῦται, τὸ δὲ μῆκος αὔξεται. οὕτως τὴν ἀρχὴν ὁ νόμος κατειργάσατο, ὥστε ὑπὸ βίης τοιαύτην τὴν φύσιν γενέσθαι· τοῦ δὲ χρόνου προϊόντος ἐν φύσει ἐγένετο, ὥστε τὸν νόμον μηκέτι ἀναγκάζειν. ὁ γὰρ γόνος πανταχόθεν ἔρχεται τοῦ σώματος, ἀπὸ τε τῶν ὑγιερῶν ὑγιερὸς ἀπὸ τε τῶν νοσερῶν νοσερός. εἰ οὖν γίνονται ἔκ τε φαλακρῶν φαλακροὶ καὶ ἐκ γλανκῶν γλαυκοὶ καὶ ἐκ διεστραμμένων στρεβλοὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλῆθος, καὶ περὶ τῆς ἄλλης μορφῆς ὁ αὐτὸς λόγος, τί κωλύει καὶ ἐκ μακροκεφάλου μακροκέφαλον γίνεσθαι; νῦν δὲ ὁμοίως οὐκέτι γίνονται ὡς πρότερον· ὁ γὰρ νόμος οὐκέτι ἰσχύει διὰ τὴν ὁμιλίην τῶν ἀνθρώπων.

¹³⁰ Κύρκος, *Αρχαῖος Ἑλληνικὸς Διαφωτισμὸς καὶ Σοφιστικὴ*, σσ.210-211

¹³¹ Πλάτων, *Γοργίας*, Πρωτ. Τ.Πεντζοπούλου-Βαλαλά, φιλοσοφική ἀνάλυση-μτφρ.-σχολ. Ηλ.Βαβούρας, σσ.34,39-40

¹³² ὁ.π., σ.40

¹³³ ὁ.π., σσ.41-42

¹³⁴ Κύρκος, *Αρχαῖος Ἑλληνικὸς Διαφωτισμὸς καὶ Σοφιστικὴ*, σ.211

¹³⁵ ὁ.π., σσ.211-212

τείνει να ταυτιστεί με την αλήθεια ως το ορθό μέτρο που δεν εμπίπτει σε κοινωνικές συμβάσεις ή σκοπιμότητες¹³⁶.

Εγκύπτοντας και πάλι στον πρωταγόρειο στοχασμό περί δικαίου, παρά το γεγονός πως αυτό ταυτίζεται με το θετό νόμο και ως εκ τούτου δεν είναι φύσει-συνεπώς, κυριαρχείται από ένα είδος σχετικισμού¹³⁷- αναγνωρίζεται στο πεδίο της πολιτικής, ένα κατεξοχήν εμπειρικό πεδίο, πως ενυπάρχει το στέρεο υπόστρωμα που προσφέρει ο πολιτειακός νόμος και η τρέχουσα ηθική, πάνω στα οποία οφείλει να δημιουργήσει και να πράξει ο πολιτικός άνδρας¹³⁸. Συνεπώς, ο πολιτειακός νόμος και η πολιτειακή λειτουργία προσφέρουν το πλαίσιο εκείνο εντός του οποίου ο πολίτης οφείλει να εκπαιδευτεί, ώστε να βαίνει προς την κατάκτηση της αριστείας και την ανύψωσή του σε σημαίνουσες κυβερνητικές θέσεις. Η αιδώς και η δίκη μπορεί να βρίσκονται φύσει εντός κάθε πολίτη, ωστόσο η ευβουλία ως η απαραίτητη ικανότητα πολιτικής διακυβέρνησης, κατακτάται μέσα από τη διαρκή εξάσκηση και διδαχή¹³⁹. Επί παραδείγματι, ο Περικλής, αναμφισβήτητα αξιόλογος φυσικών χαρισμάτων και προσόντων, μέσω της μορφώσεως ξεδίπλωσε τις ηγετικές του ικανότητες¹⁴⁰. Υπό το πρίσμα αυτό, η πρωταγόρεια αντίληψη έρχεται εγγύτερα του Πλάτωνα και του Σωκράτη, των οποίων η δεδηλωμένη θέση είναι ότι οι απολύτως δίκαιοι στα μέρη της ψυχής, οι σοφοί κυβερνήτες, οφείλουν και είναι φύσει δίκαιο όχι μόνο να άρχουν επί των πολλών και αδαών, αλλά και συνεπικουρούμενοι από τον εμπράγματα επωφελή νόμο να επιτελούν τον εκπαιδευτικό ρόλο του κράτους¹⁴¹.

Συνεπώς, το δίπολο νόμος-φύση θέτει το αναπόδραστο πλαίσιο ανάπτυξης του πολιτικού φιλοσοφείν, καθώς ο πολιτικός χώρος συγκροτείται μεταξύ συμβατικής και φυσικής πολιτικής θέσπισης. Κατ' επέκταση, τα ζητήματα σχετικά με το δίκαιο στη διαχρονία της αρχαιοελληνικής σκέψης συνδέονταν αφενός με τον τρόπο συγκρότησης και λειτουργίας του κοινωνικού σώματος, αφετέρου απηχούσαν κοσμολογικές απορίες με μια προοπτική διαρκώς βελτιούμενης και

¹³⁶ *αυτόθι*

¹³⁷ *ό.π.*, σ.214

¹³⁸ Πλάτων, *Γοργίας*, Προλ. Τ.Πεντζοπούλου-Βαλαλά, φιλοσοφική ανάλυση-μτφρ.-σχολ. Ηλ.Βαβούρας, σσ.66 κε.

¹³⁹ *ό.π.*, σ.70

¹⁴⁰ *αυτόθι*

¹⁴¹ *ό.π.*, σσ.71-72

συστηματικότερης κατανόησης του υπαρκτού¹⁴². Έτσι, η εννοιολογική οριοθέτηση του δικαίου υπό ένα φιλοσοφικό πρίσμα απηχεί την ποιοτική εκείνη δυναμική τάση διατήρησης επί το θετικότερο των επιμέρους αντιμαχόμενων δυνάμεων με σκοπό την ευρυθμία, μέσω διαβουλευτικών ή νομοκανονιστικών διεργασιών, διαμορφώνοντας στον ανθρώπινο συνειδησιακό ορίζοντα μια κανονιστική βάση ωσάν την ισχύ και τη λειτουργία ενός φυσικού νόμου¹⁴³. Συνεκδοχικά οι νόμοι απόρροια του δικαίου κρυσταλλώνουν μια συγκεκριμένη αντίληψη για τη συγκρότηση της πολιτικής ζωής και δεν αποτελούν εκφράσεις ενός αφηρημένου δέοντος, αποκομμένου από την συγκεκριμένη και αντιληπτή πραγματικότητα¹⁴⁴. Δια μέσου αυτού του τρόπου προκύπτει και η εκούσια πειθώ¹⁴⁵ του πολίτη στη λειτουργικότητα του νόμου, όταν, δηλαδή, υπάρχει συγκερασμός «της εμπειρίας του παρελθόντος με τη δεοντολογική αντιμετώπιση» υπό μια παροντική και μελλοντική προοπτική¹⁴⁶. Εν κατακλείδι, η επενέργεια των σοφιστών στις αντιλήψεις περί δικαίου καταδεικνύει την ανθρωπολογική διάσταση αυτού, όπου το ενεργό πολιτικό υποκείμενο διαμέσου της έλλογης διεργασίας ρυθμίζει και θεσμίζει το πολιτικό συνέχειν εύτακτα αποκλείοντας τον άκρατο ηδονισμό, την πλεονεξία και τον *ἄτακτον βίον*¹⁴⁷ μιας εν είδει καλλίκλειας φυσικής κατάστασης¹⁴⁸.

Αυτό που πάντως επέφερε η σοφιστική κίνηση ιδιαίτερα στο κλονισμένο δεύτερο μισό του 5^{ου} αι. είναι η τάση επαναπροσδιορισμού των παλαιών παραδεδεγμένων αρχών μέσα από μια κριτική διάθεση και ελεγκτική ματιά. Οι αντιλήψεις αυτές, βέβαια, ευνοήθηκαν, καλλιεργήθηκαν και εκφράστηκαν χάρη στη διεύρυνση της δημοκρατίας, ενδεχομένως, όμως, και εξαιτίας αυτής να άρθησαν οι ηθικοί περιορισμοί και να ενισχύθηκαν τυραννικές παρορμήσεις απότοκος μιας ασύστολης φιλοδοξίας και αρχομανίας¹⁴⁹. Αναφερόμαστε αναμφίβολα στο κορυφαίο παράδειγμα δημοκρατικής ζωής της αρχαιότητας, την Αθηναϊκή Δημοκρατία, η οποία

¹⁴² Πλάτων, *Νόμοι*-Βιβλίο Α'.Προς μια θεολογική ανάγνωση της πολιτικής, Εισ.-μτφρ-σχολ.Χρ. Τερέζης-Α.Πετρίδου, Θεσσαλονίκη, Ζήτρος, 2017, σσ.31

¹⁴³ *ό.π.*, σ.32

¹⁴⁴ Πβ. Πέτσιος, *Φιλοσοφία και Ρητορική στην Κλασική Σκέψη*, σ.221

¹⁴⁵ Πλάτ. *Νόμ.*684c: *ὅπως τοιούτους θήσουσιν τούς νόμους οὓς ἐκόντες οἱ δήμοι καί τὰ πλήθη δέξονται*

¹⁴⁶ Πέτσιος, *Φιλοσοφία και Ρητορική στην Κλασική Σκέψη*, σ.251

¹⁴⁷ Κριτίας, DK B25: *ἦν χρόνος ὅτ' ἦν ἄτακτος ἀνθρώπων βίος*

¹⁴⁸ Πβ. Πέτσιος, *Φιλοσοφία και Ρητορική στην Κλασική Σκέψη*, σσ.237 κε.

¹⁴⁹ Κύρκος, *Αρχαίος Ελληνικός Διαφωτισμός και Σοφιστική*, σ.209

κατάφερε να πραγματώσει στο μέγιστο την ελευθερία, αλλά και εντός της οποίας οι αντιθέσεις παρουσιάζουν μεγαλύτερη διαφάνεια και οξύτητα¹⁵⁰.

1.3 Η Αθηναϊκή Δημοκρατία: Ιδεολογικές προκείμενες και Θεμελιώδεις Αρχές

Αναπόδραστο πλαίσιο εντός του οποίου εγγράφεται οποιαδήποτε ενδότερη ανάλυση της θουκυδίδειας και πλατωνικής σκέψης αποτελεί η Αθηναϊκή Δημοκρατία. Αξίζει, επομένως, η προσεκτική εξέτασή της, καθώς φαίνεται να έθεσε εκείνες τις κοινωνικοπολιτικές συνθήκες ανάπτυξης μιας πνευματικής κίνησης, ενός ανθρωποκεντρικού στοχασμού, ο οποίος αναζήτησε και εν τέλει μετουσίωσε τις βασικές αρχές της ανθρώπινης ύπαρξης σε ιδανικό πολιτειακό σύστημα ¹⁵¹ . Η διαμόρφωση της περίφημης Αθηναϊκής Δημοκρατίας ως τελική μορφή πολιτεύματος ¹⁵² , δηλαδή ως προσδιορισμός «των γενικών αρχών παραγωγής, οργάνωσης και θεσμικής διάκρισης της εξουσίας και της σχέσης της με την κοινωνία»¹⁵³, εμπεριέχει σαφώς μια ιστορικά μακρά παράδοση κοινωνικοπολιτικών μετεξελίξεων, που ανάγονται ακόμα και στη μυθική εποχή του Θησέα¹⁵⁴. Ακόμα ο σαφής πολιτειακός προσδιορισμός του όρου δημοκρατία χρήζει ακριβολογικής εννοιολόγησης, ελλείψει μιας αρχαίας γραμματολογικής πηγής, η οποία να παραθέτει μια συστηματική και ολοκληρωμένη δημοκρατική πολιτική θεωρία¹⁵⁵. Για το λόγο αυτό, η γενεαλογική προσέγγιση του δημοκρατικού πολιτεύματος θα

¹⁵⁰ ό.π., σ.209

¹⁵¹ Ουρανία Σαρηβαλάση-Τσαγγάρη, «Η Γένεση της Δημοκρατίας στην Αρχαία Αθήνα», *Φιλοσοφία, Επετηρίς Κέντρου Ερεύνης Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 33 (2003), σσ. 83-102

¹⁵² Δημήτρης Θ. Τσάτσος, *Συνταγματικό Δίκαιο Ι, Επιτομή, Δεύτερη αναθεωρημένη έκδοση*, Αθήνα-Κομοτηνή, ΑΝΤ. Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑ, 1982, σσ. 173-178

¹⁵³ Τσάτσος, *Συνταγματικό Δίκαιο Ι*, σ. 174

¹⁵⁴ Σαρηβαλάση-Τσαγγάρη, «Η Γένεση της Δημοκρατίας στην Αρχαία Αθήνα», σσ. 83-102. Βλ. σχετικά με το Θησέα και το ηρωικό παρελθόν της Αθήνας Richard Buxton, *Οι ελληνικοί Μύθοι, Ένας Ολοκληρωμένος Οδηγός*, Επιστ. Επιμ. Δ.Ι. Ιακώβ, Μεταφρ. Τ. Τυφόπουλος, Αθήνα, Πατάκης, 2014, σσ. 124-129

¹⁵⁵ R. Brock, "The Emergence of Democratic Ideology", *Zeitschrift für Alte Geschichte*, Vol. 40, No. 2 (1991), pp. 160-169. A.H.M. Jones, "The Athenian Democracy and Its Critics", *The Cambridge Historical Journal*, Vol.11, No.1(1953), pp.1-26

να αποτελέσει ξεχωριστή μελέτη¹⁵⁶, καθώς είναι αδύνατο να προσδιοριστεί και να παρουσιαστεί με ακρίβεια εντός μιας υποενότητας.

Έτσι, η παρούσα έρευνα εστιάζει στο πολιτικό φαινόμενο, όπως αυτό αποτυπώνεται τον 5^ο αι. π.Χ., όπου κυριαρχεί η πολιτική φυσιογνωμία του Περικλή¹⁵⁷. Με άλλα λόγια, το βάρος της έρευνας δεν εγκύπτει γενικά στον τρόπο ρύθμισης και λειτουργίας της εξουσίας, δηλαδή αποκλειστικά στους πολιτικούς θεσμούς και τους νομικούς κανόνες μιας δημοκρατίας, αλλά ακριβώς στην «πολιτειακή και κοινωνική συμβίωση»¹⁵⁸, όπως αυτή αποτυπώνεται εντός της συγκεκριμένης ιστορικής πραγματικότητας. Άλλωστε, η ανασύνθεση του ιδεολογικού υποβάθρου της αθηναϊκής δημοκρατίας αφορά ως επί το πλείστον τις ιδέες και τις αξίες, που διακινούνταν και συνδιαμόρφωναν το πολιτικοκοινωνικό γίγνεσθαι.

Ο όρος *δημοκρατία*¹⁵⁹ απαντάται για πρώτη φορά στο έργο του Ηροδότου, όπου προσδιορίζει το πολίτευμα¹⁶⁰, όπως αυτό προέκυψε από τις μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη¹⁶¹. Ωστόσο, ψήγματα δημοκρατικής πολιτικής οργάνωσης ανάγονται στον Ιωνικό μυθολογικό κύκλο¹⁶² και την *αυτοχθονία* των κατοίκων της Αττικής¹⁶³. άποψη

¹⁵⁶ Ενδεικτικά από την πλούσια βιβλιογραφία για το θέμα βλ. Αγησίλαος Ντόκας, *Η Αθηναϊκή Δημοκρατία, Α' έκδοσις*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1980· Μ.Β. Σακελλαρίου, *Η Αθηναϊκή Δημοκρατία*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1999· Cynthia Farrar, *Οι αρχές της δημοκρατικής σκέψης στην κλασική Αθήνα*, Μετάφρ. Αντ. Η. Σακελλαρίου, ΠΑΠΑΔΗΜΑ, 1991· Αθηνά Παπαχρυσόστομου, *Πορεία προς την Αθηναϊκή Δημοκρατία, Η Μαρτυρία των αρχαίων πηγών*, Αθήνα, Εκδόσεις Καρδαμίτσα, 2014

¹⁵⁷ Πβ. Claude Mossé, *Περικλής, Ο εφευρέτης της Δημοκρατίας*, Μετάφρ. Στ. Βλοντάκης, Επιμ. Χ. Μπαλτάς Αθήνα, ΠΑΠΑΔΗΜΑ, 2006

¹⁵⁸ Πβ. Τσάτσος, *Συνταγματικό Δίκαιο I*, σ. 174

¹⁵⁹ Franco Montanari, *Σύγχρονο Λεξικό της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας*, Επιμ. Αντ. Ρεγκάκος, Αθήνα, Δημ. Ν. Παπαδήμα, 2016, σ. 517 λήμ. *δημοκρατία*

¹⁶⁰ Ηροδ. 6, 131.1· Πβ. Σακελλαρίου, *Η Αθηναϊκή Δημοκρατία*, σσ.326-327. Στον Ηρόδοτο (4.137.2) συναντάται και το ρ. δημοκρατέομαι με τη σημασία κυβερνώμαι δημοκρατικά βλ. Montanari, *Σύγχρονο Λεξικό της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας*, σ.517

¹⁶¹ Σχετικά με τις μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη βλ. Σακελλαρίου, *Η Αθηναϊκή Δημοκρατία*, σσ. 99-106

¹⁶² Σαρηβαλάση-Τσαγγάρη, «Η Γένεσης της Δημοκρατίας στην Αρχαία Αθήνα», σσ. 83-102

¹⁶³ Ντόκας, *Η Αθηναϊκή Δημοκρατία*, σ.12· Πβ. Σαρηβαλάση-Τσαγγάρη, «Η Γένεσης της Δημοκρατίας στην Αρχαία Αθήνα», σσ. 83-102

που καταγράφεται και από τον Θουκυδίδη, ο οποίος αποδίδει στον Θησέα¹⁶⁴ την ένωση των επιμέρους κοινοτήτων αυτής σε μια ενιαία πολιτική σύσταση με ένα κοινό βουλευτήριο και πρυτανείο¹⁶⁵. Αργότερα, ο Δράκων θεμελιώνει την αντίληψη ότι τα δικαιώματα και τα καθήκοντα του πολίτη από και προς την πολιτεία είναι σαφώς αλληλεξαρτώμενα¹⁶⁶. προκρίνει, επιπλέον, το νόμο - ακόμα και τον πλέον αυστηρό- από την πλήρη αυθαιρεσία και την επιδίωξη της δικαιοσύνης από την επικράτηση της βίας¹⁶⁷. Η δεινή κοινωνική κατάσταση και οι πολιτικές ταραχές¹⁶⁸ στις οποίες είχε περιέλθει η αθηναϊκή κοινωνία στα τέλη του 7^{ου} αιώνα, αναδύουν με αποφασιστικό τρόπο την πολιτική και νομοθετική οξυδέρκεια του Σόλωνα ως την καταλληλότερη προοπτική πολιτειακής αλλαγής.

Οι σημαντικότερες μεταρρυθμίσεις¹⁶⁹, που προωθεί, υπερβαίνουν το πολιτικοκοινωνικό τέλμα και καλλιεργούν τις «συνεργατικές αξίες»¹⁷⁰ εντός της πόλεως, οι οποίες θεμελιώνονται και αναπτύσσονται γύρω από την ιδέα της δικαιοσύνης. Η ιδεολογική σύλληψη της ανάγκης εκδημοκρατισμού της κοινωνίας προς όφελος του συνόλου των πολιτών αποκρυσταλλώνεται εντέχνως στην ελεγεία του Σόλωνα για την πόλη με τίτλο *Εύνομία* (4W)¹⁷¹. Πιο ειδικά, η συσσώρευση οικονομικής και πολιτικής ισχύος των του *δήμου ήγεμόνων* διαταράσσει την κοινωνική δικαιοσύνη (*δυσνομία*) και το ολέθριο αποτέλεσμα του φθόνου και της πολιτικής διαφθοράς *έν δήμωι στρέφεται κακά*. Αντιθέτως, η εμπράγματη έκφραση της Δικαιοσύνης ως διατήρηση της κοινωνικής τάξης με τη συμμετοχή καθενός μέλους της πόλης στη συνολική ευημερία, εγγυάται την *εύνομία*: την ομαλή και άρτια

¹⁶⁴ Πβ. Ευρ. Ικ. 406 όπου ο Θησέας παρουσιάζεται υπέρμαχος της άσκησης της εξουσίας από το λαό

¹⁶⁵ Θουκ. 2.15.2· βλ και Σαρηβαλάση-Τσαγγάρη, «Η Γένεση της Δημοκρατίας στην Αρχαία Αθήνα», σσ. 83-102

¹⁶⁶ «Η Γένεση της Δημοκρατίας στην Αρχαία Αθήνα», σσ. 83-102

¹⁶⁷ *ό.π.*, σσ. 83-102

¹⁶⁸ Σχετικά με την πολιτικοκοινωνική κρίση του 6^{ου} αι. π.Χ. βλ. Σακελλαρίου, *Η Αθηναϊκή Δημοκρατία*, σσ. 84-86

¹⁶⁹ Για μια εμπεριστατωμένη εισαγωγή σχετικά με τις πολιτειακές μεταρρυθμίσεις του Σόλωνα και τη διαίρεση των πολιτών σε τάξεις βλ. Ι.Ν. Περυσινάκης, *Αρχαϊκή Λυρική Ποίηση, Ηθικές Αξίες και Πολιτική Συμπεριφορά στην Αρχαία Ελληνική Λογοτεχνία: Προβλήματα Ερμηνείας και Μετάφρασης της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας: Μια ερμηνευτική προσέγγιση*, Αθήνα, Δημ. Ν. Παπαδήμα, 2012, σσ. 261-279· Σακελλαρίου, *Η Αθηναϊκή Δημοκρατία*, σσ. 87-94

¹⁷⁰ Περυσινάκης, *Αρχαϊκή Λυρική Ποίηση*, σ.265

¹⁷¹ Για μια εκτενή συζήτηση σχετικά με τις ερμηνευτικές προσεγγίσεις της ελεγείας βλ. *Αρχαϊκή Λυρική Ποίηση*, σσ.280-317

κοινωνικοπολιτική οργάνωση εντός πόλεως. Η σολώνεια πολιτική αντίληψη¹⁷² περί μιας κοινωνίας συνετά οικοδομημένης και με σεβασμό στα της *Δίκης Θέμεθλα*, αναμφίβολα, διάνοιξε το κοινωνικοπολιτικό πεδίο για την μετέπειτα δημοκρατική συμπεριφορά των Αθηναίων. Αυτό αναγνωρίστηκε και υπεισήλθε και στη συλλογική μνήμη των Αθηναίων του 5^{ου} και 4^{ου} αιώνα, αφού όπως μαρτυρούν και οι λόγοι του Ισοκράτη¹⁷³ και του Δημοσθένη¹⁷⁴, ο Σόλων μνημονευόταν με τιμή και δόξα· θεωρήθηκε ως ο ιδρυτής της Αθηναϊκής Δημοκρατίας.¹⁷⁵

Η ιχνηλάτηση ψηγμάτων δημοκρατικής ιδεολογίας από τη μυθολογική και αρχαϊκή εποχή, όπως ακροθιγώς πλην όμως ουσιωδώς τέθηκε παραπάνω, καταδεικνύει τον αέναο διανοητικό στοχασμό, που ελάμβανε χώρα στην Αττική γη, μεταξύ λογικής και ηθικής, ελευθερίας και πολιτειακής συγκρότησης¹⁷⁶. Ο άνθρωπος τίθεται στο επίκεντρο του στοχασμού· ο παραδεδομένος μύθος γίνεται έκφραση των δικών του -συγχρόνων για αυτόν- νοημάτων ως μια προσωπική μετεξέλιξη της γενεαλογικής του πνευματικής καταγωγής¹⁷⁷. Σε τέτοιο βαθμό είχε φτάσει ο γόνιμος διάλογος μεταξύ μυθικού/θεωρητικού λόγου και εμπειρικής πραγματικότητας, ώστε πολύ εύστοχα παρατηρεί ο Harisson «οι έννοιες Αθηνά, Αθήναι, Θησεύς και Δημοκρατία έχουν σχεδόν ταυτόσημο περιεχόμενο στον Περικλείο χρυσούν αιώνα»¹⁷⁸.

Η προσπάθεια ιδεολογικής ανασυγκρότησης της Αθηναϊκής Δημοκρατίας αναδύει τη θεμελιώδη αξία- και όρο δηλωτικό της δημοκρατίας καθ'αυτήν- την

¹⁷² Σχετικά με το βαθμό απαγκίστρωσης από το υπερβατικό στοιχείο ή υιοθέτησης μιας φυσιοκρατικής θεωρίας στην πολιτική σκέψη του Σόλωνα βλ. *Αρχαϊκή Λυρική Ποίηση*, σσ.311-317, όπου παρατίθεται και η άποψη του A.W.H.Adkins, και Gregory Vlastos, "Solonian Justice", *Classical Philology*, Vol. 41, No. 2 (1946), pp. 65-83. Χωρίς να υπεισέλθουμε στη συζήτηση το σημαντικό για την έρευνά μας είναι ότι ακριβώς ο Σόλων έθεσε υπό διανοητικό έλεγχο τα παρατηρήσιμα κοινωνικοπολιτικά και ιστορικά του δεδομένα και έδωσε το πρόκριμα στην ανθρώπινη πολιτική βούληση. Πβ. και *Αρχαϊκή Λυρική Ποίηση*, σ.351

¹⁷³ Ισοκρ., *Άρεοπαγίτικος*, 7.16. Πβ. και Rosalind Thomas, "Law and the Lawgiver in the Athenian Democracy", *Ritual, Finance, Politics: Athenian Democratic Accounts Presented to David Lewis*, Edited by Robin Osborne-Simon Hornblower, Oxford University Press, σσ.119-133

¹⁷⁴ Δημοσθ., *Έρωτικός*, 49-50

¹⁷⁵ Περυσινάκης, *Αρχαϊκή Λυρική Ποίηση*, σ.269, Ντόκας, *Η Αθηναϊκή Δημοκρατία*, σσ.12-14, Mossé, *Περικλής, Ο εφευρέτης της Δημοκρατίας*, σ.29

¹⁷⁶ Πβ. Farrar, *Οι αρχές της δημοκρατικής σκέψης στην κλασική Αθήνα*, σσ. 23-25

¹⁷⁷ Πβ. Σαρηβαλάση-Τσαγγάρη, «Η Γένεση της Δημοκρατίας στην Αρχαία Αθήνα», σσ. 83-102

¹⁷⁸ όπως παρατίθεται από Σαρηβαλάση-Τσαγγάρη, «Η Γένεση της Δημοκρατίας στην Αρχαία Αθήνα», σ. 83

*ίσονομίαν*¹⁷⁹. Η λέξη¹⁸⁰ αρχικώς συναντάται στον προσωκρατικό ιατρό-φιλόσοφο, Αλκμαίοντα από τον Κρότωνα, ο οποίος συλλαμβάνει την υγεία του ατόμου ως *ίσονομία*, δηλαδή ισορροπία μεταξύ τεσσάρων φυσικών στοιχείων (υγρό, ξηρό, ψυχρό, θερμό) και την ασθένεια ως μοναρχική επικράτηση εις εξ αυτών¹⁸¹. Η εννοιολόγηση της λέξης αποκτά πολιτική υφή στα έργα του Ηροδότου¹⁸² και του Θουκυδίδη¹⁸³, όπου πλέον χρησιμοποιείται με τη σημασία της πολιτικής ισότητας και των ίσων δικαιωμάτων. Υπό ένα φιλοσοφικό πρίσμα είναι δυνατόν να υποστηριχθεί πως για την αρχαιοελληνική διάνοηση, η φυσιολογία του ατόμου και η συγκρότηση πολιτικής κοινωνίας δεν είναι δύο παράλληλες ευθείες, αλλά αντιθέτως η διακρίβωση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της μιας συνεπικουρεί τη συνετή και ορθολογική οργάνωση της άλλης. Εντός αυτών των συμφραζομένων ίσως να εντοπίζεται η πρωτόλεια φιλοσοφική αφετηρία της πλατωνικής σκέψης, η οποία κορυφώνεται στο διάλογο *Πολιτεία*, όπου είναι απολύτως εμφανής η συσχέτιση της πολιτειακής δομής με την ψυχική κατάσταση του ανθρώπου.

Εστιάζοντας στην ιστορική αφήγηση του Ηροδότου παρατηρείται ότι ο όρος *ίσονομία* χρησιμοποιείται ως δηλωτικός του δημοκρατικού πολιτεύματος. Πιο συγκεκριμένα, δια στόματος του επιφανούς Πέρση, Οτάνη, ακούγεται μια άκρως σημαντική διατύπωση¹⁸⁴: *τίθεμαι ὧν γνώμην μετέντας ἡμέας μοναρχίην τὸ πλῆθος ἀέξειν· ἐν γὰρ τῷ πολλῷ ἔνι τὰ πάντα*. Αρχικά, γίνεται φανερό η προτίμησή του για κυριαρχία του πλήθους. Η λέξη *πλήθος*, ως προσδιοριστικός όρος του πολιτειακού φορέα της εξουσίας, απαντάται στον Θουκυδίδη και ως *πλείονας*¹⁸⁵ και στον Ευριπίδη ως *δήμος*.¹⁸⁶ Ακόμα, στον Αισχύλο συναντάται η περίφημη φράση *δήμου κρατοῦσα*

¹⁷⁹ Gregory Vlastos, "Isonomia", *The American Journal of Philology*, Vol. 74, No. 4 (1953), pp. 337-366

¹⁸⁰ Montanari, *Σύγχρονο Λεξικό της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσα*, σ. 1018 λημ. *ίσονομία*

¹⁸¹ Αλκμαίων, DK. B4· πβ. H. Diels – W. Kranz, *Οί Προσωκρατικοί. Οί μαρτυρίες καὶ τὰ ἀποσπάσματα*, Α', σ. 424: «Αλκμαίων τς μὲν υγείας εἶναι συνεκτικὴν τὴν ἰσονομίαν τῶν δυνάμεων, υγροῦ, ξηροῦ, ψυχροῦ, θερμοῦ, πικροῦ, γλυκέος καὶ τῶν λοιπῶν, τὴν δ' ἐν αὐτοῖς μοναρχίαν νόσου ποιητικὴν· φθοροποιὸν γὰρ ἑκατέρου μοναρχίαν». Πβ. Robert W. Doty, "Alkmaion's Discovery that brain creates mind: A revolution in human knowledge comparable to that of Copernicus and of Darwin", *Neuroscience*, 147 (2017), pp. 561-568

¹⁸² Ηροδ. 3.80.6

¹⁸³ Θουκ. 3.82.8, 4.78.2

¹⁸⁴ Ηροδ. 3.80.1-3.80.6

¹⁸⁵ Θουκ. 2.37.1

¹⁸⁶ Εὐρι., *Ικ.* 406

χειρ¹⁸⁷. Σε περίπτωση που η έρευνα εστίαζε στην ακριβή και λεπτομερή ανασύσταση της πολιτειακής μορφολογίας του όρου δημοκρατία και ό,τι αυτή θεσμικά συνεπάγεται, είναι δυνατόν να υποστηρίξουμε πως τα παραπάνω αποσπάσματα δεν έχουν απολύτως ταυτολογικό χαρακτήρα. Εντούτοις, φανερώνουν μια βασική δημοκρατική ιδεολογική συνιστώσα, που ακριβώς προσιδιάζει στη διακυβέρνηση των περισσοτέρων και όχι του ενός ή των ολίγων. Έτσι η διακυβέρνηση του πλήθους υπό το πρίσμα της ισονομίας μετατρέπεται σε μια διακυβέρνηση ενότητας ανθρώπων ως ένα σώμα· ένα ενιαίο σύνολο ατόμων πολιτικά ίσων. Η ύπαρξη ισονομίας εμφανίζεται ως η αναγκαία προϋπόθεση, ώστε το πλήθος εύτακτα και οργανωμένα να συνδιαλέγεται και να συναποφασίζει ως Δήμος στην Εκκλησιά¹⁸⁸. Μέσω αυτής της πολιτικής συνένωσης, το αρχικώς ασύνδετο πλήθος μετουσιώνεται σε συντεταγμένο πολιτικό υποκείμενο εξουσίας. Ως πολιτική ενότητα ο Δήμος είναι τόσο ο φορέας εξουσίας, όσο και ο εγγυητής αυτής στη βάση μιας δίκαιης διακυβέρνησης. Και αυτό, γιατί, όπως είχε ήδη επισημάνει ο Σόλων στην ελεγεία του *Εύνομία* και υποστηρίζει τώρα και ο Οτάνης στη συνέλευση των Περσών, η συσσώρευση εξουσίας στο πρόσωπο του ενός ή των ολίγων ελλοχεύει την ανισότητα και την αδικία, που οδηγούν στην *ἄβριν*¹⁸⁹. Επομένως, οι περιεχομενικές έννοιες του *πλήθους* και του *δήμου*, υπό το εννοιολογικό φως της ισονομίας, αποκτούν πέρα από τον περιγραφικό-αριθμητικό προσδιορισμό τους και αξιολογική σημασία¹⁹⁰.

Είναι ακριβώς η επιβεβαίωση της ρήσης του Οτάνη *ἐν γὰρ τῷ πολλῷ ἔνι τὰ πάντα*¹⁹¹. Μια απολύτως κρίσιμη διατύπωση περί της ιδέας της δημοκρατίας, καθώς ολοφάνερα δηλώνεται και παρουσιάζεται η πολλαπλότητα του πλήθους ως ενοποιημένο πολιτικό σώμα διαβούλευσης και λήψης αποφάσεων. Όχι ως

¹⁸⁷ Αίσχ., *Τκ.* 604. Σχετικά για το κατά πόσο αυτή η φράση συνδέεται άμεσα με τις βιωματικές δημοκρατικές προσλαμβάνουσες του τραγικού ποιητή ή γενικά για το αν αποτελεί άμεση αναφορά στο δημοκρατικό πολίτευμα ως τέτοιο ή απλά προπομπός αυτού, έχουν διατυπωθεί ποικίλες φιλολογικές απόψεις, ενδεικτικά για το θέμα βλ. Justina Gregory, *Όψεις και θέματα της Αρχαίας Ελληνικής Τραγωδίας*, Γ' Έκδοση, Επιμ. Δαν. Ι. Ιακώβ, Αθήνα, Δημ. Ν. Παπαδήμα, 2014, σσ.298-299, Σακελλαρίου, *Η Αθηναϊκή Δημοκρατία*, σσ. 326-327, Franz Stoessl, "Aeschylus as a Political Thinker", *The American Journal of Philology*, Vol. 73, No. 2 (1952), pp. 113-139, Vlastos, "Isonomia", p.338

¹⁸⁸ Η καταγωγή της έννοιας του Δήμου έχει μια μακρά παράδοση έως τα ομηρικά έπη βλ. σχετικά *Η Αθηναϊκή Δημοκρατία*, σσ. 153-168

¹⁸⁹ Σόλων, 4W και Ηροδ., 3.80-82

¹⁹⁰ Πβ. Brock, "The Emergence of Democratic Ideology", pp. 160-169

¹⁹¹ Πβ και τη φράση του Ηρακλείτου, DK 10 B «ἐκ πάντων ἐν καὶ ἐξ ἑνὸς πάντα»

συσσώρευση άναρχων φωνών και συνονθύλευμα ανθρώπων, αλλά ως μια οργανωμένη ενιαία πολιτική οντότητα, εντός της οποίας τα μέλη της αυτοαναγνωρίζονται και αυτοπροσδιορίζονται ως τέτοια. Και αν η πολιτική ισότητα αποτελεί το θεμελιώδη λίθο της πολιτικής κοινωνίας, τίθεται αβίαστα το ερώτημα ισότητα έναντι τίνος. Η απάντηση δίνεται ευθέως από την διακρίβωση των δύο συνθετικών της έννοιας της ισονομίας. Εδώ είναι δυνατό να τεθούν δύο ερμηνευτικές προσεγγίσεις. Η πρώτη αφορά την ισότητα των πολιτών απέναντι στο νόμο. Η δημόσια διαβούλευση και η άμεση λαϊκή έκφραση μέσω νόμων και ψηφισμάτων καθιστούν το πολιτικό σώμα αυτόνομο και θεματοφύλακα της δικαιοσύνης. Η κυριότητα του πλήθους δεν πηγάζει από κάποια υπερβατική δύναμη, αλλά ακριβώς από τη βαθιά πεποίθηση ότι οι ίδιοι ως δήμος αποτελούν την πηγή από την οποία εκπορεύονται τα πάντα. Υπό αυτό το πρίσμα γίνεται απολύτως κατανοητό το πάθος και η αυτοπεποίθηση του Περικλείου λόγου, όπως αυτός παρατίθεται από τον Θουκυδίδη: *Χρώμεθα γάρ πολιτεία ού ζηλούση τούς τών πέλας νόμους, παράδειγμα δέ μάλλον αύτοί όντες τισίν ή μιμούμενοι έτέρους*¹⁹². Εντούτοις η ετυμολογική διερεύνηση του όρου ισονομία αναδύει και μια ακόμα σημασία της ως *νομή* της εξουσίας στο σώμα των πολιτών. Εγκύπτοντας και πάλι στο λόγο του Οτάνη στον Ηρόδοτο, παρατηρείται η ιδέα ότι η διευθέτηση των δημοσίων πραγμάτων μέσω *νομής* της εξουσίας υπερέχει ως αξιοκρατικότερος και δικαιότερος τρόπος έναντι της συσσώρευσης της ισχύος και των προνομίων που πηγάζουν εκ του *άρχειν* σε ένα πρόσωπο¹⁹³.

Όπως πολύ εύστοχα συλλαμβάνει και αναπτύσσει ο Καθηγητής Γ. Κοντογιώργης, το αίτημα της ισότητας- και δη της πολιτικής- «αποτελεί το μέτρο που επιτρέπει σε έναν εκάστοτε πολίτη να συγκριθεί με όρους ελευθερίας με τους ομολόγους του»¹⁹⁴. Υπό αυτό το πρίσμα η αθηναϊκή δημοκρατία του 5^{ου} π.Χ. αι. αποτελεί το πεδίο πολιτειακής αναζήτησης και εμπράγματης έκφρασης του θεμελιώδους ζητήματος της ελευθερίας. Με άλλα λόγια, η πολιτική ισότητα δεν υφίσταται εν κενώ, ούτε από την άλλη διαθέτει ένα δεδομένο εννοιολογικό φορτίο ή μια

¹⁹² Θουκ. 2.37.1

¹⁹³ Ηροδ. 3.80.2-5· Πβ. Θουκ. 6.39.1: «κρίναι δ' άν άκούσαντας άριστα τούς πολλούς»

¹⁹⁴ Γεώργιος Κοντογιώργης, *Η Δημοκρατία ως Ελευθερία, Δημοκρατία και Αντιπροσώπηση*, Τρίτη Έκδοση, Αθήνα, Πατάκης, 2007, σ.145

παγιωμένη αξία, αλλά ακριβώς συναρτάται από τα προτάγματα της ελευθερίας¹⁹⁵. Έτσι, όταν δίδεται προτεραιότητα στην πολιτική ελευθερία, αυτή συνεπάγεται μια σειρά καίριων παραδοχών, που φαίνεται να βρίσκουν εύφορο πεδίο ανάπτυξης στην κοινωνικοπολιτική οργάνωση των Αθηνών του 5^{ου} προχριστιανικού αιώνα. Πιο ειδικά, η πολιτική πραγμάτωση της ελευθερίας διαθέτει μια εγγενή ασυμβατότητα με τη δόμησή της υπό όρους εξουσίας¹⁹⁶. Το πολιτικό γίνεσθαι δεν είναι αποκομμένο από την κοινωνία των πολιτών, αλλά αντιθέτως η τελευταία ενδύεται την ουσία της πολιτικής και εν τέλει το συγκροτημένο σώμα πολιτών γίνεται ο φορέας της πολιτικής αρμοδιότητας¹⁹⁷. Είναι ακριβώς η ουσιώδης και κυριολεκτική έκφραση της δημοκρατίας, όπου το δεύτερο συνθετικό, η λέξη κράτος από την ευρεία σημασία του ως δύναμη και κυριαρχία μετουσιώνεται σε ικανότητα/δυνατότητα του δήμου να πράττει¹⁹⁸.

Με βάση τις παραπάνω παραδοχές γίνεται σαφές πως η δημοκρατία δεν δηλώνει μόνο το φορέα της πολιτειακής εξουσίας, δηλαδή το δήμο, όπως επί παραδείγματι γίνεται με τα πολιτειακά είδη της μοναρχίας ή της ολιγαρχίας, όπου η *-αρχή* φανερώνει το αρμόδιο πλήθος λήψης των αποφάσεων και διαχείρισης της πολιτικής εν γένει. Δηλώνει ακριβώς κάτι παραπάνω· εκείνο το είδος του πολιτεύματος, στο οποίο ο λαός ως συγκροτημένο πολιτικό σώμα και φορέας της εξουσίας είναι σε θέση μέσω της δράσης να «*συστήσει το δημόσιο χώρο*»¹⁹⁹. Σύμφωνα με τον Καστοριάδη, η δημοκρατία είναι μια «*δυναμική διαδικασία*»²⁰⁰, «*ένα καθεστώς σε κίνηση*»²⁰¹. Για αυτό διαγνώσει στον πολιτειακό ορίζοντα της Αθηναϊκής Δημοκρατίας του 5^{ου} αιώνα π.Χ. το πρόταγμα της πολιτικοκοινωνικής θέσμησης με όρους αυτονομίας²⁰². Η συναρμογή της πολιτικής κοινωνίας με όρους δύναμης

¹⁹⁵ Κοντογιώργης, *Η Δημοκρατία ως Ελευθερία, Δημοκρατία και Αντιπροσώπηση*, σ.145

¹⁹⁶ *ό.π.*, σ.145

¹⁹⁷ *αυτόθι*

¹⁹⁸ Josiah Ober, "The Original Meaning of "Democracy": Capacity to Do Things, not Majority Rule", *Princeton/Stanford Working Papers in Classics Paper No. 090704* (2007), pp.6-7. Πβ. Κορνήλιος Καστοριάδης, *Η ελληνική ιδιαιτερότητα. Θουκυδίδης, η ισχύς και το δίκαιο, Σεμινάρια 1984-1985*. Τόμος Γ', Κειμένων-Επιμ.-Σημ. Γαλλικής Έκδοσης En.Escobar, M.Gondicas, P.Vernay Μετάφρ. Ζ.Καστοριάδη, Επιμ.Θ.Σκάσσης, Αθήνα, Κριτική, 2011, σ.38

¹⁹⁹ *ό.π.*, σ.7. Καστοριάδης, *Η ελληνική ιδιαιτερότητα*, Τόμος Γ', σ.38

²⁰⁰ Καστοριάδης, *Η ελληνική ιδιαιτερότητα*, Τόμος Γ', σ.39

²⁰¹ *ό.π.*, σ.38

²⁰² *ό.π.*, σ.43

φαίνεται να εκλείπει στην αρχαιοελληνική Αθηναϊκή Δημοκρατία, καθώς και σύμφωνα με τον Θουκυδίδη, η ελεύθερη και ανεξάρτητη πόλη είναι *αὐτονόμος αὐτοτελής καὶ αὐτόδικος*.²⁰³

Φαίνεται, λοιπόν, ότι το πάγιο αίτημα της αρχαιοελληνικής κοινωνίας είναι η επιδίωξη της ελευθερίας, δηλαδή η εμπράγματο δυνατότητα αυτοπροσδιορισμού του *συζῆν* υπό όρους ισότητας. Έτσι, το πολιτικό φαινόμενο συνδέεται με το ποιόν «της συλλογικής συγκρότησης της κοινωνίας»²⁰⁴, δηλαδή το βαθμό αυτοσυνειδησίας του ατόμου-μέλους της πόλης ως τέτοιο και την αναγνώριση των άλλων ατόμων-μελών ως ομολογία του. Με άλλα λόγια, η πόλις ως έννοια συλλαμβάνεται και εκφράζεται άρρηκτα συνδεδεμένη με τα μέλη της, που τη συναποτελούν, παρά με το γεωγραφικό χώρο και την έκταση, που καλύπτει²⁰⁵. Η συγκεκριμένη σύλληψη προσιδιάζει στην διατύπωση του Ηρακλείτου «διὸ καθ' ὅ,τι ἂν αὐτοῦ τῆς μνήμης κοινωνήσωμεν, ἀληθεύομεν, ἂ δ' ἂν ἰδιάσωμεν, ψευδόμεθα»²⁰⁶. Η χρήση της αντωνυμίας *αὐτοῦ* αναφέρεται στο λόγο, ο οποίος αποτελεί το μέσο συγκερασμού του *κοινωνεῖν* με το *αληθεύειν*²⁰⁷. ή με άλλη διατύπωση, οτιδήποτε μη εκπεφρασμένο και διανοητικά εποπτευμένο μέσω της κοινωνικής διάδρασης και συνδιαλλαγής παραμένει στη σφαίρα της ιδιωτικότητας και εκπίπτει ενδεχομένως σε αμφίβολη προσωπική άποψη, αν όχι σε ψεύδος. Η προέκταση αυτής της διανοητικής σύλληψης αποτυπώνεται γλαφυρά στο λόγο του Περικλή, όπου διατείνεται πως «τόν τε μηδὲν τῶνδε μετέχοντα οὐκ ἀπράγμονα, ἀλλ' ἀχρεῖον νομίζομεν»²⁰⁸, δηλαδή ο μη ενεργός άνθρωπος στην πολιτική ζωή της κοινότητας δεν αποτελεί έναν φιλήσυχο πολίτη- εάν αυτή η διατύπωση δεν αποτελεί από μόνη της μια αντίφαση-, αλλά αντίθετα η αγκίστρωση στην ιδιωτική σφαίρα καθιστά τον πολίτη άχρηστο για την πόλη²⁰⁹.

²⁰³ Θουκ. 5.18.2· Πβ. Καστοριάδης, *Η ελληνική ιδιαιτερότητα*, Τόμος Γ', σ.65

²⁰⁴ Γιώργος Δ. Κοντογιώργης, «Η Δημοκρατική Ιδεολογία στην Αρχαία Ελλάδα», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 28 (1976), σ.219 (-234)

²⁰⁵ Θουκ. 5.77.4-5 Πβ. Κοντογιώργης, «Η Δημοκρατική Ιδεολογία στην Αρχαία Ελλάδα», σ.219

²⁰⁶ Ηράκλειτος, DK A16 (133)· Πβ. Κωνσταντίνος Θ. Πέτσιος, *Φιλοσοφία και Ρητορική στην Κλασική Σκέψη*, Αθήνα, Gutenberg, 2018, σσ.18-19

²⁰⁷ Πέτσιος, *Φιλοσοφία και Ρητορική στην Κλασική Σκέψη*, σσ.18-19

²⁰⁸ Θουκ. 2.40.2.

²⁰⁹ Καστοριάδης, *Η ελληνική ιδιαιτερότητα*, Τόμος Γ', σ.205,209

Η πόλις, λοιπόν, κατανοείται όχι σαν ταυτόσημη έννοια με την εδαφική της έκταση, αλλά σαν μια πραγματικότητα, ένα εμπράγματο βίωμα, που εκπορεύεται από, αλλά και ταυτόχρονα συνέχει τα επιμέρους άτομα σε ένα σώμα πολιτών. Για να δανειστούμε την εξαιρετικά εύστοχη διατύπωση του Καθηγητή Κ.Θ. Πέτσιου, μιλάμε πλέον για την «οντοποίηση της πόλεως εγγεγραμμένη στον συνειδησιακό ορίζοντα των πολιτών»²¹⁰. Η μετουσίωση της πόλης σε αξία²¹¹ εδράζεται, όπως απορρέει από το λόγο του Περικλή στο χωρίο 2.36.4, στην *ἐπήδευσιν*, στην *πολιτείαν* και στους *τρόπους*. Επομένως, η πόλη υποστασιοποιεί τις αρχές που βρίσκονται πίσω από τις πράξεις, την οργάνωση της δημόσιας ζωής και το ήθος του βίου εν γένει²¹². Η ανάγκη του Περικλή να προχωρήσει στη διακρίβωση των τριών παραπάνω διαστάσεων του κοινωνικοπολιτικού γίνεσθαι, όπως αυτές εγγράφονται στην Αθήνα της εποχής του, δείχνει ακριβώς τη δυναμική μετεξέλιξη του πολιτεύματος στη διαχρονία του και πώς αυτό αποτυπώνει κάθε φορά τα παραπάνω στην ιστορία και το λεξιλόγιό του. Έτσι, η πόλις γίνεται σημείο αναφοράς²¹³ για έκαστο πολίτη και σημείο επιμέτρησης της «ατομικής ηθικότητάς»²¹⁴ του. Ως εκ τούτου επιβεβαιώνεται η ρήση του Σιμωνίδη «πόλις ἄνδρα διδάσκει»²¹⁵, όπως και μεταγενέστερα του Ισοκράτη «τὸ τῆς πόλεως ὅλης ἦθος ὁμοιοῦται τοῖς ἄρχουσιν»²¹⁶.

Συνοψίζοντας, λοιπόν, και εγκύπτοντας εκ νέου στον Επιτάφιο του Περικλή²¹⁷ και κατ' ουσίαν στην ψυχή του δημοκρατικού γίνεσθαι του 5^{ου} π.Χ. αιώνα, διακρίνεται η αυτοσυνειδησία του ορθώς πολιτικώς υπάρχειν, αποκρυσταλλωμένη

²¹⁰ Πέτσιος, *Φιλοσοφία και Ρητορική στην Κλασική Σκέψη*, σσ.170

²¹¹ *ό.π.*, σσ.164-174

²¹² Simon Hornblower, *Θουκυδίδου Ιστορίες, Τόμος Α':Βιβλία 1-3*, Επιμέλεια Αντ. Ρεγκάκος, Μετάφρ. Φ. Πετίκα, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 2006, σσ.528-529· Καστοριάδης, *Η ελληνική ιδιαιτερότητα*, Τόμος Γ', σ.177· Πβ. Nicole Loraux, *The Invention of Athens, The Funeral Oration in the Classical City*, Translated by A. Sheridan, Cambridge, Harvard University Press, 1986, pp. 173-174· J. S. Rusten, "Two Lives or Three? Pericles on the Athenian Character (Thucydides 2.40.1-2)", *The Classical Quarterly*, 35:1 (1985), p.17

²¹³ Βασίλειος Α. Κύρκος, «Δύο ανθρωπολογικές θέσεις στο σοφιστή Αντιφώντα», *Μνήμων*, 3 (1973), σσ.68-69· Πβ. *Φιλοσοφία και Ρητορική στην Κλασική Σκέψη*, σ.170

²¹⁴ Πέτσιος, *Φιλοσοφία και Ρητορική στην Κλασική Σκέψη*, σ.170

²¹⁵ Σιμωνίδης, αποσπ. 53D· Πβ. Gertrude Smith, "ΠΟΛΙΣ ΑΝΔΡΑ ΔΙΔΑΣΚΕΙ", *The Classical Journal*, Vol. 38, No. 5 (1943), pp. 260-279

²¹⁶ Ισοκράτης, *Προς Νικοκλέα*, 2,31

²¹⁷ Για συνοπτική θεώρηση των θεματικών του Επιταφίου του Περικλή βλ. Clifford Orwin, *The Humanity of Thucydides*, Princeton/New Jersey, The Princeton University Press, 1994, pp. 15-29

μεστά στη φράση «τὸ εὐδαιμον τὸ ἐλεύθερον, τὸ δ' ἐλεύθερον τὸ εὐψυχον»²¹⁸. προοικονομώντας θεμελιώδεις έννοιες και για την μετέπειτα πολιτική φιλοσοφία του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη²¹⁹. Η ευδαιμονία, ήδη από τη Σαπφώ, κατακτάται στο μέγιστο βαθμό, όταν συνδυάζεται με την ύπαρξη αρετών²²⁰, ενώ στον Δημόκριτο αποτελεί συνώνυμο της αρμονίας, διακρίνεται από τις ηδονές και αποτελεί το κάλλιστόν τε και συμφορώτατον ανθρώποις²²¹. Επιπλέον, ο Δημόκριτος αναφέρει ως κατοικία της ευδαιμονίας την ψυχή²²². Σύμφωνα με την περίκλεια ρήση, λοιπόν, το όφελος του συνόλου των πολιτών εδράζεται στην ελευθερία- όπως αυτή οριοθετήθηκε φιλοσοφικά παραπάνω- και διαθέτει μια ενδογενή διασύνδεση με την ευδαιμονία και την ευψυχία. Η ευψυχία, δηλαδή το θάρρος, το ψυχικό σθένος, συναντάται στον Αισχύλο εντός συμφραζομένων μάχης²²³. έτσι η χρήση αυτής στο πολιτικό λεξιλόγιο του Περικλή προσδίδει την απαιτούμενη ένταση και ανάγκη διαρκούς αγώνα για τη διατήρηση των κεκτημένων του πολιτεύματος. Παράλληλα προσιδιάζει και στη ρήση του Ηρακλείτου μάχεσθαι χρῆ τὸν δῆμον ὑπὲρ τοῦ νόμου ὄκωσπερ τείχεος²²⁴. Συνεπώς με βάση τις παραπάνω παραδοχές, εύλογα προκύπτει η διαπίστωση ότι ο Θουκυδίδης δια στόματος Περικλή, μετουσιώνει το σύνολο της φιλοσοφικής προβληματικής της εποχής του σε πολιτειακή έκφραση. Με άλλα λόγια, ευδαιμονία-ελευθερία-ευψυχία, συναρθρωμένα κατά αρετήν ως κυριολεκτική έκφραση του ρήματος ἀραρίσκω, δηλαδή ως συναρμογή, ως μια εσωτερική δυναμική τάση διασύνδεσής των, εξεικονίζει το ποιόν της ίδιας της δημοκρατίας του 5^ο π.Χ. αιώνα.

Ο Καστοριάδης γράφει χαρακτηριστικά: «Η δημοκρατία συνίσταται στο ότι η κοινωνία δεν μένει καθηλωμένη σε μια δεδομένη άπαξ δια παντός αντίληψη περί δικαίου, ισότητας ή ελευθερίας, αλλά θεσμίζεται με τέτοιο τρόπο ώστε τα ζητήματα (αυτά)[...] να μπορούν διαρκώς να επαναπροσδιορίζονται, μέσα στο πλαίσιο της κανονικής λειτουργίας της κοινωνίας»²²⁵. Δημοκρατία και φιλοσοφία αποκτούν μια ενδογενή εννοιολογική διασύνδεση, καθώς εξορισμού κατανοούνται αμφότερες ως

²¹⁸ Θουκ. 2.43.4

²¹⁹ Σαρηβαλάση-Τσαγγάρη, «Η Γένεση της Δημοκρατίας στην Αρχαία Αθήνα», σ.101

²²⁰ Σαπφώ, απόσπ. 148 Lobel-Page

²²¹ Δημόκριτος 167A D-K

²²² Δημόκριτος 167A D-K, 170B, 171B

²²³ Αισχ. Πέρσαι, 394: «ἀλλ' ἐς μάχην ὀρμώντες εὐψύχῳ θράσει»

²²⁴ 44D-K. Πβ. Glotz, Η ελληνική «Πόλις», σ.151

²²⁵ Καστοριάδης, Η ελληνική ιδιαιτερότητα, Τόμος Γ', σ.39

«αμφισβήτηση του θεσμισμένου»²²⁶. ως μια διανοητική αναμέτρηση με την ίδια την πραγματικότητα. «Φιλοκαλοῦμέν τε γὰρ μετ' εὐτελείας καὶ φιλοσοφοῦμεν ἄνευ μαλακίας»²²⁷ παρουσιάζει εύγλωττα²²⁸ στο λόγο του ο Περικλής προσδιορίζοντας τον ενεργητικό αθηναϊκό τρόπο ζωής, που εγγράφεται εντός του κάλλους και της από κοινού αναζήτησης της σοφίας²²⁹. Παρόμοια, ο Πλάτων αργότερα δια στόματος Διοτίμας, περιγράφοντας την ερωτική πορεία προς τους ανωτέρω αναβαθμούς, αναφέρει: «ἵνα ἀναγκασθῆ αὖ θεάσασθαι τό ἐν τοῖς ἐπιτηδεύμασι καί τοῖς νόμοις καλόν»²³⁰, υποδεικνύοντας την ανάγκη μιας ενδογενούς διασύνδεσης του κάλλους με τις ηθικές αρχές και αξίες της πολιτείας²³¹. Εδώ πιθανόν εδράζεται και η σύλληψη του Καστοριάδη να προσπελάσει φιλοσοφικά το εννοιολογικό περιεχόμενο των ρημάτων *φιλοκαλώ* και *φιλοσοφώ* υπό την ιδέα ότι η δημοκρατία εξεικονίζει πως «όλοι οι πολίτες αυτής της πόλης ζουν, υπάρχουν, εντός και δια αυτού του ενεργού έρωτος του ωραίου και της σοφίας»²³².

Υπό μια γενική θεώρηση, η δημοκρατία του 5^{ου} αιώνα π.Χ., όπως αποτυπώνεται στην ιστορική πραγματικότητα των Αθηνών και εξεικονίζεται σε μεγάλο βαθμό στο λόγο του Περικλή, αποζητά τη θεμελίωσή της στην πολιτική ελευθερία του δήμου-λαού υπό όρους ισότητας και δικαιοσύνης. Κομβικό ρόλο στην πολιτειακή διαμόρφωση παίζει ο νόμος ως η κορυφαία αρχή στην οποία ενυπάρχει η αποκρυστάλλωση της βούλησης των πολιτών για το κοινό συμφέρον²³³. Έτσι, ο νόμος απορρέει από τους πολίτες, διαπερνά τις επιμέρους ατομικότητες και λειτουργεί υπέρ του κοινωνικού συνόλου, προστατεύοντάς το από αυθαιρεσίες της εξουσίας²³⁴. Ωστόσο, η διαρκής και δυναμική διαδικασία αυτοθέσμησης του κοινωνικού και πολιτικού γίνεσθαι, που επαφίεται στη βούληση του δήμου, ελλοχεύει τον κίνδυνο διολίσθησης από τις ηθικές επιταγές, καθώς όπως εύστοχα

²²⁶ ό.π., σ.39

²²⁷ Θουκ., 2.40.1

²²⁸ Πβ. Glotz, *Η ελληνική «Πόλις»*, σ.153

²²⁹ Πβ. Κορνήλιος Καστοριάδης, *Η ελληνική ιδιαιτερότητα, Η Πόλις και οι Νόμοι, Σεμινάρια 1983-1984*, Τόμος Β', Επεξ. Κειμένων-Επιμ.-Σημ. Γαλλικής Έκδοσης En.Escobar, M.Gondicas, P.Vernay, Μετάφρ. Ζ. Καστοριάδη, Αθήνα, Κριτική, 2008, σσ.244-249

²³⁰ Πλάτων, *Συμπόσιον*, 210c

²³¹ Ιωάννης Συκουτρής, *Πλάτωνος Συμπόσιον*, Αθήνα, Εστία, 2017, σσ. 223, 176 σημ.1

²³² Καστοριάδης, *Η ελληνική ιδιαιτερότητα*, Τόμος Γ', σ.213

²³³ Σχετικά με μαρτυρίες διασύνδεσης της δημοκρατίας με την κυριαρχία του νόμου βλ. H.M. Jones, *Athenian Democracy*, New York, Frederick A. Praeger, 1958, pp. 52-53

²³⁴ Σαρηβαλάση-Τσαγγάρη, «Η Γένεση της Δημοκρατίας στην Αρχαία Αθήνα», σ.102

παραθέτει ο Θουκυδίδης «ή ἀνθρωπεΐα φύσις, εἰωθυΐα καὶ παρὰ τοὺς νόμους ἀδικεῖν»²³⁵.

1.4 Πολιτική και Ηγεσία: ἡ περὶ τοῦ πολιτικοῦ ζήτησις

Ἡ προσπάθεια φιλοσοφικῆς ψηλάφησης τῆς ἐννοίας τῆς ηγεσίας στο πλαίσιο τῆς ἀρχαιοελληνικῆς σκέψης καὶ πιο συγκεκριμένα τῆς θουκυδίδειας καὶ πλατωνικῆς σύλληψης εἶναι κατ' ἐξοχὴν καὶ οὐσιωδῶς ἡ περὶ τοῦ πολιτικοῦ ζήτησις ²³⁶. Ἡ διερεύνηση τῆς πολιτικῆς καὶ ἡ παγίωση μιᾶς ἐπιστημονικῆς τῆς προσέγγισης ἐγγράφεται ὡς βασικὴ συνιστώσα στὴν ἀλήθεια τῶν ἐν ἀνθρώποις πραγμάτων ἕως ἂν ἡ αὐτὴ φύσις ἀνθρώπων ἦ²³⁷. Εἰδικότερα, ἡ ἐπιστημονικὴ προσέγγιση τῆς ἀνθρώπινης φύσις καὶ κατ' ἐπέκταση ἡ συσχέτισή τῆς με τὴ συνθήκη τοῦ ἄρχειν- ἄρχεσθαι, το κατ' ἐξοχὴν πολιτικὸ ζήτημα, ἀνάγεται στα ἐγχειρήματα τῆς ἰατρικῆς ἐπιστήμης²³⁸ καὶ στοχοθετεῖται στὴ θεμελίωση ἐνὸς υποδείγματος διακυβέρνησης ἐπὶ τῆ βάσει τῆς γνώσης. Ἀντιθέτως ἡ ἀπουσία μιᾶς ἐπιστήμης περὶ τῆς οὐσίας τῆς πολιτικῆς δικαίωνει κάθε πολιτικὴ διεργασία στο βαθμὸ που αὐτὴ φέρει τὴ δυνατότητα ἐπιβολῆς τῆς με πειθῶ ἢ βία καὶ προσαρμόζεται ἐμπειρικὰ ἢ τυχαία στις τρέχουσες συνθήκες τῶν πολιτειακῶν πραγμάτων, στερούμενη κάθε ὄντολογικὸ καὶ γνωσιολογικὸ υποβάθρου. Πλήρως διαφωτιστικὴ καὶ σκωπτικὴ εἶναι ἡ πλατωνικὴ ἀναφορὰ στὸν Μενέξενο γιὰ τὴν ποιότητα μιᾶς τέτοιας πολιτειακῆς διακυβέρνησης: ὁ δόξας σοφὸς ἢ ἀγαθὸς εἶναι κρατεῖ καὶ ἄρχει²³⁹. Ἡ γνήσια φιλοσοφικὴ ψηλάφηση, λοιπόν, τῆς οὐσίας τῶν πολιτικῶν πραγμάτων δομεῖται σὲ ἓνα σωκρατικὸ γνῶθι σαυτόν ὡς ἓνα ἐγχείρημα πρωτίστως ἀνθρωπολογικῆς καὶ πολιτικῆς αὐτογνωσίας, στοχοθετημένης στὴν ἀναζήτηση τῆς αἰτίας καὶ τοῦ σκοποῦ τοῦ ἀνθρώπου ἐντὸς τῆς πολιτικῆς κατάστασης²⁴⁰.

²³⁵ Θουκ. 3.84.2· Πβ. Φιλοσοφία καὶ Ρητορικὴ στὴν Κλασικὴ Σκέψη, σ.36

²³⁶ Πλατ. Πολιτ. 285d

²³⁷ Θουκ., 3.82.2

²³⁸ Ἀθανάσιος Ηλ. Λέγκας, *Ἐπικαιρότητα στὸν Ἱπποκράτη. Ὑλισμὸς καὶ Διαλεκτικὴ στὴ Φιλοσοφία του*, Ἀθήνα, Γκοβόστης, 2009, σσ.82-106

²³⁹ Πλατ., Μενέξ., 238d

²⁴⁰ Βαβούρας, *Ὁ πολιτικὸς Ἄνθρωπος στὴν Ἀρχαία Ελλάδα: Οἱ φιλοσοφικὲς καταβολὲς τῆς πολιτικῆς πράξης*, σσ.272-273· Barker, *Ὁ Πολιτικὸς Στοχασμὸς στὴν Ἀρχαία Ελλάδα: Οἱ Πλάτων καὶ οἱ καταβολὲς του*, σ.195

Είναι σαφές πως οι ανθρώπινες υποθέσεις εγγράφονται σε ένα πλαίσιο διαρκούς μεταβολής και απροσδιοριστίας, που εκπηγάει τόσο από τις μεταπτώσεις της ίδιας της ανθρώπινης φύσης²⁴¹, όσο και από την εν γένει ρευστότητα της ίδιας της πραγματικότητας. Υπό ένα ανθρωπολογικό πρίσμα, ο Θουκυδίδης παρατηρεί πως *πεφύκασί τε ἅπαντες καὶ ἰδία καὶ δημοσία ἀμαρτάνειν, καὶ οὐκ ἔστι νόμος ὅστις ἀπείρξει τούτου*²⁴², εγγράφοντας σαφώς την αμαρτία, δηλαδή την προοπτική του λάθους, στην ανθρώπινη φύση και εγκαθιδρύοντας το στοιχείο του τραγικού²⁴³ στα ανθρώπινα πράγματα²⁴⁴. Παρόμοια, ο Πλάτωνας στον *Πολιτικό* δια στόματος του Ελεάτη Ξένου αναφέρει ρητώς *ὅτι νόμος οὐκ ἂν ποτε δύναίτο τό τε ἄριστον καὶ τὸ δικαιοτάτον ἀκριβῶς πᾶσιν ἅμα περιλαβῶν τὸ βέλτιστον ἐπιτάττειν*, προσεγγίζοντας και πάλι το στοιχείο του τραγικού, καθώς κανένας ανθρώπινος νόμος δεν μπορεί να συμπεριλάβει και να επιβάλλει το ἀριστο και το δικαιοτάτο. Ἐτι περαιτέρω και υπό ένα φυσιοκεντρικό πρίσμα αυτή τη φορά, ο Αθηναίος φιλόσοφος αναγνωρίζει τη διαρκή μεταβολή του σύμπαντος²⁴⁵, διότι είναι ἐμφυτη στη συμπαντική ροή η τροπή προς το *ἀνάπαλιν ἰέναι*, ή- όπως επισημαίνεται σε άλλο σημείο- ενυπάρχει στη μοίρα του σύμπαντος η μεταβολή²⁴⁶, η κίνηση. *Πάντα χωρεῖ καὶ οὐδὲν μένει, καὶ ποταμοῦ ροῆ ἀπεικάζων τὰ ὄντα λέγει ὡς δις ἐς τὸν αὐτὸν ποταμὸν οὐκ ἂν ἐμβαίης*²⁴⁷ αναφέρει ο Ηράκλειτος, πως, δηλαδή, τα πράγματα ακόμα και αν επαναλαμβάνονται, ποτέ δεν είναι εντελώς ὅμοια· συνηγορεῖ και ο Θουκυδίδης στην ηρακλείτεια αυτή θέση, καθώς *γιγνόμενα μὲν καὶ αἰεὶ ἐσόμενα, ἕως ἂν ἡ αὐτὴ φύσις ἀνθρώπων ἦ, μᾶλλον δὲ καὶ ἡσυχαιότερα καὶ τοῖς εἶδεσι διηλλαγμένα, ὡς ἂν ἕκασται αἰ μεταβολαὶ τῶν ζυτυχιῶν ἐφιστῶνται*²⁴⁸. Παρόμοια δε και ο Ευριπίδης -υπό την ίδια κοσμοθέαση- παρατηρεῖ

²⁴¹ Πβ. Robert J. McShea, "Nature Theory and Political Philosophy", *American Journal of Political Science*, 22:3 (1978), pp. 656-679

²⁴² Θουκ., 3.45.3

²⁴³ Σχετικά με το στοιχείο του τραγικού στον Θουκυδίδη, βλ. Ηλίας Βαβούρας, «Θουκυδίδειος, Θεοειδής, Συναμφοτέρος», στο Ι. Κουρεμπελές- Δ. Γ. Αβδελάς- Αθ. Π. Πολυχρονίδης (επιμ.), *Το Συναμφοτέρον: Θεολογία και Φιλοσοφία ἐν πολιτεία*, Αθήνα, 2015, Αρμός, σσ. 15-29

²⁴⁴ Πλάτων, *Πολιτικός*: «Οι Αρχές της Πλατωνικής Πολιτικής Επιστήμης», σσ.14-15

²⁴⁵ Πλάτ. Πολιτ. 269c-d: «τὸ γὰρ πᾶν τότε τοτὲ μὲν αὐτὸς ὁ θεὸς συμποδηγεῖ πορευόμενον καὶ συγκυκλεῖ, τοτὲ δὲ ἀνήκεν, ὅταν αἰ περίοδοι τοῦ προσήκοντος αὐτῷ μέτρον εἰλήφωσιν ἤδη χρόνον, τὸ δὲ πάλιν αὐτόματον εἰς τὰναντία περιάγεται, ζῶον ὃν καὶ φρόνησιν εἰληχὸς ἐκ τοῦ συναρμόσαντος αὐτὸ κατ' ἀρχάς. τοῦτο δὲ αὐτῷ τὸ ἀνάπαλιν ἰέναι διὰ τόδ' ἐξ ἀνάγκης ἐμφυτον γέγονε»

²⁴⁶ Πλάτ. Πολιτ. 269e: «ὅθεν αὐτῷ μεταβολῆς ἀμοίρω γίγνεσθαι διὰ παντὸς ἀδύνατον»

²⁴⁷ Πλάτ. Κρατ. 402a

²⁴⁸ Θουκ. 3.82.2

ἔχουσι γὰρ ταραγμὸν αἱ φύσεις βροτῶν²⁴⁹. Οι ανωτέρω αποσπασματικές επισημάνσεις αναφύουν με κάποιο τρόπο τον εν γένει προβληματισμό για τη θέση του ανθρώπου εντός της βιωτής πραγματικότητας και επεκτείνοντας τη σκέψη στα πολιτικά πράγματα²⁵⁰, το φυσικό δηλαδή ανθρώπινο ενδιαίτημα, αναφύεται η αντίληψη πως η πολιτική πράξη συνεπάγεται παρέμβαση στην υπάρχουσα ρευστή πραγματικότητα, παρέχοντας μια ορισμένη προοπτική²⁵¹.

Η διά-γνώση, συνεπώς, της πολιτικής υφής των ανθρώπινων κοινωνιών δίνει στον πολιτικό τη δυνατότητα σωστής πρόβλεψης και ερμηνείας των περιστάσεων, προκειμένου να λάβει την όσο το δυνατόν ορθότερη απόφαση εντός μιας βιωτής πραγματικότητας που διέπεται από συνεχείς μεταπτώσεις²⁵². Ἄλλωστε, σύμφωνα με τον Ιπποκράτη ο σκοπός του γιατρού είναι το *ὠφελεῖν ἢ μὴ βλάπτειν*²⁵³. παρόμοια και για τον Θουκυδίδη σε πολιτικά συμφραζόμενα, ισχύει για την ορθή ηγεσία *ὅτι καὶ τὸ καλῶς ἄρξαι τοῦτ' εἶναι, ὅς ἂν τὴν πατρίδα ὠφελήσῃ ὡς πλεῖστα ἢ ἐκὼν εἶναι μηδὲν βλάβη*²⁵⁴. Η ανωτέρω συλλογιστική καταδεικνύει πως η πολιτική ανάγεται σε καταπραϋντικό παράγοντα του σύμφυτου ανθρώπινου ταραγμού και στοχοθετείται μέσω των ορθολογικών διεργασιών και της οξυδερκούς αντίληψης των μελλουμένων στην προσήκουσα πολιτική πρόγνωση και τον σχεδιασμό²⁵⁵. ειδοποιά γνωρίσματα μιας αγαστής ηγεσίας. Ἐτσι, η έννοια του πολιτικού ηγέτη αναδεικνύεται στον προσήκοντα εννοιολογικό τόπο όπου οι κοινωνικές αντιθέσεις και οι ανθρώπινες συγκρουσιακές τάσεις μορφοποιούνται, συντίθενται και προσανατολίζονται στο γενικό συμφέρον της κοινωνίας ως ολότητας.

Ακριβώς μάλιστα σε αυτή τη συνάφεια πολιτικής-φιλοσοφίας τοποθετεί και ο Κ.Ι. Δεσποτόπουλος την όλη πλατωνική προσπάθεια φιλοσοφικής προσπέλασης της

²⁴⁹ Ευρ. *Ἡλεκ.*, 367-368

²⁵⁰ Πβ. σχετικά Βασίλειος Μακρυπούλιας, «Από τον Θουκυδίδη έως τον Μακιαβέλι: η εξέλιξη της έννοιας του πραγματικού», *Φιλοσοφείν: ἐπιστήμη, εὔνοια, παρρησία*, 26 (2022), σσ.69-82

²⁵¹ Πλαγγέσης, *Αρχαία Ελληνική Πολιτική και Κοινωνική Φιλοσοφία*, σ.25

²⁵² Hornblower, *Θουκυδίδου Ιστορίαι*, Τόμος Α', σ.556

²⁵³ Ιπποκρ. *Ἐπιδημῖαι*, 1.11

²⁵⁴ Θουκ. 6.14.1· Πβ. Hornblower, *Θουκυδίδης. Ο Ιστορικός και το Έργο του*, σσ.198-200

²⁵⁵ Jaeger, *Παιδεία*, τ.Α' σσ.426-428

προβληματικής σχετικά με τους φορείς της πολιτικής εξουσίας ²⁵⁶ . επιδιώκει, ο Πλάτων να προβάλλει ένα «κοινωνικό σύστημα, ενσαρκωτικό της δικαιοσύνης, λυτρωτικό της ανθρωπότητας από τη διανθρώπινη κακοδαιμονία, υπηρετικό της ευδαιμονίας του συνόλου των ανθρώπων, και όχι μιας ιδιαίτερης ομάδας»²⁵⁷ . Έτσι, στον *Πολιτικό* η πολιτική ²⁵⁸ μετουσιώνεται σε γνώση προστάττουσα και *έπιστατοῦσα*²⁵⁹ τις αντίθετες πολιτικές και ανθρωπολογικές τάσεις και αρετές των πολιτών προς την επίτευξη μιας εμπράγματης πολιτικής ευταξίας. Βέβαια, ο εννοιολογικός καθορισμός του άριστου πολιτικού υπό το πρίσμα της πολιτικής φιλοσοφίας επισυμβαίνει μέσα από την αναλυτική εξέταση και διάγνωση των συναφειών που ενυπάρχουν στα πολιτικά φαινόμενα, την ορθολογική συγκρότηση του χαοτικού χαρακτήρα των πολιτικών δραστηριοτήτων και εν τέλει τη διάκριση του ουσιώδους από το επουσιώδες, του πραγματικού ηγήτορα από τις κίβδηλες εκφάνσεις του.

Γράφει χαρακτηριστικά η J. de Romilly «ο Πλάτων είναι ο μόνος που μπορεί να συσχετιστεί με τον Θουκυδίδη επειδή, όπως και αυτός, τοποθετεί την ποιότητα του πολιτεύματος όχι στην τυπική μορφή του, αλλά στη λειτουργία του» ²⁶⁰ . Ιδιαίτερα αποκαλυπτικός προς την κατεύθυνση αυτή είναι ο ορισμός που δίνει ο *Πολιτικός*, όπου υποστηρίζεται πως *ἀναγκαῖον δὴ καὶ πολιτειῶν, ὡς ἔοικε, ταύτην ὀρθὴν διαφερόντως εἶναι καὶ μόνην πολιτείαν, ἐν ἧ̄ τις ἂν εὐρίσκοι τοὺς ἄρχοντας ἀληθῶς ἐπιστήμονας καὶ οὐ̄ δοκοῦντας μόνον, ἐάντε κατὰ νόμους ἐάντε ἄνευ νόμων ἄρχωσι, καὶ ἐκόντων ἢ ἀκόντων, καὶ πενόμενοι ἢ πλουτοῦντες, τούτων ὑπολογιστέον οὐδὲν οὐδαμῶς εἶναι κατ' οὐδεμίαν ὀρθότητα* ²⁶¹ . Εντός αυτού του χωρίου ακριβώς αναφέρεται και η σημασία της ηγεσίας για μια πόλη, καθώς η φράση *τις ἂν εὐρίσκοι τοὺς ἄρχοντας ἀληθῶς ἐπιστήμονας* νοηματοδοτεῖ το κυβερνητικό έργο του ηγήτορα, ο οποίος σαφώς οφείλει να εφαρμόσει τις αρχές της *επιστήμης*, που ενυπάρχουν στην κοσμική σύσταση και λειτουργία.

²⁵⁶ Κ.Ι. Δεσποτόπουλος, *Πολιτική Φιλοσοφία του Πλάτωνος*, Έκδοση Β', Αθήναι, Παπαζήσης, 1980, σ.23

²⁵⁷ Δεσποτόπουλος, *Πολιτική Φιλοσοφία του Πλάτωνος*, σ.21

²⁵⁸ Πβ. ορισμένες απόψεις που χαρακτηρίζουν τον Πλάτωνα αντι-πολιτικό στοχαστή, F. E. Sparshott, "Plato as Anti-Political Thinker", *Ethics* 77 (1967), pp. 214-219· W. A. R. Leys, "Was Plato Non-Political?", *Ethics* 75 (1965), pp. 272-276

²⁵⁹ Πλάτ.Πολιτ.308d

²⁶⁰ Jacqueline de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σ.448

²⁶¹ Πλάτ.Πολιτ.293c

Εμμένοντας στη λειτουργία της πόλης, ήδη ο Θουκυδίδης είχε διαγνώσει τη σωφροσύνη²⁶² ως αρετή του αγαστού ηγήτορα, η προσωπικότητα του οποίου συνέχει την πόλη, ιδιαίτερα μιας δημοκρατίας, η οποία λειτουργεί στην ιδανική της έκφανση χάρις σε έναν μεγαλοφυή ηγέτη²⁶³. «*Η δημοκρατία του Περικλή είναι το πιο έξοχο πολίτευμα, αλλά η δημοκρατία χωρίς τον Περικλή είναι το χειρότερο*»²⁶⁴, τουλάχιστον από τη σκοπιά της εξωτερικής πολιτικής, όπως επισημαίνει η J. de Romilly. Για το λόγο αυτό παραθέτει η ίδια και την άποψη του Thibaudet, ο οποίος αναγνωρίζει τον Θουκυδίδη ως τον «*προάγγελο των διανοητών του 4^{ου} αιώνα, κατά το μέτρο που ανευρίσκεται σε αυτόν η ιδέα του βασιλιά-κυβερνήτη*»²⁶⁵. Συνεπώς δύναται να υποστηριχθεί πως η προσπάθεια του Θουκυδίδη να παγιώσει το έργο του ως κτήμα ές αεί υπεισάγει μια συλλογιστική πορεία που μέσω της αφαίρεσης παρέχει μια εξήγηση, προκειμένου να κατανοηθεί και να ερμηνευθεί η λογική ενός συγκεκριμένου πράττειν. Εντός αυτού του πλαισίου αναφέρεται και η ανάγκη ύπαρξης ενός ηγήτορος με εξαιρετικές ποιότητες που θα προάγει την πολιτική επιτυχία.

Υπό το ίδιο πρίσμα, ο Πολιτικός του Πλάτωνα επιχειρεί με τρόπο διαλεκτικό να πραγματευτεί τρία εναλλακτικά παραδείγματα ηγεσίας, που εγγράφονται στην ευρύτερη *περί τοῦ πολιτικοῦ ζήτησιν*. Έτσι μέσω της φιλοσοφικής διερώτησης ο Πλάτων επιχειρεί την κατασκευή παραδειγματικών αναλυτικών τύπων (εν προκειμένω ηγεσίας), μέσω των οποίων ως μεθοδολογικών μέσων οργανώνεται η ανθρώπινη αντίληψη και ερμηνεύεται η εμπειρική απειρότητα της βιωτής πραγματικότητας²⁶⁶.

Ειρήσθω εν παρόδω, πολύ αργότερα ο Max Weber εισήγαγε τον ιδεατό τύπο ως θεωρητική κατασκευή που συμβάλλει στο εν γένει ζήτημα της κατανόησης (Verstehen) των κοινωνικών φαινομένων²⁶⁷. Ο ιδεότυπος αποτελεί βασικό

²⁶² Θουκ. 6.13.1: *μηδ', ὅπερ ἂν αὐτοὶ πάθοιεν, δυσέρωτας εἶναι τῶν ἀπόντων, γνόντας ὅτι ἐπιθυμία μὲν ἐλάχιστα κατορθοῦνται, προνοία δὲ πλεῖστα*

²⁶³ de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σ.447

²⁶⁴ *ό.π.*, σ.447

²⁶⁵ *αυτόθι*

²⁶⁶ Αντώνης Μακροδημήτρης, «Τύποι ηγεσίας στον Πολιτικό του Πλάτωνος», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 2008 (32), σσ.155-156

²⁶⁷ Νικόλας Τσίρος, *Η ανάδυση του πολιτικού στοιχείου στην κοινωνιολογία του Max Weber*, Αθήνα, Παπαζήσης, 2014, σ. 55· Πβ. Μακροδημήτρης, «Τύποι ηγεσίας στον Πολιτικό του Πλάτωνος», σ.156

μεθοδολογικό εργαλείο έρευνας εντός της βεμπεριανής κοινωνιολογίας, καθώς ο ίδιος ο Weber δηλώνει ρητώς πως «εκκινώντας μόνο από έναν καθαρό/ιδεατό τύπο είναι δυνατή η κοινωνιολογική περιπτωσιολογία»²⁶⁸. Συνιστά, έτσι, ο ιδεότυπος το γνωσιολογικό μέσο της έρευνας και όχι το αποτέλεσμα αυτής²⁶⁹. Καθώς η έννοια της ηγεσίας στη διαχρονία της αποτελεί πρωτίστως ζήτημα νομιμοποίησης της ισχύος εντός της κοινωνικής και πολιτικής συνύπαρξης, ο Weber εισάγει τους περίφημους τρεις ιδεατούς τύπους νομιμοποιημένης κυριαρχίας: νομική κυριαρχία, παραδοσιακή κυριαρχία, χαρισματική κυριαρχία²⁷⁰. Σε κάθε περίπτωση, ο ιδεότυπος δεν αποτελεί έκθεση της πραγματικότητας ή μια θεωρία για αυτήν, αλλά συμπυκνώνει με περιεκτικό και σαφή τρόπο έκφρασης τα πιο σημαντικά στοιχεία από το πλήθος όσων τη σχηματίζουν εμπειρικά, με σκοπό να την ενδυναμώσει νοηματικά²⁷¹.

Συνοψίζοντας, λοιπόν, και επιστρέφοντας στα υπό μελέτη κείμενα, την Θουκυδίδου *Ευγενή* και τον *Πολιτικό* του Πλάτωνα, δύναται να υποστηριχθεί πως αναγόμαστε στις απαρχές του θεωρητικού στοχασμού πάνω στο πολιτικό φαινόμενο. Η προσπάθεια ψηλάφησης της έννοιας της ηγεσίας στο θουκυδίδειο κείμενο εγγράφεται εντός μιας κοινωνικοπολιτικής ανάλυσης που συνίσταται στην αλληλεπίδραση της ισχύος με πολιτικούς θεσμούς, υπό την ώθηση της ανθρώπινης φύσης²⁷². Χωρίς τους κατάλληλους παράγοντες που έφερε η αγαστή ηγεσία, όπως αυτή του Περικλή, να προσδίδουν μια λογική κατεύθυνση, το σύστημα- η δημοκρατική πόλις- έχασε την ισορροπία του και η εγωιστική ανθρώπινη προδιάθεση εγκατέλειψε την αντίληψη πως η ευμάρεια του ατόμου απαιτεί κοινές προσπάθειες²⁷³. Υποφώσκει, λοιπόν, η πρόθεση του κειμένου να προάγει την αληθινή πολιτική γνώση, που θα «παράξει» ηγέτες με τις ικανότητες του Περικλή²⁷⁴.

Προς παρόμοιες ατραπούς και η πλατωνική σκέψη στον *Πολιτικό* αναζητά εκείνον τον πολιτικό άνδρα-φιλόσοφο που δεν θα βρίσκεται μόνο στο επιτυχώς

²⁶⁸ Τσίρος, *Η ανάδυση του πολιτικού στοιχείου στην κοινωνιολογία του Max Weber*, σσ.55-56

²⁶⁹ *ό.π.*, σ.57

²⁷⁰ Βλ. αναλυτικά τα κεφάλαια 7, 8 και 9 στο Τσίρος, *Η ανάδυση του πολιτικού στοιχείου στην κοινωνιολογία του Max Weber*

²⁷¹ Max Weber, *Δοκίμια επί της θεωρίας των κοινωνικών επιστημών*, τόμος Α', Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, 1972, σ.56-57

²⁷² Josiah Ober, «Ο Θουκυδίδης και η ανακάλυψη της πολιτικής επιστήμης», σ.156

²⁷³ Ober, «Ο Θουκυδίδης και η ανακάλυψη της πολιτικής επιστήμης», σ.156

²⁷⁴ *ό.π.*, σ.161

θεωρείν, αλλά και θα μετέχει στο επιτυχώς πράττειν²⁷⁵. Έτσι, η πολιτική γνώση δεν μένει ως γνώση, αλλά μέσω του ηγέτη επιχειρείται να μετουσιωθεί σε μια συνύφανση των αντιθετικών ανθρωπολογικών και πολιτικών τάσεων των πολιτών προς τον άριστο σκοπό της πόλης εν συνόλω²⁷⁶. Εντός αυτού του πλαισίου ο Πλάτων εξετάζει και τη σχέση της ηγεσίας με το νόμο και το κατά πόσο ο τελευταίος δύναται να συνυφανθεί αρμονικά με το επιστημονικώς και ορθώς ενεργείν του ηγήτορος προς εξασφάλιση της πολιτειακής σταθερότητας²⁷⁷. Συνεπώς, γίνεται σαφές πως η έννοια της ηγεσίας εγγράφεται εντός ενός πλαισίου που συναρτά το πολιτικό με την κοινωνικό και την ιστορία. Όλα τα ανωτέρω θέματα θα εξεταστούν εναργώς στα κεφάλαια που ακολουθούν.

²⁷⁵ Πλάτων, Πολιτικός: «Οι Αρχές της Πλατωνικής Πολιτικής Επιστήμης», σ. 45

²⁷⁶ *ό.π.*, σ.44

²⁷⁷ *ό.π.*, σσ.46-47

Κεφάλαιο 2^ο : Θουκυδίδης

2.1 Πολιτική και *άνθρωπεία φύσις*

Η προσπάθεια διαύγασης της θουκυδίδειας σκέψης²⁷⁸ ερείδεται και δομείται στη διακρίβωση της *άνθρωπείας φύσεως*²⁷⁹. Αυτό, άλλωστε, φαίνεται να διατείνεται και ο ίδιος ο Θουκυδίδης στην προγραμματική του δήλωση για το σκοπό του έργου του, όπου αναφέρει και *ἐς μὲν ἀκρόασιν ἴσως τὸ μὴ μυθῶδες αὐτῶν ἀτερπέστερον φανεῖται· ὅσοι δὲ βουλήσονται τῶν τε γενομένων τὸ σαφὲς σκοπεῖν καὶ τῶν μελλόντων ποτὲ αὖθις κατὰ τὸ ἀνθρώπινον τοιούτων καὶ παραπλησίων ἔσεσθαι, ὠφέλιμα κρίνειν αὐτὰ ἀρκοῦντως ἔξει. κτῆμά τε ἐς αἰεὶ μᾶλλον ἢ ἀγώνισμα ἐς τὸ παραχρῆμα ἀκούειν ζύγκεται*²⁸⁰. Για τον Θουκυδίδη τα γεγονότα είναι *γιγνόμενα μὲν καὶ αἰεὶ ἐσόμενα, ἕως ἂν ἡ αὐτὴ φύσις ἀνθρώπων ᾗ, μᾶλλον δὲ καὶ ἡσυχαιτέρα καὶ τοῖς εἶδεσι διηλλαγμένα*²⁸¹. μόνον η μορφή και το εἶδος των γεγονότων διαλλάσσεται εντός της αέναης βιωτῆς πραγματικότητας, εφόσον η φύση των ανθρώπων παραμένει η ίδια. Ο Θουκυδίδης δεν εμμένει στο *ἄπαξ συμβαίνον*²⁸², αλλά επιχειρεί να το διαυγάσει, ώστε να διακριβώσει το γενικό και τυπικό νόμο που το διέπει, προκειμένου να το κατανοήσει²⁸³. Το *ἄπαξ συμβαίνον* παγιώνεται ως *κτῆμά ἐς αἰεὶ*, δίδοντας στους ανθρώπους τη δυνατότητα κατανόησης και ερμηνείας των ποικίλων εκφάνσεων του βίου²⁸⁴. Η ανθρώπινη φύση, λοιπόν, ανάγεται σε γενεσιουργό αιτία κάθε έκφανσης της συμπεριφοράς του ατομικού ή συλλογικού υποκειμένου²⁸⁵.

Η συγκεκριμένη διατύπωση είναι απολύτως καίρια, προκειμένου να κατανοηθεί η πολιτική σκέψη του Θουκυδίδη, καθώς μόνο μέσω της προμελετημένης

²⁷⁸ Με τον όρο σκέψη εννοώ αφενός τη διάταξη που ο Θουκυδίδης επιλέγει για να δομήσει το έργο του, αφετέρου τις βασικές αρχές που ενυπάρχουν σε αυτό και αποτελούν τα θεμέλια στα οποία δομούνται οι εκπεφρασμένες ιδέες του· Πβ. Finley, *Θουκυδίδης*, σ.17· Διονύσης Τσιριγώτης, «Η ανθρώπινη φύση στην Ιστορία του Θουκυδίδη», *Φιλοσοφείν: επιστήμη, έννοια, παρρησία*, 27 (2023), σσ.189-216

²⁷⁹ Θουκ., 3.45.7

²⁸⁰ Θουκ., 1.22.4· Jaeger, *Παιδεία*, τ.Α',σ.426

²⁸¹ Θουκ., 3.82.2

²⁸² Πβ. Δημήτρης Ν. Λαμπρέλλης, «Η κειμενική, γνωσιακή και αξιολογική εκμηδένιση του συγκεκριμένου από τον λόγο του καθολικού στον Θουκυδίδη», *Φιλοσοφείν: επιστήμη, έννοια, παρρησία*, 27 (2023), σσ.123-140

²⁸³ Jaeger, *Παιδεία*, τ.Α', σ.426

²⁸⁴ Zagorin, *Θουκυδίδης: Μια πλήρης εισαγωγή για όλους τους αναγνώστες*, Β' Έκδοση, Μετάφρ. Κ.Κολιόπουλος, Επιμ.Π.Ήφαιστος, Αθήνα, Ποιότητα,2006, σσ. 249, 278

²⁸⁵ Ηλίας Ι. Κουσκουβέλης, *Θεωρία Απόφασης στον Θουκυδίδη*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, 2015, σ.155

και σχεδιασμένης δράσης είναι δυνατό να αποκτηθεί μια πείρα και μια δυνατότητα οξυδερκούς αντίληψης των μελλούμενων²⁸⁶. ειδοποιά γνωρίσματα για έναν πολιτικό άνδρα. Άλλωστε, όπως ήδη αναφέρει εν είδει γνωμικού ο Ησίοδος, *παθὼν δέ τε νήπιος ἔγνω*²⁸⁷. αποκτά, δηλαδή, γνώση κάποιος ακόμα και από την κακή πείρα. Συνεπώς η ενεργητική κοσμοθέαση και ρύθμιση των ανθρώπινων περιστάσεων κινητοποιείται από την παρόρμηση για γνώση²⁸⁸. Η ενεργητική εν αντιθέσει με την παθητική, αντιμετώπιση και ρύθμιση της ζωής συλλαμβάνεται διανοητικά πλήρως από τον Θουκυδίδη, καθώς ο ίδιος επιζητά *τὴν ἀληθεστάτην πρόφασιν*²⁸⁹, δηλαδή την ενδότερη αιτία της πραγματικότητας, όχι απλώς εν είδει θεωρίας ή γενικευμένης κρίσης, αλλά με απαρέγκλιτο στόχο την ορθοπραξία²⁹⁰. Συνεπώς, με την επιστημονική προσέγγιση της πολιτικής πραγματικότητας και αιτιότητας ο Θουκυδίδης καθιστά την πολιτική πεδίο αυτοτελούς μελέτης με τους δικούς της ενυπάρχοντες νόμους και με τα δικά της μεθοδολογικά πορίσματα²⁹¹, η κατανόηση των οποίων συμβάλλουν στον ασφαλέστερο σχεδιασμό των μελλούμενων και στην ορθολογικότερη λήψη των αποφάσεων.

Βέβαια η ανωτέρω διαπίστωση δεν είναι άνευ σημασίας. Το σημασιολογικό περιεχόμενο της λέξης *πρόφασιν*²⁹² προέρχεται από τη γλώσσα της ιατρικής επιστήμης²⁹³, επιστημονικό πεδίο όπου πρωτοσυνέβη η διάκριση της πραγματικής αιτίας μιας ασθένειας από την εμφανή συμπτωματολογία της. Η μεταφορά του τρόπου σκέψης των φυσικών-ιατρικών επιστημών σε πολιτικά συμφραζόμενα αφενός αντικειμενικοποιεί το υπό εξέταση ζήτημα, αφετέρου το αποδεσμεύει από μεταφυσικές-ηθικές εξαρτήσεις²⁹⁴. Κατ' επέκταση η πολιτική ανάγεται σε αυτοτελές

²⁸⁶ Jaeger, *Παιδεία*, τ.Α' σσ.426-428

²⁸⁷ Ησίοδος, *Ἔργα καὶ Ἡμέραι*, 218

²⁸⁸ Πβ. Jaeger, *Παιδεία*, τ.Α', σσ.427-428

²⁸⁹ Θουκ. 1.23.6· Κώστας Μπαλατσός, «Ο Θουκυδίδης και η ἀληθεστάτη πρόφασιν», *Φιλοσοφείν: επιστήμη, έννοια, παρρησία*, 27 (2023), σσ.231-254

²⁹⁰ Jaeger, *Παιδεία*, σ.426

²⁹¹ *ό.π.*, σ.427

²⁹² de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σσ.32-41

²⁹³ Δημήτριος Δ. Λυπουρλής, «Ελπίσας μέγαν τε ἔσεσθαι «Ο Θουκυδίδης καὶ ἡ ἵπποκρατική πρόγνωση», *Φίλτρα. Τιμητικός Τόμος Σ. Γ. Καψωμένου*, Αθήνα, 1975, σσ.87-88· Πβ. και Parry, "The Language of Thucydides' Description of the Plague" *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, 16 (1969), pp. 106-118

²⁹⁴ Jaeger, *Παιδεία*, σ.430

επιστημονικό πεδίο εντός του οποίου ενυπάρχει ένα είδος φυσικής αναγκαιότητας²⁹⁵. Αναγνωρίζοντας, λοιπόν, ο Θουκυδίδης έναν διαρκή αγώνα μεταξύ αντίθετων δυνάμεων εντός του πολιτικοκοινωνικού γίγνεσθαι συμπεραίνει πως η πραγματική αιτία του Πελοποννησιακού Πολέμου είναι η απειλή- και κατ' επέκταση ο φόβος- που ένιωθε η Σπάρτη από την αυξανόμενη δύναμη της Αθήνας²⁹⁶. Η καίριας σημασίας διαπίστωση είναι ότι η διεισδυτική ματιά του Θουκυδίδη αναγνώρισε εντός των πολιτικών πραγμάτων ένα υπόστρωμα αντικειμενικής αιτιότητας, το οποίο ενυπάρχει κατά την εξέλιξη των πολιτικών γεγονότων και σαφώς δεν καθυποτάσσεται σε- ή εξηγείται με- ηθικές κρίσεις²⁹⁷.

Η αναγνώριση αυτής της φυσικής αιτιότητας εντός των πολιτικών πραγμάτων, εντός δηλαδή του φυσικού ανθρώπινου ενδιαιτήματος, ωθεί το διανοητικά ενεργούν υποκείμενο να κατανοήσει την αλήθεια της βιωτής πραγματικότητας και με τρόπο απελευθερωτικό ως κατακτητής της γνώσης να αυτοθεσμίζει τις παραμέτρους της κοινωνικής του συγκρότησης, προεκτείνοντας τις βιολογικές του δυνατότητες²⁹⁸. Αναπόδραστα, λοιπόν, γίνεται η μετάβαση στην ανθρώπινη φύση, η οποία συνιστά το πεδίο ερμηνείας της ανθρώπινης σκέψης και δράσης. Στο βιβλίο Α' οι Αθηναίοι κάνουν λόγο περί *τοῦ ἀνθρωπέου τρόπου*²⁹⁹ και για *τῆ ἀνθρωπεῖα φύσει*³⁰⁰. οι Αθηναίοι στο βιβλίο Ε' μιλούν για *τὸ ἀνθρώπειόν*³⁰¹ και, όπως παρατηρεῖ η de Romilly «δείχουν με ποιόν τρόπο το ἀνθρώπειον προσδιορίζεται ἀπὸ μια ἀνάγκη της ἴδιας του της φύσης: ὑπὸ φύσεως ἀναγκαίως»³⁰². Σε ἄλλο σημείο ο Ερμοκράτης αναφέρει *πέφυκε γὰρ τὸ ἀνθρώπειον διὰ παντὸς ἄρχειν μὲν τοῦ εἴκοντος, φυλάσσεσθαι δὲ τὸ ἐπίον*³⁰³, ενώ στο ἕκτο βιβλίο αναφέρει *οὐκ ἀνθρωπίνης δυνάμεως βούλησιν ἐλπίζει*³⁰⁴. Καθὼς τα γεγονότα εἶναι *γιγνόμενα μὲν καὶ αἰεὶ ἐσόμενα, ἕως ἂν ἡ αὐτὴ φύσις ἀνθρώπων ᾗ*³⁰⁵, η ανθρώπινη φύση αντιδρά με ὅμοιο τρόπο κάτω ἀπὸ τις ἴδιες εξαναγκαστικές συνθήκες· ωστόσο, τα γεγονότα αὐτὰ *τοῖς εἶδεσι διηλλαγμένα* ωθούν

²⁹⁵ό.π.,σ.428· Βαβούρας, *Ο πολιτικός Ανὴρ στην Αρχαία Ελλάδα*, σσ.214-215

²⁹⁶ Θουκ. 1.23.6

²⁹⁷ Jaeger, *Παιδεία*, τ.Α', σ.430

²⁹⁸ Βαβούρας, *Ο πολιτικός Ανὴρ στην Αρχαία Ελλάδα*, σ.213

²⁹⁹ Θουκ.1.76.2

³⁰⁰ Θουκ.1.76.3

³⁰¹ Θουκ.5.105.2

³⁰² de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σ.450· Θουκ.5.105.2

³⁰³ Θουκ.4.61.5

³⁰⁴ Θουκ.6.78.2

³⁰⁵ Θουκ., 3.82.2

το διανοητικά ενεργούν υποκείμενο να λάβει την ορθή απόφαση κάθε φορά. Έτσι, η θουκυδίδεια ιστορία καθίσταται μια αποτύπωση της ανθρώπινης πολιτικής δραστηριότητας ως απόρροια έλλογης ερμηνείας της αλληλεπίδρασης μεταξύ της ανθρώπινης φύσης και των ιστορικών συνθηκών³⁰⁶. Η γνώση και η πρό-γνωση των *γγινμένων και αείει έσομένων* αποτελεί ένα εγχείρημα αυτοκαθορισμού του ατόμου εντός της εμπράγματης κατάστασής του και κατ' επέκταση μια προσπάθεια ενδοσκόπησης των πολιτικών πραγμάτων, όπως αυτά προκύπτουν εντός της δυναμικής εκδίπλωσης των ιστορικών εκφάνσεων και πραγματώσεων³⁰⁷.

Δύναται, έτσι, να υποστηριχθεί πως η *άνθρωπεία φύσις* διαμορφώνεται και κινητοποιείται από τρεις δομικούς παράγοντες: *τιμής και δέους και ώφελίας*³⁰⁸. Η έννοια του δέους ενεργοποιείται όταν μια ανθρώπινη- ή και κατ'επέκταση μια κρατική, εφόσον μιλάμε για οντοποίηση της πόλεως- ισχύς κινδυνεύει να χαθεί ή να εξανδραποδιστεί από μια ανώτερη³⁰⁹. Η ανάγκη του δέους ωθεί στην ανάγκη της ισχύος, καθώς η αύξηση αυτής μειώνει τις πιθανότητες εμφάνισης συνθηκών εκφοβιστικού εξαναγκασμού. Ο φόβος, λοιπόν, ως καταλύτης κινητοποίησης του *ένεργειν* προς αποφυγή του βιολογικού αφανισμού ή εξανδραποδισμού και, συνάμα, η ανάγκη αντιμετώπισης των δυνητικών απειλών για μια κρατική οντότητα σε επίπεδο εξωτερικής πολιτικής, τον ανάγουν σε βασικό κίνητρο στρατηγικής συμπεριφοράς³¹⁰. Έτσι, το αίσθημα της ανασφάλειας μεταξύ των μονάδων ενός οποιουδήποτε συστήματος συνδέεται άρρηκτα με την αναζήτηση της μέγιστης δυνατής ασφάλειας. Πράγματι, το αίσθημα του φόβου επανέρχεται ως πρωταρχική έγνοια εντός του θουκυδίδειου κειμένου σε αρκετές περιπτώσεις· ενδεικτικά ας αναφερθεί: ο φόβος της περσικής απειλής, ο φόβος της Σπάρτης, η ανάγκη ανεφοδιασμού³¹¹. ενώ στην περίπτωση της Μυτιλήνης ο φόβος επανέρχεται τόσο ως η «μόνη ασφαλής βάση» για τη σύναψη συμμαχιών, όσο και ως φόβος επιβίωσης

³⁰⁶ Βαβούρας, *Ο πολιτικός Ανήρ στην Αρχαία Ελλάδα*, σσ.213-214

³⁰⁷ Πβ. *ό.π.*, σσ.214-215

³⁰⁸ Θουκ.1.76.2: « ούτως οὐδ' ἡμεῖς θαυμαστὸν οὐδὲν πεποιήκαμεν οὐδ' ἀπὸ τοῦ ἀνθρωπείου τρόπου, εἰ ἀρχὴν τε διδομένην ἔδεξάμεθα καὶ ταύτην μὴ ἀνεῖμεν ὑπὸ <τριῶν> τῶν μεγίστων νικηθέντες, τιμῆς καὶ δέους καὶ ὠφελίας»

³⁰⁹ Πβ. Peter J. Ahrensdorf, "The Fear of Death and the Longing for Immortality: Hobbes and Thucydides on Human Nature and the Problem of Anarchy", *The American Political Science Review*, Vol. 94, No. 3 (2000), pp. 579-593

³¹⁰ Αθανάσιος Πλατιάς, *Διεθνείς Σχέσεις και Στρατηγική στον Θουκυδίδη*, Αθήνα, Εστία, 2018, σ.29

³¹¹ de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σ.345

λόγω της αποστασίας της από την αθηναϊκή συμμαχία³¹². Οι αιτίες που προκαλούν φόβο καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα από τον κίνδυνο επιβίωσης της πόλης και των ανθρώπων λόγω φυσικών φαινομένων ή ασθενειών μέχρι την προοπτική κατάληψης, υποδούλωσης ή καταστροφής αυτής. Τέλος, αξίζει να παρατηρηθεί πως ο φόβος του αφανισμού εκδιπλώνεται καταφανώς σε εμπόλεμες καταστάσεις, καθότι ο πόλεμος ως βίαιος διδάσκαλος³¹³ με τις στερήσεις και τις κακουχίες του, «εξαχρειώνει τις συνειδήσεις, διαβρώνει τα ήθη και αποχαλινώνει τα ένστικτα και τα πάθη των ανθρώπων»³¹⁴. Οι εξαναγκαστικές πολεμικές συνθήκες κινητοποιώντας το φόβο του βίαιου αφανισμού συμπαρασύρουν κάθε νομικό ή ηθικό κανονιστικό πλαίσιο, το οποίο ήταν σε ισχύ εν καιρώ ειρήνης και ευημερίας και υπό την ανάγκη της αυτοσυντήρησης επέρχεται μια πλήρης μεταξίωση ευάρεστων εννοιών³¹⁵, που οδηγεί στην ηθική κατάπτωση και τον εκφυλισμό της πολιτικής και κοινωνικής ζωής.

Ταυτόχρονα, όμως, με το κίνητρο του φόβου επιδρά παράλληλα στη διαμόρφωση της ανθρώπινης φύσης η *ώφελια* και η *τιμή*. Πιο συγκεκριμένα, η *ώφελια* προσιδιάζει περισσότερο στην έννοια της ιδιοτέλειας³¹⁶. Πρωταρχικός σκοπός του συμφέροντος μοιάζει να είναι η ασφάλεια με σκοπό την επιβίωση τόσο των πολιτών, όσο και της ίδιας της πόλης³¹⁷. Μολονότι, το συμφέρον διαθέτει μια ενδογενή διασύνδεση με την ανάγκη του δέους- που περιγράφηκε ανωτέρω- στοχοθετημένα αμφοτέρωθεν στην αναζήτηση της ασφάλειας³¹⁸, δύο χωρία αναδεικνύουν το συμφέρον σε ισχυρότερο παράγοντα λήψης αποφάσεων από το φόβο³¹⁹. Το συμφέρον δύναται να διακριθεί στο κοινωνικό-γενικό και στο ατομικό· ο

³¹² Πλατιάς, *Διεθνείς Σχέσεις και Στρατηγική στον Θουκυδίδη*, σ.31

³¹³ Θουκ.3.82.2: «ὁ δὲ πόλεμος ὑφελὼν τὴν εὐπορίαν τοῦ καθ' ἡμέραν βίαιος διδάσκαλος καὶ πρὸς τὰ παρόντα τὰς ὀργὰς τῶν πολλῶν ὁμοιοῖ»

³¹⁴ Hornblower, *Θουκυδίδου Ιστορίαι, Τόμος Α':Βιβλία 1-3*, σ.754

³¹⁵ Θουκ.3.82.4: «καὶ τὴν εἰωθυῖαν ἀξίωσιν τῶν ὀνομάτων ἐς τὰ ἔργα ἀντήλλαξαν τῇ δικαίῳσει»

³¹⁶ Jaeger, *Παιδεία τ.Α'*, σ.433

³¹⁷ Θουκ.5.107.1: «τὸ ξυμφέρον μὲν μετ' ἀσφαλείας εἶναι»· Θουκ.6.83.2: «καὶ νῦν τῆς ἡμετέρας ἀσφαλείας ἔνεκα καὶ ἐνθάδε παρόντες ὀρώμεν καὶ ὑμῖν ταῦτ' ἀξυμφέροντα»· Πβ. Κουσκουβέλης, *Θεωρία Απόφασης στον Θουκυδίδη*, σσ.163-164

³¹⁸ de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σ.345

³¹⁹ Θουκ. 4.59.2: «οὐδεὶς γὰρ οὔτε ἀμαθία ἀναγκάζεται αὐτὸ δρᾶν, οὔτε φόβω, ἢν οἴηται τι πλεον σχῆσειν, ἀποτρέπεται. Ξυμβαίνει δὲ τοῖς μὲν τὰ κέρδη μείζω φαίνεσθαι τῶν δεινῶν, οἱ δὲ τοὺς κινδύνους ἐθέλουσιν ὑφίστασθαι πρὸ τοῦ αὐτίκα τι ἐλασσοῦσθαι» και Θουκ.6.83.3: «εἰδότες τοὺς περιδεῶς ὑποπτέοντάς τι λόγου μὲν ἡδονῇ τὸ παραντίκα τερπομένους, τῇ δ' ἐγχειρήσει ὕστερον τὰ ξυμφέροντα πρᾶσσοντάς»

Θουκυδίδης θέλει τον Περικλή να διατείνεται πως *ἐγὼ γὰρ ἠγοῦμαι πόλιν πλείω ζύμπασαν ὀρθομένην ὠφελεῖν τοὺς ἰδιώτας ἢ καθ' ἕκαστον τῶν πολιτῶν εὐπραγοῦσαν, ἀθρόαν δὲ σφαλλομένην. καλῶς μὲν γὰρ φερόμενος ἀνὴρ τὸ καθ' ἑαυτὸν διαφθειρομένης τῆς πατρίδος οὐδὲν ἦσσαν ζυναπόλλυται, κακοτυχῶν δὲ ἐν εὐτυχούσῃ πολλῶ μᾶλλον διασφύζεται* ³²⁰. Ωστόσο, η τάση ηγετών, ὅπως των διαδόχων του Περικλή, να προτιμούν μια ιδιοτελή αντίληψη του συμφέροντος εξώθησε την πόλη σε επιβλαβεῖς αποφάσεις με καταστροφικές συνέπειες³²¹.

Για τον Θουκυδίδη, ο προσδιορισμός της περιεχομενικότητας του συμφέροντος και ο τρόπος ικανοποίησής του συνδέεται ἀρρηκτα με την άσκηση εξουσίας³²², η κατάκτηση της οποίας διεγείρει τον ανταγωνισμό και προκαλεί τις συγκρούσεις³²³. Εν συνεχεία η διατήρηση αυτής, υπό την ανάγκη του δέους μήπως απολεσθεί, διαφοροποιεί τα συμφέροντα και μεταβάλλεται σε εξουσίαση³²⁴. Έτσι, ο ηγεμόνας- είτε ως πρόσωπο, είτε ως πόλις- προβαίνει σε μια ανεξέλεγκτη υπερεπέκταση³²⁵, λαμβάνει ανεργμάτιστες αποφάσεις³²⁶, εγκαθιστά φίλια σε αυτόν πολιτεύματα³²⁷ ή και επιχειρεί να φθείρει τους εχθρούς μέσω τρίτων³²⁸. Η αξίωση ότι

³²⁰ Θουκ.2.60.2-3

³²¹ Θουκ.2.65.7: «καὶ ἄλλα ἔξω τοῦ πολέμου δοκοῦντα εἶναι κατὰ τὰς ἰδίας φιλοτιμίας καὶ ἴδια κέρδη κακῶς ἔς τε σφᾶς αὐτοὺς καὶ τοὺς ζυμμάχους ἐπολίτευσαν, ἃ κατορθοῦμενα μὲν τοῖς ἰδιώταις τιμὴ καὶ ὠφελία μᾶλλον ἦν, σφαλέντα δὲ τῇ πόλει ἔς τὸν πόλεμον βλάβη καθίστατο»

³²² de Romilly, Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός, σ.342· Κουσκουβέλης, Θεωρία Απόφασης στον Θουκυδίδη, σ.166

³²³ Θουκ.3.82.8: «πάντων δ' αὐτῶν αἴτιον ἀρχὴ ἢ διὰ πλεονεξίαν καὶ φιλοτιμίαν· ἐκ δ' αὐτῶν καὶ ἔς τὸ φιλονικεῖν καθισταμένων τὸ πρόθυμον [...].παντὶ δὲ τρόπῳ ἀγωνιζόμενοι ἀλλήλων περιγίγνεσθαι ἐτόλμησάν τε τὰ δεινότατα ἐπεξῆσάν τε τὰς τιμωρίας ἔτι μείζους, οὐ μέχρι τοῦ δικαίου καὶ τῇ πόλει ζυμφόρον προτιθέντες, ἔς δὲ τὸ ἑκατέρους που αἰεὶ ἠδονὴν ἔχον ὀρίζοντες»

³²⁴ Πβ. de Romilly, Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός, σσ.341-343· Κουσκουβέλης, Θεωρία Απόφασης στον Θουκυδίδη, σ.166

³²⁵ Θουκ.6.18.3: «καὶ οὐκ ἔστιν ἡμῖν ταμιεύεσθαι ἔς ὅσον βουλόμεθα ἄρχειν, ἀλλ' ἀνάγκη, ἐπειδήπερ ἐν τῷδε καθέσταμεν, τοῖς μὲν ἐπιβουλεύειν, τοὺς δὲ μὴ ἀνιέναι, διὰ τὸ ἀρχθῆναι ἂν ὑφ' ἐτέρων αὐτοῖς κίνδυνον εἶναι, εἰ μὴ αὐτοὶ ἄλλων ἄρχοιμεν»

³²⁶ Θουκ.6.84.3: «καὶ ὁ Χαλκιδεύς, ὃν ἀλόγως ἡμᾶς φησὶ δουλωσαμένους τοὺς ἐνθάδε ἐλευθεροῦν, ζύμφορος ἡμῖν ἀπαράσκευος ὢν καὶ χρήματα μόνον φέρων, τὰ δὲ ἐνθάδε καὶ Λεοντῖνοι καὶ οἱ ἄλλοι φίλοι ὅτι μάλιστα αὐτονομούμενοι»

³²⁷ Θουκ.1.76.1: «ὕμεις γοῦν, ὦ Λακεδαιμόνιοι, τὰς ἐν τῇ Πελοποννήσῳ πόλεις ἐπὶ τὸ ὑμῖν ὠφέλιμον καταστησάμενοι ἐξηγεῖσθε»

³²⁸ Θουκ.6.85.1: «ἀνδρὶ δὲ τυράνῳ ἢ πόλει ἀρχὴν ἐχούσῃ οὐδὲν ἄλογον ὅτι ζυμφέρον οὐδ' οἰκείον ὅτι μὴ πιστόν· πρὸς ἕκαστα δὲ δεῖ ἢ ἐχθρόν ἢ φίλον μετὰ καιροῦ γίγνεσθαι. καὶ ἡμᾶς τοῦτο ὠφελεῖ ἐνθάδε, οὐκ ἦν τοὺς φίλους κακῶσωμεν, ἀλλ' ἦν οἱ ἐχθροὶ διὰ τὴν τῶν φίλων ῥώμην ἀδύνατοι ὦσιν»

για τον ηγεμόνα τίποτα δεν είναι παράλογο εάν είναι συμφέρον, καταδεικνύει την έλλειψη σαφών ορίων ως προς το περιεχόμενο και το ευμετάβλητο του καθορισμού των συμφερόντων ανάλογα με τη συγκυρία³²⁹. Εν μέσω των ανωτέρω διακριβώσεων υποφώσκει και η ενδότερη διασύνδεση του συμφέροντος με την πλεονεξία³³⁰ και αυτού με την ισχύ, καθώς η επέκταση της ισχύος επιτρέπει και την επέκταση της πλεονεξίας³³¹. μια προβληματική που θα αναπτυχθεί και στις επόμενες υποενότητες.

Τέλος, η έρευνα υπεισέρχεται στη διερεύνηση του τρίτου παράγοντα επηρεασμού της ανθρώπινης φύσης, την *τιμή*. Σύμφωνα με την J. de Romilly, ο όρος παρατίθεται πρώτος στη σειρά των τριών συναισθηματικών παραγόντων ως «ο πιο επάξιος και ο πιο κατάλληλος να δικαιολογήσει τους Αθηναίους»³³² για την ανάληψη και διατήρηση της ηγεμονίας τους³³³. Ως εκ τούτου η επιδίωξη, διαχείριση και διατήρηση της τιμής ως αναγνώριση και καταξίωση της θετικής φήμης και του θαυμασμού εκ μέρους των υπόλοιπων ατόμων και πόλεων ανάγεται σε καίρια συνιστώσα συνδιαμόρφωσης της ανθρώπινης φύσης³³⁴. Είναι χαρακτηριστική η διατύπωση πως *τὸ γὰρ φιλότιμον ἀγῆρων μόνον, καὶ οὐκ ἐν τῷ ἀχρείῳ τῆς ἡλικίας τὸ κερδαίνειν, ὥσπερ τινὲς φασί, μᾶλλον τέρπει, ἀλλὰ τὸ τιμᾶσθαι*³³⁵, δηλαδή η αγάπη και αναζήτηση της δόξας, η φιλοδοξία, δεν γνωρίζει περιορισμούς και δεν υπόκειται στη φθορά του χρόνου, ξεπερνώντας ακόμα και σε κάποιες περιπτώσεις το κίνητρο του κέρδους-συμφέροντος. Έτσι, όπως ήδη αναφέρθηκε, οι διάδοχοι ηγέτες του Περικλή παρακινούμενοι από άκρατη φιλοδοξία, αναζητούσαν την ίδια τιμή (και το ίδιον όφελος)³³⁶ και ακολούθησαν λαϊκίστικες πολιτικές προς τέρψη του πλήθους³³⁷.

³²⁹ *αυτόθι*

³³⁰ Θουκ.3.82.8: «πάντων δ' αὐτῶν αἴτιον ἀρχὴ ἢ διὰ πλεονεξίαν καὶ φιλοτιμίαν»

³³¹ Βαβούρας, *Ο πολιτικός Ανὴρ στην Αρχαία Ελλάδα*, σσ.220-221

³³² de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σ.342

³³³ Θουκ.1.75.3: «ἐξ αὐτοῦ δὲ τοῦ ἔργου κατηναγκάσθημεν τὸ πρῶτον προαγαγεῖν αὐτὴν ἐς τὸδε, μάλιστα μὲν ὑπὸ δέουσ, ἔπειτα καὶ τιμῆς, ὕστερον καὶ ὠφελίας» και Θουκ.1.76.2: «εἰ ἀρχὴν τε διδομένην ἐδεξάμεθα καὶ ταύτην μὴ ἀνεῖμεν ὑπὸ <τριῶν> τῶν μεγίστων νικηθέντες, τιμῆς καὶ δέους καὶ ὠφελίας, οὐδ' αὖ πρῶτοι τοῦ τοιοῦτου ὑπάρξαντες, ἀλλ' αἰεὶ καθεστῶτος τὸν ἥσσω ὑπὸ τοῦ δυνατωτέρου κατείργεσθαι, ἄξιοί τε ἅμα νομίζοντες εἶναι καὶ ὑμῖν δοκοῦντες μέχρι οὗ τὰ ξυμφέροντα λογιζόμενοι τῷ δικαίῳ λόγῳ νῦν χρῆσθε, ὄν οὐδεὶς πω παρατυχὸν ἰσχύι τι κτήσασθαι προθεὶς τοῦ μὴ πλέον ἔχειν ἀπετράπετο»

³³⁴ Κουσκουβέλης, *Θεωρία Απόφασης στον Θουκυδίδη*, σσ.191-192

³³⁵ Θουκ.2.44.4

³³⁶ Θουκ.2.65.7: «καὶ ἄλλα ἔξω τοῦ πολέμου δοκοῦντα εἶναι κατὰ τὰς ἰδίας φιλοτιμίας και ἴδια κέρδη κακῶς ἔς τε σφᾶς αὐτοὺς και τοὺς ξυμμάχους ἐπολίτευσαν, ἃ κατορθούμενα μὲν

Συνεπώς, πλεονεξία και φιλοδοξία, *ώφελια* και η *τιμή*, επιδρούν καθοριστικά στην άμετρη αναζήτηση της φιλαρχίας από ασύνετους ηγέτες, οι αποφάσεις των οποίων ενδεχομένως ελλοχεύουν τον κίνδυνο να οδηγήσουν σε συγκρούσεις ή και βίαιες συμπεριφορές³³⁸. Πάντως, η τιμή που διαθέτει μια πόλη ανάγεται σε συντελεστή ισχύος υπέρ της, καθώς οι υπόλοιποι κρατικοί δρώντες που βρίσκονται σε αλληλεπίδραση μαζί της διαμορφώνουν τη συμπεριφορά τους σύμφωνα με την αντίστοιχη φήμη-δόξα αυτής. Έτσι, ο Περικλής διατείνεται πως η Αθήνα που αποδείχθηκε πως είναι «ανώτερη της φήμης της» ωθεί τους μεν εχθρούς της να μην αγανακτούν πως ηττήθηκαν από ανάξιο, τους δε συμμάχους να μην αμφισβητούν πως άρχονται από ανάξιο ηγέτη³³⁹. Ωστόσο, η δόξα που κατέχει η πόλη μπορεί να προκαλέσει το φθόνο ή να εγείρει αντιδράσεις τρίτων προς εκείνους³⁴⁰. Ο Θουκυδίδης δια στόματος Περικλή στον Επιτάφιο προειδοποιεί για την αντιπαλότητα και το μίσος που διεγείρονται απέναντι στη δόξα, τα οποία μπορούν να λάβουν λιγότερο ή περισσότερο ακραίες εκφάνσεις³⁴¹. Η Αθήνα, λοιπόν, κατά το παρελθόν παρακινούμενη υπό τον φόβο, το συμφέρον, την φιλοδοξία, «είχε περάσει στην εξουσίαση, έπρεπε άρα να δεχτεί πως αυτή η εξουσίαση θα ήταν μια τυραννίδα και ένα αντικείμενο μίσους»³⁴².

Καταλήγοντας, επομένως, δύναται να υποστηριχθεί πως η ανθρώπινη φύση, όπως ενυπάρχει εντός της θουκυδίδειας πνευματικής σύλληψης, αποτελεί τη μήτρα από την οποία εκπηγάζουν συμπεριφορές και αποφάσεις κάθε ατομικής ή συλλογικής οντότητας. Ειδικότερα σχετικά με το ζήτημα της εξουσίας, παρατηρείται πως ο άνθρωπος εκ φύσεως ρέπει προς την κατάκτηση αυτής και κατ' αντιστοιχία τα κράτη

τοῖς ἰδιώταις τιμή καὶ ὠφελία μᾶλλον ἦν, σφαλέντα δὲ τῇ πόλει ἐς τὸν πόλεμον βλάβη καθίστατο»

³³⁷ Θουκ.2.65.10: «οἱ δὲ ὕστερον ἴσοι μᾶλλον αὐτοὶ πρὸς ἀλλήλους ὄντες καὶ ὀρεγόμενοι τοῦ πρῶτος ἕκαστος γίγνεσθαι ἐτράποντο καθ' ἡδονὰς τῷ δήμῳ καὶ τὰ πράγματα ἐνδιδόναι»· Πβ. Θουκ.3.82.8: «αἰεὶ ἡδονὴν ἔχον»

³³⁸ Θουκ. 3.82.8: «πάντων δ' αὐτῶν αἴτιον ἀρχὴ ἢ διὰ πλεονεξίαν καὶ φιλοτιμίαν· ἐκ δ' αὐτῶν καὶ ἐς τὸ φιλονικεῖν καθισταμένων τὸ πρόθυμον»

³³⁹ Θουκ.2.41.3: «μόνη γὰρ τῶν νῦν ἀκοῆς κρείσσων ἐς πείραν ἔρχεται, καὶ μόνη οὔτε τῷ πολεμῶ ἐπελθόντι ἀγανάκτησιν ἔχει ὑφ' οἷων κακοπαθεῖ οὔτε τῷ ὑπηκόῳ κατάμεμψιν ὡς οὐχ ὑπ' ἀξίων ἄρχεται»

³⁴⁰ Κουσκουβέλης, Θεωρία Απόφασης στον Θουκυδίδη, σ.199

³⁴¹ Θουκ. 2.63.2: «ἥς οὐδ' ἐκστῆναι ἔτι ὑμῖν ἔστιν, εἴ τις καὶ τότε ἐν τῷ παρόντι δεδιῶς ἀπραγμοσύνη ἀνδραγαθίζεται· ὡς τυραννίδα γὰρ ἤδη ἔχετε αὐτήν, ἣν λαβεῖν μὲν ἄδικον δοκεῖ εἶναι, ἀφεῖναι δὲ ἐπικίνδυνον»· Πβ. Θουκ.3.37.2, 6.87.2, 6.18.2

³⁴² de Romilly, Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός, σ.424

προς την ηγεμονία ³⁴³. Η σχέση του *ἄρχειν-ἄρχεσθαι* αποτελεί τον πυρήνα συγκρότησης και ανάπτυξης της πολιτικής κοινωνίας, καθώς η ανάληψη της εξουσίας αφενός εγγράφεται στην ανθρώπινη φύση, αφετέρου ως καθεαυτό γεγονός δεν αποτελεί κάτι το μεμπτό *a priori*· η αξιολογική κρίση προκύπτει από τον τρόπο άσκησης της ηγεσίας³⁴⁴. Κατά τον Θουκυδίδη, οι άνθρωποι- λόγω φύσεως και ισχύος- εμπίπτουν και ενδεχομένως έπειτα να μεταπίπτουν ή και ανάστροφα στην κατηγορία είτε του άρχοντα είτε του αρχομένου³⁴⁵. το ποιόν της διακυβερνητικής αυτής σχέσης είναι που έχει σημασία. Ευθύς εξ αρχής είχε τεθεί στην παρούσα μελέτη, πως η ηγεσία σαφώς συνδέεται με την ισχύ· συνεπώς, το ζητούμενο είναι η εξέταση της ποιότητας των πραγματώσεων της ισχύος εντός της πολιτικής κοινωνίας και κατ' επέκταση η εξωτερική τους των πολιτικών της επιλογών. Για το λόγο αυτό η εξέταση της ανθρώπινης φύσης δεν αποτελεί απλώς μια παρατήρηση οντολογικού ενδιαφέροντος· αποτελεί ένα «μοναδικό στο είδος» ³⁴⁶ της ψυχογράφημα της ανάπτυξης της δύναμης.

2.2 Ανάγκη και Δίκη

Η ανάπτυξη της ισχύος- όπως τη συλλαμβάνει το πνεύμα του Θουκυδίδη στην περίπτωση των Αθηνών- εκκινεί από την ιστορική προσφορά αυτών στους Περσικούς Πολέμους, εξελίσσεται στην εκούσια από την πλευρά των συμμάχων αναγνώριση της Αθήνας σε ηγέτιδα δύναμη και καταλήγει στη διαρκή απόκτηση δύναμης και στην αυστηρότερη συγκεντρωτική διοίκηση υπό το κράτος του δέους μήπως απολεσθεί η ηγεμονία της³⁴⁷. Τα τρία αυτά στάδια της μετεξέλιξης της ηγεμονίας σε εξουσίαση κατ' αναλογία ή και υπό την επίδραση των τριών ψυχολογικών παραγόντων της ανθρώπινης φύσης, που συζητήθηκαν ανωτέρω, υπάγονται σε ένα σχήμα ιστορικής αναγκαιότητας³⁴⁸. Η θουκυδίδεια αυτή σύλληψη δύναται να αναχθεί σε αρχή που υπαγορεύει πως η ισχύς αλλάζει μόνο τους φορείς της και όχι την πολιτική μορφή της

³⁴³ Κουσκουβέλης, *Θεωρία Απόφασης στον Θουκυδίδη*, σ.155· Πβ. Θουκ.1.76.2: «οὕτως οὐδ' ἡμεῖς θαυμαστόν οὐδέν πεποιήκαμεν οὐδ' ἀπὸ τοῦ ἀνθρωπείου τρόπου, εἰ ἀρχὴν τε διδομένην ἐδεξάμεθα»

³⁴⁴ *ό.π.*,σ.155

³⁴⁵ *ό.π.*,σ.156

³⁴⁶ Jaeger, *Παιδεία*, τ.Α',σ.433.

³⁴⁷ *αυτόθι*· Βλ. και de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σσ.334-354

³⁴⁸ *αυτόθι*· Πβ. Θουκ.1.73.1-1.78.4

ή τις μεθόδους και την επίδρασή της ³⁴⁹. Έτσι, η στάση των Σπαρτιατών που εμφανίζονται ως υπέρμαχοι του δικαίου έναντι της αθηναϊκής αυθαιρεσίας μοιάζει ως κάτι το φυσικό στη συγκεκριμένη περίπτωση, αλλά για την διεισδυτική ματιά του Θουκυδίδη δεν αντιπροσωπεύει κάποια ηθική ποιότητα χαρακτήρα, καθώς μια μέρα στη διαδοχή της κατοχής της δύναμης οι ρόλοι θα αλλάξουν³⁵⁰. Πάντα γὰρ πέφυκε καὶ ἔλασσοῦσθαι³⁵¹, υποδηλώνοντας την αέναη εναλλαγή μεταξύ της μέγιστης ακμής και του εκπεσμού στην παρακμή.

Η εξέλιξη της αθηναϊκής δύναμης ακολουθεί μια αναγκαία πορεία³⁵², αλλά και από την άλλη πλευρά το δέος της αυξανόμενης αυτής δύναμης αναγκάζει τους Σπαρτιάτες να διεξάγουν πόλεμο ³⁵³. Αναπόδραστα, λοιπόν, η ενδεδειγμένη εξέταση της θουκυδίδειας ισχύος καθ' αυτήν φανερώνει την ενυπάρχουσα πολιτική αναγκαιότητα³⁵⁴, την πολιτική νομοτέλεια³⁵⁵. μια αναπόδραστη ανάγκη³⁵⁶. Ωστόσο, όπως έχει τονισθεί πολλαχώς στην παρούσα μελέτη, ο άνθρωπος διαβιεί εντός των πολιτικών πραγμάτων· το έλλογο υποκείμενο, συνεπώς, δεν δρα εν κενώ, αλλά λειτουργεί εντός ενός περιβάλλοντος, το οποίο συντίθεται από διαφορετικές μεταβλητές με τις οποίες αλληλεπιδρά³⁵⁷. Οι παράγοντες αυτοί που βρίσκονται εκτός του ανθρώπινου υποκειμένου, αλλά ενυπάρχουν εντός της βιωτής του πραγματικότητας, άρα και αλληλεπιδρούν με αυτό δίχως απαραίτητα με μια κάποια υλική διάσταση, συνθέτουν μια συνθήκη, που στο θουκυδίδειο σύγγραμμα απαντάται ως ανάγκη³⁵⁸.

Εάν θέλαμε να προσεγγίσουμε την εννοιολογική περιεχομενικότητα της ανάγκης δύναται να υποστηριχθεί πως εμπεριέχει εκείνους τους παράγοντες που

³⁴⁹ αυτόθι

³⁵⁰ αυτόθι

³⁵¹ Θουκ.2.64.3

³⁵² Πβ. τα χωρία Θουκ.1.75.3, 1.76.2, 5.105.2, 6.18.3

³⁵³ Θουκ.1.23.6: «τὴν μὲν γὰρ ἀληθεστάτην πρόφασιν, ἀφανεστάτην δὲ λόγῳ, τοὺς Ἀθηναίους ἠγοῦμαι μεγάλους γιγνομένους καὶ φόβον παρέχοντας τοῖς Λακεδαιμονίοις ἀναγκάσαι ἐς τὸ πολεμεῖν»

³⁵⁴ Jaeger, Παιδεία, σ.428

³⁵⁵ ό.π.,σ.434

³⁵⁶ de Romilly, Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός, σ.345

³⁵⁷ Κουσκουβέλης, Θεωρία Απόφασης στον Θουκυδίδη, σσ.91-92

³⁵⁸ ό.π.,σσ.92-93· Πβ. αναλυτικότερα και Martin Ostwald, Ανάγκη in Thucydides, Atlanta, Scholars Press, 1988

βρίσκονται εκτός ελέγχου του υποκειμένου, όπως προκύπτει από το χωρίο 3.82.2, όπου ο Θουκυδίδης χαρακτηρίζει τις ανάγκες *ἀκουσίους*³⁵⁹. Φυσικά, το άτομο αποτιμά την ανάγκη υποκειμενικά³⁶⁰, κατανοώντας την με βάση τη δική του κοσμοθέαση, χωρίς πάντα να σημαίνει ότι έχει πολλά περιθώρια επιλογής³⁶¹. Ενδιαφέρον, ωστόσο, έχει και η προσέγγιση του Zagorin για την ανάγκη, την οποία κατανοεί ως έναν καταναγκασμό που προκύπτει «από τη φύση και τα πάθη των ανθρώπων όπως αυτά επενεργούσαν κατά την εκτίμηση των καταστάσεων»³⁶². συμφωνεί, ωστόσο, στο βαθμό που η ανάγκη «φαίνεται να δρα με μια αντικειμενική δύναμη σαν να μην αφήνει καμία επιλογή»³⁶³. Η διαπίστωση του Zagorin βρίσκει έρεισμα σε πολλά σημεία εντός του κειμένου, μεταξύ των οποίων- χαρακτηριστικά ως αναφερθεί- η πενία, η οποία γεννά την ανάγκη και η ανάγκη με τη σειρά της την τόλμη³⁶⁴, έναν σαφώς ψυχολογικό παράγοντα που οδηγεί τον άνθρωπο ορισμένες φορές σε επικίνδυνες ατραπούς³⁶⁵. Πάντως στο κείμενο σημειώνονται και ορισμένα χωρία, που περιγράφουν μια σειρά αιτιών, όπως κάτι το απρόοπτο³⁶⁶, μια συγκυρία³⁶⁷, ένα φυσικό φαινόμενο³⁶⁸ ή οι πιεστικές συνθήκες λόγω έλλειψης χρόνου³⁶⁹, που παράγουν ανάγκη και βρίσκονται εκτός ελέγχου του ανθρώπινου υποκειμένου.

³⁵⁹ Θουκ.3.82.2: «διὰ τὸ μὴ ἐς ἀκουσίους ἀνάγκας πίπτειν». Πβ. και Κουσκουβέλης, *Θεωρία Απόφασης στον Θουκυδίδη*, σ.94

³⁶⁰ Κουσκουβέλης, *Θεωρία Απόφασης στον Θουκυδίδη*, σ.94

³⁶¹ Θουκ.7.57.1: «Τοσοῖδε γὰρ ἑκάτεροι ἐπὶ Σικελίαν τε καὶ περὶ Σικελίας, τοῖς μὲν ξυγκτησόμενοι τὴν χώραν ἐλθόντες, τοῖς δὲ ξυνδιασώσοντες, ἐπὶ Συρακούσας ἐπολέμησαν, οὐ κατὰ δίκην τι μᾶλλον οὐδὲ κατὰ ξυγγένειαν μετ' ἀλλήλων στάντες, ἀλλ' ὡς ἑκάστοις τῆς ξυντυχίας ἢ κατὰ τὸ ξυμφέρον ἢ ἀνάγκη ἔσχεν» και Θουκ.4.10.1: «ὅσα γὰρ ἐς ἀνάγκην ἀφίεται ὡσπερ τάδε, λογισμὸν ἤκιστα ἐνδεχόμενα κινδύνου τοῦ ταχίστου προσδεῖται»

³⁶² Zagorin, *Θουκυδίδης*, σ.283

³⁶³ *αυτόθι*

³⁶⁴ Θουκ.3.45.4: «ἀλλ' ἢ μὲν πενία ἀνάγκη τὴν τόλμαν παρέχουσα, ἢ δ' ἐξουσία ὕβρει τὴν πλεονεξίαν καὶ φρονήματι, αἱ δ' ἄλλαι ξυντυχίαι ὀργῇ τῶν ἀνθρώπων ὡς ἑκάστη τις κατέχεται ὑπ' ἀνηκέστου τινὸς κρείσσονος ἐξάγουσιν ἐς τοὺς κινδύνους». Ανάλογη σκέψη σχετικά με την ανάγκη που δημιουργείται από την έλλειψη οικονομικών παραγόντων και βασικών πόρων επιβίωσης αναπτύσσεται και στα χωρία 3.27.1, 3.52.1, 3.82.2, 4.98.5, 7.27.4, 7.84.2, 8.57.1,

³⁶⁵ Κουσκουβέλης, *Θεωρία Απόφασης στον Θουκυδίδη*, σσ.96-97

³⁶⁶ Θουκ.1.136.2: «ἀναγκάζεται κατὰ τι ἄπορον»

³⁶⁷ Θουκ.2.83.3: «οὐκ ἔλαθον νυκτὸς ἀφορμισάμενοι, οὕτω δὴ ἀναγκάζονται ναυμαχεῖν κατὰ μέσον τὸν πορθμὸν»

³⁶⁸ Θουκ.8.99.1: «χειμασθεῖς δὲ ἀνέμῳ καὶ ἀναγκασθεῖς καταίρει ἐς τὴν Ἴκαρον»

³⁶⁹ Θουκ.3.2.1: «ἀναγκασθέντες δὲ καὶ ταύτην τὴν ἀπόστασιν πρότερον ἢ διεννοῦντο ποιήσασθαι», Θουκ.2.4.2: «ἀπαράσκευοι δὲ οἱ Μυτιληναῖοι καὶ ἐξαίφνης ἀναγκασθέντες

Σε κάθε περίπτωση, ο Θουκυδίδης διείδε την επενέργεια της ανάγκης εντός των πολιτικών πραγμάτων, η οποία λειτουργεί καταλυτικά, ώστε το ανθρώπινο υποκείμενο να διερευνήσει τις συνθήκες εντός των οποίων διαβιεί, να λάβει αποφάσεις και να δράσει: όπως στην τέχνη, έτσι και στην πολιτική *«όταν είναι ανάγκη να αντιμετωπιστούν πολλές δυσκολίες, είναι και ανάγκη να επινοούνται πολλοί νέοι τρόποι»*³⁷⁰. Μάλιστα, η διαπίστωση αυτή διατυπώνεται με έμφαση και με αποκαλυπτικό τρόπο στο λόγο των αγορητών της Κορίνθου³⁷¹, της δεύτερης πίσω από την Αθήνα εμπορικής δύναμης και ως εκ τούτου φανατικής εχθρού αυτής, στην Σπάρτη, όταν αυτοί, για να κεντρίσουν τους αναποφάσιστους Σπαρτιάτες, προβαίνουν σε έναν έπαινο *«του εχθρού προ των εχθρών»*³⁷². Οι εξαναγκαστικές συνθήκες έπαιξαν καταλυτικό ρόλο στην ώθηση των Αθηναίων για δράση και μεγαλύτερα επιτεύγματα και τελικά στην ανάπτυξη της ισχύος τους εν γένει³⁷³. Η έννοια της ανάγκης εντός της θουκυδίδειας σύλληψης υπεισέρχεται από το χώρο της φυσικής φιλοσοφίας³⁷⁴ στην πολιτική: *οὐδὲν χρῆμα μάτην γίνεται, ἀλλὰ πάντα ἐκ λόγου τε καὶ ὑπ' ἀνάγκης*³⁷⁵. Η ιστορία, λοιπόν, συνίσταται στην αποτύπωση της ανθρώπινης δραστηριότητας ως απόρροια των ελλόγως ερμηνευμένων επιλογών του ανθρώπινου υποκειμένου εντός των ιστορικών του συνθηκών.

Για την Jacqueline de Romilly η πολιτική ανάγκη, «ο πολιτικός νόμος», όπως τον αναφέρει, συνίσταται μέσα από δύο φάσεις: *«όταν κάποιος έχουν την αυτοκρατορία, μισούνται· στη συνέχεια είναι αναγκασμένοι να διατηρήσουν αυτή την αυτοκρατορία με την πολιτική της δύναμης»*³⁷⁶. Η κατά τον Περικλή³⁷⁷ και τον

πολεμειν», Θουκ.8.95.2: «Ἀθηναῖοι δὲ κατὰ τάχος καὶ ἀξυγκροτήτοις πληρώμασιν ἀναγκασθέντες χρήσασθαι»

³⁷⁰ Θουκ.1.71.3: «ἀνάγκη δὲ ὡσπερ τέχνης αἰεὶ τὰ ἐπιγιγνόμενα κρατεῖν· καὶ ἡσυχάζουσα μὲν πόλει τὰ ἀκίνητα νόμιμα ἄριστα, πρὸς πολλὰ δὲ ἀναγκαζομένοις ἰέναι πολλῆς καὶ τῆς ἐπιτεχνήσεως δεῖ»

³⁷¹ Θουκ.1.68.1-71.7

³⁷² Jaeger, *Παιδεία*, τ.Α', σ.432

³⁷³ αὐτόθι· Πβ. και Strauss, *Η πόλη και ο άνθρωπος: Αριστοτέλης-Πλάτων-Θουκυδίδης*, σσ.262-277

³⁷⁴ Βλ. σχετικά Edmunds Lowell, «Necessity, Chance, and Freedom in the Early Atomists», *Phoenix* 26(1972), pp. 342-357

³⁷⁵ Λεύκ. Β. 2 DK

³⁷⁶ de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σ.422

³⁷⁷ Θουκ. 2.63.2: «ὡς τυραννίδα γὰρ ἤδη ἔχετε αὐτήν, ἣν λαβεῖν μὲν ἄδικον δοκεῖ εἶναι, ἀφεῖναι δὲ ἐπικίνδυνον»

Κλέωνα³⁷⁸ ασκούμενη ηγεμονία ως «τυραννίδα» προκαλεί το μίσος των υπηκόων, μια αναμενόμενη αντίδραση που συνόδευε ευθύς εξαρχής την κυριαρχία³⁷⁹. Υπό το πρίσμα αυτό, η ακραία πολιτική διακυβέρνηση του *βιαιοτάτου τῶν πολιτῶν*³⁸⁰ Κλέωνα ή η συνετή ηγεσία του Περικλή ελάχιστα διαφέρουν όσον αφορά την ηγεμονία καθ' αυτήν και την διατήρησή της μέσω της ισχύος³⁸¹. Είναι σαφές ότι μια αυτοκρατορία, όπως η αθηναϊκή, που στηρίζεται στη δύναμη πρέπει να διατηρηθεί και να ενεργεί μέσω αυτής, αλλά συνάμα μπορεί να διατηρήσει τα κεκτημένα της, δείχνοντας την ισχύ της στην κατάλληλη περίπτωση και με τον κατάλληλο τρόπο³⁸². τέτοια ήταν- και εδώ έγκειται η διαφορά- η περίπτωση της Αθήνας κατά τη διαχείριση της αρχής από το πρότυπο ηγέτη, Περικλή³⁸³. Όπως εύστοχα το περιγράφει η Romilly «η πολιτική σύνεση οφείλει να υποδεικνύει στους Αθηναίους ως ποιόν βαθμό τους ωφελεί η χρήση της δύναμης, και σε ποιες περιστάσεις»³⁸⁴. Συνεπώς, στο πλαίσιο της πολιτικής επιστήμης που επιχειρεί να διαμορφώσει ο Θουκυδίδης, είναι πολύ διαυγής στη διάκριση του αναγκαίου από το πιθανό: πράγματι η ανάγκη θέτει γενικά τα δεδομένα-το πλαίσιο ή τους όρους μιας πράξης· δεν υποδεικνύει το ποιόν της ίδιας της πράξης³⁸⁵. Ο ρόλος αυτός επαφίεται στην ελευθερία επιλογής του λαού ή του ηγέτη, «αφήνει στον άνθρωπο το μερίδιο που του ανήκει»³⁸⁶.

Υπό την ίδια λογική, οι Αθηναίοι του Βιβλίου Α', αφού δικαιολόγησαν την ανάληψη και εγκατάσταση της ηγεμονίας τους από τις εξαναγκαστικές συνθήκες που τους ανάγκασαν³⁸⁷ να υπακούσουν στους τρεις ψυχολογικούς παράγοντες που κινητοποιούν την ανθρώπινη φύση, όπως ήδη προαναφέραμε, παραθέτουν και μια δεύτερη δικαιολόγηση ότι από πάντα ο πιο αδύνατος υποτάσσεται στον πιο δυνατό³⁸⁸

³⁷⁸ Θουκ.3.37.2: « οὐ σκοποῦντες ὅτι τυραννίδα ἔχετε τὴν ἀρχὴν καὶ πρὸς ἐπιβουλεύοντας αὐτοὺς καὶ ἄκοντας ἀρχομένους»

³⁷⁹ de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σ.422

³⁸⁰ Θουκ.3.36.6

³⁸¹ Βαβούρας, *Ο πολιτικός Ανὴρ στην Αρχαία Ελλάδα: Οι φιλοσοφικές καταβολές της πολιτικής πράξης*, σσ.228-229· Πβ. αναλυτικότερα σχετικά με τις λεκτικές απηχήσεις του Περικλή στο λόγο του Κλέωνα de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σ.227 κ.εξ.

³⁸² de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σ.426

³⁸³ *αυτόθι*

³⁸⁴ *ό.π.*, σ.425

³⁸⁵ *ό.π.*, σ.426

³⁸⁶ *ό.π.*, σσ.426-427

³⁸⁷ Βλ. τα χωρία Θουκ.1.75.3, 1.76.1, 1.76.2

³⁸⁸ Θουκ.1.76.2: «αἰεὶ καθεστῶτος τὸν ἥσσω ὑπὸ τοῦ δυνατωτέρου κατείργεσθαι»

και ότι τα προτάγματα της δικαιοσύνης παραμένουν τα ίδια³⁸⁹. Μολονότι, οι ιδέες αυτές φαίνεται να ανοίγουν μια ευρεία συζήτηση γύρω από θέματα ηθικής, εντούτοις στην επιχειρηματολογία των Αθηναίων χρησιμοποιούνται, προκειμένου ακριβώς να τις αντιπαραβάλουν με την μετριοπαθή τους στάση, η οποία τουλάχιστον σε αρχικό στάδιο δεν απαρνείται ηθικές αρχές, ούτε εγκαθιστά την ηγεμονία της Αθήνας στα θεμέλια της βίας δια της ισχύος³⁹⁰. Η χρήση του επιθέτου *ἄξιοι*³⁹¹ ακριβώς αποκρυσταλλώνει την ισορροπία μεταξύ της πραγματικότητας στην οποία ενυπάρχει η εγκαθιδρυμένη ισχύς μιας ηγεμονίας και της ιδέας της δικαιοσύνης που καθοδηγεί την άσκηση αυτής της ηγεμονίας σε πιο μετριοπαθείς και συνετές ατραπούς³⁹².

Αντιθέτως, οι Αθηναίοι του Βιβλίου Ε΄ στον περίφημο Διάλογο της Μήλου³⁹³, απομακρύνονται πλήρως από οποιαδήποτε αξίωση δικαιοσύνης, όπως την επικαλούνται οι Αθηναίοι του Βιβλίου Α΄. Οι τελευταίοι- όπως και ο Περικλής- κατά το παρελθόν, μολονότι έχουν συνείδηση της εξουσίας ή και της αντιδημοφιλίας τους που συνεπάγεται ο ιμπεριαλισμός τους, εντούτοις αναγνωρίζουν πλήρως το μεγαλείο και την παράδοση που πρεσβεύουν και σέβονται τις αρχές δικαίου και την μετριοπάθεια³⁹⁴. Στο Διάλογο της Μήλου, το ιδανικά αυτά έχουν εκπέσει και η κυριαρχία αρχίζει να πολλαπλασιάζει τα σφάλματα και τις καταχρήσεις, μένοντας έρμαιο στην άκρατη επιθυμία για περισσότερα³⁹⁵. Η αγόρευσή τους «*καὶ ἡμεῖς οὐτε θέντες τὸν νόμον οὐτε κειμένῳ πρῶτοι χρῆσάμενοι, ὄντα δὲ παραλαβόντες καὶ ἐσόμενον ἐς αἰεὶ καταλείποντες χρώμεθα αὐτῷ, εἰδότες καὶ ὑμᾶς ἂν καὶ ἄλλους ἐν τῇ*

³⁸⁹ Θουκ.1.76.2: «*τῷ δικαίῳ λόγῳ νῦν χρῆσθε, ὃν οὐδεὶς πῶ παρατυχὸν ἰσχύι τι κτήσασθαι προθείς τοῦ μὴ πλέον ἔχειν ἀπετράπετο*»

³⁹⁰ Βλ. αναλυτικά de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σσ.344-354

³⁹¹ Θουκ.1.76.2: «*ἄξιοι τε ἅμα νομίζοντες εἶναι καὶ ὑμῖν δοκοῦντες μέχρι οὗ τὰ ξυμφέροντα λογιζόμενοι τῷ δικαίῳ λόγῳ νῦν χρῆσθε*». Σχετικά με μια εννοιολόγηση της αξίας στο πλαίσιο της αρχαιοελληνικής σκέψης Βλ. A.W.H. Adkins, *Ηθικές Αξίες και Πολιτική Συμπεριφορά στην Αρχαία Ελλάδα*, μτφρ. Ι.Ν. Περυσινάκης, Αθήνα, Ινστιτούτο του Βιβλίου-Α.ΚΑΡΔΑΜΙΤΣΑ, 2010, σ.29

³⁹² Πβ. Θουκ.1.76.3: «*ἐπαινέισθαί τε ἄξιοι οἵτινες χρῆσάμενοι τῇ ἀνθρωπείᾳ φύσει ὥστε ἐτέρων ἄρχειν δικαιοτέροι ἢ κατὰ τὴν ὑπάρχουσαν δύναμιν γένωνται*»

³⁹³ Από μια γεωπολιτική σκοπιά μπορούμε να πούμε πως η Μήλος μολονότι ένα μικρό νησί στο Αιγαίο βρίσκεται σε ένα κρίσιμο γεωγραφικό χώρο στο μέσο της απόστασης Αθήνας-Κρήτης, συνεπώς οι Αθηναίοι ως θαλασσοκράτορες θεωρούν το Αιγαίο δικό τους αποκλειστικό (ή ζωτικό) χώρο, που δεν ανέχονται από κάποιον να παραμένει ανεξάρτητος, βλ. Εμμανουήλ Μικρογιαννάκης, *Παθολογία Πολιτευμάτων στην Αρχαιότητα*, β΄ έκδοση, Αθήνα, Εκδόσεις Καρδάμιτσα, 1991, σ.43

³⁹⁴ de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σ.399

³⁹⁵ *ό.π.*, σ.398-400

αὐτῇ δυνάμει ἡμῖν γενομένους δρῶντας ἂν ταῦτό» επαναλαμβάνει την θεωρητική διατύπωση του Βιβλίου Α', αλλά εδώ ο λόγος φαίνεται περισσότερο αποφασιστικός και επίμονος, εμπεριέχοντας χαρακτηριστικά καθολικότητας³⁹⁶. Από την άλλη και οι Μήλιοι δεν διατυπώνουν επιχειρήματα υπέρ της δικαιοσύνης ως αυταξία³⁹⁷, αλλά επιχειρούν να τη συνδέσουν με την μετριότητα και το συμφέρον³⁹⁸. Η οξυδερκής ματιά του Θουκυδίδη διεισδύει στην καθαρή λογική της ισχύος ακριβώς σε άμεση συνάρτηση με τις πολιτικές πραγματικότητες που εξετάζει³⁹⁹ και εν τέλει κατορθώνει, ανάγοντας ένα ομολογουμένως ήσσονος σημασίας επεισόδιο, όπως αυτό της Μήλου, στη μεγαλύτερη δυνατή γενικότητά του⁴⁰⁰, να κατανοήσει την απαρχή της αθηναϊκής πράξης καθ' αυτήν⁴⁰¹.

Ο Θουκυδίδης δεν αντιλαμβάνεται την ισχύ σαν κάτι κακό εξαρχής· την προβληματική της δύναμης την αναγνωρίζει και την εντάσσει ρητώς στη συνολική ζωή του ανθρώπου, οι ενέργειες του οποίου, όταν υπερβαίνουν την πραγματική ισχύ και το δίκαιο της επιβολής⁴⁰² και μεταπίπτουν σε άκρατη πλεονεξία, τότε επέρχεται και το πολιτικό σφάλμα⁴⁰³. Ο Ηλ. Βαβούρας το θέτει πολύ εύστοχα πως «η τυραννία δεν είναι τίποτα άλλο από την πλήρη ανάπτυξη των χαρακτηριστικών της ανθρώπινης φύσης που ρέπει προς την δια της ισχύος αδικία και την πλεονεξία ως αναγκαίες παραμέτρους της ελευθερίας και της ευδαιμονίας»⁴⁰⁴. Συνεπώς, η προσέγγιση της ουσίας της ισχύος σε ένα επίπεδο τέλει αφαίρεσης⁴⁰⁵, όπως έκδηλα ενυπάρχει στο διάλογο της Μήλου, φανερώνει τη βασική αρχή από όπου εκκινεί η δράση της

³⁹⁶ό.π., σ.402

³⁹⁷ Πβ. Simon Swain, "Law and Society in Thucydides", in *The Greek World*, Anton Powell (ed.), London & New York, Routledge, 2003, pp.550-567

³⁹⁸ ό.π., σ.410

³⁹⁹ ό.π., σ.408· Πβ. και Jaeger, *Παιδεία*, τ.Α', σ.437

⁴⁰⁰ Jaeger, *Παιδεία*, σσ.437-438

⁴⁰¹ de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σ.413· Παναγιώτα Ξηρογιάννη, «Η φιλοσοφική διάσταση του διαλόγου των Μηλίων και των Αθηναίων κατά τον Θουκυδίδη», *Φιλοσοφείν: επιστήμη, έννοια, παρρησία*, 27 (2023), σσ.255-261

⁴⁰² Βλ. αναλυτικά Γιώργος Κέντας, «Το δίκαιο της επιβολής και η επιβολή του δικαίου στη διεθνή πολιτική: Μια επανεκτίμηση του Διαλόγου των Μηλίων στον Θουκυδίδη», *Η Ισχύς και το Δίκαιο*, Λευκωσία, Εκδόσεις Hippasus, σσ.256-274

⁴⁰³ Jaeger, *Παιδεία*, τ.Α', σ.440

⁴⁰⁴ Βαβούρας, *Ο πολιτικός Ανήρ στην Αρχαία Ελλάδα: Οι φιλοσοφικές καταβολές της πολιτικής πράξης*, σ.229

⁴⁰⁵ de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σ.455

Αθήνας⁴⁰⁶. Σε μια τέτοια περίπτωση που η πολιτική ορίζεται με όρους δύναμης, δηλαδή ως ένα καθαρό φαινόμενο συσχετισμού ισχύος, συνεπάγεται πως ο κάτοχος της ισχύος επιδιώκει την εγκαθίδρυση της βούλησής/του συμφέροντός του επί του αδυνάτου μέσω της νομιμοποίησης αυτής/αυτού με ιδεολογικούς ή πολιτειακούς ισχυρισμούς⁴⁰⁷. εντός αυτού του πλαισίου εγγράφεται και η ανάπτυξη της ηγεμονίας και εμφανίζεται κυρίως στις σχέσεις μεταξύ κρατών⁴⁰⁸. Από την άλλη, εντός της πόλης τους οι Αθηναίοι αναγνωρίζουν ως ύψιστο κανόνα πολιτικοκοινωνικής οργάνωσης το δίκαιο, απορρίπτοντας το δεσποτισμό που απορρέει από τον πολιτικό καταναγκασμό της δύναμης⁴⁰⁹.

Εντός των ανωτέρω θεωρητικών διακριβώσεων, μέσω της πνευματικής του διαύγειας ο Θουκυδίδης εντοπίζει και με έντεχνο τρόπο *«διαιωνίζει τη βασανιστική αντίθεση ισχύος και δικαίου εις την μόνιμη αναγκαιότητά της»*⁴¹⁰. Ικανό στοιχείο προς επίρρωση της θέσης αυτής μοιάζει να είναι και ο τρόπος παρουσίασης των δύο πρώτων αγορεύσεων που παρουσιάζονται στο σύγγραμμα: η μεν πρώτη εκκινεί με το *«Δίκαιον (έστί)»*⁴¹¹, η δε δεύτερη που αποτελεί απάντηση στην πρώτη με το *«Άναγκαῖον (έστί)»*⁴¹². Η θεματολογία της πρώτης δεν αφορά τη δικαιοσύνη, ούτε της δεύτερης την ανάγκη· ωστόσο, συμφωνώντας με τον L. Strauss, με δεξιοτεχνικό τρόπο ο Θουκυδίδης υπόρρητα θέτει το πρίσμα μέσω του οποίου χρήζουν εξέτασης τα γεγονότα. Έτσι, ο Αλιμούσιος ιστορικός προβαίνει στη συνειδητοποίηση και αποτύπωση μιας προβληματικής που συνέχει τη βιωτή πραγματικότητα, δίχως να επιχειρεί και τη λύση της⁴¹³. Η θουκυδίδεια ανάγκη, η *«πολιτική ανάγκη»* κατά τη J. de Romilly, *«δείχνει την παγίδα που στήνει η κυριαρχία στην πόλη-τύραννο»*⁴¹⁴, και

⁴⁰⁶ *αυτόθι*

⁴⁰⁷ Γεώργιος Κοντογιώργης, «Η Πολιτική στο Έργο του Θουκυδίδα. Το Διαλεκτικό Αποτέλεσμα της Πολιτικής ως Σχέσης Δύναμης, Εξουσίας ή Ελευθερίας», στο Ι.Θεοφανοπούλου-Α.Σαλίμπα(επιμ.), *Γ' Διεθνές Συμπόσιο Για τον Θουκυδίδη*, Δήμος Αλίμου, «Ι. Σιδέρης», 2006, σσ.196-199

⁴⁰⁸ Jaeger, *Παιδεία*, τ.Α', σ.437

⁴⁰⁹ *ό.π.*, σσ.436-437· Πβ. και Κοντογιώργης, «Η Πολιτική στο Έργο του Θουκυδίδα. Το Διαλεκτικό Αποτέλεσμα της Πολιτικής ως Σχέσης Δύναμης, Εξουσίας ή Ελευθερίας», σσ.188-203·

⁴¹⁰ *ό.π.*, σ.438

⁴¹¹ Θουκ.1.32.1

⁴¹² Θουκ.1.37.1

⁴¹³ *αυτόθι*

⁴¹⁴ de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σ.431

«επιτρέπει να διαπραχθεί το λάθος, χωρίς όμως να το προϋποθέτει»⁴¹⁵. Έτσι, αφήνει και το περιθώριο στο ανθρώπινο υποκείμενο να λάβει την απόφαση ως ελεύθερη επιλογή μιας έλλογης διεργασίας επί των εμπράγματων-αναγκαίων περιστάσεων και όχι εξαιτίας μιας καταπιεστικής αναπόδραστης συνθήκης, υπαγορευόμενης από κάποιο δήθεν αντικειμενικό και υπαρξιακό Δέον- για να υιοθετήσουμε μια διατύπωση του Παναγιώτη Κονδύλη ⁴¹⁶ . Ακριβώς εν μέσω των ανωτέρω φιλοσοφικών αποφάνσεων και επί της βάσεως δύο θεμελιωδών μεγεθών, της ανάγκης και της ανθρώπινης φύσης που βρίσκονται σε διαρκή αλληλοδιάδραση, αναφέρεται εντός του θουκυδίδειου κειμένου ο ορισμός του πολιτικού άνδρα, του ηγήτορα.

2.3 «Πρότυπα»⁴¹⁷ Πολιτικής Ηγεσίας

Η φιλοσοφική προσέγγιση του θουκυδίδειου έργου αναμφίβολα αναδύει το ενδιαφέρον του Αλιμούσιου για τον χαρακτήρα και την προσωπικότητα εξεχόντων ανδρών, που κατείχαν ηγετικές θέσεις⁴¹⁸. Είναι εύλογο με όσα εξετάστηκαν ανωτέρω πως ο ιδανικός τύπος ηγέτη που εισηγείται ο Θουκυδίδης εκπηγάξει από τις ικανότητες και έξεις που ενυπάρχουν στην ίδια την ανθρώπινη φύση υπό την αναγκαία επίδραση που επιφέρει η διαφοροποίηση του *καιροῦ*. Έτσι, ο άριστος ηγήτορας συνιστά ένα κράμα φυσικών ικανοτήτων και έλλογων δεξιοτήτων, που υπαγορεύουν την ανάγνωση κάθε φορά των ιστορικών περιστάσεων, την προσαρμογή σε αυτές και εν τέλει τον καθορισμό και την άσκηση ελέγχου επ' αυτών⁴¹⁹.

Ήδη από την έως τώρα προσπάθεια φιλοσοφικής ψηλάφησης του θέματος της ηγεσίας έχει γίνει σαφής η καίρια σημασία που διαδραματίζει στην κυβερνητική

⁴¹⁵ ό.π., σ.452

⁴¹⁶ Παναγιώτης Κονδύλης, *Ισχύς και Απόφαση. Η διαμόρφωση των κοσμοεικόνων και το πρόβλημα των αξιών*, Αθήνα, Στιγμή, 1991, σ.13

⁴¹⁷ Η χρήση της λέξης «πρότυπο» στο σημείο αυτό δεν ταυτίζεται με τον ιδεότυπο, ο οποίος αποτελεί θεωρητικό κατασκεύασμα νοηματικής ενδυνάμωσης της πραγματικότητας. Εδώ- και για αυτό τίθεται εντός εισαγωγικών- συμπτυκνώνει τις θεωρητικές εκείνες συνιστώσες που συγκροτούν την έννοια του ηγήτορα και εντοπίζονται κατά το δυνατόν εντός του θουκυδίδειου κειμένου.

⁴¹⁸ Βλ. σχετικά Mary P. Nichols, "Leaders and Leadership in Thucydides' History", *The Oxford Handbook of Thucydides*, Ryan K. Balot, Sara Forsdyke & Edith Foster (ed.), Oxford, Oxford University Press, 2017, pp.319-338

⁴¹⁹ Βαβούρας, *Ο πολιτικός Ανήρ στην Αρχαία Ελλάδα: Οι φιλοσοφικές καταβολές της πολιτικής πράξης*, σ.237

πράξη η ανάγνωση και αξιοποίηση της κατάλληλης χρονικής περίπτωσης, του *καιροῦ*⁴²⁰. Η φιλοσοφική εξέταση του όρου και πάλι αναφέρει τη συνάφεια μεταξύ του θουκυδίδειου κειμένου με τις ιπποκρατικές διερευνήσεις στον τομέα της ιατρικής, όπου η έννοια του *καιροῦ* προσλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα ερμηνειών: δύναται να σημαίνει το προσήκον μέτρο, την ταιριαστή στιγμή ή και ευκαιρία και ουσιαστικά σηματοδοτεί την κατάλληλη στιγμή επέμβασης του γιατροῦ προς την αποτελεσματική ίαση της νόσου⁴²¹. Η αξιοποίηση της έννοιας εντός πολιτικών συμφραζομένων στο θουκυδίδειο κείμενο ανατροφοδοτεί το δελφικό ρητό *καιρόν γνῶθι*⁴²², καθώς οι πολιτικές περιστάσεις δημιουργούν εκείνες τις ιστορικές συνθήκες που η επιτυχία ή όχι της πολιτικής σκέψης, απόφασης και δράσης συναρτάται άμεσα από τον βαθμό προσαρμογής στο ιστορικοπολιτικό πλαίσιο⁴²³. Η αντίληψη του κατάλληλου *καιροῦ* συνδέεται με την αναγνώριση των ορίων της ισχύος και του συμφέροντος εντός των συνθηκών⁴²⁴, καθώς σε περίπτωση εσφαλμένης εκτίμησης ο λήπτης των αποφάσεων παρασύρεται στην πλεονεξία και κατ' επέκταση στο πολιτικό λάθος. Συνεπώς, η άριστη ηγεσία αποτελεί μια σύνθετη λειτουργία αυτογνωσίας των ανθρώπινων εγγενών χαρακτηριστικών και αντίληψης των ορίων της ισχύος, του ορθού μέτρου, προσαρμοσμένα με τις ιστορικοπολιτικές συνθήκες, που διαμορφώνονται κάθε φορά⁴²⁵.

Υπό το πρίσμα αυτό, ιδανικό πρότυπο πολιτικού ηγέτηρα είναι το παράδειγμα της προσωπικότητας του Θεμιστοκλή⁴²⁶. Ο Θεμιστοκλής αποτελεί τον πρώτο μεγάλο

⁴²⁰ Βλ. σχετικά μεταξύ άλλων Θουκ.1.42.3: «ἢ γὰρ τελευταία χάρις καιρόν ἔχουσα, κἄν ἐλάσσων ἦ, δύναται μείζον ἔγκλημα λῦσαι», 1.121.1: «καὶ ὅταν ἀμυνώμεθα Ἀθηναίους, καταθησόμεθα αὐτὸν ἐν καιρῷ», 1.142.1: «οἱ καιροὶ οὐ μενετοί», 4.23.2: «σκοποῦντες καιρόν εἴ τις παραπέσοι ὥστε τοὺς ἄνδρας σῶσαι»

⁴²¹ Πάνος Δ. Αποστολίδης, *Ερμηνευτικό λεξικό πασῶν των λέξεων του Ιπποκράτους*, Αθήνα, Γαβριηλίδης, 1997, σ.380· Κ.Ι Δεσποτόπουλος, «Ο Ιπποκράτης και η Φιλοσοφία», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας*, 15-16 (1985-1986), Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών, σ.144-145.

⁴²² Διογ. Λαέρτ *Βίοι Φιλοσόφων*, 1.79

⁴²³ Πβ. Zagorin, *Θουκυδίδης*, σ.259

⁴²⁴ Θουκ.6.85.1: «πρὸς ἕκαστα δὲ δεῖ ἢ ἐχθρὸν ἢ φίλον μετὰ καιροῦ γίνεσθαι»

⁴²⁵ Πβ. Βαβούρας, *Ο πολιτικός Ανὴρ στην Αρχαία Ελλάδα: Οι φιλοσοφικές καταβολές της πολιτικῆς πράξης*, σσ.230-231

⁴²⁶ Θουκ.1.138.3: «Ὡν γὰρ ὁ Θεμιστοκλῆς βεβαιότατα δὴ φύσεως ἰσχὺν δηλώσας καὶ διαφερόντως τι ἐς αὐτὸ μᾶλλον ἑτέρου ἄξιος θαυμάσαι· οἰκεία γὰρ ξυνέσει καὶ οὔτε προμαθὼν ἐς αὐτὴν οὐδὲν οὔτ' ἐπιμαθὼν, τῶν τε παραχρῆμα δι' ἐλαχίστης βουλής κράτιστος γνώμων καὶ τῶν μελλόντων ἐπὶ πλεῖστον τοῦ γενησομένου ἄριστος εἰκαστής· καὶ ἂ μὲν μετὰ χειρᾶς ἔχοι, καὶ ἐξηγήσασθαι οἶός τε, ὧν δ' ἄπειρος εἶη, κρίναι ἰκανῶς οὐκ

εκπρόσωπο μιας περιόδου στην οποία η πολιτική εμπειρία δεν περιορίζεται στα εντός της πόλης-κράτους ζητήματα, αλλά, έχοντας καταστεί η Αθήνα μεγάλη δύναμη, προστίθενται σε αυτήν και οι διακρατικές σχέσεις- ότι θα ονομαζόταν σήμερα εξωτερική πολιτική⁴²⁷. Η παράγραφος 1.138.3, στην οποία ο Θουκυδίδης παραθέτει τις πνευματικές και κατ' επέκταση τις ηγετικές ικανότητες του Θεμιστοκλή, είναι γεμάτη από αφηρημένες έννοιες⁴²⁸ οι οποίες τοποθετούνται η μια μετά την άλλη κάνοντας το ύφος πυκνό νοημάτων⁴²⁹. Στο χωρίο εξάγονται τα μεγάλα φυσικά χαρίσματα του Αθηναίου πολιτικού και στρατηγού⁴³⁰, καθώς η έμφυτη ισχύς του, δηλαδή η ικανότητα της ατομικής του ιδιοσυστασίας επικυρώνεται και στην πράξη (*«βεβαιότατα δὴ φύσεως ἰσχὺν δηλώσας»*). Μάλιστα, αυτό ακριβώς ανάγεται και στο κριτήριο διάκρισης και αξιοκρατικής υπεροχής του μεταξύ των υπολοίπων (*«διαφερόντως τι ἔς αὐτὸ μᾶλλον ἑτέρου ἄξιος θαυμάσαι»*). Ωστόσο, το κορυφαίο ειδοποιό γνώρισμα που εντοπίζεται στην φύση του Θεμιστοκλή και αναβιβάζει το υποκείμενο που τη διαθέτει αξιοκρατικώς σε θέση αρχής είναι η έμφυτη οξύνοια, η έλλογη ικανότητα (*«οἰκεία γὰρ ζυνέσει»*)⁴³¹. Για τον Jaeger *«η πρόβλεψη και η καθαρότητα της κρίσεως»* που χαρακτηρίζουν τον Θεμιστοκλή διαδραματίζουν καταλυτικό ρόλο στην ανάδειξη αυτού σε ιδανικό τύπο ηγέτη⁴³². Μάλιστα, προχωρεί ένα βήμα παραπέρα δηλώνοντας πως η αναφορά αυτών των χαρακτηριστικών απηχεί την πρόθεση του Θουκυδίδη να διαπαιδαγωγήσει μέσω του έργου του τους μεταγενέστερους πολιτικούς άνδρες⁴³³.

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί σχετικά με την *ζύνεσιν*, πως *ζυνετός*, δηλαδή ο έξυπνος, ο οξύνοος, αποτελεί, σύμφωνα με τον Sir Ronald Syme, μια από τις εμφατικότερες λέξεις στην κλίμακα των επαινετικών χαρακτηρισμών του θουκυδίδειου λεξιλογίου και απαριθμεί στο άρθρο του όλους όσους χαρακτηρίζονται

ἀπήλλακτο· τό τε ἄμεινον ἢ χειρὸν ἐν τῷ ἀφανεί ἔτι προεώρα μάλιστα. καὶ τὸ ξύμπαν εἶπεῖν φύσεως μὲν δυνάμει, μελέτης δὲ βραχύτητι κράτιστος δὴ οὗτος αὐτοσχεδιάζειν τὰ δέοντα ἐγένετο».

⁴²⁷ Jaeger, *Παιδεία*, τ.Α', σ.427

⁴²⁸ Βλ. σχετικά Adam Parry, "Thucydides' Use of Abstract Language", *Yale French Studies*, 45(1970) pp. 3–20

⁴²⁹ Hornblower, *Θουκυδίδης. Ο Ιστορικός και το Έργο του*, σσ.69-70

⁴³⁰ Zagorin, *Θουκυδίδης*, σ.116

⁴³¹ Βαβούρας, *Ο πολιτικός Ανήρ στην Αρχαία Ελλάδα: Οι φιλοσοφικές καταβολές της πολιτικής πράξης*, σ.238

⁴³² Jaeger, *Παιδεία*, τ.Α', σ.427

⁴³³ *αυτόθι*

έτσι από τον Αλιμούσιο ιστορικό (Θησέας, Πεισιστρατίδες, Αρχίδαμος, Θεμιστοκλής, Βρασίδης, Ερμοκράτης, Φρόνιχος, γενικά οι ολιγαρχικοί του 411· και οι Σκύθες)⁴³⁴. Για τον Syme η απουσία του ονόματος του Περικλή δικαιολογείται καθώς «για τον Θουκυδίδη ήταν μάταιο και περιττό να περιγράψει τόσο λεπτομερειακά εκείνη την υπέρτατη ιδιοφυΐα»⁴³⁵. Πάντως, η ζύνεσις όταν αποκτά την έννοια της υπερβολικής εξυπνάδας ελλοχεύει τον κίνδυνο παράλυσης της πράξης ⁴³⁶, για αυτό, όπως παρατηρεί η Rose Zahn στη διδακτορική της διατριβή, ο Θουκυδίδης συνδυάζει το χαρακτηριστικό του ζυνετοῦ και με κάποιο άλλο προτέρημα που θα αντισταθμίζει τον όποιο κίνδυνο ⁴³⁷. Έτσι, η έλλογη ικανότητα του πολιτικού ανδρός δεν είναι αφηρημένη, ούτε αποκομμένη από τον χώρο της πολιτικής δράσης, αλλά ακριβώς η αριστεία του ηγέτη έγκειται στην επικύρωση του λόγου μετά πράξεων⁴³⁸.

Στην περίπτωση του Θεμιστοκλή, η πολιτική ζύνεσις συνδέεται άρρηκτα με την ορθοπραξία, καθώς εκπηγάζει όχι από μια μακρόσυρτη και αφηρημένη διαδικασία θεωρητικών πορισμάτων, αλλά από ταχεία και δυναμική αξιολόγηση και αξιοποίηση των περιστάσεων («δι' ελάχιστης βουλής κράτιστος γνώμων») ⁴³⁹. συνδυάζει με άλλα λόγια, δύναμη χαρακτήρα και ταχύτητα δράσης («φύσεως μὲν δυνάμει, μελέτης δὲ βραχύτητι») ⁴⁴⁰. Επιπρόσθετα, όμως, η κράτιστη γνώμη του πολιτικού ανδρός συνάδει και με την ικανότητα οξυδερκούς αντίληψης και πρόβλεψης των μελλοντικών καταστάσεων («ἄριστος εἰκαστής»), με σκοπό την απομάκρυνση του ἀτεκμάρτου δέους⁴⁴¹. Μάλιστα, αξίζει να παρατηρήσουμε πως ο

⁴³⁴ Βλ. αναλυτικά Ronald Syme, "Thucydides (Lecture on a Master Mind)," *PBA* 48 (1962), pp.39- 56· Hornblower, *Θουκυδίδου Ιστορία, Τόμος Α':Βιβλία 1-3*, σ.314, σημ.79.1

⁴³⁵ Όπως παρατίθεται στο Hornblower, *Θουκυδίδου Ιστορία, Τόμος Α':Βιβλία 1-3*, σ.314, σημ.79.1. Άλλωστε από τα χωρία Θουκ.1.140.1 και 2.34.6 συνάγεται ότι ο Περικλής διέθετε ζύνεσιν.

⁴³⁶ Θουκ.1.84.3 και 3.37.3· Βλ. σχετικά και Hornblower, *Θουκυδίδου Ιστορία, Τόμος Α':Βιβλία 1-3*, σ.314, σημ.79.1, σ.319, σημ.3, σσ.682-683

⁴³⁷ Rose Zahn, *Die erste Periklesrede (Thukydides I 140-144): Interpretation und Versuch einer Einordnung in den Zusammenhang des Werkes*, διδακτορική διατριβή, Κίελο, R.Noske, 1934, σσ.76-78

⁴³⁸ Πβ. Αντώνης Τσακμάκης, «Ηγέτες, Πλήθη και η Δύναμη της Δημόσιας Εικόνας: Η Πολιτική Επικοινωνία στον Θουκυδίδη», στο Ι.Θεοφανοπούλου-Α.Σαλίμπα(επιμ.) *Τριάντα Δύο Μελέτες για τον Θουκυδίδη*, επιμ. Αντ. Ρεγκάκος-Χ. Τσαγγαλης, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 2011, σσ.177-180

⁴³⁹ Βαβούρας, *Ο πολιτικός Ανήρ στην Αρχαία Ελλάδα: Οι φιλοσοφικές καταβολές της πολιτικής πράξης*, σ.238

⁴⁴⁰ Hornblower, *Θουκυδίδης. Ο Ιστορικός και το Έργο του*, σ. 70

⁴⁴¹ Θουκ.4.63.1: «Καί νῦν τοῦ ἀφανοῦς τε τούτου διὰ τὸ ἀτέκμαρτον δέος»

χαρακτηρισμός *ἄριστος εἰκαστής* παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον και από φιλολογικής άποψης: για τον Αντιφώντα η μαντική ισοδυναμεί με την εικασία του συνετού ανθρώπου⁴⁴², ενώ ο Ευριπίδης δηλώνει «*μάντις δ' ἄριστος ὅστις εἰκάζει καλῶς*»⁴⁴³. Ο Robert Parker, παραλληλίζοντας το τελευταίο χωρίο με τη θουκυδίδεια διατύπωση *ἄριστος εἰκαστής*, γράφει χαρακτηριστικά: «*νέες ικανότητες αναπτύχθηκαν τον πέμπτο αιώνα που θεωρούνταν ότι έδιναν πρόσβαση στο φάσμα του απροσδιόριστου. Η ρητορική ήταν μια κοσμική διερεύνηση (σ.σ. ή κοσμικός τρόπος μαντείας) του παρελθόντος και του μέλλοντος υπό το φως των πιθανοτήτων*»⁴⁴⁴. Πολύ περισσότερο η ικανότητα πρόβλεψης του μέλλοντος ιδιαίτερα εν μέσω αφανών και δυσερμήνευτων κοινωνικοπολιτικών συνθηκών αποκτά την ύψιστη σημασία, όταν συνδέεται και με την ταυτόχρονη αντίληψη και τον καθορισμό του συμφέροντος, δηλαδή τη διάκριση μεταξύ του τι είναι ωφέλιμο- άρα και συμφέρον- και του τι είναι επιβλαβές για τον άνθρωπο ή το κράτος («*τό τε ἄμεινον ἢ χειρὸν ἐν τῷ ἀφανεί ἔτι προεώρα μάλιστα*»). Και πάλι γίνεται σαφές πως η προβλεπτικότητα του ηγέτη δεν εμμένει εν είδει χρησμού σε ένα ασαφές θεωρητικό επίπεδο, αλλά συνδέεται άμεσα με την ανάγκη ανάγνωσης της πραγματικότητας και αξιολόγησης των υπαρκτών δεδομένων, προκειμένου να προβάλλει και να επιβάλει την άριστη φυσική ισχύ του στις εξελίξεις και να ελέγξει τις περιστάσεις δίχως να παρασύρεται κάθε φορά από την τύχη⁴⁴⁵.

Μάλιστα, η προβλεπτικότητα και η ορθοκρισία ως χαρακτηριστικά του ικανού ηγέτη συμβάλλουν στην προετοιμασία και στην επιλογή του ενδεδειγμένου σχεδιασμού- ή ακόμα και αυτοσχεδιασμού σε κρίσιμες και πιεστικές καταστάσεις- των πολιτικών αποφάσεων κατά την εναλλαγή των περιστάσεων. Γράφει

⁴⁴² Αντιφ. 87 DK A 9: «*Αντιφῶν ἐρωτηθεὶς, τί ἐστι μαντική, εἶπεν· ἄνθρωπου φρονίμου εἰκασμός*»

⁴⁴³ Ευρ. απ.973 Nauck

⁴⁴⁴ Robert Parker, "Greek States and Greek Oracles", *History of Political Thought* 6:1/2 (1985), p.323

⁴⁴⁵ Θουκ.6.23.3: «*ὄπερ ἐγὼ φοβούμενος, καὶ εἰδὼς πολλὰ μὲν ἡμᾶς δέον εὖ βουλευσασθαι, ἔτι δὲ πλείω εὐτυχῆσαι (χαλεπὸν δὲ ἀνθρώπους ὄντας), ὅτι ἐλάχιστα τῇ τύχῃ παραδοῦς ἐμαντὸν βούλομαι ἐκπλεῖν, παρασκευῆ δὲ ἀπὸ τῶν εἰκότων ἀσφαλῆς ἐκπλεῦσαι. ταῦτα γὰρ τῇ τε ξυμπᾶσῃ πόλει βεβαιότατα ἡγοῦμαι καὶ ἡμῖν τοῖς στρατευσομένοις σωτήρια. εἰ δὲ τῷ ἄλλως δοκεῖ, παρήμι αὐτῷ τὴν ἀρχήν*». Για την τύχη στον Θουκυδίδη βλ. Κουσκουβέλης, *Θεωρία Απόφασης στον Θουκυδίδη*, σσ.259-265· Daniel Schillinger, "The Political Significance of Luck: A Thucydidean Perspective", *Political Research Quarterly*, 74:4(2021), pp. 986-997· Liam O'Toole, "Fortune Favors the Prepared? τύχη in The History of the Peloponnesian War", *Parnassus: Classical Journal*, 7(2020), pp.95-106

χαρακτηριστικά για τον Θεμιστοκλή ο Θουκυδίδης: «κράτιστος δὴ οὗτος αὐτοσχεδιάζειν τὰ δέοντα ἐγένετο»⁴⁴⁶. Αξίζει να παρατηρήσουμε πως η ιδέα αυτή απηχεί την αξίωση του Περικλή πως έχει την ικανότητα να διακρίνει και να εξηγήσει ποιο είναι το σωστό σε κάθε περίπτωση ⁴⁴⁷ . Η προσπάθεια φιλοσοφικής ενδοσκόπησης, λοιπόν, της άριστης ηγετικής φύσης του Θεμιστοκλή αναμφίβολα αποτελεί προφανής ένδειξη πως η ικανότητα του προορᾶν και η ορθή κρίση συγκαταλέγονται μεταξύ των θεμελιωδών ιδιοτήτων που ο Θουκυδίδης τοποθετούσε σε πολύ υψηλή θέση και αναζητούσε στον πολιτικό ηγέτορα⁴⁴⁸.

Για τον Simon Hornblower «το εγκώμιο του Θεμιστοκλή αποτελεί μια φυσική «γέφυρα» που οδηγεί στον Περικλή, τον μεγαλύτερο ρήτορα και πολιτικό της εποχής του⁴⁴⁹, όπως ήταν ο Θεμιστοκλής στη δική του εποχή»⁴⁵⁰. Η αναγνώριση της μέγιστης πολιτικής φυσιογνωμίας του Περικλή δίδεται στη γενική κρίση του αποσπάσματος 2.65⁴⁵¹, το οποίο συνάμα αποτελεί και σημαντική πηγή άντλησης συμπερασμάτων για τις προσωπικές πολιτικές πεποιθήσεις του Θουκυδίδη ⁴⁵² . Το χωρίο είναι αποκαλυπτικό για την επιδοκιμασία της πολιτικής του Περικλή: «ὅσον τε γὰρ χρόνον προύστη τῆς πόλεως ἐν τῇ εἰρήνῃ, μετρίως ἐξηγεῖτο καὶ ἀσφαλῶς διεφύλαξεν αὐτήν, καὶ ἐγένετο ἐπ' ἐκείνου μεγίστη»⁴⁵³ . Η σύζευξη της δύναμης των Αθηνών («μεγίστη») με την αίσθηση του μέτρου και της ασφάλειας («μετρίως καὶ ἀσφαλῶς») συγκροτούν τη βάση οικοδόμησης ενός άριστου πολιτικού δημιουργήματος⁴⁵⁴. Άλλωστε, ο Περικλής

⁴⁴⁶ Θουκ.1.138.3

⁴⁴⁷ Θουκ.2.60.5: «γνώναί τε τὰ δέοντα καὶ ἐρμηνεύσαι ταῦτα»

⁴⁴⁸ Πβ. Zagorin, *Θουκυδίδης*, σ.116

⁴⁴⁹ Θουκ.1.139.4: «Περικλῆς ὁ Ξανθίππου, ἀνὴρ κατ' ἐκείνον τὸν χρόνον πρῶτος Ἀθηναίων, λέγειν τε καὶ πράσσειν δυνατώτατος»

⁴⁵⁰ Hornblower, *Θουκυδίδου Ιστορίαι, Τόμος Α':Βιβλία 1-3*, σ.436, σημ.3. Υπό το ίδιο πρίσμα, de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σ.317: «Το απόσπασμα τελειώνει με το περίφημο εγκώμιο, που δεν μπορεί να παραβληθεί σε ολόκληρο το έργο παρά μόνο με εκείνο το εγκώμιο προς τον Περικλή, και που αναδεικνύει με τον κάθε όρο του την πολιτική ιδιοφυΐα του Θεμιστοκλή» και σ.167: «Ο θαυμασμός του ιστορικού απέναντι στον Θεμιστοκλή, με τον τρόπο που εκφράζεται, προετοιμάζει και επιβεβαιώνει τον θαυμασμό του για τον Περικλή».

⁴⁵¹ de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σσ.155-156

⁴⁵² Hornblower, *Θουκυδίδου Ιστορίαι, Τόμος Α':Βιβλία 1-3*, σ.580· Πβ. και de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σσ.143-145

⁴⁵³ Θουκ.2.65.5

⁴⁵⁴ Πβ. de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σ.156

ενσαρκώνει έναν τύπο ηγέτη του οποίου η πράξη εκπηγάζει έπειτα από μια έλλογη διεργασία και βαθιά σκέψη⁴⁵⁵.

Ο λόγος και η πράξη⁴⁵⁶ του ιδανικού ηγήτορα οφείλει να προσανατολίζει τα πολιτικά πάθη του κοινωνικού σώματος προς ένα ορθό μέτρο, το οποίο σηματοδοτείται από τη σύνεση-ευθυκρισία που ενυπάρχει στην ανθρώπινη ιδιοσυστασία του ηγέτη. Η διεισδυτική ματιά του Θουκυδίδη αναγνώρισε εντός της ανθρώπινης φύσης το ευμετάβλητο της γνώμης⁴⁵⁷ και τον εκτροχιασμό της λογικής παρασυρμένης από κάποιον συναισθηματικό παράγοντα, ιδιαίτερα όταν πρόκειται για ανθρώπους που αποφασίζουν, συμπεριφέρονται ή σκέφτονται ως πλήθος-σύνολο⁴⁵⁸. Έτσι, ο προσανατολισμός της κυβερνητικής πράξης πρέπει να λειτουργεί εν είδει παθοποιίας, που ανάλογα την περίπτωση, θα οξύνει («*ἔς τε τὸν πόλεμον μᾶλλον ὄρμητον*»⁴⁵⁹) ή θα πραΰνει («*τῆς τε ἐς αὐτὸν ὀργῆς παραλύειν*»⁴⁶⁰) τους ψυχολογικούς παράγοντες του πολιτικού σώματος προς επίτευξη του δημοσίου συμφέροντος⁴⁶¹. Πράγματι, ο Περικλής κατείχε την ικανότητα διατήρησης της επιρροής του επί του λαού, κατευθύνοντάς τον με ορθολογικό τρόπο και δίχως να απορροφάται ή να καθυποτάσσεται σε αυτόν («*καὶ οὐκ ἤγετο μᾶλλον ὑπ' αὐτοῦ ἢ αὐτὸς ἤγε*»⁴⁶²). Η ιδέα αυτή επαναλαμβάνεται και αποδίδεται ως ικανότητα και στον Αλκιβιάδη⁴⁶³, όταν ο τελευταίος αποτρέπει επιτυχώς την έκρηξη εμφύλιας σύρραξης στο βιβλίο Η⁴⁶⁴, αν και ως ηγέτης παρέσυρε την Αθήνα σε επικίνδυνες καταστάσεις με αποκορύφωμα την

⁴⁵⁵ *ό.π.*, σ.156· Θουκ.2.40.2: «*οὐ τοὺς λόγους τοῖς ἔργοις βλάβην ἠγούμενοι, ἀλλὰ μὴ προδιδαχθῆναι μᾶλλον λόγῳ πρότερον ἢ ἐπὶ ἃ δεῖ ἔργῳ ἐλθεῖν*».

⁴⁵⁶ Βλ. για το θέμα Adam Parry, *Logos and Ergon in Thucydides*, New York, Arno Press, 1981

⁴⁵⁷ Κουσκουβέλης, *Θεωρία Απόφασης στον Θουκυδίδη*, σ.159

⁴⁵⁸ de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σ.433· Πβ. και Jaeger, *Παιδεία*, τ.Α' σ. 440· Πβ. Θουκ.2.65.4: «*ὄπερ φιλεῖ ὄμιλος ποιεῖν*»

⁴⁵⁹ Θουκ.2.65.2

⁴⁶⁰ Θουκ.2.65.1

⁴⁶¹ Βαβούρας, *Ο πολιτικός Ανὴρ στην Αρχαία Ελλάδα: Οι φιλοσοφικές καταβολές της πολιτικής πράξης*, σ.241· Σωτηρία Τριαντάρη, «Ο διαχειριστής ηγέτης του Θουκυδίδη σε περιόδους κρίσης και ο σύγχρονος παγκόσμιος ηγέτης», *Φιλοσοφείν: επιστήμη, εὐνοια, παρρησία*, 27 (2023), σσ.161-188· Θουκ.2.65.9: «*ὁπότε γοῦν αἰσθητό τι αὐτοὺς παρὰ καιρὸν ὕβρει θαρσοῦντας, λέγων κατέπλησεν ἐπὶ τὸ φοβεῖσθαι, καὶ δεδιότας αὐτὸν ἀλόγως ἀντικαθίστη πάλιν ἐπὶ τὸ θαρσεῖν*»

⁴⁶² Θουκ.2.65.8

⁴⁶³ Πβ. Θουκ.8.86.5: «*κατασχεῖν τὸν ὄχλον*» και Θουκ.2.65.8: «*κατεῖχε τὸ πλῆθος*»

⁴⁶⁴ Θουκ.8.86.1-7

εκστρατεία στην Σικελία⁴⁶⁵. Ειρήσθω εν παρόδω, η σικελική εκστρατεία αποτελεί την πιο ξεκάθαρη στιγμή κατακτητικής τάσης των Αθηνών άνευ προσχήματος⁴⁶⁶. Στη δομή του έργου το επεισόδιο της Σικελίας ακολουθεί αυτό της Μήλου δίδοντας μια εντύπωση «θείας δίκης» λόγω της διαπραχθείσας ύβρης στα πρότυπα τραγωδίας⁴⁶⁷. άποψη που σαφώς απέχει από την πραγματική αντίληψη του Θουκυδίδη, ο οποίος αποδίδει την καταστροφή σε μια σειρά πολιτικών λαθών και εσφαλμένων στρατηγικών επιλογών⁴⁶⁸.

Στον αντίποδα η πολιτική σύνεση του Περικλή έγκειται ακριβώς στην παραίτηση πως η Αθήνα δεν πρέπει να αναλαμβάνει περιττούς κινδύνους εξαιτίας επεκτατικών βλέψεων ⁴⁶⁹ . Η ιδέα αυτή κατά την Romilly «θέτει το όριο του ιμπεριαλισμού, εκεί που όλα τα άλλα επιμένουν στην ακλόνητη δύναμη της Αθήνας. Συνολικά, προσδιορίζεται ένα συγκεκριμένο σύστημα και μια ξεκάθαρη πολιτική θέση»⁴⁷⁰ . Συνεπώς, ο ιδανικός ηγέτης αντιλαμβάνεται το ορθό φυσικό μέτρο και εμφυσά έπειτα στο πολιτικό σώμα την έλλογη γνώμη του που ανταποκρίνεται στην πραγματική της ισχύ και στις περιστάσεις. Είναι σαφές πως και ο ηγέτης εμφορείται από τους τρεις ψυχολογικούς παράγοντες που κινητοποιούν την ανθρώπινη φύση (τιμή, δέος, ωφέλεια) και οδηγούν στην πλεονεξία και την ιδιοτέλεια⁴⁷¹, ωστόσο οι προσωπικές του επιδιώξεις («διαφανώς άδωρότατος γενόμενος»⁴⁷²) οφείλουν να

⁴⁶⁵ Jaeger, *Παιδεία*, τ.Α', σ.441. Για μια συγκριτική προσέγγιση της ηγεσίας του Περικλή με αυτή του Αλκιβιάδη, βλ. και Κ. Mantzouranis, "Thucydides' assessments of Pericles and Alcibiades as a lesson in leadership ethics", *Polis: The Journal for Ancient Greek Political Thought*, 35:2 (2018), pp.523-547

⁴⁶⁶ de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σ.275

⁴⁶⁷ Jaeger, *Παιδεία*, σ.440

⁴⁶⁸ ό.π., σσ.439-440· Πβ.Θουκ.2.65.11: «ἐξ ὧν ἄλλα τε πολλά, ὡς ἐν μεγάλῃ πόλει καὶ ἀρχὴν ἐχούσῃ, ἡμαρτήθη καὶ ὁ ἐς Σικελίαν πλοῦς, ὃς οὐ τοσοῦτον γνώμης ἀμάρτημα ἦν πρὸς οὓς ἐπῆσαν, ὅσον οἱ ἐκπέμψαντες οὐ τὰ πρόσφορα τοῖς οἰχομένοις ἐπιγιγνώσκοντες, ἀλλὰ κατὰ τὰς ἰδίας διαβολὰς περὶ τῆς τοῦ δήμου προστασίας τὰ τε ἐν τῷ στρατοπέδῳ ἀμβλύτερα ἐποίουν καὶ τὰ περὶ τὴν πόλιν πρῶτον ἐν ἀλλήλοις ἐταράχθησαν»

⁴⁶⁹ Θουκ.1.144.1: «ἦν ἐθέλητε ἀρχὴν τε μὴ ἐπικτᾶσθαι ἅμα πολεμοῦντες καὶ κινδύνους αὐθαιρέτους μὴ προστίθεςθαι»

⁴⁷⁰ de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σ.163

⁴⁷¹ Θουκ.2.65.7: «οἱ δὲ ταῦτά τε πάντα ἐς τοῖναντίον ἔπραξαν καὶ ἄλλα ἔξω τοῦ πολέμου δοκοῦντα εἶναι κατὰ τὰς ἰδίας φιλοτιμίας καὶ ἴδια κέρδη κακῶς ἔς τε σφᾶς αὐτοὺς καὶ τοὺς ξυμμάχους ἐπολίτευσαν, ἃ κατορθούμενα μὲν τοῖς ἰδιώταις τιμὴ καὶ ὠφελία μᾶλλον ἦν, σφαλέντα δὲ τῇ πόλει ἐς τὸν πόλεμον βλάβη καθίστατο»· Βλ. και Hornblower, *Θουκυδίδου Ιστορίαι, Τόμος Α':Βιβλία 1-3*, σσ.582-583 σημ.7

⁴⁷² Θουκ.2.65.8

εναρμονίζονται με το δημόσιο συμφέρον⁴⁷³. Διαφορετικά η προσωπική φιλοδοξία και ο τυχοδιωκτισμός αφενός δύναται να οδηγήσουν την πολιτεία σε ριψοκίνδυνες ατραπούς, αφετέρου το αξίωμα του ηγέτη εκπίπτει στην κατάσταση ενός αχρείου⁴⁷⁴. Βέβαια, η «απροθυμία» του Περικλή να επιδιώξει το προσωπικό του συμφέρον δεν το αναγάγει σε έναν υπερ-άνθρωπο, που απαρνείται τις ανθρώπινες παρορμήσεις· η διαφορά του έγκειται- όπως προκύπτει και από τους τρεις λόγους του- πως οι ατομικές του επιδιώξεις εγγράφονταν στην πολιτική-ηθική αντίληψή του ότι το ατομικό συμφέρον δύναται να εξασφαλισθεί εντός μιας δυνατής και ακμάζουσας κοινότητας⁴⁷⁵.

Ταυτόχρονα, ο ιδανικός ηγέτης οφείλει να φέρει την ικανότητα σύμπλευσης-συμφωνίας του πολιτικού σώματος με τη σύνεση και την μετριοπάθεια, καθώς το πλήθος λόγω της πολλαπλότητας και της ανομοιογένειάς του συχνά αγνοεί τα όρια της ισχύος και την κατάλληλη στιγμή δράσης ανάλογα την περίσταση. Έτσι, η πολιτική από την φύση της συνίσταται ως μια διαδικασία συγκερασμού της πολλαπλότητας των αντιθέσεων και των προκλήσεων που ενυπάρχουν στο πολιτικό σώμα⁴⁷⁶, και έτσι βασικό ζητούμενο της αγαστής ηγεσίας είναι η επιτυχής συναίνεση μέσω της έλλογης πειθούς του πλήθους εις το κοινό συμφέρον⁴⁷⁷. Η χρήση του επιρρήματος *ἐλευθέρως*⁴⁷⁸ για να προσδιορίσει τη διακυβερνητική ικανότητα του Περικλή είναι ιδιαίτερα κρίσιμη, καθώς απηχεί το ειδοποιό γνώρισμα της δημοκρατίας, δηλαδή τη διασφάλιση της ισότητας και του αυτοκαθορισμού των πολιτών στο πλαίσιο της πόλης⁴⁷⁹. Με άλλα λόγια, ο Περικλής ασκούσε επιρροή

⁴⁷³ Πβ. και Jaeger, *Παιδεία*, τ.Α',σ.441

⁴⁷⁴ Βαβούρας, *Ο πολιτικός Ανήρ στην Αρχαία Ελλάδα: Οι φιλοσοφικές καταβολές της πολιτικής πράξης*, σ.242. Σχετικά με τις ικανότητες και το ηγετικό «χάρισμα» του Περικλή και η σύγκριση με τους διαδοχούς του βλ. A. Andrewes, "The Mytilene Debate: Thucydides 3.36-49", *Phoenix* 16:2 (1962),p. 83· M.I.Finley, "Athenian Demagogues", in *Studies in Ancient Society*, London, Routledge, 1974, pp.1-25· Hornblower, *Θουκυδίδου Ιστορία*, Τόμος Α':Βιβλία 1-3, σσ.585-586 σημ.8

⁴⁷⁵ Ober, «Ο Θουκυδίδης και η ανακάλυψη της πολιτικής επιστήμης», σ.154

⁴⁷⁶ Πέτσιος, *Φιλοσοφία και Ρητορική στην Κλασική Σκέψη*, σ.143

⁴⁷⁷ Θουκ.2.65.2: «οί δὲ δημοσία μὲν τοῖς λόγοις ἀνεπειθήοντο» και Θουκ.2.65.8: «κατεῖχε τὸ πλῆθος ἐλευθέρως»

⁴⁷⁸ Adam M. Parry, *The Language of Achilles and Other Papers*, Oxford, Clarendon Press, 1989, pp.144-147

⁴⁷⁹ Σχετικά με τις θεμελιώδεις αρχές της δημοκρατίας βλ. στην παρούσα μελέτη Κεφ.1.3. Η ιδέα που εμπεριέχεται στην ανάλυσή μας προσιδιάζει στην έννοια της *ὁμοιοίας*, που συναντάται ως όρος στους αττικούς ρήτορες, όπου- ακολουθώντας την ανάλυση του

στους Αθηναίους πολίτες χωρίς να ενδίδει στις επιθυμίες αυτών ή να εγκαταλείπει τις προσωπικές του αρχές για το τι είναι σωστό ή ωφέλιμο, ενώ ταυτόχρονα αναγνώριζε και σεβόταν την αυτονομία αυτών ως πολιτικά όντα εντός ενός δημοκρατικού συστήματος· προσδίδοντας, έτσι, ουσιαστικά μια περισσότερο ηθική διάσταση⁴⁸⁰ στην ηγεσία καθαυτήν που την διαφοροποιεί από τις υπόλοιπες μορφές άσκησης εξουσίας⁴⁸¹. Συνεπώς, το τελέσφορο της κυβερνητικής πράξης εδράζεται τόσο στον διανοητικό παράγοντα που υποστασιοποιεί ο ηγέτορας, όσο και στην ηθική ποιότητα της πράξης καθαυτή⁴⁸².

Υπό αυτή τη συλλογιστική πορεία καταλήγουμε στην περίφημη θουκυδίδεια διατύπωση *ἐγίγνετό τε λόγω μὲν δημοκρατία, ἔργω δὲ ὑπὸ τοῦ πρώτου ἀνδρὸς ἀρχή*⁴⁸³. Εὐστοχα ο Jaeger γράφει: «μοναρχία της εξόχου πολιτικής αρετής»⁴⁸⁴. Η βέλτιστη ανθρώπινη φύση, λοιπόν, αναβιβάζεται σε θέση αρχής και ηγείται του πολιτικού σώματος, συνδυάζοντας την ευθυκρισία, την ακεραιότητα και τον αδιάφθορο χαρακτήρα, ενσαρκώνοντας επί της ουσίας το ιδανικό παράδειγμα ορθής γνώμης⁴⁸⁵. Ως όρος η γνώμη συνδέεται εννοιολογικά κατεξοχήν με την ορθοκρισία και τη σταθερότητα και την αποφασιστικότητα της θέλησης προς έναν σκοπό⁴⁸⁶. Ταυτόχρονα, η εννοιολογική περιχομενικότητα του όρου διαθέτει μια ενδογενή διασύνδεση με τη *ζύνεσιν*⁴⁸⁷, όπως την οριοθετήσαμε παραπάνω. Έτσι, ο ηγέτης

Καθηγητή Κ. Θ. Πέτσιου- και πάλι αναδεικνύεται η σχέση ομονοίας-ελευθερίας-δημοκρατίας, βλ. αναλυτικά Πέτσιος, *Φιλοσοφία και Ρητορική στην Κλασική Σκέψη*, σσ.141-150· Πβ. William C. West, "Hellenic homonoia and the new decree from Plataea", *Greek, Roman and Byzantine Studies* 10 (1977), pp.307-319. Στον Θουκυδίδη η *ὁμόνοια* εμφανίζεται στο απ.8.93.3: «ξυνεχώρησάν τε ὥστε ἐς ἡμέραν ῥητὴν ἐκκλησίαν ποιῆσαι ἐν τῷ Διονυσίῳ περὶ ὁμονοίας» και στο απ.8.75.2: «δημοκρατήσεσθαί τε καὶ ὁμονοήσειν»

⁴⁸⁰ Πβ. σχετικά με το θέμα υπό ένα πιο σύγχρονο πρίσμα J. B. Ciulla, "Ethics and leadership effectiveness", in J. Antonakis, A. T. Cianciolo, & R. J. Sternberg (eds.), *The nature of leadership*, Thousand Oaks, Sage Publications, 2004, pp. 302–327

⁴⁸¹ Mantzouranis, "Thucydides' assessments of Pericles and Alcibiades as a lesson in leadership ethics, pp.538-539

⁴⁸² Πβ. Θουκ.2.65.4: «ἢ ξύμπασα πόλις προσεδεῖτο πλείστου ἄξιον νομίζοντες εἶναι»· Βαβούρας, *Ο πολιτικός Ανὴρ στην Αρχαία Ελλάδα: Οι φιλοσοφικές καταβολές της πολιτικής πράξης*, σσ.240-241

⁴⁸³ Θουκ.2.65.9.

⁴⁸⁴ Jaeger, *Παιδεία*, τ.Α',σ.442

⁴⁸⁵ Zagorin, *Θουκυδίδης*, σ.280 σημ.30 και σ.281. Για τη σημασία της λέξης γνώμη στον Θουκυδίδη βλ. Lowell Edmunds, *Chance and Intelligence in Thucydides*, MA and London, Harvard University Press, 2013, pp. 7-88

⁴⁸⁶ Edmunds, *Chance and Intelligence in Thucydides*, σ.8

⁴⁸⁷ *ὁ.π.*, σ.9 κ.εξ.

συνέχει την ανομοιογένεια του πολιτικού σώματος και υπερέχει αυτού δικαίως ως ενσάρκωτης των άριστων έξεων, επιτυγχάνοντας τη συναρμογή εξουσίας και πολιτικού σώματος με σκοπό την επίτευξη του κοινού συμφέροντος. Αναδύεται, λοιπόν, ο ουσιαστικός δομικός ρόλος μιας προικισμένης και προοδευτικής ηγεσίας που είναι αναγκαία για τη σταθερότητα του Αθηναϊκού κοινωνικοπολιτικού συστήματος⁴⁸⁸.

Η εξεικόνιση του Περικλή ως πρότυπο πολιτικού ανδρός εγγράφεται και στις δύο δημηγορίες του, που παρατίθενται στο Θουκυδίδειο κείμενο, όπου στη μεν πρώτη αναπτύσσονται οι προγραμματικές πολιτικές του θέσεις⁴⁸⁹, στη δε δεύτερη αναδύεται το μεγαλείο του ηγέτη, που ακόμα και στην δυσκολότερη περίπτωση κυβερνά με σύνεση τον λαό⁴⁹⁰. Η στενή διασύνδεση των λόγων αυτών, καθώς και η τελική αποτίμηση της διακυβερνητικής ποιότητας της περικήσιας πολιτικής ηγεσίας⁴⁹¹, όπως και ο τρίτος λόγος του Περικλή στο κείμενο⁴⁹², ο περίφημος Επιτάφιος για τους πεσόντες Αθηναίους του πρώτου έτους του πολέμου, δεικνύουν μια υστερότερη επεξεργασία, που δημιουργεί την εντύπωση μιας ενιαίας δημιουργίας του μεταγενέστερου Θουκυδίδη⁴⁹³. Υπό την προοπτική αυτή, το πρότυπο του Περικλή αναδεικνύεται επιφανέστερα, καθώς οι εμπειρίες των ετών που ακολούθησαν εμφάνισαν εντός της πολιτείας προσωπικότητες με ιδιοτελή κίνητρα και φιλόδοξες τυχοδιωκτικές πολιτικές. Ωστόσο, στο σημείο αυτό αξίζει να τονιστεί πως η επιδοκιμασία της προσωπικότητας του Περικλή από τον Θουκυδίδη δεν εκπηγάζει από έναν θαυμασμό της συμπτωματικής ανθρώπινης ατομικότητάς του ως μια προσωπική συμπάθεια του Αλιμούσιου ιστορικού, αλλά αντιθέτως, εκπορεύεται και περιορίζεται αυστηρά στα χαρακτηριστικά τα οποία ανήκουν ακριβώς στην ουσία του πολιτικού⁴⁹⁴.

⁴⁸⁸ Ober, «Ο Θουκυδίδης και η ανακάλυψη της πολιτικής επιστήμης», σ.154

⁴⁸⁹ Θουκ.1.140-144

⁴⁹⁰ Θουκ.2-60-64

⁴⁹¹ Θουκ.2.65

⁴⁹² Θουκ.2.35-46

⁴⁹³ Jaeger, *Παιδεία*, τ.Α', σ.443· Πβ.στο ίδιο, σ.442: «Ο Περικλής του Θουκυδίδη έχει θεωρηθεί εκ της αποστάσεως, εκ της οποίας πρέπει να θεωρείται το μεγάλο». Για το θέμα της υστερόχρονης επεξεργασίας βλ. αναλυτικά de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σσ.195-214

⁴⁹⁴ Jaeger, *Παιδεία*, τ.Α', σσ.442-443

Καταλήγοντας, λοιπόν, είναι σαφές πως ο Θουκυδίδης, εξετάζοντας τις δυναμικές σχέσεις κρατικών οντοτήτων, που εγγράφονται σε έναν αγώνα φύσει αναγκαίων αντιθέσεων, διείδε παρόμοια δυναμικότητα και στην εσωτερική δομή της αθηναϊκής κοινωνίας και ανακάλυψε τη σημασία της ποιότητας της *ἀρχής* ως το ειδοποιό γνώρισμα οικοδόμησης ενός άριστου πολιτικού δημιουργήματος⁴⁹⁵. Η αθηναϊκή δημοκρατία δεν είναι για τον Θουκυδίδη απλώς η πραγμάτωση μιας μηχανιστικής ισότητας ως επιτομή της δικαιοσύνης· πράγματι προ του νόμου όλοι είναι ίσοι, αλλά στον πολιτικό στίβο η πολιτεία συγκροτείται και συγκεράζει την πολυπλοκότητά της υπό τους άριστους στην ικανότητά⁴⁹⁶. Το νόημα της περιόδου 2.37.1 είναι πολύ σημαντικό, καθώς δεικνύει ότι οι εξαιρέτοι λόγω αρετής προωθούνταν σε θέση αρχής, ωστόσο και οι λιγότερο εξαιρετικές φύσεις (ανεξαρτήτως εάν προέρχονταν οι άνθρωποι από κατώτερα ή όχι κοινωνικά στρώματα) μπορούσαν να συνεισφέρουν αναλαμβάνοντας κοινά αξιώματα εκ περιτροπής⁴⁹⁷. Έτσι, η ηγεσία της βέλτιστης φύσης, όπως για παράδειγμα του Περικλή, επιτρέπει την αυτοπραγμάτωση και την πρωτοβουλία των πολιτών, κινητοποιώντας την δραστηριοποίηση του ατόμου ως ενεργή πολιτική δύναμη που προσδίδει αξία για το σύνολο⁴⁹⁸. Επομένως, η *πρώτου άνδρος αρχή* συμπυκνώνει αφενός την αριστεία πνεύματος και ικανότητας που ενσαρκώνει ο ηγέτης και δικαίως υπερέχει των υπολοίπων, αφετέρου λειτουργεί ως σηματοδότης σύνεσης και μετριοπάθειας που αποτρέπει το κοινωνικό σύνθεμα από την πολιτική παραφορά⁴⁹⁹. Γράφει χαρακτηριστικά η de Romilly: «η σωφροσύνη, λοιπόν, είναι ίσως πιθανή, αλλά δύσκολη· και ακόμα πιο δύσκολη σε μια δημοκρατία. Το ιδανικό πολίτευμα της Αθήνας δεν μπορεί να λειτουργήσει χωρίς έναν μεγαλοφυή αρχηγό»⁵⁰⁰.

⁴⁹⁵ Πβ. *ό.π.*, σ.444. Πβ. και Τσακμάκης, «Ηγέτες, Πλήθη και η Δύναμη της Δημόσιας Εικόνας», σ.180

⁴⁹⁶ Θουκ.2.37.1: «μέτεστι δὲ κατὰ μὲν τοὺς νόμους πρὸς τὰ ἴδια διάφορα πᾶσι τὸ ἴσον, κατὰ δὲ τὴν ἀξίωσιν, ὡς ἕκαστος ἐν τῷ εὐδοκιμεί, οὐκ ἀπὸ μέρους τὸ πλέον ἐς τὰ κοινὰ ἢ ἀπ' ἀρετῆς προτιμᾶται, οὐδ' αὖ κατὰ πενίαν, ἔχων γέ τι ἀγαθὸν δρᾶσαι τὴν πόλιν, ἀξιώματος ἀφανεία κεκώλυται». Πβ. Josiah Ober, *Mass and Elite in Democratic Athens: Rhetoric, Ideology, and the Power of the People*, Princeton, Princeton University Press, 1988, p.194· Hornblower, *Θουκυδίδου Ιστορία, Τόμος Α':Βιβλία 1-3*, σσ.531-532

⁴⁹⁷ Hornblower, *Θουκυδίδου Ιστορία, Τόμος Α':Βιβλία 1-3*, σ.531

⁴⁹⁸ Jaeger, *Παιδεία*, τ.Α', σσ.444-445

⁴⁹⁹ Πβ.αντόθι· de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σσ.446-447

⁵⁰⁰ de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σ.447

Όλες οι ανωτέρω πολιτικές διακριβώσεις και ιδιαιτέρως η φιλοσοφική εξέταση της ποιότητας δύο εξεχόντων πολιτικών ανδρών, του Θεμιστοκλή και του Περικλή, αναφύουν αφενός τα ειδοποιά γνωρίσματα που ορίζουν τον πολιτικό ηγήτορα, αφετέρου τη σημασία αυτού για τη λειτουργία της πολιτείας. Η αριστεία πνεύματος δεν εμμένει σε ένα αφηρημένο επίπεδο, αλλά μετουσιώνεται σε θέληση για πράξη εντός των ιστορικοπολιτικών δρωμένων⁵⁰¹. Η συνεχής εναλλαγή του καιροῦ επιβάλλει την εγρήγορση και την προσαρμογή του ενεργούντος πολιτικού υποκειμένου ή της κρατικής οντότητας στις συνθήκες και επιτάσσει οξεία προνοητικότητα και επινοητικότητα. Έτσι, η διορατικότητα, η ορθοκρισία και η αποτελεσματική λήψη των αποφάσεων ως απόρροια έλλογης διεργασίας συμπεκνώνουν τις απαραίτητες ιδιότητες που ενυπάρχουν στην ιδιοσυστασία του ηγέτη⁵⁰². Η ισχύς του άριστου ηγέτη έγκειται στη διευθυντική επενέργεια αυτού επί των δεδομένων συνθηκών του περιβάλλοντος, στοχοθετημένης στην επίτευξη μιας ισορρόπησης μεταξύ στοχασμού και δράσης⁵⁰³. Με άλλα λόγια, η ισχύς, την οποία πραγματεύεται και επιχειρεί να προσεγγίσει ο Θουκυδίδης έχοντας πλήρη ενσυναίσθηση ότι αυτή ενυπάρχει σε κάθε έκφανση του ανθρώπινου επιστητού- άρα σαφώς και στην εξουσία- δεν ταυτίζεται με την «απλή, εστερημένη πνεύματος και μηχανική πλεονεξία»⁵⁰⁴. Η σκέψη, λοιπόν, του Θουκυδίδη διαβλέπει την ποιότητα της πράξης, φορέας πραγμάτωσης της οποίας είναι ο ηγέτης⁵⁰⁵.

2.4 Ηγεσία και Απόφαση

Όπως ήδη έχει φανεί σε πολλά σημεία της παρούσας μελέτης, η απόφαση αποτελεί μια διαδικασία, που ενυπάρχει ως εγγενές χαρακτηριστικό στην ουσία της ίδιας της πολιτικής. Ευθύς εξ αρχής, λοιπόν, δηλώνεται πως το παρόν υποκεφάλαιο στοχοθετείται στην περισσότερο συστηματική ανάλυση και μεθοδολογική διάρθρωση εννοιών που ήδη έχουν θιχτεί στην μέχρι τώρα πορεία της μελέτης.

Η λήψη αποφάσεων- και κατ' επέκταση η εκπόνηση μιας συγκεκριμένης πολιτικής- επισυμβαίνει είτε υπό κανονικές και εύρυθμες συνθήκες είτε υπό πιεστικές

⁵⁰¹ Finley, *Θουκυδίδης*, σ.133

⁵⁰² Πβ. Zagorin, *Θουκυδίδης*, σ.280

⁵⁰³ Πβ. Jaeger, *Παιδεία*, τ.Α', σ.446

⁵⁰⁴ ό.π., σ.445

⁵⁰⁵ Πβ. Finley, *Θουκυδίδης*, σσ.133, 159, 225

καταστάσεις· σε κάθε περίπτωση πάντως χαρακτηρίζεται από έναν βαθμό αβεβαιότητας ως προς την ανάγνωση και εκτίμηση των δεδομένων και το επακόλουθο αποτέλεσμα των συνεπειών, καθώς το ατέκμαρτο μέλλον δεν επιτρέπει την εκ των προτέρων πλήρη γνώση της ορθότητας των επιλογών του ανθρώπου⁵⁰⁶. Η αβεβαιότητα αυτή συνήθως λειτουργεί ανασταλτικά για τη λήψη αποφάσεων⁵⁰⁷, ωστόσο υπάρχουν περιπτώσεις που μια τέτοια συνθήκη δύναται να έχει και χρήσιμες προεκτάσεις⁵⁰⁸. Αντιθέτως, η βεβαιότητα, που απορρέει από τη βαθιά γνώση της πραγματικότητας, καθιστά την πρόνοια για το μέλλον ασφαλέστερη⁵⁰⁹. Ωστόσο, εδώ ελλοχεύει ο κίνδυνος μιας επιφανειακής και σαθρής βεβαιότητας είτε λόγω γενικευμένων και ανεπιβεβαίωτων πληροφοριών⁵¹⁰, είτε λόγω απόκρυψης της πραγματικότητας⁵¹¹. Για το λόγο αυτό, η έγκυρη πληροφόρηση ειδικά σε κρίσιμες στιγμές αποτελεί επιδίωξη του ηγέτη, όπως φαίνεται στην περίπτωση του Νικία: *«φοβούμενος δὲ μὴ οἱ πεμπόμενοι ἢ κατὰ τὴν τοῦ λέγειν ἀδυνασίαν ἢ καὶ μνήμης ἔλλιπεῖς γιγνόμενοι ἢ τῷ ὄχλῳ πρὸς χάριν τι λέγοντες οὐ τὰ ὄντα ἀπαγγέλλωσιν, ἔγραψεν ἐπιστολήν, νομίζων οὕτως ἂν μάλιστα τὴν αὐτοῦ γνώμην μηδὲν ἐν τῷ ἀγγέλω ἀφανισθεῖσαν μαθόντας τοὺς Ἀθηναίους βουλευσασθαι περὶ τῆς ἀληθείας»*⁵¹². Ταυτόχρονα, βέβαια, με την έγκυρη πληροφόρηση, κομβικό ρόλο διαδραματίζει και πάλι η κατάλληλη χρονική στιγμή, προκειμένου η απόφαση να λαμβάνεται εγκαίρως⁵¹³ συναρτήσει όλων των αναγκαίων παραμέτρων.

⁵⁰⁶ Πβ. Θουκ.1.84.3: *«τὰς προσπιπτούσας τύχας οὐ λόγῳ διαιρετάς»*

⁵⁰⁷ Θουκ.1.2.2: *«καὶ περιουσίαν χρημάτων οὐκ ἔχοντες οὐδὲ γῆν φυτεύοντες, ἄδηλον ὄν ὁπότε τις ἐπελθὼν καὶ ἀτειχίστων ἅμα ὄντων ἄλλος ἀφαιρήσεται»*

⁵⁰⁸ Θουκ.4.62.4: *«τὸ δὲ ἀστάθμητον τοῦ μέλλοντος ὡς ἐπὶ πλεῖστον κρατεῖ, πάντων τε σφαλερώτατον ὄν ὁμῶς καὶ χρησιμώτατον φαίνεται· ἐξ ἴσου γὰρ δεδιότες προμηθία μᾶλλον ἐπ' ἀλλήλους ἐρχόμεθα»*. Πβ. για την ήπια μορφή αντίδρασης στο φόβο που προκαλεί η αβεβαιότητα του μέλλοντος Θουκ.8.1.4: *«πάντα τε πρὸς τὸ παραχρήμα περιδεές, ὅπερ φιλεῖ δῆμος ποιεῖν, ἐτοῖμοι ἦσαν εὐτακτεῖν»*

⁵⁰⁹ Κουσκουβέλης, *Θεωρία Απόφασης στον Θουκυδίδη*, σ.38

⁵¹⁰ Θουκ.6.11.4: *«τὰ γὰρ διὰ πλείστον πάντες ἴσμεν θαναμαζόμενα καὶ τὰ πείραν ἤκιστα τῆς δόξης δόντα»*

⁵¹¹ Περιπτώσεις παραπλάνησης ή παγίδευσης /παραπληροφόρησης του αντιπάλου βλ. αναλυτικά στα χωρία Θουκ. 2.33.3, 3.22.8, 4.46.5, 4.80.3-4, 4.108.5, 6.8.2, 6.104.1, 8.14.2, 8.108.4· Πβ. Κουσκουβέλης, *Θεωρία Απόφασης στον Θουκυδίδη*, σσ.38-39

⁵¹² Θουκ.7.8.2

⁵¹³ Θουκ.4.126.4: *«καὶ γὰρ ὅσα μὲν τῷ ὄντι ἀσθενῆ ὄντα τῶν πολεμίων δόκησιν ἔχει ἰσχύος, διδαχὴ ἀληθῆς προσγενομένη περὶ αὐτῶν ἐθάρσυνε μᾶλλον τοὺς ἀμυνομένους· οἷς δὲ βεβαίως τι πρόσσεστιν ἀγαθόν, μὴ προειδώς τις ἂν αὐτοῖς τολμηρότερον προσφέροιο»*

Προς επίρρωση των ανωτέρω, αξίζει μια υπενθύμιση και στη μέθοδο του ίδιου του Αλιμούσιου ιστορικού, ο οποίος κατανοεί την αξία και εμμένει εναργώς στην αναλυτική ερμηνεία και αξιολόγηση των πληροφοριών⁵¹⁴ που αφορούν τον πόλεμο Πελοποννησίων και Αθηναίων, προβλέποντας ευθύς εξ αρχής ότι αυτός θα είναι μέγας και σημαντικότερος από όλους όσους προηγήθηκαν· η εξέταση του οποίου θα παγιώσει το άπαξ συμβαίνον σε κτήμα ἐς αἰεὶ ⁵¹⁵ . Η επαγωγική μέθοδος του Θουκυδίδη, δηλαδή η ενδοσκόπηση των επί μέρους και η αναγωγή τους σε γενικές κρίσεις, διέπουν τη λογική της ερμηνείας του συνόλου του έργου και επιτρέπουν την εξήγηση των γεγονότων⁵¹⁶. Πάλι καταλήγουμε στην καταρχήν επιστημονική ματιά του, που εντοπίζει στα γεγονότα τους πόρους της γνώσης που οδηγούν σε γενικεύσεις με καθολική ισχύ, επιτρέποντας την ασφαλέστερη πρόβλεψη ⁵¹⁷ . Η αναζήτηση ακριβώς των επαναλαμβανόμενων τάσεων και αιτιών που ενυπάρχουν σε κάθε έκφανση του ανθρώπινου επιστητού αποτελούν βασικά γνωρίσματα και μεθοδολογικά εργαλεία της θεωρητικής σκέψης⁵¹⁸.

Εντός των ανωτέρω διακριβώσεων εγγράφεται και η ερμηνεία του Θουκυδίδη για την απόφαση⁵¹⁹. Ειδικότερα, η συμπυκνωμένη προσέγγιση του Αλιμούσιου για τον τρόπο λήψης των αποφάσεων από τους ανθρώπους είτε ως σύνολο είτε κατά μόνας αποκαλύπτεται στα χωρία 1.75.3, 1.76.2 και 3.45.4-7⁵²⁰. Τα δύο πρώτα με παρεμφερή περιεχομενικότητα εστιάζουν στο λόγο που οι άνθρωποι αποφασίζουν να διεκδικήσουν την εξουσία και αφού την αποκτήσουν, επιθυμούν να τη διατηρήσουν⁵²¹. Η ανάλυσή μας για τα χωρία αυτά εξαντλήθηκε στα δύο πρώτα

⁵¹⁴ Βλ. σχετικά με τη χρήση των πληροφοριών από τον Θουκυδίδη, Hornblower, *Θουκυδίδης. Ο Ιστορικός και το Έργο του*, σσ.127-170

⁵¹⁵ Βλ. ενδεικτικά τα χωρία Θουκ.1.10, 1.20, 1.21, 1.22

⁵¹⁶ Κουσκουβέλης, *Θεωρία Απόφασης στον Θουκυδίδη*, σσ.64-65

⁵¹⁷ Πβ. de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σ.433

⁵¹⁸ Σχετικά με τις θεωρητικές γενικεύσεις βλ. William T. Bluhm, "Casual Theory in Thucydides' Peloponnesian War", *Political Studies* 10 (1962), pp.15-35

⁵¹⁹ Ο Θουκυδίδης αποστασιωποιείται από το μυθώδες και επιμένει στην αξιοποίηση τεκμηρίων. Σχετικά με τη λήψη αποφάσεων στον μυθολογικό κόσμο βλ. Κουσκουβέλης, *Θεωρία Απόφασης στον Θουκυδίδη*, σσ.54-62

⁵²⁰ Κουσκουβέλης, *Θεωρία Απόφασης στον Θουκυδίδη*, σ.148

⁵²¹ Θουκ.1.75.3: «ἐξ αὐτοῦ δὲ τοῦ ἔργου κατηναγκάσθημεν τὸ πρῶτον προαγαγεῖν αὐτὴν ἐς τὸδε, μάλιστα μὲν ὑπὸ δέους, ἔπειτα καὶ τιμῆς, ὕστερον καὶ ὠφελίας» και Θουκ.1.76.2: «οὕτως οὐδ' ἡμεῖς θαυμαστὸν οὐδὲν πεποιήκαμεν οὐδ' ἀπὸ τοῦ ἀνθρωπείου τρόπου, εἰ ἀρχὴν τε διδομένην ἐδεξάμεθα καὶ ταύτην μὴ ἀνεῖμεν ὑπὸ <τριῶν> τῶν μεγίστων νικηθέντες, τιμῆς καὶ δέους καὶ ὠφελίας, οὐδ' αὖ πρῶτοι τοῦ τοιοῦτου ὑπάρξαντες»

υποκεφάλαια του αυτού κεφαλαίου ⁵²² . Ως εκ τούτου, λοιπόν, δύναται να υποστηριχθεί πως η απόφαση αναφύεται μεταξύ δύο βασικών αιτιών της ανάγκης («κατηναγκάσθημεν») και της ανθρώπινης φύσης («τοῦ ἀνθρωπέιου τρόπου») , υπό την επίδραση των τριών περιφημων μεταβλητών, του φόβου, της τιμής και της ωφέλειας. Αναδύεται, έτσι, μια δομή σκέψης που ως θεμελιώδη μεγέθη θέτει την ανάγκη και την ανθρώπινη φύση και επί των δύο διακρίνει την επενέργεια του φόβου, της τιμής και του συμφέροντος. Όπως, παρατηρεί ο Zagorin, «σε ολόκληρη την Ιστορία, η τριάδα του φόβου, της τιμής (φιλοδοξία) και του συμφέροντος βρίσκεται επί το έργον»⁵²³ , άποψη που δεικνύει πως άπαξ και ο Θουκυδίδης αναγνωρίσει και δομήσει κάποια θεωρητική διατύπωση με γενική λίγο-πολύ εμβέλεια την αξιοποιεί δεξιοτεχνικά σε ολόκληρο το έργο ⁵²⁴ . Η προσπάθεια ανασύστασης μιας πρώτης διάστασης της απόφασης, που σαφώς συνδέεται με ζητήματα άρχης, καταδεικνύει μια πολυαιτιοκρατική αντίληψη ⁵²⁵ , καθώς καθένας από τους παράγοντες δύναται να επενεργήσει είτε μόνος του, είτε σε διαφορετικούς συνδυασμούς με τους υπόλοιπους ή και όλοι μαζί.

Η πρώτη αυτή διάσταση του μηχανισμού λήψης των αποφάσεων, που επιχειρούμε να ανασυστήσουμε, υποτυπώνει ένα σχετικά αντικειμενικό πλαίσιο, που απορρέει μέσω της παρατήρησης και εξέτασης επί του ανθρώπινου επιστητού ⁵²⁶ , αποκρυσταλλώνοντας θεωρητικές διατυπώσεις με μόνιμη ισχύ ⁵²⁷ . Ωστόσο, όπως εύστοχα επισημαίνει η J.de Romilly, «όποιο και αν είναι το πεδίο της παρατήρησης, πρόκειται πάντα για περιπτώσεις όπου ο άνθρωπος παρασύρεται από κάποιον συναισθηματικό παράγοντα και χάνει το μέτρο της λογικής»⁵²⁸ . Συνεπώς, η αντίληψη του Θουκυδίδα δεν εξαντλείται σε ένα αντικειμενικού-μηχανιστικού

⁵²² Βλ. αναλυτικά 2.1 και 2.2

⁵²³ Zagorin, *Θουκυδίδης*, σ.269

⁵²⁴ Κουσκουβέλης, *Θεωρία Απόφασης στον Θουκυδίδη*, σ.150 σημ.2· Πβ. de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σ.433· William O. Chittick & A. Freyberg-Inan, "Chiefly for fear, next for honour, and lastly for profit": an analysis of foreign policy motivation in the Peloponnesian War", *Review of International Studies* 27 (2001), pp.69-90

⁵²⁵ Βλ. σχετικά Κώστας Ζουράρις, «Νύν... αἰωροῦμαι». *Θουκυδίδης. Αρχέτυπος*, Αθήνα, Αρμός, 2003, μέρος Α', σσ.189 κ.εξ.

⁵²⁶ Όπως παραθέτει ο Hornblower, *Θουκυδίδου Ιστορία*, Τόμος Α':Βιβλία 1-3, σ.696 σημ.3, σύμφωνα με τον Κνοκ, οι θουκυδίδειοι ομιλητές αναφέρονται στους θεούς εκτός από τον Περικλή, τον Κλέωνα, τον Δίοδοτο ή τον Αλκιβιάδη, οι οποίοι ενδιαφέρονται για γενικεύσεις σε ένα καθαρά ανθρώπινο επίπεδο

⁵²⁷ de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σ.433

⁵²⁸ *αυτόθι*

χαρακτήρα σχήμα λήψης των αποφάσεων, εντούτοις εμβαθύνει στην ερμηνεία του γιατί και υπό ποιες προϋποθέσεις ο άνθρωπος επιπίπτει σε λαθεμένες αποφάσεις και πολιτικά σφάλματα. Η δεύτερη αυτή διάσταση με σαφώς υποκειμενική χροιά εγγράφεται στην ύπαρξη ενός ψυχολογικού και ηθικού εκτροχιασμού⁵²⁹ και εντοπίζεται συμπυκνωμένη στο εδάφιο 3.45.4-7, που αποτελεί τμήμα της δημηγορίας του Διοδότου⁵³⁰ σχετικά με το θέμα της τιμωρίας της Μυτιλήνης⁵³¹. Συγκροτείται, έτσι, μια αντίληψη που αναγνωρίζει την ύπαρξη λογικών και προσδιορισμένων κινήτρων, που συνυπάρχουν με άλογα και ασταθή συναισθήματα ως αντανάκλαση των εκάστοτε περιστάσεων⁵³².

Έχοντας εγγράψει την πιθανότητα του λάθους στην ανθρώπινη φύση⁵³³, ο Διόδωτος παρουσιάζει κατά τρόπο συμπυκνωμένο «μια ολόκληρη θεωρία για την παράλογη φιλοδοξία»⁵³⁴. Αρχίζει, έτσι, να σκιαγραφείται δεξιοτεχνικά, πως πέρα από τις εγγενείς αδυναμίες και ατέλειες της ανθρώπινης φύσης, κοινός παράγοντας πρόκλησης λαθεμένων αποφάσεων είναι η υπερβολή⁵³⁵, που έγκειται ως επί το πλείστον στην ακόρεστη επιθυμία για περισσότερα και την υπέρμετρη φιλοδοξία⁵³⁶. Η απώλεια του μέτρου που απορρέει από την εντύπωση πως η επιτυχία για απόκτηση περισσότερων είναι εφικτή συνιστά στα πρότυπα της αρχαιοελληνικής λογικής

⁵²⁹ *ό.π.*, σ.431

⁵³⁰ Σχετικά με την ταυτότητα του συνήθως αγνώστου Διοδότου, βλ. Martin Ostwald, "Diodotus, Son of Eukrates", *Greek, Roman and Byzantine Studies* 20 (1979), pp.5-13. Σχετικά με την επιχειρηματολογία του βλ. Φυλλιώ Τιτόνη, «Ισχύς (Φύσις)- Δίκαιο (Νόμος) στον Θουκυδίδη και στον Πλάτωνα»: Μια προσέγγιση του ρόλου του Νόμου, της Ηθικής και της Ισχύος στην κρατοκεντρική δόμηση του συστήματος της πόλεως στο πλαίσιο της πολιτικής οργάνωσης της αρχαίας ελληνικής κοινωνίας», διδακτορική διατριβή, Πάτρα, Πανεπιστήμιο Πατρών, 2019, σσ.207 κ.εξ.· Paula A. Debnar, "DIODOTUS' PARADOX AND THE MYTILENE DEBATE (THUCYDIDES 3.37-49)", *Rheinisches Museum Für Philologie* 143:2 (2000), pp.161-178· Christopher Lewis Lauriello, "Diodotus and Thucydides", *Interpretation* 36:3 (2009), pp.305-325

⁵³¹ Κουσκουβέλης, *Θεωρία Απόφασης στον Θουκυδίδη*, σσ.211-213· Πβ. Andrewes, "The Mytilene Debate: Thucydides 3.36-49", pp.64-85

⁵³² Jacqueline de Romilly, *Η Οικοδόμηση της Αλήθειας στον Θουκυδίδη*, μτφρ.Στ.Βολοντάκη, Αθήνα, Παπαδήμας, 2003, σ.104· Πβ. Swain, "Law and Society in Thucydides", pp.554 κ.εξ.

⁵³³ Θουκ.3.45.3: «πεφύκασί τε ἅπαντες καὶ ἰδία καὶ δημοσία ἀμαρτάνειν»· πβ. τον χλιαρό υπαινιγμό στις φράσεις του Κλέωνα, Θουκ.3.39.5: «πέφυκε γὰρ καὶ ἄλλως ἄνθρωπος» και του Περικλή, Θουκ.2.64.3: «πάντα γὰρ πέφυκε καὶ ἐλασσοῦσθαι». Βλ. και de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σσ.346, 432

⁵³⁴ de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σ.441

⁵³⁵ Πβ. Θουκ.4.21.2: «τοῦ δὲ πλέονος ὠρέγοντο» και Θουκ.4.17.4: «αἰεὶ γὰρ τοῦ πλέονος ἐλπίδι ὠρέγονται διὰ τὸ καὶ τὰ παρόντα ἀδοκῆτως εὐτυχήσαι»

⁵³⁶ de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σσ.432-433 κ.εξ.

ὑβριν⁵³⁷. Η ψυχολογική αυτή διάσταση διαπνέει το σύνολο του έργου και αποτελεί την εξήγηση όλων των πολιτικών σφαλμάτων και ειδικότερα εκείνων της Αθήνας⁵³⁸. Έτσι, στο λόγο του Διοδότου εντοπίζεται η συνύφανση της πρώτης διάστασης, που δομείται επί της ανάγκης και της ανθρώπινης φύσης, με πέντε νεοεμφανιζόμενες μεταβλητές, που συγκροτούν εν τέλει μια ολοκληρωμένη θεώρηση περί απόφασης. Παρατίθεται το απόσπασμα:

«ἀλλ' ἢ μὲν πενία ἀνάγκη τὴν τόλμαν παρέχουσα, ἢ δ' ἐξουσία ὑβρει τὴν πλεονεξίαν καὶ φρονήματι, αἱ δ' ἄλλαι ζυντυχίαι ὀργῆ τῶν ἀνθρώπων ὡς ἐκάστη τις κατέχεται ὑπ' ἀνηκέστου τινὸς κρείσσονος ἐξάγουσιν ἐς τοὺς κινδύνους. [3.45.5] ἢ τε ἐλπίς καὶ ὁ ἔρως ἐπὶ παντί, ὁ μὲν ἡγούμενος, ἢ δ' ἐφεπομένη, καὶ ὁ μὲν τὴν ἐπιβουλὴν ἐκφροντίζων, ἢ δὲ τὴν εὐπορίαν τῆς τύχης ὑποτιθεῖσα, πλεῖστα βλάπτουσι, καὶ ὄντα ἀφανῆ κρείσσω ἐστὶ τῶν ὀρωμένων δεινῶν. [3.45.6] καὶ ἡ τύχη ἐπ' αὐτοῖς οὐδὲν ἔλασσον ζυμβάλλεται ἐς τὸ ἐπαίρειν· ἀδοκίμως γὰρ ἔστιν ὅτε παρισταμένη καὶ ἐκ τῶν ὑποδεεστέρων κινδυνεύειν τινὰ προάγει, καὶ οὐχ ἦσσαν τὰς πόλεις, ὅσῳ περὶ τῶν μεγίστων τε, ἐλευθερίας ἢ ἄλλων ἀρχῆς, καὶ μετὰ πάντων ἕκαστος ἀλογίστεως ἐπὶ πλεόν τι αὐτὸν ἐδόξασεν. [3.45.7] ἀπλῶς τε ἀδύνατον καὶ πολλῆς εὐηθείας, ὅστις οἶεται τῆς ἀνθρωπείας φύσεως ὀρωμένης προθύμως τι πρᾶξαι ἀποτροπὴν τινα ἔχειν ἢ νόμων ἰσχύι ἢ ἄλλῳ τῷ δεινῷ»⁵³⁹.

Αρχικά, αξίζει να παρατηρηθεί, πως ο Θουκυδίδης συνθέτει το ανωτέρω δαιδαλώδες χωρίο εκκινώντας από μια αναφορά στην ανάγκη και καταλήγοντας στην εντυπωσιακή γενίκευση- εν είδει νομοτελειακής επενέργειας- για την ανθρώπινη φύση· υπόρρητα και πάλι θέτει το γενικό πλαίσιο που αρθρώνεται επί των δύο θεμελιωδών μεγεθών, που εξετάσαμε στην πρώτη διάσταση. Εν συνεχεία, ανακύπτουν η μια μετά την άλλη όλες εκείνες οι υποκειμενικές μεταβλητές που οδηγούν στην παραφορά της ὑβρεως⁵⁴⁰.

⁵³⁷ ὁ.π.,σ.434. Σχετικά με τον ὄρο στη διαχρονία της αρχαιοελληνικῆς σκέψης βλ. Nick Fisher, "Hybris, Status and Slavery", in *The Greek World*, Anton Powell (ed.), London & New York, Routledge, 2003, pp.45-84

⁵³⁸ Πβ. ὁ.π.,σ.432

⁵³⁹ Θουκ.3.45.4-3.45.7

⁵⁴⁰ de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σ.441

Πρώτη εμφανίζεται η τόλμη που γεννάται από την ανάγκη (εδώ εξαιτίας της φτώχειας) και σε αντιπαράβολή με άλλα χωρία του θουκυδίδειου κειμένου⁵⁴¹, η εννοιολογική της περιεχομενικότητα εκτίνεται και έως τη θρασύτητα⁵⁴². Πρέπει να διευκρινιστεί πως η τόλμη από μόνη της δεν αποτελεί αρνητικά φορτισμένη έννοια· σε ορισμένα χωρία είναι υπεύθυνη για την αύξηση της μαχητικότητας⁵⁴³ και της αποφασιστικότητας⁵⁴⁴, ενώ σε δύο λόγους του Περικλή ανάγεται σε παράγοντα επιτυχίας⁵⁴⁵. Η τόλμη που οδηγεί σε σφάλματα είναι αυτό που θα χαρακτηρίζαμε σήμερα ως απερισκεπτο, παράτολμο, ένα παράλογο θάρρος, που ελλοχεύει την διολίσθηση προς την έπαρση⁵⁴⁶. Αντιθέτως, η τόλμη, όταν συναρτάται με τη σύνεση και την οξυδερκή αντίληψη του καιροῦ αποτελεί παράγοντα υπεροχής και σταθερότητας και ανάγεται στην ύψιστη βαθμίδα αξιών ως ευψυχία⁵⁴⁷. αυτή ακριβώς η εννοιολογική υφή της τόλμης αναδεικνύεται δια στόματος Περικλή, της ύψιστης ηγετικής προσωπικότητας.

Δεύτερη μεταβλητή εμφανίζεται η πλεονεξία⁵⁴⁸, δηλαδή η καθ' υπερβολή φιλόδοξη διάθεση ικανοποίησης του συμφέροντος, που προκαλείται από την εξουσία⁵⁴⁹ δια μέσου της ύβρεως και της αλαζονείας⁵⁵⁰. Εδώ δύναται να διακρίνουμε ένα ευρύ φάσμα εννοιολογικών εντάσεων, που εκκινούν από πιο ήπιες εκφάνσεις, όπως η υποτίμηση του αντιπάλου (δηλώνεται με τις λέξεις *καταφρονοῦντες*⁵⁵¹,

⁵⁴¹ Θουκ.1.120.4: «ὁ τε ἐν πολέμῳ εὐτυχία πλεονάζων οὐκ ἐντε θύμηται θράσει ἀπίστῳ ἐπαιρόμενος», 2.61.4: «τῆς μὴ προσηκούσης μισεῖν τὸν θρασύτητι ὀρεγόμενον», 4.92.5: «εἰώθασί τε οἱ ἰσχύος που θράσει τοῖς πέλας»

⁵⁴² de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σ.438

⁵⁴³ Βλ. Θουκ.4.34.1, 4.35.2, 6.63.2, 7.37.1

⁵⁴⁴ Βλ. Θουκ.3.83.3, 7.46.1

⁵⁴⁵ Βλ. Θουκ.2.41.4, 2.64.6

⁵⁴⁶ Πβ. 1.120.4, 2.40.3, 2.65.9, 3.39.3

⁵⁴⁷ Βλ. Θουκ.2.40.3, 2.42.2-3, 2.62.5· Πβ.R.W.Sharples, "Knowledge and Courage in Thucydides and Plato", *Liverpool Classical Monthly* 8 (1983), pp. 139-140.

⁵⁴⁸ Πβ. Gabriele Cornelli, "Philosophical Walls: Plato and the Debate on Philopolitics in Athens' Fifth and Fourth Centuries", *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της ελληνικής φιλοσοφίας* 41 (2011), σσ.122-125

⁵⁴⁹ Βλ. Hornblower, *Θουκυδίδης. Ο Ιστορικός και το Έργο του*, σ.249 σημ.71: «η απληστία και η φιλοδοξία είναι οι βαθύτερες αιτίες, ενώ η εξουσία είναι μόνο επιφανειακά η αιτία». Με άλλα λόγια, παραθέτοντας και την άποψη του Gomme, υποστηρίζει προφανώς πως δεν φέρνουν όλες οι εξουσίες τέτοια άσχημα αποτελέσματα.

⁵⁵⁰ de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σ.441· Κουσκουβέλης, *Θεωρία Απόφασης στον Θουκυδίδη*, σ.215

⁵⁵¹ Θουκ.6.35.1, 3.83.4

καταφρονήσαντες⁵⁵², ὑπερεῖδε⁵⁵³), η αλαζονεία⁵⁵⁴ και κορυφώνονται με την ὕβρη⁵⁵⁵. Η ὕβρις αποτελεί την υπέρτατη αλαζονεία και απορρέει ως επί το πλείστον από την ευμάρεια και την επιτυχία που γεννά την κατ'ἐπίφασιν ἀνάγκη για περισσότερα, οδηγώντας σε μια ἀμετρη παραφορά της λογικής⁵⁵⁶. Ὅπως γράφει η σπουδαία Γαλλίδα ελληνίστρια, «η ὕβρις, ὅπως την παρουσιάζει ο Θουκυδίδης, είναι ἕνας μηχανισμός τέλεια λογικός και μπορεί να οριστεί ως μια απερισκεψία που γεννιέται από την επιτυχία. [...] γίνεται «θέληση δράσης πέρα από τις δεδομένες δυνάμεις»⁵⁵⁷. Ἐτσι, η επακόλουθη παραφορά και απερισκεψία που οδηγεί στο σφάλμα και την αποτυχία αποτελεί τη «λογική ἐκβαση της ανθρώπινης πλάνης»⁵⁵⁸. Αξίζει να τονισθεῖ πως το σχῆμα ὕβρις-νέμεσις στην προ του Θουκυδίδα αρχαιοελληνική παράδοση διατηρούσε μια θρησκευτική διάσταση, από την οποία πλέον απαγκιστρώνεται και εγγράφεται σε αυστηρά ἀνθρώπινο πλαίσιο⁵⁵⁹.

Η ἀμετρη και ἀκαιρη ψυχολογική ἐξαρση περιγράφεται με την τρίτη μεταβλητή του υπό μελέτη αποσπάσματος την ὀργή. Η εννοιολογική περιχομενικότητα του ὀρου λαμβάνει ποικίλες αποχρώσεις. Αρχικά, απαντάται με τη σημασία του θυμού, που στην πιο γενικευμένη διατύπωσή της συνδέεται με την ἔλλειψη παιδείας και τη στενότητα πνεύματος⁵⁶⁰. Ο θυμός, σε κάθε περίπτωση, εκτρέπει τις αποφάσεις προς το σφάλμα και προκαλεί καταστάσεις συγκρουσιακού

⁵⁵² Θουκ.6.11.5

⁵⁵³ Θουκ.6.104.3

⁵⁵⁴ Στο 2.62.4: «αὔχημα μὲν γὰρ καὶ ἀπὸ ἀμαθίας εὐτυχοῦς καὶ δειλῶ τινὶ ἐγγίγνεται, καταφρόνησις δὲ ὅς ἂν καὶ γνώμη πιστεῦν τῶν ἐναντίων προὔχειν, ὃ ἡμῖν ὑπάρχει», ο Θουκυδίδης διακρίνει την αλαζονεία, την οποία διασυνδέει με την τύχη του αμαθούς ή του δειλού, από την υποτίμηση που προκύπτει από τη γνώση και την πίστη του ισχυροῦ· Πβ. Κουσκουβέλης, *Θεωρία Απόφασης στον Θουκυδίδη*, σ.236

⁵⁵⁵ Θουκ.3.34.4-5: «εἶωθε δὲ τῶν πόλεων αἷς ἂν μάλιστα καὶ δι' ἐλαχίστου ἀπροσδόκητος εὐπραγία ἔλθῃ, ἐς ὕβριν τρέπειν· τὰ δὲ πολλὰ κατὰ λόγον τοῖς ἀνθρώποις εὐτυχοῦντα ἀσφαλέστερα ἢ παρὰ δόξαν, καὶ κακοπραγίαν ὡς εἰπεῖν ῥᾶον ἀπωθοῦνται ἢ εὐδαιμονίαν διασφύζονται. χρῆν δὲ Μυτιληναίους καὶ πάλαι μῆδὲν διαφερόντως τῶν ἄλλων ὑφ' ἡμῶν τετιμῆσθαι, καὶ οὐκ ἂν ἐς τόδε ἐξύβρισαν· πέφυκε γὰρ καὶ ἄλλως ἄνθρωπος τὸ μὲν θεραπεῦον ὑπερφρονεῖν, τὸ δὲ μὴ ὑπέικον θαυμάζειν»

⁵⁵⁶ de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σ.441· Κουσκουβέλης, *Θεωρία Απόφασης στον Θουκυδίδη*, σσ.434-435

⁵⁵⁷ ὁ.π., σ.439

⁵⁵⁸ αὐτόθι

⁵⁵⁹ αὐτόθι· Πβ. de Romilly, *Η Οικοδόμηση της Αλήθειας στον Θουκυδίδη*, σσ.108-109. Βλ. και Hornblower, *Θουκυδίδης. Ο Ιστορικός και το Ἔργο του*, σσ.251-252

⁵⁶⁰ Θουκ.3.42.1: «τάχος τε καὶ ὀργήν, ὧν τὸ μὲν μετὰ ἀνοίας φιλεῖ γίγνεσθαι, τὸ δὲ μετὰ ἀπαιδευσίας καὶ βραχύτητος γνώμης»· Πβ. Θουκ.3.84.1: «ἐπιόντες ἀπαιδευσία ὀργῆς»

χαρακτήρα⁵⁶¹. Ωστόσο, στο παρόν χωρίο η *ὀργή* περικλείει εννοιολογικά την τυφλή υπακοή στο πάθος της στιγμής, που θολώνει και παραμορφώνει την ευθυκρισία⁵⁶². Υπό αυτή την σημασιολογική προσέγγιση, η οργή βρίσκεται στον αντίποδα της γνώμης- όπως την οριοθετήσαμε φιλοσοφικά ανωτέρω ⁵⁶³ - και εκφράζει κάθε εξωλογικό κίνητρο της πράξης⁵⁶⁴. Η αυτοκυριαρχία του ανθρώπου μέσω της λογικής (γνώμη) εκπίπτει στην αυτοεγκατάλειψή του στα πάθη (οργή), όπου κυριαρχεί το ευμετάβολο και οι ξαφνικοί και παροδικοί ενθουσιασμοί ⁵⁶⁵ . Ακριβώς αυτό το συναισθηματικά φορτισμένο κλίμα, που διαμορφώνεται εντός της πολιτείας, αποτρέπει τις συνετές γνώμες να εκφραστούν υπό το φόβο συκοφάντησης ⁵⁶⁶ . Προκύπτει, λοιπόν, αβίαστα πως η σωστή πολιτική, που εξεικονίζεται στην ορθή γνώμη του ηγέτη, οφείλει να αντιστέκεται στας *ὀργὰς τῶν πολλῶν*⁵⁶⁷, προκειμένου να αποτρέπεται η ανεπάρκεια λογικής και μέτρου. Το δίπολο *γνώμη- ὀργή* ενυπάρχει εντός του θουκυδίδειου κειμένου, σύμφωνα με την R.Zahn, από τον πρώτο λόγο του Περικλή, ενώ εμφανίζεται ως κατευθυντήρια ιδέα και στις δημηγορίες Κλέωνα- Διοδότου⁵⁶⁸.

Τέταρτος παράγοντας των υποκειμενικών κινήτρων διαμόρφωσης των αποφάσεων αποτελεί η ελπίδα και η επιθυμία. Η επιθυμία προηγείται, στοχοθετώντας τις ενέργειες μιας πράξης, και η ελπίδα ακολουθεί, παροτρύνοντας το πνεύμα να εντοπίσει (ή να πλάσει) τους λόγους, που επικυρώνουν το εφικτό των κατ' επίφασιν

⁵⁶¹ Βλ. ενδεικτικά: Θουκ. 1.31.1, 2.11.4, 2.22.1, 3.44.4, 5.29.2

⁵⁶² Πβ. de Romilly, *Η Οικοδόμηση της Αλήθειας στον Θουκυδίδη*, σ.103· de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σ.441· Κουσκουβέλης, *Θεωρία Απόφασης στον Θουκυδίδη*, σ.214 σημ.4, 236 κ.εξ.

⁵⁶³ Βλ. στην παρούσα μελέτη, σ.63

⁵⁶⁴ de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σ.441, σημ.29

⁵⁶⁵ Πβ. *ό.π.*, σ.442: Η Romilly παρατηρεί αυτές τις άμετρες και ανεργάτιστες ψυχολογικές μεταπτώσεις ιδιαίτερα, όταν το ατομικό πάθος υπεισέρχεται εντός ενός ευρέους πλήθους. Βλ. τη σχεδόν στερεωτυπική διατύπωση Θουκ.2.65.4: «ὅπερ φιλεῖ ὄμιλος ποιεῖν», 4.28.3: «οἷον ὄχλος φιλεῖ ποιεῖν», 6.63.2: «οἷον δὴ ὄχλος φιλεῖ θαρσήσας ποιεῖν», 8.1.4: «ὅπερ φιλεῖ δῆμος ποιεῖν»

⁵⁶⁶ Θουκ.3.42.4: «ἢ τε πόλις οὐκ ὠφελεῖται ἐν τῷ τοιῶδε· φόβῳ γὰρ ἀποστερεῖται τῶν ξυμβούλων. καὶ πλείστ' ἂν ὀρθοῖτο ἀδυνάτους λέγειν ἔχουσα τοὺς τοιοῦτους τῶν πολιτῶν· ἐλάχιστα γὰρ ἂν πεισθεῖεν ἀμαρτάνειν». Πβ. Τσακμάκης, «Ηγέτες, Πλήθη και η Δύναμη της Δημόσιας Εικόνας», σσ.180-182

⁵⁶⁷ Θουκ.3.82.2

⁵⁶⁸ Βλ. de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σσ.444-445

αντικειμενικών γεγονότων⁵⁶⁹. Ελπίδα και επιθυμία διαθέτουν μια στενή εννοιολογική διασύνδεση, συνθέτοντας κατά κάποιον τρόπο τις δύο όψεις του ίδιου νομίσματος, λειτουργώντας ενισχυτικά η μια για την άλλη. Ειδικότερα και σε συσχέτιση με τα χωρία 4.108.4⁵⁷⁰ και 5.102-103⁵⁷¹, το δίπολο ελπίδα-επιθυμία δύναται να οδηγήσει τον άνθρωπο σε άγνωστους κινδύνους με ολέθριες συνέπειες⁵⁷², καθώς οι αποφάσεις που αρθρώνονται με βάση μόνο την ελπίδα ελλοχεύουν τον παρασυρμό από το πάθος δίχως όριο⁵⁷³. Ειδικότερα τον κίνδυνο από το τελευταίο τον επισημαίνει στο λόγο του ο Νικίας⁵⁷⁴, ο οποίος επικρίνει τον Αλκιβιάδη, μια φιλόδοξη προσωπικότητα (με αναμφισβήτητες ηγετικές ικανότητες) που λειτουργούσε με βασικό κίνητρο το άμετρο πάθος και παρασυρόταν από την αίγλη της εξουσίας και την εκζήτηση της υπερβολής⁵⁷⁵. Έτσι, ο Νικίας αντιπαραθέτει τους κινδύνους της επιθυμίας με τα πλεονεκτήματα της προνοίας⁵⁷⁶. Ήδη, άλλωστε, ο Περικλής έχει πει πως η εξυπνάδα δεν εμπιστεύεται την ελπίδα⁵⁷⁷. Έτι περαιτέρω, όταν στην επιθυμία και την ελπίδα

⁵⁶⁹ Πβ. Hans-Peter Stahl, *Thucydides: man's place in history*, Swansea, Classical Press of Wales, 2003, p.121· Hornblower, *Θουκυδίδου Ιστορία, Τόμος Α': Βιβλία 1-3*, σ.697 σημ.5

⁵⁷⁰ Θουκ.4.108.4: «ἐλπίδι ἀπερισκέπτω»

⁵⁷¹ Θουκ.5.102-103: «ΜΗΛ. Ἀλλ' ἐπιστάμεθα τὰ τῶν πολέμων ἔστιν ὅτε κοινοτέρας τὰς τύχας λαμβάνοντα ἢ κατὰ τὸ διαφέρον ἑκατέρων πλῆθος· καὶ ἡμῖν τὸ μὲν εἶσαι εὐθὺς ἀνέλπιστον, μετὰ δὲ τοῦ δρωμένου ἔτι καὶ **στήναι ἐλπίς ὀρθῶς**. [5.103.1] ΑΘ. **Ἐλπίς δὲ κινδύνῳ παραμύθιον** οὔσα τοὺς μὲν ἀπὸ περιουσίας χρωμένους αὐτῇ, κἂν βλάβῃ, οὐ καθείλεν· τοῖς δ' ἐς ἅπαν τὸ ὑπάρχον ἀναρριπτοῦσι (δάπανος γὰρ φύσει) ἅμα τε γινώσκειται σφαλέντων καὶ ἐν ὄτῳ ἔτι φυλάσσεται τις αὐτὴν γνωρισθεῖσαν οὐκ ἐλλείπει. [5.103.2] ὁ ὑμεῖς ἀσθενεῖς τε καὶ ἐπὶ ῥοπῆς μιᾶς ὄντες μὴ βούλεσθε παθεῖν μηδὲ ὁμοιωθῆναι τοῖς πολλοῖς, οἷς παρὸν ἀνθρωπεύς ἔτι σώζεσθαι, ἐπειδὴν πιεζομένους αὐτοὺς **ἐπιλίπωσιν αἱ φανεραὶ ἐλπίδες, ἐπὶ τὰς ἀφανεῖς καθίστανται** μαντικὴν τε καὶ χρησμῶν καὶ ὅσα τοιαῦτα μετ' ἐλπίδων λυμᾶνεται.» Σχετικά με το κινδύνῳ παραμύθιον βλ. και Μικρογιαννάκης, *Παθολογία Πολιτευμάτων στην Αρχαιότητα*, σ.45

⁵⁷² Βλ. de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σ.441· Κουσκουβέλης, *Θεωρία Απόφασης στον Θουκυδίδη*, σ.257. Πβ. R.W.B.Burton, *The Chorus in Sophocles' Tragedies*, Oxford, Clarendon Press, 1980, p.109

⁵⁷³ Πβ. Θουκ.3.45.5: «ὄντα ἀφανῆ κρείσσω ἔστι τῶν ὄρωμένων δεινῶν». Για ορισμένους συσχετισμούς με την τραγωδία βλ. Hornblower, *Θουκυδίδου Ιστορία, Τόμος Α': Βιβλία 1-3*, σ.697 σημ.5

⁵⁷⁴ Πβ. Ανδρέας Παναγόπουλος, «Η τελευταία παρακέλευση του Νικία (Θουκυδίδης, 7.76-77)», στο Ι.Θεοφανοπούλου-Α.Σαλίμπα(επιμ.), *Γ' Διεθνές Συμπόσιο Για τον Θουκυδίδη*, σσ.150-155

⁵⁷⁵ de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σ.281· Τσακμάκης, «Ηγέτες, Πλήθη και η Δύναμη της Δημόσιας Εικόνας», σ.181

⁵⁷⁶ Θουκ.6.13.1: «μηδ', ὅπερ ἂν αὐτοὶ πάθοιεν, δυσέρωτας εἶναι τῶν ἀπόντων, γνόντας ὅτι ἐπιθυμία μὲν ἐλάχιστα κατορθοῦνται, προνοία δὲ πλεῖστα» de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σσ.281-282

⁵⁷⁷ Θουκ.2.62.5: «ἐλπίδι τε ἤσσον πιστεύει, ἧς ἐν τῷ ἀπόρῳ ἢ ἰσχύς». Βλ. και de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σ.393

επενεργεί και η τύχη⁵⁷⁸- η πέμπτη μεταβλητή του παρόντος χωρίου- οι αποφάσεις δύναται να εκτραπούν προς την έπαρση και την ύβρη⁵⁷⁹. Ο Διόδωτος, περιγράφοντας τον μηχανισμό επενέργειας της τύχης, εντοπίζει το βαθμό διακινδύνευσης στον οποίο μπορεί αυτή η ψυχολογική εκτροπή να οδηγήσει το άτομο ή ακόμα περισσότερο την πολιτεία, ώστε να θέσει σε αβεβαιότητα ακόμα και τα μέγιστα αγαθά της, όπως η ελευθερία ή η άσκηση εξουσίας⁵⁸⁰.

Έχοντας επιχειρήσει την εννοιολογική αποσαφήνιση του πυκνού χωρίου της δημηγορίας του Διοδώτου και συσχετίζοντάς το με τα χωρία 1.75.3 και 1.76.2, που αναλύσαμε διεξοδικά στις δύο πρώτες υποενότητες του παρόντος κεφαλαίου, οδηγούμαστε σε ορισμένα καίριας σημασίας καταληκτικά συμπεράσματα. Αρχικά, μπορούμε να ανασυνθέσουμε μια θεώρηση⁵⁸¹ του τρόπου λήψης των αποφάσεων, που ενυπάρχει στη σκέψη του Αλιμούσιου, και διέπει την ουσία της πολιτικής: ο άνθρωπος εξαιτίας της φύσης του και της ανάγκης αναλαμβάνει την εξουσία και λόγω δέους, τιμής και ωφελίας την αναπτύσσει και τη διατηρεί. Ωστόσο, ο Θουκυδίδης, εγγράφοντας την προοπτική του λάθους στην ανθρώπινη φύση⁵⁸² δίχως βέβαια να το προϋποθέτει⁵⁸³, εντοπίζει κάθε φορά κάποιον συναισθηματικό παράγοντα που οδηγεί στην εκτροπή της λογικής, έπειτα στην παραφορά από την ύβριν και εν τέλει στο πολιτικό σφάλμα⁵⁸⁴.

Συντίθεται, έτσι, μια διαπάλη μεταξύ της πρόνοιας και της επιθυμίας, της σωφροσύνης και της ύβρης⁵⁸⁵. Το *κατ' εὔνοϊαν ἡγήσθε*⁵⁸⁶ αποτελεί μόνο μια

⁵⁷⁸ Πβ. Hornblower, *Θουκυδίδης. Ο Ιστορικός και το Έργο του*, σσ. 73, 122 σημ. 93

⁵⁷⁹ Κουσκουβέλης, *Θεωρία Απόφασης στον Θουκυδίδη*, σ.264

⁵⁸⁰ Θουκ.3.45.6: «καὶ ἡ τύχη ἐπ' αὐτοῖς οὐδὲν ἔλασσον ξυμβάλλεται ἐς τὸ ἐπαίρειν· ἀδοκίμως γὰρ ἔστιν ὅτε παρισταμένη καὶ ἐκ τῶν ὑποδεεστέρων κινδυνεύειν τινὰ προάγει, καὶ οὐχ ἦσσαν τὰς πόλεις, ὅσω περὶ τῶν μεγίστων τε, ἐλευθερίας ἢ ἄλλων ἀρχῆς, καὶ μετὰ πάντων ἕκαστος ἀλογίστως ἐπὶ πλέον τι αὐτὸν ἐδόξασεν»

⁵⁸¹ Επιλέγω τον όρο θεώρηση από τον όρο θεωρία, μολονότι ο Ηλ.Κουσκουβέλης τον τεκμηριώνει επαρκώς στη μελέτη του. Ωστόσο, από μια περισσότερο φιλοσοφική προσέγγιση η ανάλυση των χωρίων καταδεικνύουν περισσότερο μια «θεωρία πεποίθησης», ένα είδος κοσμοθέασης των πολιτικών πραγμάτων.

⁵⁸² Πβ. de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σ.346

⁵⁸³ *ό.π.*, σ.452

⁵⁸⁴ Βλ. σχετικά de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σσ.441-449 και Κουσκουβέλης, *Θεωρία Απόφασης στον Θουκυδίδη*, σ.218

⁵⁸⁵ de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σ.446

⁵⁸⁶ Θουκ.6.92.5· Πβ. *ό.π.*,σ.423

δυνατότητα, γιατί ακριβώς δεν αποκλείει την ελευθερία επιλογής του πολιτικού υποκειμένου να καθορίσει την ποιότητα της πράξης⁵⁸⁷. Έτσι, όπως μια συνετή ανθρώπινη συμπεριφορά προκύπτει, όταν η λογική αντιστέκεται στις παρορμήσεις του πάθους, κατ' αναλογία μια ορθή πολιτική «είναι εφικτή παρά μόνο όταν ένας ανιδιοτελής και συνετός αρχηγός αντιστέκεται στο πλήθος και κατορθώνει να υπερισχύσει η γνώμη του απέναντι στις όργας του»⁵⁸⁸. Συνεπώς, ο Θουκυδίδης, έχοντας βαθιά πίστη στη δύναμη του ανθρώπινου πνεύματος, δεν αναγνωρίζει την ύπαρξη κάποιου εξαναγκαστικού νόμου που επιβάλλει την ποιοτική υφή της διακυβερνητικής πράξης⁵⁸⁹, αλλά αφήνει το διακύβευμα αυτό στον προικισμένο και συνετό ηγήτορα, που θα αναγνωρίσει τον καιρόν και θα παρέμβει στην εξέλιξη των γεγονότων, προκειμένου να αναστείλει και να κατευθύνει τη ρύμη αυτών προς μια πολιτική λύση αμοιβαίως ευεργετική και λειτουργική. Καταλήγουμε, λοιπόν, στο ιδανικό της *εὐβουλίας*⁵⁹⁰, δηλαδή την ορθή γνώμη, την υγιή κρίση και τη σύνεση, που υποστασιοποιεί ο ηγέτης, όχι μόνο στους λόγους του, αλλά και ως έμπρακτο παράδειγμα εντός της βιωτής πραγματικότητας στην πολιτεία⁵⁹¹. Η ίδια η ιστορία εν τέλει συνιστά μια δυναμική διαδικασία που επιτάσσει συνεχώς πνευματική εγρήγορση και οξεία επινοητικότητα σε σχέση με την ανεύρεση της κατάλληλης στιγμής σε κάθε περίπτωση⁵⁹².

Ωστόσο, η ύπαρξη ενός τέτοιου τύπου ηγέτη, όπως για παράδειγμα του Περικλή- όχι ως προσωπογραφία, αλλά ως κατεξοχήν φορέα των αρετών, που αναζητεί ο Θουκυδίδης στον άριστο ηγήτορα- αποτελεί δύσκολη και σπάνια περίπτωση, που η απουσία του επιτρέπει τον ψυχολογικό εκτροχιασμό του πολιτικού σώματος και την παραφορά στο σφάλμα⁵⁹³. Δημιουργείται, έτσι, ένα ευρύ φάσμα

⁵⁸⁷ de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σ.426

⁵⁸⁸ *ό.π.*, σ.442

⁵⁸⁹ *ό.π.*, σ.426

⁵⁹⁰ Θουκ.3.44.1: «οὐ γὰρ περὶ τῆς ἐκείνων ἀδικίας ἡμῖν ὁ ἀγών, εἰ σωφρονοῦμεν, ἀλλὰ περὶ τῆς ἡμετέρας εὐβουλίας». Πβ. Πλατ.Πρωταγ.318e-319a: «τὸ δὲ μάθημά ἐστιν εὐβουλία περὶ τῶν οἰκείων, ὅπως ἂν ἄριστα τὴν αὐτοῦ οἰκίαν διοικοῖ, καὶ περὶ τῶν τῆς πόλεως, ὅπως τὰ τῆς πόλεως δυνατώτατος ἂν εἴη καὶ πράττειν καὶ λέγειν».

⁵⁹¹ Πβ. Τσακμάκης, «Ηγέτες, Πλήθη και η Δύναμη της Δημόσιας Εικόνας: Η Πολιτική Επικοινωνία στον Θουκυδίδη», σ.184

⁵⁹² Βλ. σχετικά με το δόγμα της πολυπραγμοσύνης που αποδίδεται στον αθηναϊκό τρόπο ζωής και ορίζεται ως η ικανότητα και η θέληση για πράξη, που προκαλούν και δικαιολογούν την αλλαγή, Finley, *Θουκυδίδης*, σσ.133, 159, 225

⁵⁹³ de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σ.447

αλληλεπιδράσεων μεταξύ των ηγετών και του πλήθους, που παράγει κατ' επέκταση ποικίλους τύπους διακυβερνητικών σχέσεων «από τον απόλυτο έλεγχο μέχρι την έλλειψη επιροής, από την ηγεσία που εμπνέει χάρη στο κύρος μέχρι τον ανεύθυνο λαϊκισμό ή την ιδιοτελή χειραγώγηση, από τη δημόσια αποδοχή μέχρι την παραίτηση»⁵⁹⁴. Μεταξύ, όλων αυτών των πολιτικών διακριβώσεων, ο J. Ober αναγνωρίζει την τελική πρόθεση του Θουκυδίδειου κειμένου να «παράγει ηγέτες με τις ικανότητες του Περικλή», ακριβώς με την ιδέα ότι ο Αλιμούσιος βασίζεται στην πεποίθηση πως η γνώση συνδέεται άρρηκτα με την προαγωγή του καλού, εφόσον αυτό κατανοείται ως η ευημερία του ατόμου εντός μιας ευημερούσας πολιτείας⁵⁹⁵. Το καταληκτικό αυτό συμπέρασμα φέρνει τον Θουκυδίδη εγγύτερα των φιλοσοφικών θέσεων του Σωκράτη και του Πλάτωνα, δικαιολογώντας τον Thibaudet που τον βλέπει ως «προάγγελο των διανοητών του 4^{ου} αιώνα, κατά το μέτρο που ανευρίσκεται σ' αυτόν η ιδέα του βασιλιά-κυβερνήτη»⁵⁹⁶. Η Θουκυδίδου *Ξυγγραφή*, λοιπόν, αποτελεί ένα έργο που συνδυάζει τη θεωρητική ανάλυση με την περιγραφή των γεγονότων, με σκοπό να εξηγήσει τον τρόπο που συναρθρώνονται και συλλειτουργούν οι πολιτικές διεργασίες εντός της πολιτείας, οι διεθνείς σχέσεις⁵⁹⁷, οι εκφάνσεις της ενυπάρχουσας ισχύος και η ψυχολογία των ατομικών και συλλογικών υποκειμένων⁵⁹⁸. Η πνευματική ανάπτυξη αυτού του εγχειρήματος- για τον Josiah Ober- αξίζει να ονομασθεί «η εφεύρεση της πολιτικής επιστήμης»⁵⁹⁹.

⁵⁹⁴ Τσακμάκης, «Ηγέτες, Πλήθη και η Δύναμη της Δημόσιας Εικόνας: Η Πολιτική Επικοινωνία στον Θουκυδίδη», σ.184

⁵⁹⁵ Ober, «Ο Θουκυδίδης και η ανακάλυψη της πολιτικής επιστήμης», σ.161· Πβ. G. Kateb, "Thucydides' History: A Manual of Statecraft", *Political Science Quarterly*, 79 (1964), pp. 481-503· O. Schelske, "Thucydides as an Educational Text", in C. Lee and N. Morley (eds.), *A Handbook to the Reception of Thucydides*, Chichester, John Wiley & Sons Limited, 2015, pp. 75-90

⁵⁹⁶ de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σ.448· Πβ. και Daniel Boyarin, "Deadly Dialogue: Thucydides with Plato", *Representations* 117:1 (2012), pp.59-85

⁵⁹⁷ Πβ. Παναγιώτης Ήφαιστος, «Θουκυδίδειο Παράδειγμα, αξιώματα, θεωρία, γνώση και το κρατοκεντρικό διεθνές σύστημα», *Φιλοσοφείν: επιστήμη, έννοια, παρρησία*, 27 (2023), σσ.39-78

⁵⁹⁸ Ober, «Ο Θουκυδίδης και η ανακάλυψη της πολιτικής επιστήμης», σ.157

⁵⁹⁹ *αυτόθι*· Πβ. Ryan K. Balot, "Was Thucydides a Political Philosopher?", pp.319-338· W. R. Connor, "A Post Modernist Thucydides?", *The Classical Journal* 72:4 (1977), pp. 289-298· C. Wendt, "Thucydides as a 'Statesmen's Manual'?", in C. R. Thauer and C. Wendt (eds.), *Thucydides and Political Order: Lessons of Governance and the History of the Peloponnesian War*, London, Palgrave Macmillan, 2016, pp. 151-167

Κεφάλαιο 3ο: Πλάτων

3.1 Εισαγωγικές παρατηρήσεις στον Πολιτικό

Ο *Πολιτικός* τοποθετείται στους ύστερους πολιτικούς διαλόγους⁶⁰⁰ του Πλάτωνα και αποτελεί τον δεύτερο διάλογο μιας ανολοκλήρωτης τριλογίας, που περιελάμβανε αρχικά τον *Σοφιστή* και θα ολοκληρωνόταν με τον *Φιλόσοφο*⁶⁰¹. ένας διάλογος που, ωστόσο, δεν γράφτηκε ποτέ⁶⁰². Βέβαια, αξίζει να αναφερθεί πως αρκετοί ερευνητές διακρίνουν μια σχέση του *Πολιτικού* με προγενέστερους πλατωνικούς διαλόγους, όπως ο *Πρωταγόρας* και η *Πολιτεία*⁶⁰³, αλλά και με μεταγενέστερους, όπως ο *Τίμαιος* και ο *Κριτίας*⁶⁰⁴. Ωστόσο, αυτό που έχει σημασία να επισημανθεί για την πορεία της πλατωνικής φιλοσοφικής σκέψης είναι πως ο *Πολιτικός* μπορεί να κατανοηθεί ως μια θεωρητική γέφυρα που συνδέει την πολιτική αντίληψη του Πλάτωνα στην *Πολιτεία* με εκείνη των *Νόμων*, δηλαδή ένα μεταβατικό στάδιο που καταδεικνύει την εξέλιξη των πλατωνικών πολιτικών ιδεών από μια «άκαμπτη ιδανικότητα» προς πιο μετριοπαθείς θέσεις⁶⁰⁵.

Ειδικότερα, στην *Πολιτεία* ο Πλάτων θεμελιώνει την *Καλλίπολιν* και την σταθερότητα της ύπαρξής της στην εκπαίδευση και τη σοφία των φυλάκων, οι οποίοι εν τέλει επιλέγονται ως οι καταλληλότεροι να άρχουν σε αυτή⁶⁰⁶. Στους *Νόμους* οι πολιτικοί άρχοντες υπόκεινται στα κελεύσματα των νόμων, οι οποίοι διασφαλίζουν τη συνοχή και την σταθερότητα της πολιτείας⁶⁰⁷. Ο *Πολιτικός*, που βρίσκεται μεταξύ των δύο προαναφερθέντων διαλόγων, διαπνέεται- όπως και εν γένει η όση συγγραφική περίοδος του Πλάτωνα- από μια περισσότερο ρεαλιστική αντίληψη των

⁶⁰⁰ Holger Thesleff, "Platonic Chronology", *Phronesis*, 34:1 (1989), p.25· Barker, *Ο Πολιτικός Στοχασμός στην Αρχαία Ελλάδα: Ο Πλάτων και οι καταβολές του*, σ.571

⁶⁰¹ Πλατ. *Σοφ.*217a: «Σοφιστήν, πολιτικόν, φιλόσοφον». Πλάτ. *Πολιτ.*257a: «ἐπειδὴν τὸν τε πολιτικὸν ἀπεργάσωνταί σοι καὶ τὸν φιλόσοφον». Πβ. και Κορνήλιος Καστοριάδης, *Ο Πολιτικός του Πλάτωνα. Επτά σεμινάρια στην EHES*, μτφρ.Ζ.Καστοριάδη, προλ.Πιέρ Βιντάλ-Νακέ, Αθήνα, ὕψιλον/βιβλία, 2020, σσ.57-60

⁶⁰² Στέφανος Δημητρίου, *Η Πολιτική στον «Πολιτικό» του Πλάτωνα*, επιμ.Αν.Καραστάθη, Αθήνα, Μορφωτικό ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2016, σ.11· Πλάτων, *Πολιτικός*, Εισ.Ηλ. Βαβούρας, σ.47

⁶⁰³ Δημητρίου, *Η Πολιτική στον «Πολιτικό» του Πλάτωνα*, σ.11

⁶⁰⁴ Πβ. ενδεικτικά Harold Cherniss, "The Relation of the Timaeus to Plato's Later Dialogues", *American Journal of Philology*, 78 (1957), pp.225-266· Christopher Gill, "Plato and Politics: The Critias and the Politicus", *Phronesis*, 24:2 (1979), pp.148-167

⁶⁰⁵ Δημητρίου, *Η Πολιτική στον «Πολιτικό» του Πλάτωνα*, σ.11

⁶⁰⁶ αυτόθι

⁶⁰⁷ αυτόθι

πολιτικών του προτάσεων. Πιο αναλυτικά, ο E. Barker περιγράφει τη στάση του Πλάτωνα απέναντι στη δημοκρατία και το νόμο ως «λιγότερο εχθρική»⁶⁰⁸, ο G. Klosko επισημαίνει πως ο φιλόσοφος στρέφει το ενδιαφέρον του στις ιστορικές πολιτείες και στον τρόπο λειτουργίας των⁶⁰⁹, ενώ ο Κ.Ι. Βουδούρης διατείνεται πως ο *Πολιτικός* στοχοθετείται στο να διατυπωθούν «νέες απόψεις και αντιλήψεις πάνω στην πολιτική και τον πολιτικό»⁶¹⁰. Μεταξύ των ανωτέρω προσεγγίσεων στον υπό εξέταση πλατωνικό διάλογο αναδεικνύεται ο πολιτικός «ως βασιλικός υφαντής που κατέχει την πολιτική τέχνη, η οποία θεμελιώνεται στη γνώση και είναι ή κατά φύσιν ἀληθῶς οὔσα ἡμῖν πολιτικὴ»⁶¹¹ ⁶¹².

Η φιλοσοφική μεθοδολογία που ακολουθείται στον *Πολιτικό* είναι αυτή της διαίρεσης, που συνιστά την «καθοδική» πορεία της διαλεκτικής προς την αλήθεια⁶¹³. Η πλατωνική διαλεκτική⁶¹⁴ της *Πολιτείας*, που προηγείται ως έργο του *Πολιτικού* όπως ήδη έχει επισημανθεί, οδεύει ανοδικά από τα πολλά προς το απόλυτο, στη σύλληψη της «ὑποθέσεως» και τη μετάβαση από τη μια «ὑπόθεσιν» σε μια άλλη μέχρι τοῦ ἀνυποθέτου ἐπὶ τὴν τοῦ παντὸς ἀρχὴν⁶¹⁵. τον τελικό σκοπό της γνωστικής πλεύσης, δηλαδή, τη θέαση του Αγαθού, που συνιστά την ουσία των πραγμάτων⁶¹⁶. Στο *Σοφιστή* η διαίρεση δηλώνεται πως έχει σαφώς μια διασύνδεση με τη διαλεκτική⁶¹⁷, η οποία αποτελεί την κορωνίδα των επιστημών⁶¹⁸, καθώς ως αντικείμενο μελέτης έχει το «ὄντως ὄν»⁶¹⁹, τις ασώματες ιδέες⁶²⁰ μεταξύ των οποίων

⁶⁰⁸ Barker, *Ο Πολιτικός Στοχασμός στην Αρχαία Ελλάδα: Ο Πλάτων και οι καταβολές του*, σ.571· Πβ. Bormann, *Πλάτων*, σ.232

⁶⁰⁹ G. Klosko, *The Development of Plato's Political Theory*, New York and London, Methuen, 1986, p.187

⁶¹⁰ Κ.Ι. Βουδούρης, «Εισαγωγή: Ο Πολιτικός και η θέση του στην Πλατωνική Φιλοσοφία», στο: Κ. Ι. Βουδούρης (εκδ.), *Η Πολιτική και ο Πολιτικός*, Αθήνα, Διεθνής Εταιρεία Ελληνικής Φιλοσοφίας, 1990, σ. 16

⁶¹¹ Πλάτ. *Πολιτ.* 308d

⁶¹² Δημητρίου, *Η Πολιτική στον «Πολιτικό» του Πλάτωνα*, σ.11

⁶¹³ *ό.π.*, σ.11· Βλ.σχετικά με την διαίρεση Bormann, *Πλάτων*, σ.87· S. Benardete, "Eidos and Diaeresis in Plato's Statesman", *Philologus*, 107 (1963),pp. 193-226

⁶¹⁴ Βλ. αναλυτικά για την διαλεκτική Bormann, *Πλάτων*, σ.88 κ.εξ.

⁶¹⁵ Πλατ. *Πολ.* 511b

⁶¹⁶ Πλάτων, *Πολιτικός*: «Οι Αρχές της Πλατωνικής Πολιτικής Επιστήμης», σ.42

⁶¹⁷ Πλατ. *Σοφ.* 253d: «ΞΕ. Τό κατά γένη διαιρεῖσθαι χαι \ μήτε ταυτόν είδος έτερον ἡγήσασθαι μήτε έτερον δν ταυτόν μών ον τῆο διαλεκτικής φῆσομεν επιστήμης είναι ;»

⁶¹⁸ Πλατ. *Πολ.* 534e: «Ἄρ' οὖν δοκεῖ σοι, ἔφην ἐγώ, ὡσπερ θριγκός τοῖς μαθήμασιν ἢ διαλεκτικὴ ἡμῖν ἐπάνω κείσθαι, καὶ οὐκέτ' ἄλλο τούτου μάθημα ἀνωτέρω ὀρθῶς ἀν ἐπιτίθεσθαι, ἀλλ' ἔχειν ἤδη τέλος τὰ τῶν μαθημάτων;»

⁶¹⁹ Πβ. Bormann, *Πλάτων*, σσ.70-71

υπερέχει η ιδέα του Αγαθού. Πιο συγκεκριμένα, στον *Πολιτικό*- όμοια και στον *Σοφιστή*- η διαίρεση είναι διχοτομική⁶²¹ ή διακλαδούμενη⁶²², κάτι που σημαίνει πως εκκινεί από τη διμερή διαίρεση της εξεταζόμενης γενικής έννοιας, που συνιστά και μια Ιδέα, η οποία τέμνεται σε δύο σκέλη, από τα οποία το ένα μόνο αποτελεί είδος της, δηλαδή φέρει κάποιο ειδοποιό γνώρισμα, ενώ το άλλο παραμένει απλό και στερείται αντίστοιχα κάποιου ειδοποιού γνωρίσματος⁶²³. Έτσι, το σκέλος-είδος, που είναι πάντα το δεξιό, καθορίζει την πορεία των διαδοχικών διαιρέσεων μέχρι το τελικό *άτημτον είδος*⁶²⁴. Βέβαια, αξίζει να επισημανθεί πως η διαίρεση δεν αποτελεί αυθαίρετη υποκειμενική πράξη, αλλά η διατομή επιτυγχάνεται με απολύτως λογικό τρόπο με βάση την ειδοποιό διαφορά της εξεταζόμενης έννοιας σε σύγκριση με τα υπόλοιπα απλά χαρακτηριστικά της⁶²⁵. Υπεισέρχεται, συνεπώς, η αυστηρά επιστημονική προσέγγιση, που προφανώς δεν στηρίζεται στην αυθαιρετότητα της συμβατικής ανθρώπινης αντίληψης, αλλά στην ενδοσκόπηση και τον έλεγχο των αληθών στοιχείων⁶²⁶.

Στον *Πολιτικό* υπάρχουν δύο διαιρέσεις, που αντίστοιχα οδηγούν σε δύο διαφορετικούς ορισμούς της πολιτικής και του πολιτικού. Η μεν πρώτη διαίρεση οδηγεί σε έναν ορισμό που γρήγορα εγκαταλείπεται ως μη ορθός, η δε δεύτερη σε έναν πιο αποδεκτό ορισμό, που περικλείει την αληθινή φύση του πολιτικού και τον πραγματικό χαρακτήρα της ίδιας της πολιτικής. Πάντως, οι διχοτομικές λογικές διαιρέσεις του *Πολιτικού* αποτελούν βαθύτατες θεωρήσεις που εξετάζουν όλα τα ειδοποιά στοιχεία των ειδών, προτού καταλήξουν στον ουσιολογικό ορισμό του ζητουμένου⁶²⁷. Ωστόσο, αυτό που αξίζει να τονισθεί είναι πως η καθοδική πορεία της

⁶²⁰ ό.π., σσ.71-72

⁶²¹ Δημητρίου, *Η Πολιτική στον «Πολιτικό» του Πλάτωνα*, σ.11

⁶²² Μίτσελ Μίλερ, *Ο Φιλόσοφος στον Πολιτικό του Πλάτωνα*, μτφρ. Δ.Καπράλος, Αθήνα, Ενάλιος, 2009, σ.89

⁶²³ Πλάτων, *Πολιτικός*: «Οι Αρχές της Πλατωνικής Πολιτικής Επιστήμης», σσ.95-97

⁶²⁴ ό.π., σ.97

⁶²⁵ ό.π., σ.100-97

⁶²⁶ Βλ. σχετικά με την διαιρετική μέθοδο στον *Πολιτικό* και Kenneth Dorter, *Form and Good in Plato's Eleatic Dialogues: The Parmenides, Theaetetus, Sophist and Statesman*, Berkeley, University of California Press, 1994, pp.209-216

⁶²⁷ Πλάτων, *Πολιτικός*: «Οι Αρχές της Πλατωνικής Πολιτικής Επιστήμης», σσ.100-102

διαλεκτικής μέσω της διαίρεσης δεν αφορά την έρευνά μας μόνο εν είδει τεχνοτροπίας, αλλά αναντίρρητα καταδεικνύει και την πρακτική της σπουδαιότητα⁶²⁸.

Πιο συγκεκριμένα, η φιλοσοφική διαλεκτική μεθοδολογία που οδηγεί επαγωγικά από το αισθητικό γίνεσθαι σε καθολικά γνωσιολογικά πορίσματα⁶²⁹, δεν εμμένει ως γνώση θεωρητική, αλλά συγχρόνως αποδεικνύεται και γνώση χρηστική, που θέτει τους όρους της ορθής πράξης⁶³⁰. Η φιλοσοφική διάνοια που θεάται το Αγαθό κατέρχεται υπό τις κατευθυντήριες επιταγές της φιλοσοφικής επιστήμης με στόχο την προαγωγή του κοινωνικού βίου και την εγκαθίδρυση της στοχοθετημένης στην ευδαιμονία πολιτικής διακυβέρνησης⁶³¹. Υπό το πρίσμα αυτό, η- κορωνίδα των επιστημών- διαλεκτική εκκινεί από την υποκειμενική ελεγκτική φιλοσοφική διεργασία του Σωκράτη προς αναζήτηση του κριτηρίου της αλήθειας, αναβιβάζει το φιλοσοφικό πνεύμα στη θέαση των Ιδεών και πλέον (στον *Πολιτικό*)- στην ύστατη φάση της- η πλατωνική διαλεκτική μετουσιώνεται σε αντικειμενική επιστημονική μεθοδολογία σχετικά με τα ανθρώπινα πράγματα, δυναμένη να εφαρμοστεί εμπράκτως από τον φιλοσοφικώς- άρα και διαλεκτικώς- καταρτισμένο μαθητή της Ακαδημίας⁶³². Είναι δόκιμο να θεωρήσουμε, έτσι, μια κίνηση από την υποκειμενικότητα στην αντικειμενικότητα, ιδιαίτερα αν τονισθεί η υποχώρηση του σωκρατικού ρόλου στη φιλοσοφική συζήτηση του διαλόγου, καταδεικνύοντας την προσπάθεια απαγκίστρωσης του διαλεκτικώς σκέπτεσθαι από την προσωπική επήρεια του γεννήτορα της διαλεκτικής μεθοδολογίας, Σωκράτη, και την παγίωση αυτής επί αντικειμενικών-επιστημονικών ερεισμάτων⁶³³. Προς επίρρωση των ανωτέρω ο ίδιος ο Πλάτωνας, υπό το προσωπείο του Ξένου από την Ελέα⁶³⁴, που αναλαμβάνει τα ηνία

⁶²⁸ Βλ. σχετικά με την πρακτική σημασία της διαλεκτικής Βασιλική Π. Σολωμού-Παπανικολάου, «Ανθρώπινος Βίος και Ηδονή κατά τον Πλάτωνα», σσ. 104-118

⁶²⁹ Πλάτων, *Πολιτικός*: «Οι Αρχές της Πλατωνικής Πολιτικής Επιστήμης», σ.84

⁶³⁰ Σολωμού-Παπανικολάου, «Ανθρώπινος Βίος και Ηδονή κατά τον Πλάτωνα», σ.106

⁶³¹ Πβ. *ό.π.*, σσ.105-106

⁶³² Βλ. σχετικά με τον πρακτικό προσανατολισμό της Ακαδημίας Σολωμού-Παπανικολάου, «Ανθρώπινος Βίος και Ηδονή κατά τον Πλάτωνα», σσ.99-104· Πβ. Πλάτων, *Πολιτικός*: «Οι Αρχές της Πλατωνικής Πολιτικής Επιστήμης», σ.90

⁶³³ Πλάτων, *Πολιτικός*: «Οι Αρχές της Πλατωνικής Πολιτικής Επιστήμης», σσ.75-77

⁶³⁴ Βλ. σχετικά Μίλερ, Ο Φιλόσοφος στον Πολιτικό του Πλάτωνα, σσ.79-86· G. K. Plochman, "Socrates, The Stranger from Elea, and Some Others", *Classical Philology*, 49 (1954), pp. 223-231

του διαλόγου, διατείνεται πως η συζήτηση σχετικά με τον πολιτικό άνδρα αποτελεί ένα πείραμα για την εξάσκηση της διαλεκτικής⁶³⁵.

Βέβαια, κατανοώντας και την κριτική του Καστοριάδη στην υπόθεση ότι ο διάλογος αποτελεί αποκλειστικά μια άσκηση διαλεκτικής ως «απλή πρόφαση»⁶³⁶, μια τέτοια ερμηνεία πέρα από κάθε πολιτικό νόημα είναι μάλλον ελλιπής. Η διαίρεση ως φιλοσοφικό μεθοδολογικό όργανο στοχοθετείται απαρέγκλιτα στην ανεύρεση της ουσίας των όντων, δηλαδή στην καθοδική μετάβαση της γνωσιολογικά καταρτισμένης διάνοιας στην εμπράγματα και βιωτή πολιτική κατάσταση⁶³⁷. Εν προκειμένω, η ουσιωδώς ενδογενής διασύνδεση της διαλεκτικής με την πολιτική επισημαίνεται και από τον Κ.Ι. Βουδούρη, που θεωρεί ότι «η πολιτική [...] συνάπτεται στενά προς τη διαλεκτική, γιατί είναι τέχνη διαιρετική, αναλυτική, αλλά και συνδυαστική και συνθετική, που υφαίνει διαρκώς τον ιστό της πολιτικής κοινωνίας»⁶³⁸. Η γνώση⁶³⁹, λοιπόν, που επιφέρει η λογική εφαρμογή της διαιρετικής μεθόδου καθιστά δυνατή τη διάκριση του αληθινού πολιτικού από τις κίβδηλες εκφάνσεις αυτού και κατ' επέκταση ως εγκαθιδρυμένη επιστημονική γνώση άγει τον πολιτικό άνδρα προς την ορθή λήψη των αποφάσεων⁶⁴⁰. Μόνο η πολιτική επιστήμη εγγυάται και διασφαλίζει την ορθή πολιτική ανάπτυξη, καθώς η έλλειψη αυτής εκτρέπει την πόλη προς άτοπα αποτελέσματα. Στοχοθετείται, έτσι, το πλατωνικό εγχείρημα του παρόντος διαλόγου στον ουσιολογικό ορισμό του αληθινού πολιτικού και της πολιτικής επιστήμης, την οποία αυτός πραγματώνει⁶⁴¹.

⁶³⁵ Πλάτ., Πολιτ. 285d: «ή περί τοῦ πολιτικοῦ ζήτησις; ἔνεκα αὐτοῦ τούτου προβέβληται μάλλον ἢ τοῦ περι πάντα διαλεκτικωτέροις γίνεσθαι»

⁶³⁶ Καστοριάδης, *Ο Πολιτικός του Πλάτωνα. Επτά σεμινάρια στην EHESS*, σ.64 κ.εξ.

⁶³⁷ Πβ. Πλάτων, *Πολιτικός*: «Οι Αρχές της Πλατωνικής Πολιτικής Επιστήμης», σσ-104-105

⁶³⁸ Κ. Ι. Βουδούρης, «Στασιμότητα και πολιτική μεταβολή», στο: Κ. Ι. Βουδούρης (εκδ.), *Η Πολιτική και ο Πολιτικός*, σσ.20-36

⁶³⁹ Πλάτ. Πολιτ. 291b: «τὸ γὰρ ἄτοπον ἐξ ἀγνοίας πᾶσι συμβαίνει»

⁶⁴⁰ Πλάτων, *Πολιτικός*: «Οι Αρχές της Πλατωνικής Πολιτικής Επιστήμης», σ.659 σημ.146

⁶⁴¹ Πλάτ. Πολιτ. 258b: «πολιτικόν [τὸν ἄνδρα] διαζητεῖν νῶν· καί μοι λέγε πότερον τῶν ἐπιστημόνων τιν' ἡμῖν καὶ τοῦτον θετέον, ἢ πῶς;». Πβ. Πλάτων, *Πολιτικός*: «Οι Αρχές της Πλατωνικής Πολιτικής Επιστήμης», σ.568 σημ.19· Βαβούρας, *Ο πολιτικός Ανὴρ στην Αρχαία Ελλάδα: Οι φιλοσοφικές καταβολές της πολιτικής πράξης*, σ.304

3.2 Η αναζήτηση του ορισμού της πολιτικής

Η πλατωνική θεώρηση σχετικά με τη εξεύρεση της πολιτικής ατραπού⁶⁴² που οδηγεί στον ουσιολογικό ορισμό του πολιτικού, εκκινεί από τη θέση πως αυτός είναι *ἐπιστήμων*⁶⁴³, δηλαδή κάτοχος υψηλού επιπέδου γνώσεων σε έναν τομέα του ανθρώπινου επιστητού. Με άλλα λόγια, το είδος της γνώσης που φέρει ο πολιτικός ανάγεται στην βασική προϋπόθεση για τον ζητούμενο ορισμό του⁶⁴⁴. Η επιστήμη ως γενική έννοια που αναπτύσσεται εντός της βιωτής πραγματικότητας διαιρείται σε γνωστική-θεωρητική και σε πρακτική⁶⁴⁵. Οι πρακτικές επιστήμες έχουν σαφώς πρακτικό χαρακτήρα, δηλαδή αφορούν τη χειρονακτική διενέργεια· οι θεωρητικές αναπτύσσονται μέσω λογικών διεργασιών και αφορούν την καθαρή γνώση. Ωστόσο, στο σημείο αυτό χρειάζεται μια σημαντική επισήμανση: η θεωρία συνδέεται σαφώς με την πράξη, αλλά το πρακτικό σκέλος μιας τέχνης μπορεί να εκπορεύεται από τη γνώση, μπορεί, όμως, να προκύπτει ως τυφλή επαναλαμβανόμενη ενέργεια δια της εμπειρίας που δεν είναι εφικτό να αιτιολογήσει την ουσία και το σκοπό της δράσης της⁶⁴⁶. Συνεπώς, μόνο ο φορέας της αιτιολογημένης θεωρητικής γνώσης μπορεί να προσαγορεύεται με τον τίτλο του κατόχου της γνώσης αυτής είτε την εφαρμόζει στη πράξη ο ίδιος, είτε παρακινεί κάποιον άλλον⁶⁴⁷.

Έτσι, η γνώση που φέρει ένας αληθής βασιλιάς⁶⁴⁸ αποτελεί την βασιλική τέχνη⁶⁴⁹ είτε αυτός που την εξασκεί είναι ένας απλός ιδιώτης⁶⁵⁰, είτε ένας κυβερνήτης κράτους· όσον αφορά την κρατική διακυβέρνηση δε, αυτή σαφώς προσιδιάζει με τη

⁶⁴² Πλατ. Πολιτ. 258c: «τὴν οὖν πολιτικὴν ἀτραπὸν πῆ τις ἀνευρήσει;»

⁶⁴³ Πλατ. Πολιτ. 258b: «πολιτικὸν [τὸν ἄνδρα] διαζητεῖν νῶν· καὶ μοι λέγε πότερον τῶν ἐπιστημόνων τιν' ἡμῖν καὶ τοῦτον θετέον, ἢ πῶς;» Δημητρίου, *Η Πολιτική στον «Πολιτικό» του Πλάτωνα*, σ.17

⁶⁴⁴ Δημητρίου, *Η Πολιτική στον «Πολιτικό» του Πλάτωνα*, σ.17

⁶⁴⁵ Πλατ. Πολιτ. 259c-d· Πβ. Δημητρίου, *Η Πολιτική στον «Πολιτικό» του Πλάτωνα*, σ.19· J.L. Ackrill, «ΣΥΜΠΛΟΚΗ ΕΙΔΩΝ», *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, 2 (1955), pp.31-35

⁶⁴⁶ Πλάτων, *Πολιτικός*: «Οι Αρχές της Πλατωνικής Πολιτικής Επιστήμης», σ.108

⁶⁴⁷ Πβ. Ευγενία Νικολαΐδου-Κυριανίδου, «Η πολιτική ως τέχνη: Πράξη και κατασκευή», στο: Κ. Ι. Βουδούρης (εκδ.), *Η Πολιτική και ο Πολιτικός*, σσ. 211-232

⁶⁴⁸ Πλατ. Πολιτ. 259b: «ἀλλὰ μὴν ἢ γε ἀληθινοῦ βασιλέως βασιλική»

⁶⁴⁹ Χριστίνα Λεωνιδοπούλου, «Η πολιτική τέχνη και οι τέχνες», στο: Κ. Ι. Βουδούρης (εκδ.), *Η Πολιτική και ο Πολιτικός*, σσ. 163-171

⁶⁵⁰ Πλατ. Πολιτ. 259b : «αὐτὴν δὲ ὁ κεκτημένος οὐκ, ἄντε ἄρχων ἄντε ιδιώτης ἂν τυγχάνη, πάντως κατὰ γε τὴν τέχνην αὐτὴν βασιλικὸς ὀρθῶς προσρηθήσεται»

διακυβέρνηση ενός οίκου ⁶⁵¹ . Η κατοχή της βασιλικής επιστήμης, λοιπόν, δεν ταυτίζεται με την κατοχή πολιτικής αρχής, καθώς κάθε απλός ιδιώτης δύναται να είναι φορέας της βασιλικής επιστήμης δίχως να είναι μέρος της πολιτικής διακυβέρνησης, όπως εξάλλου εμφανίζεται να είναι ο ίδιος ο Σωκράτης στον *Γοργία*⁶⁵². Οι διαπιστώσεις αυτές, με άλλα λόγια, δείχνουν πως επί της ουσίας η βασιλική επιστήμη είναι η πολιτική επιστήμη ⁶⁵³ , καθώς αυτή περιλαμβάνει τις γνώσεις και τις ικανότητες που φέρει ο αληθινός βασιλιάς⁶⁵⁴.

Εμβαθύνοντας στη συλλογιστική διαδικασία χρήζει διακρίβωσης η φύση, η ουσία, όπως προαναφέρθηκε, της βασιλικής-πολιτικής επιστήμης. Η πολιτική επιστήμη εγγράφεται στη σφαίρα των γνωστικών επιστημών⁶⁵⁵, αφού ο πολιτικός-βασιλιάς ως επί το πλείστον συλλογίζεται επί συγκεκριμένων περιστάσεων και λαμβάνει αποφάσεις. Η γνωστική επιστήμη με τη σειρά της διακρίνεται στο κριτικό μέρος, το οποίο κρίνει και υπολογίζει τα αντικείμενα της γνώσης, και στο επιτακτικό, το οποίο διαβιβάζει διευθυντικά τις θεωρητικές κρίσεις, με σκοπό την επιτέλεση της πράξης ⁶⁵⁶ . Ο βασιλιάς-πολιτικός δεν θεάται απλώς επί των υπαρχόντων καταστάσεων, αλλά ο ίδιος ανάγεται σε ρυθμιστικό παράγοντα των περιστάσεων, που θέτει σε εφαρμογή τις νοητικές του συλλήψεις⁶⁵⁷. Έτσι, ο ηγήτορας αποτελεί τη

⁶⁵¹ Πλατ. Πολιτ. 259b: «καὶ μὴν οἰκονόμος γε καὶ δεσπότης ταῦτόν». Δύναται να υποστηριχθεί πως στην αρχαία ελληνική σκέψη η οικονομική διαχείριση και η πολιτική διακυβέρνηση ενέχουν μια διασύνδεση, ενώ η διαχείριση των οικιακών υποθέσεων αποτελεί προστάδιο της πολιτικής σταδιοδρομίας, βλ. ενδεικτικά Πλατ. Πρωτ. 318e-319a: «τὸ δὲ μάθημά ἐστιν εὐβουλία περὶ τῶν οἰκείων, ὅπως ἂν ἄριστα τὴν αὐτοῦ οἰκίαν διοικοῖ, καὶ περὶ τῶν τῆς πόλεως», Αριστ. Πολ. 1252a· Πβ. Πλάτων, Πολιτικός: «Οἱ Ἀρχές τῆς Πλατωνικῆς Πολιτικῆς Επιστήμης», σσ.108-109

⁶⁵² Jaeger, *Παιδεία*, τ. Β', σ.265· Πβ. James L. Wiser, "Philosophy as Political Action: A Reading of the Gorgias", *American Journal of Political Science*, 19:2 (1975), pp. 313-322

⁶⁵³ Για την ταύτιση βασιλικού και πολιτικού ανδρός, βλ. Ν. Δενδρινός, «Η Συνύφανσις και οι πολιτειακές της υποδηλώσεις στον Πολιτικό», στο Κ. Ι. Βουδούρης (εκδ.), *Η Πολιτική και ο Πολιτικός*, σσ. 79-80· Κ. Καστοριάδης, *Ο Πολιτικός του Πλάτωνα*, σσ.90-91

⁶⁵⁴ Πλατ. Πολιτ. 259b: «τὴν ἄρα πολιτικὴν καὶ πολιτικὸν καὶ βασιλικὴν καὶ βασιλικὸν εἰς ταῦτόν ὡς ἐν πάντα ταῦτα συνθήσομεν» Δημητρίου, *Η Πολιτική στον «Πολιτικό» του Πλάτωνα*, σ.23

⁶⁵⁵ Πλατ. Πολιτ. 259d: «Τῆς δὴ γνωστικῆς μᾶλλον ἢ τῆς χειροτεχνικῆς καὶ ὅλων πρακτικῆς βούλει τὸν βασιλέα φῶμεν οἰκειότερον εἶναι;... τὴν ἄρα πολιτικὴν καὶ πολιτικὸν καὶ βασιλικὴν καὶ βασιλικὸν εἰς ταῦτόν ὡς ἐν πάντα ταῦτα συνθήσομεν;»

⁶⁵⁶ Πλατ. Πολιτ. 260b: «Ἄρ' οὖν συμπάσης τῆς γνωστικῆς εἰ τὸ μὲν ἐπιτακτικὸν μέρος, τὸ δὲ κριτικὸν διαιρούμενοι προσείπομεν, ἐμμελῶς ἂν φαίμεν διηρῆσθαι;»

⁶⁵⁷ Μολονότι, η πολιτική εγγράφεται στις γνωστικές επιστήμες, στο χωρίο 304d-305c γίνεται λόγος πως για την άσκηση της πολιτικής απαιτείται η πρακτική γνώση, που εμπεριέχεται σε τρεις από τις κορυφαίες πρακτικές επιστήμες, δηλαδή την ρητορική, τη

γνωστική πηγή των επιτακτικών εντολών χωρίς να δέχεται ο ίδιος εντολή από άλλους ανώτερους άρχοντες· συνεπώς, κατ' επέκταση της αποδεικτικής μεθόδου και η ίδια η πολιτική χαρακτηρίζεται ως επιστήμη *αύτεπιτακτικήν*⁶⁵⁸. Στην αυτοδυνάμως ενεργούσα πολιτική επιστήμη μετέχει⁶⁵⁹ μόνο ο πολιτικός ως άρχων, δηλαδή όσοι ανήκουν στο *τῶν αύτεπιτακτῶν γένος*⁶⁶⁰ και αυτοί είναι ο γνώμονας για τη μεθοδολογική πορεία της διαίρεσης και την ανάλυση της έννοιας «πολιτική»⁶⁶¹.

Ωστόσο, η φιλοσοφική προσέγγιση της έννοιας «πολιτική» δεν εξαντλείται σε αυτό το σημείο. Η πολιτική ως βασιλική επιστήμη δεν επιστατεί σε άψυχα πράγματα, που είναι σαφώς αξιολογικά κατώτερα, αλλά διευθύνει και διοικεί έμψυχα όντα⁶⁶². αποτελεί διακυβέρνηση ανθρώπων και όχι διαχείριση πραγμάτων, όπως έχει τονισθεί πολλές φορές στην παρούσα μελέτη. Εξειδικεύοντας περισσότερο την προσπάθεια ορισμού, η πολιτική επενεργεί διευθυντικά σε ολόκληρες ομάδες έμψυχων ανθρώπινων όντων, καθώς ο άνθρωπος κατατάσσεται στα αγελαία (*«ήν δὲ κοινήν τῶν ἐν ταῖς ἀγέλαις θρεμμάτων ἐπιμέλειαν»*⁶⁶³) και όχι στα μονοτροφικά έμψυχα όντα

στρατηγική και τη δικαστική, πβ. σχετικά με το θέμα της θεωρίας και της πράξης στον Πολιτικό Xavier Márquez, "Theory and Practice in Plato's *Statesman*", *Ancient Philosophy*, 27 (2007), pp.31-53

⁶⁵⁸ Πλατ. Πολιτ. 260e: «τὸ μὲν τῶν βασιλέων γένος εἰς τὴν αύτεπιτακτικήν θέντες, τοῦ δὲ ἄλλου παντὸς ἀμελήσαντες, ὄνομα ἕτερον αὐτοῖς παραχωρήσαντες θέσθαι τινά; τοῦ γὰρ ἄρχοντος ἔνεκα ἡμῖν ἢ μέθοδος ἦν ἀλλ' οὐχὶ τοῦ ἐναντίου». Συνεπικουρικά προς την πλατωνική ερμηνεία ταιριάζει σαφώς και η προσέγγιση του Αριστοτέλη για την πολιτική επιστήμη που συνδυάζει την αναζήτηση του Αγαθού με την εμπράγματο εφαρμογή και εν τέλει διατείνεται πως η πολιτική επιστήμη εμπεριέχει τον τελικό σκοπό του ανθρώπου, πβ. Αριστ, *Ἠθ. Νικ.* 1094a· Πλάτων, Πολιτικός: «Οι Αρχές της Πλατωνικής Πολιτικής Επιστήμης», σσ.111-114

⁶⁵⁹ Πβ. Πλατ. Πολιτ. 260a: «Δικαίως δὴ μετέχειν ἂν λέγοιτο τῆς γνωστικῆς ἐπιστήμης». Το μετέχειν αποτελεί τεχνικό όρο της πλατωνικής θεωρίας των Ιδεών. Τα αισθητά αντικείμενα της πραγματικότητας αποτελούν απομιμήματα των Ιδεών, καθ' όσον αυτές μετέχουν στον ιδεατό αληθινό κόσμο. Η εύρεση των αιώνιων στοιχείων που ενυπάρχουν στα φθαρτά στοιχεία της βιωτής πραγματικότητας επαφίεται στη διαλεκτική διαδικασία. Τα πράγματα μέσα από την μέθεξή τους στις Ιδέες διατηρούν την υπόστασή τους, την ίδια τους την ουσία, βλ. σχετικά Borgmann, *Πλάτων*, σσ.82-83, 168· Πλάτων, Πολιτικός: «Οι Αρχές της Πλατωνικής Πολιτικής Επιστήμης», σσ.575-576 σχολ.33

⁶⁶⁰ Πλατ. Πολιτ. 260e

⁶⁶¹ Δημητρίου, *Η Πολιτική στον «Πολιτικό» του Πλάτωνα*, σ.27

⁶⁶² Πλατ. Πολιτ. 261c-d: «Πάντως που τὸ περὶ τὰ ζῶα ἐπιτακτικόν. οὐ γὰρ δὴ τό γε τῆς βασιλικῆς ἐπιστήμης ἐστὶ ποτε τῶν ἀψύχων ἐπιστατοῦν, οἷον ἀρχιτεκτονικόν, ἀλλὰ γενναιότερον, ἐν τοῖς ζῶοις καὶ περὶ αὐτὰ ταῦτα τὴν δύναμιν ἀεὶ κεκτημένον». Δημητρίου, *Η Πολιτική στον «Πολιτικό» του Πλάτωνα*, σ.27

⁶⁶³ Πλατ. Πολιτ. 261d

(«μονοτροφίαν οὔσαν»⁶⁶⁴), γεγονός που την καθιστά ουσιαστικά ένα είδος συλλογικής ανθρώπινης ανατροφής⁶⁶⁵. Απόρροια των μέχρι τώρα διαλεκτικών διακριβώσεων είναι ο επιχειρούμενος πρώτος ορισμός της πολιτικής: πρόκειται για την επιστήμη της επιμέλειας και της κοινής ανατροφής της δίποδης ανθρώπινης αγέλης⁶⁶⁶, επιστήμη με επιτακτικό χαρακτήρα και διευθυντική επενέργεια στους αποδέκτες, με κύριο στόχο τη βιολογική τους διατήρηση⁶⁶⁷. Έτσι και ο πολιτικός, ο βασιλικός άνθρωπος, είναι αυτός που κατέχει την τέχνη⁶⁶⁸ και αναλαμβάνει την επιμέλεια των ανθρώπων που ζουν μαζί, δηλαδή ένας ποιμένας για τους ανθρώπους⁶⁶⁹. αξίζει, συνεπώς, να αναλάβει και την διεύθυνση των ζητημάτων της πόλης⁶⁷⁰. Η εικόνα του ηγήτορα-ποιμένα ανθρώπων παραπέμπει ευθέως στην ομηρική ποίηση⁶⁷¹, ενώ επί της ίδιας νοηματικής συνάφειας και ο Ξενοφών διαβλέπει στο πρόσωπο του βασιλιά έναν ποιμένα της ανθρώπινης αγέλης⁶⁷².

Ωστόσο, εντός του πλατωνικού κειμένου ο πρώτος αυτός ορισμός τίθεται αμέσως υπό αμφισβήτηση από τους ίδιους του συνομιλητές που κατέληξαν σε αυτόν. Ελέγχεται ως προς την σαφήνεια και την ακρίβειά του και διαπιστώνεται πως η έρευνα μοιάζει ελλιπής⁶⁷³. Όπως παρατηρεί εύστοχα ο Στ. Δημητρίου, «είναι ορισμός που υπολείπεται ως προς τον καθορισμό της σημασιακής ταυτότητας της πολιτικής τέχνης»⁶⁷⁴. Δεν είναι εφικτή, δηλαδή, η ουσιολογική συγκρότηση της έννοιας πολιτική με όρους *άνθρωπονομικής*⁶⁷⁵. Η πρώτη αμφισβήτηση έγκειται στο γεγονός ότι και άλλες τέχνες διεκδικούν τον τίτλο της νομής ανθρώπων, ιδίως όσες καλύπτουν

⁶⁶⁴ Πλατ. Πολιτ. 261d

⁶⁶⁵ Πλάτων, Πολιτικός: «Οι Αρχές της Πλατωνικής Πολιτικής Επιστήμης», σ.114-Δημητρίου, *Η Πολιτική στον «Πολιτικό» του Πλάτωνα*, σ.27

⁶⁶⁶ Πλατ. Πολιτ. 267b: «τὸ δ' ἀπὸ τούτου τμήμα, ἐπὶ ποιμνῆ δίποδι μέρος ἀνθρωπονομικὸν ἔτι λειφθὲν μόνον, τοῦτ' αὐτὸ ἐστὶν ἤδη τὸ ζητηθέν, ἅμα βασιλικὸν ταῦτὸν κληθὲν καὶ πολιτικόν»

⁶⁶⁷ Πλάτων, Πολιτικός: «Οι Αρχές της Πλατωνικής Πολιτικής Επιστήμης», σσ.114-115

⁶⁶⁸ Πλατ. Πολιτ. 267d: «ΞΕ. Οὐκοῦν τῶν νομευτικῶν ἡμῖν πολλῶν φανεισῶν ἄρτι τεχνῶν μία τις ἦν ἢ πολιτικὴ καὶ μιᾶς τινος ἀγέλης ἐπιμέλεια; / ΝΕ. ΣΩ. Ναί./ ΞΕ. Ταύτην δέ γε διώριζεν ὁ λόγος οὐχ ἵππων εἶναι τροφὸν οὐδ' ἄλλων θηρίων, ἀλλ' ἀνθρώπων κοινοτροφικὴν ἐπιστήμην». Πβ. Δημητρίου, *Η Πολιτική στον «Πολιτικό» του Πλάτωνα*, σ.47

⁶⁶⁹ Δημητρίου, *Η Πολιτική στον «Πολιτικό» του Πλάτωνα*, σσ.43-44

⁶⁷⁰ *αὐτόθι*

⁶⁷¹ Όμηρ. *Ιλ. Β. 243*: «Ἀγαμέμνονα ποιμένα λαῶν». Πβ. Βλάχος, *Πολιτικές Κοινωνίες στον Όμηρο*, σσ.30 κ.εξ.

⁶⁷² Ξεν. *Κυρ. Παιδ. Ι 1-3*

⁶⁷³ Πλατ. Πολιτ. 267c: «μάλιστα ἢ ζήτησις ἐλλείπει»

⁶⁷⁴ Δημητρίου, *Η Πολιτική στον «Πολιτικό» του Πλάτωνα*, σ.48

⁶⁷⁵ *αὐτόθι*. Πβ. Πλατ. Πολιτ. 268a: «περὶ τὰ ἀνθρώπινα νομεῦσιν»

βασικές ανθρώπινες ανάγκες, όπως οι έμποροι, οι γεωργοί, οι αρτοποιοί, οι γυμναστές, οι γιατροί· όλοι όσοι ανήκουν στις παραπάνω κατηγορίες δύναται με κάποιον τρόπο να θεωρηθούν ποιμένες ή τροφοί, αφού είναι υπεύθυνοι για την φροντίδα όχι μόνο των κοινών μελών, αλλά και των ίδιων των αρχηγών της ανθρώπινης αγέλης⁶⁷⁶. Επί του ίδιου πλαισίου αμφισβήτησης του δοθέντος ορισμού διακρίνεται και ένα ακόμα ατελές σημείο. Ο ποιμένας της αγέλης ζώων δεν μεριμνά μόνο για την ανατροφή του κοπαδιού του, αλλά επωμίζεται αποκλειστικά ο ίδιος την γενικότερη έμβια φροντίδα αυτού, που περιλαμβάνει την εξημέρωση ή την εκτροφή, το ζευγάρι ή την ίαση του κοπαδιού⁶⁷⁷. Υπό αυτό το πρίσμα, ο ορισμός του βασιλιά-ποιμένα φαίνεται να εξασθενεί, καθώς στη διαδικασία της ανθρώπινης νομής συμμετέχουν και αναρίθμητοι άλλοι που εξυπηρετούν τις απαραίτητες βιολογικές λειτουργίες⁶⁷⁸.

Προκύπτει, λοιπόν, από την πορεία του πλατωνικού διαλόγου πως ο πολιτικός ηγέτορας δεν είναι εφικτό να προσεγγιστεί ορθά ως ποιμανδρος, καθώς η πολιτική ουσιολογικώς αποτελεί μια πιο σύνθετη διαδικασία που έγκειται στη συνολική επιμέλεια για τη συνοχή και διατήρηση της ανθρώπινης κοινωνίας ⁶⁷⁹, που δεν εξαντλείται σε ένα πρώτο στάδιο του ζήν⁶⁸⁰, όπως η διατροφή ή η αναπαραγωγή των ζώων. Με άλλα λόγια, ο βοσκός όντας ο ίδιος άνθρωπος βρίσκεται σε μια ανώτερη οντολογική βαθμίδα από το κοπάδι ζώων, ενώ ο πολιτικός άρχων ανήκει στην ίδια με τους αρχόμενους. Έτσι, η λογική πορεία της διαίρεσης, μολονότι αφίχθη σε έναν πρώτο ορισμό της βασιλικής-πολιτικής τέχνης, ήρθε αντιμέτωπη με την απλή

⁶⁷⁶ Πλατ. Πολιτ. 268a: «Οἷον οἱ ἔμποροι καὶ γεωργοὶ καὶ σιτουργοὶ πάντες, καὶ πρὸς τούτοις γυμνασται καὶ τὸ τῶν ἰατρῶν γένος, οἷσθ' ὅτι τοῖς περὶ τὰ ἀνθρώπινα νομεῦσιν, οὗς πολιτικοὺς ἐκαλέσαμεν, παντάπασιν τῷ λόγῳ διαμάχονται ἂν οὗτοι σύμπαντες, ὡς σφεῖς τῆς τροφῆς ἐπιμελοῦνται τῆς ἀνθρωπίνης, οὐ μόνον ἀγελαίων ἀνθρώπων ἀλλὰ καὶ τῆς τῶν ἀρχόντων αὐτῶν;»

⁶⁷⁷ Πλατ. Πολιτ. 268a-b: «Ἴσως. καὶ τοῦτο μὲν ἐπισκεψόμεθα, τότε δὲ ἴσμεν, ὅτι βουκόλῳ γε οὐδεὶς ἀμφισβήτησει περὶ τούτων οὐδενός, ἀλλ' αὐτὸς τῆς ἀγέλης τροφὸς ὁ βουφορβός, αὐτὸς ἰατρός, αὐτὸς οἶον νυμφευτῆς καὶ περὶ τοὺς τῶν γιγνομένων τόκους καὶ λοχείας μόνος ἐπιστήμων τῆς μαιευτικῆς. ἔτι τοίνυν παιδιᾶς καὶ μουσικῆς ἐφ' ὅσον αὐτοῦ τὰ θρέμματα φύσει μετείληφεν, οὐκ ἄλλος κρείττων παραμυθεῖσθαι καὶ κηλῶν πραῖνειν, μετὰ τε ὀργάνων καὶ ψιλῶ τῷ στόματι τὴν τῆς αὐτοῦ ποιμνῆς ἄριστα μεταχειριζόμενος μουσικὴν. καὶ δὴ καὶ τῶν ἄλλων πέρι νομέων ὁ αὐτὸς τρόπος. ἦ γάρ;»

⁶⁷⁸ Πβ. Πλάτων, Πολιτικός: «Οἱ Ἀρχές τῆς Πλατωνικῆς Πολιτικῆς Επιστήμης», σσ.120-121· Δημητρίου, *Η Πολιτική στον «Πολιτικό» του Πλάτωνα*, σσ.48-50

⁶⁷⁹ Πλατ. Πολιτ. 276c: «Ἐπιμέλεια δέ γε ἀνθρωπίνης συμπάσης κοινωνίας»

⁶⁸⁰ Πβ. Πλατ. Κρίτων 47b: «ὅτι οὐ τὸ ζῆν περὶ πλείστου ποιητέον ἀλλὰ τὸ εὖ ζῆν.»

παρατήρηση των ανθρώπινων πραγμάτων. Από την στιγμή που οι άνθρωποι κυβερνούν και κυβερνιούνται από ανθρώπους- και στο βαθμό που ισχύει η πρωταγώρεια αντίληψη «πάντων χρημάτων μέτρον ἐστὶν ἄνθρωπος»⁶⁸¹ - δεν προσφέρεται ορθά και ακέραια η προσέγγιση της ουσίας της πολιτικής διακυβέρνησης ως ποιμαντορία⁶⁸².

Εκεί, λοιπόν, που η έρευνα στο αρχικό της στάδιο μέσω την κοινών συλλογιστικών εννοιών έχει φτάσει σε ένα τέλμα, τη διεύρυνση της σημασίας και τη διακρίβωση των τρωτών σημείων του πρώτου ορισμού αναλαμβάνει η μυθική διήγηση (268d-274d)⁶⁸³. Ο πλατωνικός μύθος αποτελεί ένα πολύτιμο διαλεκτικά μεθοδολογικό εργαλείο, καθώς συμπληρώνει ουσιωδώς τη φιλοσοφική έρευνα. Δεν εναντιώνεται, δηλαδή, στη διαλεκτική, αλλά λειτουργεί ως «συνδετικός κρίκος» του φιλοσοφικού ορθολογισμού με το αινιγματικό επέκεινα⁶⁸⁴. Σε κάθε περίπτωση, η αξιοποίηση της μυθολογικής ερμηνείας, δομημένης εντός του φιλοσοφικού πλαισίου, στοχοθετείται προς επίγνωση της αλήθειας εν είδει δελφικού χρησμού που ούτε λέει, ούτε κρύπτει, αλλά σημαίνει⁶⁸⁵. Στον *Πολιτικό* ο συγκεκριμένος μύθος αποτελείται από τρία τμήματα, που καθένα αναφέρεται αντίστοιχα α) στην αντιστροφή της πορείας του ήλιου⁶⁸⁶, β) στη Χρυσή Εποχή της βασιλείας του Κρόνου⁶⁸⁷ και γ) στους

⁶⁸¹ Πλατ. *Θεαίτ.*166d

⁶⁸² Πβ. Δημήτρης Ν. Λαμπρέλλης, *Φιλοσοφία και κοινωνικά συγκεκριμένο στον Πολιτικό του Πλάτωνα*, Αθήνα, Παπαζήση, 2014, σσ.57-61· Πβ. A.E. Taylor, *The Sophist and the Statesman*, (Eds) R.Klibanski, E.Anscombe, London, Thomas Nelson and Sons Ltd, 1961, p.397

⁶⁸³ Για μια εκτενή ανάλυση του μύθου αυτού, βλ. Barker, *Ο Πολιτικός Στοχασμός στην Αρχαία Ελλάδα: Ο Πλάτων και οι καταβολές του*, σσ.575-579· Δημητρίου, *Η Πολιτική στον «Πολιτικό» του Πλάτωνα*, σσ.51-83· Μίλερ, *Ο Φιλόσοφος στον Πολιτικό του Πλάτωνα*, σσ.131-170· Καστοριάδης, *Ο Πολιτικός του Πλάτωνα*, σσ.182-221· Χρήστος Μαλεβίτσης, «Ο πολιτικός και ο μύθος στον Πλάτωνα», *Ευθύνη*, 224 (1990), σσ.353-357 Richard D. Mohr, "The Formation of the Cosmos in the Statesman Myth", *Phoenix*, 32 (1978), pp.250-252· Pierre Vidal-Naquet, "Plato's Myth of the Statesman, the Ambiguities of The Golden Age and of History", *Journal of Hellenic Studies*, 98 (1978), pp.132-141· John Tomasi, "Plato's Statesman Story: The Birth of the Fiction Reconceived", *Philosophy and Literature*, 14:2 (1990), pp.348-358

⁶⁸⁴ Πβ. Πλάτων, *Πολιτικός: «Οι Αρχές της Πλατωνικής Πολιτικής Επιστήμης»*, σσ.122-123· Λαμπρέλλης, *Φιλοσοφία και κοινωνικά συγκεκριμένο στον Πολιτικό του Πλάτωνα*, σσ.61-64

⁶⁸⁵ Ἡράκλ. απ.93, DK: «ὁ ἄναξ, οὗ τὸ μαντεῖόν ἐστι τὸ ἐν Δελφοῖς, οὔτε λέγει οὔτε κρύπτει ἀλλὰ σημαίνει»

⁶⁸⁶ Πλατ. *Πολιτ.* 269a: «τὸ περὶ τῆς μεταβολῆς δύσεώς τε καὶ ἀνατολῆς ἡλίου καὶ τῶν ἄλλων ἄστρων, ὡς ἄρα ὅθεν μὲν ἀνατέλλει νῦν εἰς τοῦτον τότε τὸν τόπον ἐδύετο, ἀνέτελλε δ' ἐκ τοῦ ἐναντίου, τότε δὲ δὴ μαρτυρήσας ἄρα ὁ θεὸς Ἄτρεϊ μετέβαλεν αὐτὸ ἐπὶ τὸ νῦν σχῆμα»

⁶⁸⁷ Πλατ. *Πολιτ.* 269a: «τὴν γε βασιλείαν ἣν ἤρξε Κρόνος πολλῶν ἀκηκόαμεν»

«γηγενείς» ανθρώπους⁶⁸⁸. Σε επίπεδο ανάλυσης δύναται να αναγνωρισθούν εντός του μύθου τρεις διαστάσεις: μια κοσμολογική, μια ανθρωπολογική και μία κοινωνική⁶⁸⁹.

Με αφορμή τη μυθική αφήγηση, αποκαλύπτεται εναργέστερα η οντολογική διαφοροποίηση άρχοντα και αρχομένων, ποιμένος και ποιμνίου, που οδηγεί σε μια βασική λογική ένσταση του δοθέντος ορισμού. Την περίοδο της βασιλείας του Κρόνου, η ανθρώπινη αγέλη καθοδηγείται και διατηρείται χάρις στην επιμέλεια του θεϊκού ποιμένα⁶⁹⁰, συνεπώς ο ορισμός του ηγήτορα ως ποιμάνδρη για την εποχή του χρυσού γένους αναμφίβολα είναι ορθός⁶⁹¹. Ωστόσο, *πάντων τούτων χρόνος έτελεώθη*⁶⁹² και εγκαθιδρύθηκε η σημερινή συνθήκη της αυτόνομης περιστροφής του σύμπαντος⁶⁹³, εντός της οποίας και οι άνθρωποι πρέπει να αυτορυθμίζουν τα ζητήματα του βίου τους και την πολιτική τους συγκρότηση⁶⁹⁴. Οι άνθρωποι κυβερνήτες της τωρινής κοσμικής περιόδου είναι βιολογικά και οντολογικά ομοειδείς με τους κυβερνωμένους, ενώ αμφότεροι μετέχουν παρεμφερούς γενικής παιδείας και ανατροφής⁶⁹⁵. Αναπόδραστα εξάγεται το συμπέρασμα πως μέσω της μυθικής ερμηνείας προβάλλει εντός της πλατωνικής πολιτικής επιστήμης η ανθρώπινη ηθικοπολιτική αυτονομία, που κατ'επέκταση απαιτεί την αυστηρή γνωσιολογική και ηθικοπολιτική εκπαίδευση των εν δυνάμει πολιτικών.

⁶⁸⁸ Πλατ. Πολιτ. 269b: «τὸ τοὺς ἔμπροσθεν φύεσθαι γηγενεῖς καὶ μὴ ἐξ ἀλλήλων γεννᾶσθαι;»

⁶⁸⁹ Τ.Μπουγάς, «Πολιτική: Μύθος, λόγος, ιδεολογία», στο: Κ. Ι. Βουδούρης (εκδ.), *Η Πολιτική και ο Πολιτικός*, σ.194

⁶⁹⁰ Πλατ. Πολιτ. 271e: «θεὸς ἔνεμεν αὐτοὺς αὐτὸς ἐπιστατῶν»

⁶⁹¹ Για τις ησιόδειες καταβολές του μύθου, ιδιαίτερα *Ἔργα καὶ Ἡμέραι*, στ.108-126, βλ. Πλάτων, *Πολιτικός: «Οι Αρχές της Πλατωνικής Πολιτικής Επιστήμης»*, σσ.142-153· Μίλερ, *Ο Φιλόσοφος στον Πολιτικό του Πλάτωνα*, σ. 140-145 · Γ.Ν. Βασιλάρος, «Πολιτική μυθολογία. Από τον Ησιόδο έως τον Πολιτικό του Πλάτωνα», στο Κ.Ι. Βουδούρης (εκδ.), *Η Πολιτική και ο Πολιτικός*, σσ.37-47

⁶⁹² Πλατ. Πολιτ. 272d

⁶⁹³ Πλατ. Πολιτ. 272e: «τοῦ παντός ὁ μὲν κυβερνήτης, οἶον πηδαλίων οἶακος ἀφέμενος, εἰς τὴν αὐτοῦ περιωπὴν ἀπέστη, τὸν δὲ δὴ κόσμον πάλιν ἀνέστρεφεν εἰμαρμένη τε καὶ σύμφυτος ἐπιθυμία». Για εκτενέστερη ανάλυση του συγκεκριμένου χωρίου, βλ. Πλάτων, *Πολιτικός: «Οι Αρχές της Πλατωνικής Πολιτικής Επιστήμης»*, σσ.617-620, σχολ.90,91,92

⁶⁹⁴ Πλατ. Πολιτ. 274c-d· Πλάτων, *Πολιτικός: «Οι Αρχές της Πλατωνικής Πολιτικής Επιστήμης»*, σσ.197-200

⁶⁹⁵ Πλατ. Πολιτ. 272d: «τοὺς δ' ἐνθάδε νῦν ὄντας πολιτικοὺς τοῖς ἀρχομένοις ὁμοίους τε εἶναι μᾶλλον πολὺν τὰς φύσεις καὶ παραπλησιαίτερον παιδείας μετεληφέναι καὶ τροφῆς»

Οι ανωτέρω αμφισβητήσεις, όπως υποφώσκουν εντός της μυθικής ερμηνείας, επιβάλλουν μια εκ νέου εννοιολογική οριοθέτηση του πολιτικού. Οι επί του μύθου παρατηρήσεις δεικνύουν ότι ο ορισμός του πολιτικού ως ποιμένα υποδηλώνει μια δεσποτική διακυβέρνηση, η οποία ήταν δυνατό να υφίσταται, όταν η αρχή αυτής ασκούνταν από ένα ανώτερο ον από τον άνθρωπο, αλλά που δεν είναι αποδεκτή την συγκαιρινή εποχή. Υπό το ίδιο πρίσμα, ο Μ. Μίλερ διατείνεται πως «η αρχική διαίρεση [...] και ο μύθος, ως θέση και αναίρεση, αποτελούν μία ξεκάθαρη απόρριψη (σ.σ. από τη μεριά του Πλάτωνα) της επανεμφάνισης του δεσποτισμού στην ελληνική πολιτική σκηνή»⁶⁹⁶, ενώ και ο Τ. Μπουγάς το χαρακτηρίζει «ένα εγχείρημα απομυθοποίησης και εκκοσμίκευσης της πολιτικής»⁶⁹⁷. Φαίνεται, λοιπόν, μια επιθυμία εκ μέρους του Πλάτωνα αποδόμησης των δεσποτικών εξουσιαστικών τάσεων, καθώς την απολυταρχία την εντοπίζει δικαίως υφισταμένη σε μια κοσμική περίοδο, που εκλείπει η ανθρώπινη πολιτική πρωτοβουλία⁶⁹⁸. Η παρέλευση αυτής της περιόδου και η ανάπτυξη της ανθρώπινης έλλογης αυτονομίας θέτουν μια νέα προοπτική εννοιολόγησης, που πλέον τίθεται στη βάση της διάκρισης μεταξύ αληθούς πολιτικού-βασιλέα και τυράννου⁶⁹⁹.

Κατ' ουσίαν η διάκριση αυτή καθορίζεται από την εκούσια ή καταναγκαστική διακυβερνητική σχέση μεταξύ ηγήτορος και αρχομένων⁷⁰⁰. Η ποιότητα άσκησης της επιμέλειας του πολιτικού υποκειμένου στους υπηκόους του δύναται να έχει είτε καταναγκαστικό χαρακτήρα, που εδράζεται στην ατομική αυθαιρεσία⁷⁰¹ και προσιδιάζει του τυράννου, είτε εκούσιο, που προκύπτει από τη συγκατάθεση των πολιτών της *άνθρωπίνης συμπάσης κοινωνίας*⁷⁰² και αρμόζει στον βασιλιά-πολιτικό. Παρατηρείται, έτσι, μια μετατόπιση από το είδος ή το πλήθος των κυβερνωμένων στον τρόπο άσκησης της κυβερνητικής τέχνης: *τῷ βιαίῳ ἔναντι τῷ ἐκούσιῳ*⁷⁰³ αντίστοιχα. Επί των ανωτέρω παρατηρήσεων προκύπτει πως η πολιτική τέχνη είναι η

⁶⁹⁶ Μίλερ, *Ο Φιλόσοφος στον Πολιτικό του Πλάτωνα*, σ.168

⁶⁹⁷ Μπουγάς, Τ., «Πολιτική: Μύθος, λόγος, ιδεολογία», στο: Κ. Ι. Βουδούρης (εκδ.), *Η Πολιτική και ο Πολιτικός* σ.195

⁶⁹⁸ Πβ. Πλάτων, *Πολιτικός*: «Οι Αρχές της Πλατωνικής Πολιτικής Επιστήμης», σσ.201-202

⁶⁹⁹ *αυτόθι*. πβ. για την εξέλιξη της τυραννίας στο λόγο του Οτάνη, Ηροδ. 3.80.1-3.80.5

⁷⁰⁰ Πλατ. Πολιτ. 276e

⁷⁰¹ Πβ. Πλάτ. Γορ. 466c: «ὥσπερ οἱ τύραννοι, ἀποκτείνουσιν τε ὃν ἂν βούλωνται, καὶ ἀφαιροῦνται χρήματα καὶ ἐκβάλλουσιν ἐκ τῶν πόλεων ὃν ἂν δοκῇ αὐτοῖς;»

⁷⁰² Πλατ. Πολιτ. 276c

⁷⁰³ Πλατ. Πολιτ. 276d· Δημητρίου, *Η Πολιτική στον «Πολιτικό» του Πλάτωνα*, σσ.79-80

επιμέλεια της ανθρώπινης αγέλης, που προσφέρεται ελεύθερα και γίνεται αποδεκτή με τη θέληση και την εκούσια ανοχή των πολιτών⁷⁰⁴. Ασκεείται, συνεπώς, ως «εξουσία αὐτεπιτακτική και φροντίδα ἐπιμέλητική»⁷⁰⁵. Μάλιστα, αξιοποιώντας εκ νέου τα διδάγματα του μύθου, η πολιτική διακυβέρνηση ως πλοήγηση στον απέραντο ωκεανό της ανθρώπινης ανομοιότητας⁷⁰⁶ προκύπτει και αποκτά νόημα εντός της συνθήκης της ανάγκης⁷⁰⁷, η οποία ρίχνει τους ανθρώπους ἐν μεγάλας ἀπορίαις⁷⁰⁸. Η πολιτική, λοιπόν, εντός της πλατωνικής θεώρησης ενυπάρχει στον κόσμο της ανάγκης και αποτελεί τη «μηχανή»⁷⁰⁹ που αίρει την ἀπορίαν, στην οποία έχει περιπέσει ο άνθρωπος· σε αυτό ακριβώς το καθήκον καλείται να ανταποκριθεί ο ηγέτορας.

Ο φιλοσοφικός ορισμός του ηγέτορα ως εκούσιου επιμελητή της ανθρώπινης αγέλης είναι εξωτερικά και σχηματικά εκφραστικός, όμως δεν ενέχει την απαιτούμενη εννοιολογική ενάργεια. Για να προχωρήσει την έρευνα ένα βήμα παρακάτω προς αυτή την κατεύθυνση, ο Πλάτων εισάγει ως παράδειγμα⁷¹⁰ έναν κατ' αναλογία⁷¹¹ συλλογισμό, επιλέγοντας τη συσχέτιση της πολιτικής με την υφαντική τέχνη⁷¹². Η νοητική ύφανση εντοπίζεται ήδη στα ομηρικά έπη⁷¹³ και γενικότερα η τέχνη της υφαντικής έχει τις καταβολές της βαθιά στην αρχαιοελληνική σκέψη⁷¹⁴.

⁷⁰⁴ Πλατ. Πολιτ. 276e: «ἦν δὲ ἐκούσιον καὶ ἐκουσίων διπόδων ἀγγελαιοκομικὴν ζῶων προσειπόντες πολιτικὴν, τὸν ἔχοντα αὐτὴν τέχνην ταύτην καὶ ἐπιμέλειαν ὄντως ὄντα βασιλέα καὶ πολιτικὸν ἀποφαινόμεθα;»

⁷⁰⁵ Δημητρίου, *Η Πολιτική στον «Πολιτικό» του Πλάτωνα*, σ.82

⁷⁰⁶ Πλατ. Πολιτ. 273e: «εἰς τὸν τῆς ἀνομοιότητος ἄπειρον ὄντα πόντον δύη». Σχετικά με τις πυθαγόρειες επιρροές της φράσης, βλ. Πλάτων, *Πολιτικός: «Οι Αρχές της Πλατωνικής Πολιτικής Επιστήμης»*, σσ. 623, σχολ.98· πβ. στο ίδιο, σσ.178-196

⁷⁰⁷ Πλατ. Πολιτ. 274a: «ὕπ' ἀνάγκης» και 274c: «μηδεμίαν αὐτοὺς χρεῖαν πρότερον ἀναγκάζειν»· Πβ. Δημητρίου, *Η Πολιτική στον «Πολιτικό» του Πλάτωνα*, σσ.69-73

⁷⁰⁸ Πλατ. Πολιτ. 274c

⁷⁰⁹ Ενδιαφέρον σχολιασμός του χωρίου 274c, βλ. Δημητρίου, *Η Πολιτική στον «Πολιτικό» του Πλάτωνα*, σσ.73-78

⁷¹⁰ Για την χρήση του παραδείγματος, βλ. Πλάτων, *Πολιτικός: «Οι Αρχές της Πλατωνικής Πολιτικής Επιστήμης»*, σσ.204-206· Δημητρίου, *Η Πολιτική στον «Πολιτικό» του Πλάτωνα*, σσ.85-98· Barker, *Ο Πολιτικός Στοχασμός στην Αρχαία Ελλάδα: Ο Πλάτων και οι καταβολές του*, σσ.260-262

⁷¹¹ Πβ. Θ. Πενολίδης, «Η έννοια της αναλογίας στη φιλοσοφία του Πλάτωνα», *Υπόμνημα στη Φιλοσοφία*, 2 (2004), σσ.117-171

⁷¹² Πλατ. Πολιτ. 279b: «εἰ μὴ τι πρόχειρον ἕτερον ἔχομεν, ἀλλ' οὖν τὴν γε ὑφαντικὴν προελόμεθα;»·Πβ. Πλάτων, *Πολιτικός: «Οι Αρχές της Πλατωνικής Πολιτικής Επιστήμης»*, σσ.207-218· Καστοριάδης, *Ο Πολιτικός του Πλάτωνα*, σ.99

⁷¹³ Όμηρ., *Ιλ.* Η 324: «ὕφαίνειν ἤρχετο μήτιν»

⁷¹⁴ Βλ. σχετικά Ίρις Τζαχίλη, «Η Υφαντική στον Όλυμπο», *Αρχαιολογία & Τέχνες*, 68 (1998), σσ.20-23

Στον *Πολιτικό*, η υφαντική ως *ίματιουργική*⁷¹⁵ διαθέτει μια ενδογενή διασύνδεση με την πολιτική σε τρία επίπεδα: α) έχει ως έργο της τη σύνθεση, τη *συμπλοκήν*⁷¹⁶, β) πλέκει το σκληρό στημόνι και το μαλακό υφάδι⁷¹⁷ και γ) αποσκοπεί στην ποιοτική συνένωση, συνύφανση, αυτών των αντιθέτων. Ειδικότερα, η τέχνη της υφαντικής απαιτεί επιδέξιους νοητικούς συνδυασμούς, μετρήσεις και εκτελέσεις σχεδίου, συνεπώς αφαιρετικής και συνθετικής ικανότητας. Αυτή η προκαθορισμένη και προσχεδιασμένη λειτουργία εν είδει σκόπιμης πρόβλεψης αποτελεί τον βασικό πυλώνα της *έξυφάινουσας μήτιδος*, που εδράζεται στην ευφυΐα και την εφευρετικότητα. Κατ' αναλογία γίνεται η μετάβαση στην πολιτική, η οποία στοχοθετείται στην υπέρβαση των ανθρώπινων δυσχερειών και στην εγκαθίδρυση εντός τη βιωτής πραγματικότητας της έλλογης τάξης και συναρμογής μέσω του ακριβούς υπολογισμού και της νοητικής συνύφανσης των ανομοιοτήτων και αντιθέσεων.

Προϋπόθεση, όμως, για έναν τέτοιο υπολογισμό μέσω του ορθού λόγου είναι η δυνατότητα της μέτρησης, δηλαδή του μέτρου⁷¹⁸ με την απόλυτη σημασία του⁷¹⁹. Ειδικότερα, το ορθό μέτρο, το *μέτριον*⁷²⁰, θα πρέπει να αναχθεί ως υπερκείμενη αρχή του μεγάλου και του μικρού ή του μεταξύ τους συσχετισμού, ώστε η υπερβολή και η έλλειψη⁷²¹ να ορίζονται ως απόκλιση από αυτό το μέτρο⁷²². Το καίριο σημείο

⁷¹⁵ Πλατ. Πολιτ. 280a: «φῶμεν δὲ καὶ ὑφαντικὴν, ὅσον ἐπὶ τῇ τῶν ἱματίων ἐργασία μέγιστον ἦν μόριον, μὴδὲν διαφέρειν πλὴν ὀνόματι ταύτης τῆς ἱματιουργικῆς, καθάπερ καὶ κεῖ τότε τὴν βασιλικὴν τῆς πολιτικῆς;»· Πβ. σχετικά με την υφαντική και τις συναφείς τέχνες, βλ. Δημητρίου, *Η Πολιτική στον «Πολιτικό» του Πλάτωνα*, σσ.105-110

⁷¹⁶ Πλατ. Πολιτ. 281a: «Τὸ μὲν τῆς ὑφῆς συμπλοκὴ τίς ἐστὶ που»

⁷¹⁷ Πλατ. Πολιτ. 283b: «πλεκτικὴν εἶναι κρόκης καὶ στήμονος ὑφαντικὴν»· Δημητρίου, *Η Πολιτική στον «Πολιτικό» του Πλάτωνα*, σ.105

⁷¹⁸ Πλατ. Πολιτ. 283b-287b. Σχετικά με την έννοια του μέτρου, βλ. Δημητρίου, *Η Πολιτική στον «Πολιτικό» του Πλάτωνα*, σσ.110-179· L. M. Hammond, "Plato on Scientific Measurement and the Social Sciences", *The Philosophical Review*, 44 (1935),pp. 435-447· C. L. Griswold Jr., "Politikē Epistēmē in Plato's Statesman", in J. Anton and A. Preus (eds.), *Essays in Ancient Greek Philosophy III Plato*, U. S. A: State University of New York, 1989, pp.141-167· Δ. Κούτρας, «Η μετρητική τέχνη και η πολιτική φρόνηση», στο: Κ.Ι. Βουδούρης (εκδ.), *Η Πολιτική και ο Πολιτικός*, σσ.94-106· X. Márquez, "Measure and the Arts in Plato's Statesman", *Plato: The Internet Journal of the International Plato Society*, 6 (2006),pp. 1-12

⁷¹⁹ Πβ. Δημητρίου, *Η Πολιτική στον «Πολιτικό» του Πλάτωνα*, σσ.110-116

⁷²⁰ Πλατ. Πολιτ. 284d: «μειζόν τε ἄμα καὶ ἔλαττον μετρεῖσθαι μὴ πρὸς ἄλληλα μόνον ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν τοῦ μετρίου γένεσιν»

⁷²¹ Πλατ. Πολιτ. 283d:«μήκους τε πέρι καὶ βραχύτητος καὶ πάσης ὑπεροχῆς d τε καὶ ἐλλείψεως· ἢ γάρ που μετρητικὴ περὶ πάντ' ἐστὶ ταῦτα»

⁷²² Δημητρίου, *Η Πολιτική στον «Πολιτικό» του Πλάτωνα*, σσ.120-121

διακρίβωσης, λοιπόν, είναι το μέτρο των περιστάσεων, που διασφαλίζει την ισορροπία και την εύρυθμη λειτουργία της τέχνης την οποία διευθύνει⁷²³. Η ανεύρεση του ορθού μέτρου ως μεσότητας επαφίεται στην μετρητική τέχνη, που εντοπίζει το ορθό σημείο ανάμεσα στην έλλειψη και στην υπερβολή αναλόγως πάντοτε με την ιδιοσυστασία, την εγγενή φύση, του κάθε όντος⁷²⁴. Το κριτήριο του μέτρου ανάγεται σε επιστημονική βάση, καθώς μόνο έτσι οι τέχνες δύναται να δομούνται και να αναπτύσσονται με ορθολογικό τρόπο, άρα και επιστημονικό. Χωρίς γνωσιολογικό και επιστημονικό υπόβαθρο η άσκηση οιασδήποτε τέχνης επαφίεται σε ένα είδος εμπειρικής προχειρότητας, που στην υφαντική η εμπειρική μέτρηση μπορεί να φέρει ένα ατελές υφαντό, στη δε πολιτική καταστροφικά αποτελέσματα για την πολιτική κοινότητα⁷²⁵. Στο σημείο αυτό έγκειται ακριβώς και ο ουσιαστικός συσχετισμός της μετρητικής με την πολιτική ⁷²⁶. Η πολιτική αποτελεί την επιστήμη της ορθής μέτρησης των πρακτικών ανθρωπίνων υποθέσεων και ακριβώς η συσχέτισή της με την οντολογική και αξιολογική έννοια του μέτρου καθιστά τον πολιτικό αναμφισβήτητα τον ιδανικό πραγματογνώμονα να διαχειρίζεται ό,τι αγαθό προς τελείωση της πολιτικής κοινότητας ⁷²⁷. Η επισταμένη γνώση των εφαρμογών της μετρητικής αφενός αποτρέπει την παρέκκλιση του πολιτικού προς την έλλειψη ή την υπερβολή, αφετέρου διαχωρίζει τον αγαστό ηγήτορα από τους κάπηλους πολιτευτές που με εμπειρικό και απατηλό τρόπο επιχειρούν να ιδιοποιηθούν την αυθεντικότητα της πολιτικής. Η πολιτική, λοιπόν, ενέχει μια ουσιαστική διασύνδεση με την έννοια του μέτρου και επιπλέον χαρακτηρίζεται από τον Πλάτωνα ως η επιστήμη της κρίσης και της εποπτείας των ανθρωπίνων πραγμάτων⁷²⁸.

Η διάγνωση της ακριβούς φύσης των εν λόγω πραγμάτων και η διακρίβωση των χαρακτηριστικών τους αποτελεί ένα περίπλοκο εγχείρημα, καθώς κινούνται στη σφαίρα της απροσδιοριστίας και της διαρκούς μεταβολής και ρευστότητας. Συνεπώς,

⁷²³ Πβ. Πλατ. Πολιτ. 284a

⁷²⁴ Πβ. Δημητρίου, *Η Πολιτική στον «Πολιτικό» του Πλάτωνα*, σσ.117-122· Πλάτων, *Πολιτικός: «Οι Αρχές της Πλατωνικής Πολιτικής Επιστήμης»*, σσ.219-221· Μίλερ, *Ο Φιλόσοφος στον Πολιτικό του Πλάτωνα*, σσ.191-192

⁷²⁵ Πλάτων, *Πολιτικός: «Οι Αρχές της Πλατωνικής Πολιτικής Επιστήμης»*, σ.221

⁷²⁶ Δημητρίου, *Η Πολιτική στον «Πολιτικό» του Πλάτωνα*, σ.121· Πβ. αναλυτικότερα Μίλερ, *Ο Φιλόσοφος στον Πολιτικό του Πλάτωνα*, σσ.187-203

⁷²⁷ Πλάτων, *Πολιτικός: «Οι Αρχές της Πλατωνικής Πολιτικής Επιστήμης»*, σσ.221-222

⁷²⁸ Πλατ. Πολιτ. 292b: «Καὶ τούτων γε οὐχ ἀπασῶν, ἀλλὰ κριτικὴν δῆπου τινὰ καὶ ἐπιστατικὴν ἐκ τῶν ἄλλων προειλόμεθα»

η διάγνωση του μέτρου εν μέσω κάθε πολυδύναμης κατάστασης συγκαθορίζεται και συναρτάται από τις έννοιες *τοῦ πρέποντος, τοῦ καιροῦ και τοῦ δέοντος*⁷²⁹ σε σχέση με τις ανακύπτουσες περιστάσεις και πάντα στο απόλυτο ενδιάμεσο μεταξύ των άκρων της έλλειψης και της υπερβολής⁷³⁰. Όπως σχολιάζει ο Στ. Δημητρίου, «*η πολιτική είναι η τέχνη των περιστάσεων*»⁷³¹. Η σημασία και η χρήση των ανωτέρω εννοιών εντός του *Πολιτικού* ασκούν μορφοποιό επίδραση στην έννοια *μέτριον* και επεξηγούν τη λειτουργία του ως κριτήριο στάθμισης της εγκυρότητας και ορθότητας των πολιτικών αποφάσεων.

Ειδικότερα, *το πρέπον* δεικνύει και εγγυάται πως ο πρακτικός χαρακτήρας της πολιτικής διαμορφώνεται εν σχέσει με ένα αντικείμενο που διαρκώς αλλάζει⁷³². Έτσι, εξασφαλίζει το αρμόζον, το κατάλληλο, της κάθε περίπτωσης, δηλαδή καθορίζει ότι ο τρόπος δράσης του πολιτικού διαμορφώνεται από την μοναδικότητα και ενδεδεγμένη εξέταση των γνωρισμάτων που συνθέτουν τον ιδιαίτερο χαρακτήρα μιας συγκεκριμένης περίπτωσης⁷³³. Εντός του πεδίου της περίπτωσης δοκιμάζεται και αξιολογείται πάντοτε η πολιτική δεινότητα. Το *πρέπον* υπάρχει «*ως ουσιώδες και αναγκαίο γνώρισμα*»⁷³⁴ για την ύπαρξη μεσότητας, καθόσον ως έννοια μαζί με τον *καιρόν* και το *δεόν* διαμορφώνουν το πλαίσιο εντός του οποίου το *μέτριον* μπορεί να λειτουργήσει. Έτσι, το *πρέπον* συγκροτεί το ιδιαίτερο αυτό καθεστώς της περίπτωσης και κατ' επέκταση ανάγεται σε *καίριον*. Ως εκ τούτου, η πολιτική οφείλει να αναπτύσσεται πάντοτε εντός του *καιροῦ* της.

Ο *καιρός* ως η κατάλληλη στιγμή δράσης ανάλογα με τις περιστάσεις ήδη έχει εξετασθεί ως βασική παράμετρος της πολιτικής και στην ανάλυση χωρίων του Θουκυδίδη⁷³⁵. Ενδιαφέρον, βέβαια, έχει και η πλατωνική θεώρηση, η οποία αναγάγει τον καιρό σε καθοριστική προϋπόθεση της ορθής εφαρμογής της μετρητικής τέχνης επί των πολιτικών πραγμάτων. Η έννοια του καιρού αποτελεί δομικό στοιχείο της

⁷²⁹ Πλατ. Πολιτ. 284e: «*ὁ δὲ ἕτερον, ὅποσαι πρὸς τὸ μέτριον καὶ τὸ πρέπον καὶ τὸν καιρὸν καὶ τὸ δέον καὶ πάνθ' ὅποσα εἰς τὸ μέσον ἀπωκίσθη τῶν ἐσχάτων*»

⁷³⁰ Πβ. Πλάτων, Πολιτικός: «*Οι Αρχές της Πλατωνικής Πολιτικής Επιστήμης*», σ.222·Μίλερ, *Ο Φιλόσοφος στον Πολιτικό του Πλάτωνα*, σ.192

⁷³¹ Δημητρίου, *Η Πολιτική στον «Πολιτικό» του Πλάτωνα*, σ.133

⁷³² *ό.π.*, σσ.134-135

⁷³³ *αυτόθι*

⁷³⁴ *αυτόθι*

⁷³⁵ Βλ. σχετικά στο υποκεφάλαιο 2.3

ορθοπραξίας και εξασφαλίζει το καίριον της δράσης έναντι της ευκαιριακής και καιροσκοπικής τυχαιότητας. Έτσι, επιτυγχάνεται η εκδίπλωση της πολιτικής επιστήμης, καθώς η επιστήμη οφείλει να μην είναι δυσκίνητη και δογματική, αλλά αρμόζει να ενδοσκοπεί και να προσαρμόζεται στις ανάγκες των περιστάσεων αξιοποιώντας την ανώτατη γνώση της φύσης και της ουσίας των όντων. Είναι δεδομένο πως σε κάθε περίπτωση ενυπάρχει πολυμορφία και απροσδιοριστία, γι' αυτό υπό το εννοιολογικό φως του καιρού αναδεικνύονται εναργέστερα οι ιδιαίτερες πτυχές αυτής, επιτρέποντας στον αγαστό πολιτικό ηγήτορα να τις συνεξετάσει και να λάβει τη δέουσα απόφαση.

Το δέον αποτελεί σαφώς ευρύτερη σημασιολογικά έννοια σε σχέση με το *πρέπον* και τον *καιρόν*. Το δέον προσδιορίζει και κάνει να λειτουργεί το μέτριον, δηλαδή το ορθό μέτρο ως κριτήριο αξιολόγησης των πολιτικών πραγμάτων. Θέτει το σημείο αναφοράς βάσει του οποίου μπορεί να προσδιοριστεί η υπερβολή και η έλλειψη⁷³⁶. Έτσι, η έννοια του δέοντος συνδυαζόμενη με την μεσότητα δημιουργεί το κατάλληλο πλαίσιο, εντός του οποίου η πολιτική δύναται να στοχοθετείται στη διατύπωση και πραγμάτωση ορθών αξιολογικών κρίσεων μέσα στην γενικότερη ρευστότητα των περιστάσεων, εντός του *καιροῦ*. Η έννοια του δέοντος ενδεχομένως φωτίζεται εναργέστερα υπό το αριστοτελικό πρίσμα, καθώς και ο Σταγειρίτης έχει μια παραπλήσια θεώρηση για τη σχέση μεσότητας και δέοντος: «καὶ ἔτι τῶ τὰς μὲν ἐλλείπειν τὰς δ' ὑπερβάλλειν τοῦ δέοντος ἔν τε τοῖς πάθεσι καὶ ἐν ταῖς πράξεσι, τὴν δ' ἀρετὴν τὸ μέσον καὶ εὐρίσκειν καὶ αἰρεῖσθαι»⁷³⁷. Σε κάθε περίπτωση, βασική προϋπόθεση, ώστε το ορθό μέτρο να οδηγήσει στην ταύτιση μεσότητας και δέοντος, είναι η φρόνηση⁷³⁸. έννοια που προσγράφεται στο ποῖον του ἀρίστου ηγέτη και θα αναλυθεί διεξοδικότερα στη συνέχεια.

Η βασιλική-πολιτική τέχνη, λοιπόν, καθώς είναι ἀρρηκτα διασυνδεμένη με την οντολογική και αξιολογική έννοια του *μετρίου*, όπως αυτό καθορίζεται από το *πρέπον*, τον *καιρόν* και το *δέον*, συνιστά και το ασφαλές κριτήριο προσδιορισμού του

⁷³⁶ Δημητρίου, *Η Πολιτική στον «Πολιτικό» του Πλάτωνα*, σ.112

⁷³⁷ Ἀριστ., *Ηθ. Νικ.* 1107a 6-9

⁷³⁸ Paul Stern, "The Rule of Wisdom and the Rule of Law in Plato's Statesman", *The American Political Science Review* 90:2 (1997), pp.264-276

ορθού πολιτεύματος. Καθορίζει την *ὀρθὴν ἀρχὴν*⁷³⁹, την οποία ασκούν οι ἄρτια επιστημονικῶς καταρτισμένοι κυβερνήτες⁷⁴⁰. Η γνώση, δηλαδή, η ίδια η *ἐπιστήμη* αποτελεί το στέρεο θεμέλιο οικοδόμησης της πολιτικής και ανάγεται στον γνώμονα διακρίβωσης των ουσιωδῶν συνισταμένων που συγκροτούν την αληθὴ φύση των πολιτειῶν⁷⁴¹. Συνεπῶς, η αληθὴς πολιτικὴ τέχνη, οὐσα συμφυῆς με την αξιολογικὴ ἔννοια του μετρίου που λειτουργεῖ ως ρυθμιστικὴ ἀρχὴ και κριτήριον της ποιότητας της πολιτικῆς πράξης, αναδεικνύεται- ακριβῶς λόγω αὐτῆς της συμφυῆς- και σε προεξέχον κριτήριον για τον καθορισμὸ του ορθοῦ πολιτεύματος⁷⁴². Το κατεξοχὴν ἀριστο πολίτευμα πραγματώνεται μόνον μέσα ἀπὸ την εγκαθίδρυση της πολιτικῆς ἐπιστήμης ἐντὸς της δημόσιας σφαίρας, συναρμολογώντας το ιδεώδες με την βιωτὴ πραγματικότητα. Οποιοσδήποτε αποκλίσεις ἀπὸ το τέλειο επιστημονικὸ πολίτευμα αποτελοῦν μιμήσεις αὐτοῦ, ἄλλες ορθότερες και ἄλλες φαυλότερες⁷⁴³. Η ἀσκηση της επιστημονικῆς πολιτικῆς διακυβέρνησης, προϊόν της ἀπόλυτης γνώσης των ἐπαϊόντων, ἐγγυάται το κριτήριον της πολιτικῆς ορθότητος ἀνεξάρτητα ἀπὸ τις ἐπιμέρους παραμέτρους. Εἰδικότερα, ο νόμος, η συγκατάθεση των ἀρχομένων, ο πλοῦτος και η φτώχεια μποροῦν να ἐπιφέρουν τροπικὲς μόνον μεταβολές ἐπὶ τα βελτίω ἢ ἐπὶ τα χείρω στην ἀσκηση του ἀρχεῖν, ὁμως δεν καθορίζουν την οὐσία της πολιτικῆς⁷⁴⁴. Ὡστόσο, ἐλλείψει ἐνός διευθύνοντος πολιτικοῦ ἐπιστήμονος, η σύσταση νομοθεσίας και η τήρηση των διατάξεών της εἶναι το ἐπόμενο πολιτειακὸ στάδιον μετὰ την ἀπολύτως ορθὴν κυριαρχία της πολιτικῆς ἐπιστήμης⁷⁴⁵.

Καθὼς η ἔρευνα για την ἀνεύρεση της οὐσίας της πολιτικῆς ἀναβιβάζεται στα ἀνώτατα στάδιὰ της και διακρίνονται ἐναργέστερα τα εἰδοποιὰ γνωρίσματά της, εἶναι ἀνάγκη να διερευνηθεῖ ο τρόπος με τον ὁποῖο ἀσκει το διευθυντικὸ της ἔργο ἐπὶ των πρακτικῶν ἀνθρωπίνων ἐνεργημάτων. Η ἴδια η πολιτικὴ, οὐσα κυρίως θεωρητικὴ και

⁷³⁹ Πλατ. Πολιτ. 293a

⁷⁴⁰ Πλατ. Πολιτ. 293c: «τοὺς ἄρχοντας ἀληθῶς ἐπιστήμονας»

⁷⁴¹ Δημητρίου, *Η Πολιτικὴ στον «Πολιτικὸ» του Πλάτωνα*, σ.201

⁷⁴² ὁ.π., σ.205

⁷⁴³ Πλατ. Πολιτ. 297c: «ὃ ἔν ἐστι ζητητέον τὴν μίαν ἐκείνην πολιτείαν τὴν ὀρθὴν, τὰς δ' ἄλλας μιμήματα θετέον, ὥσπερ και ὀλίγον πρότερον ἐρρήθη, τὰς μὲν ἐπὶ τὰ καλλίονα, τὰς δ' ἐπὶ τὰ αἰσχίω μιμουμένας ταύτην»

⁷⁴⁴ Δημητρίου, *Η Πολιτικὴ στον «Πολιτικὸ» του Πλάτωνα*, σ.210· Πβ. ἀναλυτικότερα Μίλερ, *Ο Φιλόσοφος στον Πολιτικὸ του Πλάτωνα*, σσ.245-263

⁷⁴⁵ Πλάτων, *Πολιτικός: «Οἱ Ἀρχές της Πλατωνικῆς Πολιτικῆς Ἐπιστήμης»*, σ.255

εποπτική (259c-d) και λιγότερο πρακτική⁷⁴⁶, χρειάζεται τη συνεπικουρία και άλλων τεχνών. Το πολύτιμο βοηθητικό αυτό έργο επαφίεται στη στρατηγική, τη δικαστική και τη ρητορική ως *συναίτιοι τέχνες*⁷⁴⁷. Η ρητορική επιτελεί το επικουρικό της έργο εξασφαλίζοντας τη συγκατάθεση των πολλών για την ευόδωση των πολιτικών σχεδιασμών. Η ρητορική προωθεί την πολιτική διάσταση του λόγου⁷⁴⁸ ως συνένωση των επιμέρους σκέψεων σε ένα εντελές σύνολο, στοχοθετημένο στην εξασφάλιση συναίνεσης των άλλων, των έναντι, μέσω πειθούς⁷⁴⁹. Μια θετική θεώρηση της ρητορικής υπό το πλατωνικό πρίσμα είχε αρχίσει να συντελείται στο διάλογο *Φαίδρος*, όπου προτείνεται πως η ρητορική δύναται να βελτιωθεί μέσα από την παιδευτική επενέργεια της φιλοσοφίας και συγκεκριμένα μέσω της διαλεκτικής. Ο Ι.Θεοδωρακόπουλος επισημαίνει «η σχέση της ρητορικής με τη φιλοσοφία είναι δυνατόν να γίνει γόνιμη, εφ' όσον η ρητορική μεταλάβει φιλοσοφική παιδεία»⁷⁵⁰. Αυτού του είδους η παιδεία αποτελεί την αναγκαία προϋπόθεση, ώστε ο φιλοσοφικός λόγος μέσω του καίριου ρόλου της επιστήμης της ρητορικής να μεταγγιστεί στην πολιτική πράξη εντός του αξιακού συνθέματος της πόλης. Σύμφωνα, λοιπόν, με την ανωτέρω ανάλυση και εντός του χωρίου 304a-e στον *Πολιτικό*, διαφαίνεται η αναγκαιότητα, ώστε η ρητορική να είναι *ή τοῦ πολιτικοῦ δύναμις*⁷⁵¹. Έτσι, η ρητορική συνιστά επικουρικό μέσο και υπηρετική τέχνη της πολιτικής, στοχοθετημένη στην εξασφάλιση συγκατάθεσης των πολλών, ώστε εν τέλει η ίδια η πολιτική να είναι όντως μια αρχή *επιμελητική* και ο πολιτικός να μην προσιδιάζει του τυράννου⁷⁵².

Επιπλέον, αναγκαία είναι και η τέχνη χειρισμού και επιτυχούς διεξαγωγής των συγκρούσεων, οι οποίες συχνά έχουν την μορφή πολεμικών επιχειρήσεων. Το έργο αυτό το αναλαμβάνει η στρατηγική. Η πολιτική επιστήμη αποφασίζει τον σκοπό κάθε πολεμικής σύγκρουσης και το κατά πόσον η διεξαγωγή πολέμου είναι προς όφελος ή όχι της ευδαιμονίας της πόλης⁷⁵³. Έτσι, η στρατηγική δεν ταυτίζεται με την τέχνη που

⁷⁴⁶ Πλατ. Πολιτ. 305d: «τὴν γὰρ ὄντως οὕσαν βασιλικὴν οὐκ αὐτὴν δεῖ πράττειν ἀλλ' ἄρχειν τῶν δυναμένων πράττειν»

⁷⁴⁷ Πλατ. Πολιτ. 281d: «τὴν μὲν γενέσεως οὕσαν συναίτιον, τὴν δ' αὐτὴν αἰτίαν»· 289c: «ὡς συναίτιοι λεχθέντες»

⁷⁴⁸ Βλ. αναλυτικότερα Πέτσιος, *Φιλοσοφία και Ρητορική στην Κλασική Σκέψη*, σσ.83-88

⁷⁴⁹ Πβ. *ό.π.*, σσ.263-264· Δημητρίου, *Η Πολιτική στον «Πολιτικό» του Πλάτωνα*, σσ.318-320

⁷⁵⁰ Πλάτων, *Φαίδρος*, Εισ.-σχολ.Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλος, Αθήνα, Εστία, 2005, σ.290

⁷⁵¹ Πλατ. Πολιτ. 304d

⁷⁵² Πβ. Δημητρίου, *Η Πολιτική στον «Πολιτικό» του Πλάτωνα*, σσ.318-319

⁷⁵³ Πλάτων, *Πολιτικός*: «Οι Αρχές της Πλατωνικής Πολιτικής Επιστήμης», σ.274

κρίνει και αποφασίζει το αν, το πότε ή το γιατί θα πρέπει να κηρυχτεί πόλεμος ή αυτή που προκρίνει τον πόλεμο από μια ειρηνικότερη και πιο διαπραγματευτική στάση⁷⁵⁴. Η στρατηγική διαδραματίζει τον επικουρικό της ρόλο υπό την διευθυντική επενέργεια της πολιτικής. Υπό αυτό το πρίσμα, προκύπτει μια πολιτικό-στρατιωτική αλυσίδα μέσων-σκοπών, στην οποία οι στρατιωτικές δυνατότητες συναρτώνται από τους πολιτικούς σκοπούς⁷⁵⁵. Η σημασία της στρατηγικής έγκειται στον αποτελεσματικότερο συνδυασμό των διαθέσιμων μέσων για την προώθηση των καθορισμένων πολιτικών στόχων και εν τέλει την αποτελεσματικότερη διεξαγωγή είτε των πολεμικών επιχειρήσεων, είτε των διπλωματικών διαβουλεύσεων⁷⁵⁶.

Η ίδια διευθυντική επενέργεια εκτείνεται και στη δικαστική-και νομοθετική⁷⁵⁷ - τέχνη. Η πολιτική, έχοντας ως συναίτιο τέχνη τη ρητορική, όπως προαναφέρθηκε, δύναται δια της πειθούς να καταστήσει προφανή την αναγκαιότητα σεβασμού των νόμων από τους πολίτες, ενώ χάρη στην δικαστική τέχνη είναι σε θέση να μεριμνά για την απαρέγκλιτη εφαρμογή των νομικών δεσμεύσεων, με απώτερο σκοπό την εύτακτη ρύθμιση των προβλημάτων της κοινωνίας⁷⁵⁸. Η πολιτική επιστήμη, κατέχοντας πλέον την ανθρωπολογική διάσταση του δικαίου και του αδίκου, θεσπίζει νόμους⁷⁵⁹ που αποτελούν έλλογες συμπυκνωμένες διατυπώσεις μιας ορισμένης αντίληψης για την πολιτική ζωή και διαμορφώνουν το πλαίσιο της κοινωνικής συμβίωσης εντός του οποίου λειτουργούν ως αξιολογικοί κανόνες αποτίμησης των επιμέρους ατομικών ενεργημάτων⁷⁶⁰. Έργο της δικαστικής τέχνης είναι να κρίνει σύμφωνα με τα νομοθετήματα για τα δίκαια και τα άδικα⁷⁶¹, δίχως να κάμπτεται και να υποχωρεί σε δωροδοκίες ή μεροληψίες⁷⁶².

⁷⁵⁴ Δημητρίου, *Η Πολιτική στον «Πολιτικό» του Πλάτωνα*, σ.321

⁷⁵⁵ Πβ. Πλατιάς, *Διεθνείς Σχέσεις και Στρατηγική στον Θουκυδίδη*, σσ.82 κ.εξ.· Κ.Κολιόπουλος, *Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα*, Αθήνα, Ποιότητα, 2008

⁷⁵⁶ ό.π., σ.85· Πβ. Δημητρίου, *Η Πολιτική στον «Πολιτικό» του Πλάτωνα*, σσ.321-322· Πλάτων, *Πολιτικός: «Οι Αρχές της Πλατωνικής Πολιτικής Επιστήμης»*, σσ.683-684, σημ.185

⁷⁵⁷ Πβ. Πλατ. *Πολιτ.* 294a: «δήλον ὅτι τῆς βασιλικῆς ἐστὶν ἡ νομοθετικὴ»

⁷⁵⁸ Πβ. Δημητρίου, *Η Πολιτική στον «Πολιτικό» του Πλάτωνα*, σσ.316, 322-323· Πέτσιος, *Φιλοσοφία και Ρητορική στην Κλασική Σκέψη*, σ.29

⁷⁵⁹ Πλατ. *Πολιτ.* 305b: «Ἄρ' οὖν ἐπὶ πλέον τι δύναται τοῦ περι τὰ συμβόλαια πάνθ' ὅποσα κείται νόμιμα παρὰ νομοθέτου βασιλέως παραλαβοῦσα»

⁷⁶⁰ Πβ. Πέτσιος, *Φιλοσοφία και Ρητορική στην Κλασική Σκέψη*, σσ.221-222, 233κ.εξ.· Πλάτων, *Πολιτικός: «Οι Αρχές της Πλατωνικής Πολιτικής Επιστήμης»*, σσ.274-275

⁷⁶¹ Πλατ. *Πολιτ.* 305b: «κρίνειν εἰς ἐκεῖνα σκοποῦσα τὰ τε δίκαια ταχθέντ' εἶναι καὶ ἄδικα»

Έτσι, οι δικαστικές ετυμηγορίες οφείλουν να συνάδουν με την θεωρητικά κεκτημένη και θεσμοθετημένη αντίληψη της δικαιοσύνης όπως αποτυπώνεται στους νόμους, ώστε να διαχωρίζει τις αδικηματικές πράξεις και να απονέμει τις κατάλληλες ποινές, προκειμένου να μην διαταράσσεται η συλλογική ευδαιμονία⁷⁶³.

Η *κατὰ φύσιν ἀληθῶς οὖσα ἡμῖν πολιτικῆ*⁷⁶⁴ επιτελεί έναν ακόμα καίριο ρόλο, ο οποίος μπορεί να καταδειχθεί και πάλι μέσα από το παράδειγμα της υφαντικής. Η πολιτική συνύφανση αποσαφηνίζεται πλέον καλύτερα, καθώς τίθεται υπό διαλεκτικής εξέτασης το αντικείμενο αυτής που είναι η έννοια της αρετής⁷⁶⁵, η οποία συντίθεται από δύο διαφορετικά μέρη⁷⁶⁶, την ανδρεία και τη σωφροσύνη⁷⁶⁷. Η ετυμολογία της ίδιας της λέξης *ἀρετή* προέρχεται από το ρήμα *ἀραρίσκω*, όπως ήδη έχει προαναφερθεί στην παρούσα μελέτη, που έχει τη σημασία του συναρμολόγω. Στην αποδεικτική μεθοδολογία του *Πολιτικού* η αρετή είναι μια συναρμογή, μια συνύφανση στοιχείων προς κάποιο σκοπό⁷⁶⁸. Τα στοιχεία αυτά, τα δύο διαφορετικά είδη αρετής, εντοπίζονται στην ποιότητα των χαρακτήρων των ανθρώπων μιας κοινωνίας, στους ανδρείους και τους σώφρονες⁷⁶⁹. Τα ποιοτικά γνωρίσματα της ανδρείας είναι η ορμητικότητα, η ταχύτητα και ο δυναμισμός σκέψης και σώματος⁷⁷⁰, ενώ της σωφροσύνης η ηρεμία, η απλότητα και η βραδύτητα στη σωστή στιγμή⁷⁷¹. Κοινό γνώρισμα είναι ότι αμφότερα μετέχουν στην έννοια *ἀρετή*.

⁷⁶² Πλατ. Πολιτ. 305b: «τὴν αὐτῆς ἰδίαν ἀρετὴν παρεχομένη τοῦ μήθ' ὑπό τινων δῶρων μήθ' ὑπό φόβων μήτε οἰκτων μήθ' ὑπό τινος ἄλλης ἔχθρας μηδὲ φιλίας ἠττηθεῖσα»

⁷⁶³ Πλάτων, Πολιτικός: «Οἱ Ἀρχές της Πλατωνικῆς Πολιτικῆς Επιστήμης», σσ.274-275. Δημητρίου, *Η Πολιτικὴ στον «Πολιτικὸ» του Πλάτωνα*, σσ.322-323

⁷⁶⁴ Πλατ. Πολιτ. 308d

⁷⁶⁵ Πλατ. Πολιτ. 306a: «Τὸ γὰρ ἀρετῆς μέρος ἀρετῆς εἶδει διάφορον εἶναι τινα τρόπον τοῖς περὶ λόγους ἀμφισβητητικοῖς καὶ μάλ' εὐεπίθετον πρὸς τὰς τῶν πολλῶν δόξας»

⁷⁶⁶ Σχετικά με το θέμα της ενότητας των μορίων της αρετής, πβ. G. VLastos, *Πλατωνικές Μελέτες*, μτφρ. Ι.Αρζόγλου, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 1994, σ. 321

⁷⁶⁷ Πλατ. Πολιτ. 306b: «Καὶ μὴν σωφροσύνην γε ἀνδρείας μὲν ἕτερον, ἐν δ' οὖν καὶ τοῦτο μῦρον ἢς κάκεῖνο»

⁷⁶⁸ Πλάτων, Πολιτικός: «Οἱ Ἀρχές της Πλατωνικῆς Πολιτικῆς Επιστήμης», σσ.278-279

⁷⁶⁹ Πβ. G. Klosko, *The Development of Plato's Political Theory*, σ. 193. Ν. Δενδρινός, «Η Συνύφανσις και οι πολιτειακές της υποδηλώσεις στον Πολιτικὸ», στο Κ. Ι. Βουδούρης (εκδ.), *Η Πολιτικὴ και ο Πολιτικός*, σσ. 77-93

⁷⁷⁰ Πλατ. Πολιτ. 306e: «τῶν γὰρ δὴ πράξεων ἐν πολλαῖς καὶ πολλαῖς ἐκάστοτε τάχος καὶ σφοδρότητα καὶ ὀξύτητα διανοήσεώς τε καὶ σώματος, ἔτι δὲ καὶ φωνῆς, ὅταν ἀγασθῶμεν, λέγομεν αὐτὸ ἐπαινοῦντες μᾶ χρώμενοι προσρήσει τῆ τῆς ἀνδρείας»

⁷⁷¹ Πλατ. Πολιτ. 307a-b: «Ὡς ἡσυχαιὰ πού φαμεν ἐκάστοτε καὶ σωφρονικά, περὶ τε διάνοιαν πραττόμενα ἀγασθέντες καὶ κατὰ τὰς πράξεις αὐ βραδέα καὶ μαλακά, καὶ ἔτι περὶ φωνὰς γιγνόμενα λεία καὶ βαρέα, καὶ πᾶσαν ῥυθμικὴν κίνησιν καὶ ὄλην μῦσαν ἐν καιρῷ»

Η προσεκτική επισκόπηση των επιμέρους μορίων αρετής καταδεικνύει την ανομοιοποίητά τους, που τα φέρει μάλιστα σε μια αντίθεση μεταξύ τους⁷⁷², μολονότι τα ειδοποιά χαρακτηριστικά κάθε μιας έννοιας αυτόνομα σαφώς ενέχουν μια θετική διάσταση. Αμφότερες είναι επιθυμητές αρετές, που, όμως, αντιτίθεται καταστροφικά αν αναπτυχθούν μονομερώς στα πολιτικά πράγματα. Έτσι, η γενναιότητα και ο δυναμισμός, αν δεν διασταυρωθεί με τη σωφροσύνη, ενώ αρχικά ακμάζει σε ρώμη, στο τέλος εκπίπτει σε παραφροσύνη και επιπολαιότητα· ανάλογα και η σωφροσύνη, ενώ αρχικά οδηγεί στην αυτοσυγκράτηση⁷⁷³, εκφυλίζεται σε αδράνεια και νωθρότητα⁷⁷⁴. Ο λόγος υπό την ισχύ της πολιτικής επιστήμης επεμβαίνει καταπραϋντικά και ευεργετικά, ώστε να συνταιριαστούν οι ανόμοιες τάσεις και να συνυφανθούν οι ετερόκλητες αρετές ορθολογικά, με απώτερο σκοπό το βέλτιστο πολιτικό αποτέλεσμα⁷⁷⁵. Οι ανομοιοότητες και οι διαφορές είναι ίδιον των πολιτικών πραγμάτων, που εκκινούν από τις διαφορετικές ιδιοσυστασίες των πολιτών.

Η πολιτική συνύφανση⁷⁷⁶ έγκειται ακριβώς στην άρση αυτής της εναντιότητας και στη σύνθεση των διαφορών, προκειμένου η *ἔχθρα* και η *στάσις*⁷⁷⁷ που διέπουν τη σχέση ανδρείας και σωφροσύνης ως μερών της αρετής να αμβλυνθούν και υπό την ευεργετική επενέργεια της πολιτικής επιστήμης να καταλήξουν σε ομόνοια⁷⁷⁸. Με άλλα λόγια, η πολιτική δεν επιχειρεί την εξάλειψη των διαφορών, αλλά την εύρεση του ορθού μέτρου ανάμεσα στα δύο επιβλαβή άκρα, ώστε οι

βραδυτήτι προσχρωμένην, οὐ τὸ τῆς ἀνδρείας ἀλλὰ τὸ τῆς κοσμιότητος ὄνομα ἐπιφέρομεν αὐτοῖς σύμπασιν». Πβ. Δημητρίου, *Η Πολιτική στον «Πολιτικό» του Πλάτωνα*, σσ.334-336

⁷⁷² Πλατ. Πολιτ. 306e: «σκοπώμεθα δ' οὖν αὐτὸ ἐν τοῖς ὑπεναντίοις γένεσι»

⁷⁷³ Πβ. Πέτσιος, *Φιλοσοφία και Ρητορική στην Κλασική Σκέψη*, σ.194 κ.εξ.

⁷⁷⁴ Πλατ. Πολιτ. 307c: «Οξύτερα μὲν αὐτὰ γιγνόμενα τοῦ καιροῦ καὶ θάπτω καὶ σκληρότερα φαινόμενα [καὶ] ὕβριστικά καὶ μανικά λέγοντες, εὖ τὰ δὲ βαρύτερα καὶ βραδύτερα καὶ μαλακώτερα δειλὰ καὶ βλακικά». Πβ. Πλάτων, *Πολιτικός: «Οι Αρχές της Πλατωνικής Πολιτικής Επιστήμης»*, σσ.277-280

⁷⁷⁵ Δημητρίου, *Η Πολιτική στον «Πολιτικό» του Πλάτωνα*, σσ.334-338

⁷⁷⁶ Πίσω από τη συνύφανση των δύο αρετών έχει υποστηριχθεί πως ενυπάρχει μια θεωρία «μεικτού πολιτεύματος» με δημοκρατικά και ολιγαρχικά στοιχεία, βλ. σχετικά Ν. Δενδρινός, «Η συνύφανση και οι πολιτειακές της υποδηλώσεις στον Πολιτικό», στο Κ.Ι. Βουδούρης (επιμ.), *Η Πολιτική και ο Πολιτικός*, σσ.77-93· G. Klosko, *The Development of Plato's Political Theory*, σ. 193

⁷⁷⁷ Πλατ. Πολιτ. 306b: «Ὡς ἐστὸν κατὰ δὴ τινα τρόπον εὖ μάλα πρὸς ἀλλήλας ἔχθραν καὶ στάσιν ἐναντίαν ἔχοντε ἐν πολλοῖς τῶν ὄντων»

⁷⁷⁸ Δημητρίου, *Η Πολιτική στον «Πολιτικό» του Πλάτωνα*, σ.337· Πβ. για μια φιλοσοφική προσέγγιση των όρων ομόνοια και στάσις κυρίως μέσα από τα ρητορικά κείμενα, βλ. Πέτσιος, *Φιλοσοφία και Ρητορική στην Κλασική Σκέψη*, κεφ.3 (κυρίως σσ.141-150)

πολιτικές αντιθέσεις να προσαρμοστούν στον τελικό σκοπό της πόλης και να μην θέσουν σε κίνδυνο την κοινωνική συμβίωση⁷⁷⁹. Η πολιτική επιστήμη, λοιπόν, παρέχει αυτή τη συνθετική γνώση που συγκροτεί τις εναντιούμενες τάσεις εντός της κοινωνίας προς αποφυγή μιας δυσχερούς πολιτικής κατάστασης, αξιοποιώντας τα κατάλληλα και άριστα υλικά, είτε αυτά είναι όμοια είτε ανόμοια μεταξύ τους, και τα συγκεντρώνει ενωτικά δημιουργώντας μια δύναμη και μια μορφή⁷⁸⁰.

Η δημιουργική αυτή διαδικασία στοχοθετείται στη συγκρότηση μιας ιδέας ταυτότητας μέσα από την ενεργό συμμετοχή της ετερότητας και της διαφοράς σε ένα πολιτικό σύνθεμα, εντός του οποίου οι πολίτες παρά τις ετερόκλητες ατομικές τους ιδιοσυστασίες κατανοούν τη θέση τους ως μόρια του πολιτικού όλου⁷⁸¹. Η αρεταϊκή κατεύθυνση προς μια πολιτική συνύφανση των διάφορων τάσεων της ανθρώπινης φύσης οφείλει να εκκινεί από την παιδική ηλικία, αρχικά στο παιχνίδι⁷⁸² και έπειτα στην εκπαίδευση⁷⁸³. Το εκπαιδευτικό σύστημα της πόλης είναι υπεύθυνο για την καλλιέργεια της ομοδοξίας των πολιτών, βασική προϋπόθεση για την πολιτική ενότητα⁷⁸⁴. Ο Πλάτων επισημαίνει πως η εκπαιδευτική διαδικασία δια της γνώσης και τους έθους δύναται να ασκήσει μορφοποιό επενέργεια στις ανθρώπινες φύσεις υπό τους όρους του ορθού μέτρου, όπως αυτό διαγνώνεται και διαβιβάζεται από την μετρητική τέχνη⁷⁸⁵. Κάθε εκπαιδευτική διεργασία που συνάδει με τις κατευθυντήριες γραμμές της αληθούς επιστήμης της πόλης, αφενός αλληλοσυμπληρώνει τις αντιθετικές φύσεις των πολιτών, αφετέρου επιδιώκει τον ποιοτικό μετασχηματισμό του αμαθούς πολίτη που εμμένει σε κάποια δυσχερή έξη⁷⁸⁶. Σε κάθε περίπτωση, όλα τα παραπάνω- σχετικά με τη διάκριση των ανόμοιων ποιοτήτων των χαρακτήρων ή

⁷⁷⁹ Πβ. Πλάτων, *Πολιτικός*: «Οι Αρχές της Πλατωνικής Πολιτικής Επιστήμης», σσ.280-281

⁷⁸⁰ Πλατ. Πολιτ. 308c: «ἐκ τούτων δὲ καὶ ὁμοίων καὶ ἀνομοίων ὄντων, πάντα εἰς ἓν αὐτὰ συνάγουσα, μίαν τινὰ δύναμιν καὶ ἰδέαν δημιουργεῖ».

⁷⁸¹ Πβ. Δημητρίου, *Η Πολιτική στον «Πολιτικό» του Πλάτωνα*, σσ.345-346· Πέτσιος, *Φιλοσοφία και Ρητορική στην Κλασική Σκέψη*, σ.185· Πλάτων, *Πολιτικός*: «Οι Αρχές της Πλατωνικής Πολιτικής Επιστήμης», σσ.281-282

⁷⁸² Πλατ. Πολιτ. 308d: «ἀλλ' εὐδὴλον ὅτι παιδιᾶ πρῶτον βασανιεῖ»

⁷⁸³ Πλατ. Πολιτ.308d: «μετὰ δὲ τὴν βάσανον αὐ τοῖς δυναμένοις παιδεύειν καὶ ὑπηρετεῖν πρὸς τοῦτ' αὐτὸ παραδώσει»

⁷⁸⁴ Σχετικά με τον όρο ομοδοξία και τη σημασία του για την πολιτική σκέψη, βλ. Χρ. Μανωλοπούλου, «Ἠθική και πολιτική», στο Κ.Ι. Βουδούρης (επιμ.), *Η Πολιτική και ο Πολιτικός*, σσ.172-178· Πβ. αναλυτικά για τη σχέση γνώσης και γνώμης-δόξας στην πλατωνική σκέψη Δημητρίου, *Η Πολιτική στον «Πολιτικό» του Πλάτωνα*, σσ.136-150

⁷⁸⁵ Πλάτων, *Πολιτικός*: «Οι Αρχές της Πλατωνικής Πολιτικής Επιστήμης», σ.282

⁷⁸⁶ *αὐτόθι*

και όλων όσοι εμφανίζονται ανεπίδεκτοι μαθήσεως- προϋποθέτουν τη λειτουργία της αληθούς πολιτικής σύμφωνα με το *πρὸς τὴν αὐτῆς σύγκρασιν ἀπεργαζόμενος ἦθος τι πρέπον ἀποτελεῖ*⁷⁸⁷.

Το *συνδεῖν καὶ συμπλέκειν*⁷⁸⁸ ως ἔργο της πολιτικής επιστήμης, πέραν του ανθρώπινου ἦθους, επενεργεῖ και συνυφαίνει το *ἀειγενές* με το *ζωογενές*⁷⁸⁹ μέρος της ψυχῆς· της ἀφθαρτης και της φθαρτῆς διάστασης αντίστοιχα. Στην πρώτη διάσταση εγγράφονται οι νοητικές διεργασίες ἐπὶ των οποίων οφείλει να επεμβαίνει η αληθῆς πολιτική, στοχοθετημένη στην εδραίωση της πεποίθησης για τα καλά και τα δίκαια και τα αντίθετά τους. Το παιδευτικό αυτό ἔργο επιτυγχάνεται μέσω της νομοθεσίας και αποβλέπει στην μετουσίωση του *φρονίμως ζῆν* σε ζωτικό παράγοντα της ομαλῆς και εὐρυθμῆς συνύπαρξης⁷⁹⁰. Ὑπὸ αυτό το πρίσμα, γίνεται φανερό το γιατί ο νόμος θεωρήθηκε μέσο παιδείας και καλλιέργειας της πολιτικῆς αρετῆς κατά την κλασική περίοδο και ακρογωνιαίος λίθος διατήρησης της ἑμμετρῆς κοινωνικοπολιτικῆς συνοχῆς⁷⁹¹.

Συμπερασματικά, λοιπόν, ὑπὸ μια φιλοσοφική θεώρηση ο *Πολιτικός* του Πλάτωνα καθιστά σαφές πως η πολιτική είναι η τέχνη του συνδυασμοῦ των διαφορῶν, της συνύφανσης των ἀντίθετων τάσεων της ἀνθρώπινης φύσης, που εκφράζονται ως σύγκραση των διαφορετικῶν μορίων της αρετῆς, μέσα ἀπὸ την εφαρμογή του ορθοῦ μέτρου, διαποτίζοντας τόσο την ιδιοσυστασία του πολίτη, ὅσο και την οντογένεση της πόλης. Με τον τρόπο αυτό οι πολῖτες καθίστανται ἀξιοεμπιστοσύνης για την ἀνάληψη ἀξιομάτων μέσα στην πόλη⁷⁹² και ὄντας συνυφασμένοι στο *μεγαλοπρεπέστατον καὶ ἄριστον*⁷⁹³ ὕφασμα, εξυπηρετοῦν το ἀριστο

⁷⁸⁷ Πλατ. Πολιτ.308e· Πβ. Δημητρίου, *Η Πολιτική στον «Πολιτικό» του Πλάτωνα*, σ.349

⁷⁸⁸ Πλατ. Πολιτ.309b

⁷⁸⁹ Πλατ. Πολιτ.309c: «*Πρῶτον μὲν κατὰ τὸ συγγενές τὸ ἀειγενές ὄν τῆς ψυχῆς αὐτῶν μέρος θεῖω συναρμοσαμένη δεσμῶ, μετὰ δὲ τὸ θεῖον τὸ ζωογενές αὐτῶν αὐθις ἀνθρωπίνοις*»

⁷⁹⁰ Πβ. Δημητρίου, *Η Πολιτική στον «Πολιτικό» του Πλάτωνα*, σσ.351-352· Barker, *Ο Πολιτικός Στοχασμός στην Αρχαία Ελλάδα: Ο Πλάτων και οι καταβολές του*, σ.612

⁷⁹¹ Πβ. Πέτσιος, *Φιλοσοφία και Ρητορική στην Κλασική Σκέψη*, σσ.221-222· Κ.Μ. Μιχαηλίδης, «*Ο πολιτικός και οι συναίτιοι του πολιτικού και η πολιτική ως υφαντική τέχνη*», στο Κ.Ι. Βουδούρης (επιμ.), *Η Πολιτική και ο Πολιτικός*, σσ.178-185

⁷⁹² Πλατ. Πολιτ.311a: «*τάς ἐν ταῖς πόλεσιν ἀρχὰς ἀεὶ κοινῇ τούτοις ἐπιτρέπειν*»

⁷⁹³ Πλατ. Πολιτ.311c

τέλος της πολιτικής πράξης⁷⁹⁴. Η πολιτική εν τέλει προβάλλει ως η τέχνη της ορθής αρμονίας όλων των μελών της πόλης, στοχοθετημένη στον άριστο σκοπό της κατάκτησης της ευδαιμονίας για το σύνολο του πολιτικού δημιουργήματος.

3.2 Τύποι Πολιτικής Ηγεσίας

Όλη η ανωτέρω ανάλυση αποτελούσε αναγκαία προϋπόθεση, ώστε να αναδειχτεί η ουσία και η λειτουργία της πολιτικής επιστήμης, έτσι ώστε έχοντας το εννοιολογικό πλαίσιο να καταλήξει η έρευνα στην ενδοσκόπηση των εναλλακτικών τύπων ηγεσίας που πραγματεύεται το πλατωνικό κείμενο. Ο *Πολιτικός* εκκινεί με την παραδοχή ότι ο πολιτικός είναι *ἐπιστήμων*⁷⁹⁵ και με *τὴν τῆς ψυχῆς σύνεσιν καὶ ῥώμην*⁷⁹⁶ φροντίζει να κρατά τα ηνία της πόλης⁷⁹⁷ με σκοπό το συνολικό συμφέρον αυτής.

Ο πρώτος τύπος πολιτικής ηγεσίας που αναφέρεται αντιστοιχεί στον πρώτο ορισμό της πολιτικής ως ποιμαντορία. Ο πολιτικός ως *νομεὺς καὶ τροφὸς ἀγέλης ἀνθρωπίνης*⁷⁹⁸ καθοδηγεί το ποίμνιο με ήπια μέσα, επιμελείται την αγέλη των δίποδων ζώων και έχει έτσι την ευθύνη διαχείρισης των ζητημάτων της πόλης⁷⁹⁹. Ο συγκεκριμένος ορισμός, μολονότι απηχεί μια συνήθη εικόνα σε παλαιότερα και σύγχρονα του Πλάτωνα συγγραφικά έργα⁸⁰⁰, γρήγορα τίθεται εν αμφιβόλω μέσω του διαλεκτικού ελέγχου. Το τρωτό σημείο- όπως επισημάνθηκε κατά την προηγηθείσα ανάλυση για τον ορισμό της πολιτικής- είναι πως ένας τέτοιος τύπος ηγεσίας κατανοεί τον ηγήτορα ως ανώτερο οντολογικά ον από τους υπηκόους του, όπως

⁷⁹⁴ Πλατ. Πολιτ.311b:«Τοῦτο δὴ τέλος ὑφάσματος εὐθυπλοκία συμπλακὲν γίγνεσθαι φῶμεν πολιτικῆς πράξεως»

⁷⁹⁵ Πλατ. Πολιτ. 258b: «τῶν ἐπιστημόνων τιν' ἡμῖν καὶ τοῦτον θετέον»

⁷⁹⁶ Πλατ. Πολιτ. 259c

⁷⁹⁷ Πλάτ. Πολιτ. 266e: «φέροντα τὸν πολιτικὸν καὶ βασιλικὸν οἶον ἡνίοχον». Παρόμοια παρομοίωση συναντάται και στον *Γοργία*, βλ. Πλατ. *Γορ.* 516e: «οὐκ οἶ γε ἀγαθοὶ ἡνίοχοι κατ' ἀρχὰς μὲν οὐκ ἐκπίπτουσιν ἐκ τῶν ζευγῶν, ἐπειδὴν δὲ θεραπεύσωσιν τοὺς ἵππους καὶ αὐτοὶ ἀμείνους γένωνται ἡνίοχοι, τότε ἐκπίπτουσιν: οὐκ ἔστι ταῦτ' οὐτ' ἐν ἡνιοχείᾳ οὐτ' ἐν ἄλλῳ ἔργῳ οὐδενί»

⁷⁹⁸ Πλατ. Πολιτ. 268c

⁷⁹⁹ Για την ομηρική μεταφορά ποημῆν λαῶν, βλ. Μίλερ, *Ο Φιλόσοφος στον Πολιτικό του Πλάτωνα*, σ. 140-145

⁸⁰⁰ Η αναλογία του ποιημένα με τον άρχοντα εμφανίζεται και στην *Πολιτεία*, βλ. Πλατ. Πολ. 345d-e

ακριβώς ο ποιμένας από το κοπάδι ζώων του ⁸⁰¹. Το ειδοποιό γνώρισμα της ανθρώπινης φύσης που την αναβιβάζει οντολογικά και την αντιδιαστέλλει από την αντίστοιχη των ζώων είναι ο λόγος, που αφενός επικυρώνει την επικοινωνιακή συμβίωση εντός της κοινωνίας, αφετέρου ως έλλογη διεργασία ωθεί τον άνθρωπο να υπερβεί το βιολογικό στάδιο και να οργανώσει ορθολογικά τις παραμέτρους του βίου του⁸⁰². Συνεπώς, αφού όλοι οι άνθρωποι, άρχοντες και αρχόμενοι, ποιημένες και ποιμνιο, είναι κοινωνοί λόγου έχοντας μετάσχει παρεμφερούς παιδείας και ανατροφής⁸⁰³, βρίσκονται στο ίδιο φυσικό και οντολογικό επίπεδο.

Η αδυναμία εναργούς εννοιολογικής οριοθέτησης του ηγήτορα ως ποιμάνδρη ενισχύεται ακόμα περισσότερο με την παράθεση του κοσμικού μύθου, ο οποίος αλληγορικά προβάλλει την κατάσταση αυτονομίας στην οποία έχει περιέλθει η συγκαιρινή εποχή⁸⁰⁴, που οι άνθρωποι από μόνοι τους καλούνται να αυτοκαθορίζουν με τη λογικότητά τους τις παραμέτρους της βιωτής πραγματικότητας. Η πολιτική πλέον είναι η τέχνη της διακυβέρνησης ανθρώπων και ο πολιτικός ηγείται της ανθρώπινης κοινωνίας⁸⁰⁵. Σύμφωνα με ορισμένους μελετητές, η μυθική διήγηση έχει ως στόχο την απομυθοποίηση και την απονομιμοποίηση των δεσποτικών εξουσιαστικών τάσεων. Πιο συγκεκριμένα, ο E. Barker υποστηρίζει πως ο Πλάτων ίσως να παραμερίζει μια- πυθαγορείων καταβολών- «*θεωρία περί θείου δικαιώματος των βασιλέων*» ⁸⁰⁶, ενώ ο G. Klosko διατείνεται πως «*είναι δύσκολο να μην συσχετίσουμε το ηθικό δίδαγμα του μύθου με την απόρριψη της ιδανικής πολιτείας της Πολιτείας και της κυβέρνησής της από υπεράνθρωπους φιλοσόφους*»⁸⁰⁷. Υπό το ίδιο πρίσμα και ο A.E. Taylor υποστηρίζει πως ο Πλάτων επιδιώκει να παραμερίσει την έννοια «*του 'υπερανθρώπου' από τη σοβαρή πολιτική θεωρία (σ.σ. και να προβεί σε μια) καίρια προσβολή της λατρείας του 'δυνατού άνδρα', του μονοκράτορα ή δικτάτορα, που κυβερνά πατρικά την υπόλοιπη ανθρωπότητα χωρίς την ανάγκη*

⁸⁰¹ Πλατ. Πολιτ. 263c: «ὁ μὲν ἀνθρώπινον, ἕτερον δὲ τῶν ἄλλων συμπάντων θηρίων ἔν»

⁸⁰² Πβ. Πέτσιος, *Φιλοσοφία και Ρητορική στην Κλασική Σκέψη*, σσ.37-39

⁸⁰³ Πλατ. Πολιτ. 272d: «τοὺς δ' ἐνθάδε νῦν ὄντας πολιτικούς τοῖς ἀρχομένοις ὁμοίους τε εἶναι μᾶλλον πολὺ τὰς φύσεις καὶ παραπλησιαίτερον παιδείας μετεληφέναι καὶ τροφῆς»

⁸⁰⁴ Πλατ. Πολιτ. 274a: «καθάπερ τῷ κόσμῳ προσετέτακτο ἀντοκράτορα εἶναι τῆς αὐτοῦ πορείας»

⁸⁰⁵ Πβ. Καστοριάδης, *Ο Πολιτικός του Πλάτωνα*, σσ.188-191

⁸⁰⁶ Barker, *Ο Πολιτικός Στοχασμός στην Αρχαία Ελλάδα: Ο Πλάτων και οι καταβολές του*, σ.578

⁸⁰⁷ Klosko, *The Development of Plato's Political Theory*, σ. 190

καθοδήγησης ή ελέγχου από νόμους»⁸⁰⁸. Σε κάθε περίπτωση καθίσταται σαφές πως ο γνήσιος πολιτικός *ἐπιστήμων* δεν δύναται να ταυτιστεί με το πρότυπο ενός απολυταρχικού ηγήτορα και, όπως αναφέρει ο Μ. Μίλερ, ο μύθος αποτελεί «μια πολυδιάστατη απάντηση στην επανεμφάνιση του δεσποτισμού»⁸⁰⁹.

Ο δεύτερος τύπος ηγεσίας, ο οποίος δύναται να συγκροτηθεί μέσα από την μελέτη του πλατωνικού έργου, θεάται τον ηγήτορα ως ιατρό-θεραπευτή. Η αναλογική ομοιότητα της ιατρικής στα πολιτικά συμφραζόμενα είναι προσφιλής στον Πλάτωνα, καθώς εντοπίζεται τόσο στην *Πολιτεία*⁸¹⁰, όσο και στους *Νόμους*⁸¹¹. Ήδη το *τῶν ἰατρῶν γένος*⁸¹² αναφέρεται ως μια από τις βασικότερες κοινωνικές ομάδες που στην αρχή του διαλόγου είχαν τεθεί ως διεκδικήτριες της ιδιότητας του ποιημένα της ανθρώπινης αγέλης, μιας και η επιστήμη της ιατρικής παρέχει φροντίδα και δίνει εξουσία στα σώματα των ανθρώπων⁸¹³. Παρά, όμως, την απεριόριστη και συχνά ανεξέλεγκτη εξουσία επί των ανθρώπινων σωμάτων, υστερεί μάλλον στην άσκηση των πνευματικών τους ικανοτήτων και την ανάπτυξη των ψυχικών αρετών.

Σύμφωνα με τους J.P. Vernant και M. Detienne, η αναλογία ιατρικής και πολιτικής είναι συμβατή, κυρίως διότι η επιστήμη της ιατρικής διαθέτει γνωστικές και διανοητικές λειτουργίες παρόμοιες με αυτές που οφείλει να φέρει ο ηγήτορας⁸¹⁴. Πιο ειδικά, το γνωσιολογικό υπόβαθρο της ιατρικής εδράζεται στην πρόγνωση⁸¹⁵, η οποία δομείται σε τρία επίπεδα: την ανάλυση των προκειμένων περιπτώσεων, τη σύγκρισή τους με προγενέστερες περιπτώσεις που παρουσιάζουν παρόμοια

⁸⁰⁸ A.E. Taylor, *Πλάτων. Ο άνθρωπος και το έργο του*, μτφρ. Ι. Αρζόγλου, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 2009, σ.453

⁸⁰⁹ Μίλερ, *Ο Φιλόσοφος στον Πολιτικό του Πλάτωνα*, σ.156

⁸¹⁰ Πλατ. Πολ. 564c: «Πλῶ δὴ καὶ δεῖ τὸν ἀγαθὸν ἰατρὸν τε καὶ νομοθέτην πόλεως μὴ ἦττον ἢ σοφὸν μελιττουργὸν πόρρωθεν εὐλαβεῖσθαι, μάλιστα μὲν ὅπως μὴ ἐγγενήσεσθον, ἂν δὲ ἐγγένησθον, ὅπως ὅτι τάχιστα σὺν αὐτοῖσι τοῖς κηρίοις ἐκτετμήσεσθον»

⁸¹¹ Πλατ. Νομ. 720a: «καθάπερ ἰατρὸς δέ τις, ὁ μὲν οὕτως, ὁ δ' ἐκείνως ἡμᾶς εἴωθεν ἐκάστοτε θεραπεύειν— ἀναμιμνησκόμεθα δὲ τὸν τρόπον ἐκάτερον, ἵνα τοῦ νομοθέτου δεώμεθα, καθάπερ ἰατροῦ δέοιντο ἂν παῖδες τὸν πραότατον αὐτὸν θεραπεύειν τρόπον ἐαντούς»

⁸¹² Πλατ. Πολιτ. 268e

⁸¹³ Δημητρίου, *Η Πολιτική στον «Πολιτικό» του Πλάτωνα*, σ.49

⁸¹⁴ J. P. Vernant-M. Detienne, *Μήτις. Η πολύτροπη νόηση στην Αρχαία Ελλάδα*, μτφρ.: Ι. Παπαδοπούλου, Αθήνα, Δαίδαλος-Ι. Ζαχαρόπουλος, 1993, σ.363

⁸¹⁵ Για την πρόγνωση εντός πολιτικών συμφραζομένων είχαμε κάνει λόγο και στον Θουκυδίδη.

συμπτωματολογία και την τελική εξαγωγή συμπερασμάτων για την αιτία και την εξέλιξη της ασθένειας⁸¹⁶. Επεκτείνοντας αυτή τη συλλογιστική πορεία, διαφαίνεται πως, όπως και ο πολιτικός, έτσι και ο γιατρός ασκούν το λειτούργημά τους πάντα εντός των περιστάσεων, εντός του *καιροῦ*⁸¹⁷. Ο γιατρός στοχοθετεί τη θεραπευτική του παρέμβαση, έχοντας καταρχήν τη γνώση για την κοινή φυσιολογία του ανθρώπου με ταυτόχρονη επίγνωση πως σε κάθε ανθρώπινο οργανισμό δύναται να ενυπάρχουν ορισμένες ιδιοσύστατες παράμετροι, καθώς, επίσης, πως και η ίδια η ασθένεια συνιστά μια πολύμορφη κατάσταση ⁸¹⁸ που μπορεί να μεταβάλλεται διαρκώς. Ως εκ τούτου θα αναζητήσει και θα εφαρμόσει την κατάλληλη θεραπεία, που θα αντιστοιχεί στο *πρέπον*, την κατάλληλη χρονική στιγμή που αρμόζει στη συγκεκριμένη περιπτώσιολογία, για να είναι εντός του *καιροῦ*, με σκοπό να αποκαταστήσει την υγεία του νοσούντος, που είναι το *δέον*⁸¹⁹. Επανερχεται, έτσι, και πάλι το ζήτημα του ορθού και απολύτου μέτρου που διέπει κατά συναφή τρόπο και το έργο του πολιτικού για τα ζητήματα της πολιτικής κοινωνίας. Είναι ο γιατρός της πολιτείας που την θεραπεύει από κάθε νόσο⁸²⁰.

Ο γιατρός, όντας εξ ορισμού επιστημονικά καταρτισμένος, είναι αρμόδιος για την παροχή φροντίδας και θεραπείας στους νοσούντες, οι οποίοι ως πάσχοντες χρειάζονται την ωφέλεια της ιατρικής και χρειάζονται πρωτίστως τον ίδιο τον γιατρό, ειδικά σε περίπτωση που η πορεία της ασθένειας αλλάζει, επιβάλλοντας τη διαρκή παρουσία του δίπλα τους. Η πρακτική αδυναμία συνεχούς δια ζώσης παρουσίας του γιατροῦ δίπλα στον πάσχοντα, αντικαθίσταται από τις οδηγίες που αφήνει ο επιστήμων γιατρός και αποτυπώνουν όλα όσα θα τους παρήγγελλε να κάνουν αν ήταν κοντά τους⁸²¹. Η συμπυκνωμένη αυτή καταγραφή γνώσης και εμπειρίας από έναν άριστα καταρτισμένο επιστήμονα επί του γνωσιολογικού του πεδίου αντιστοιχεί εντός των πολιτικών συμφραζομένων στη θέσπιση νόμων⁸²². Οι νόμοι είναι αναγκαίοι

⁸¹⁶ Vernant-Detienne, *Μήτις. Η πολύτροπη νόηση στην Αρχαία Ελλάδα*, σ.363

⁸¹⁷ Δημητρίου, *Η Πολιτική στον «Πολιτικό» του Πλάτωνα*, σ.260

⁸¹⁸ Πβ. Πλατ. *Πολιτ.* 291a: «Πάμφυλόν τι γένος»

⁸¹⁹ Δημητρίου, *Η Πολιτική στον «Πολιτικό» του Πλάτωνα* σσ.262-265

⁸²⁰ Πλατ. *Πολιτ.* 293b-d· Πβ. για την υγιή και νοσηρή πόλη στην Πολιτεία, Δημητρίου, *Η Πολιτική στον «Πολιτικό» του Πλάτωνα* σσ.63-73

⁸²¹ *ό.π.*, σ.258

⁸²² Πβ. σχετικά Ι. Τσέντος, «Ο νόμος και ο πολιτικός», στο Κ. Ι. Βουδούρης (εκδ.), *Η Πολιτική και ο Πολιτικός*, σσ. 285-296· Β. Σιταράς, «Νομιμότητα καί πολιτική», στο Κ. Ι. Βουδούρης (εκδ.), *Η Πολιτική και ο Πολιτικός*, σσ. 266-275

λόγω ακριβώς της απουσίας του πολιτικού, όταν αυτός δεν μπορεί να ασκήσει την πραγματική πολιτική, που συνάδει με το ορθό μέτρο των περιστάσεων και άγει σύμπασα την πόλη *ἐπ' ἀγαθῶ*⁸²³. Το *ἐπ' ἀγαθῶ* είναι ο υπέρτατος σκοπός της πόλης και ταυτόχρονα το σημείο αναφοράς και επιμέτρησης των πολιτικών πράξεων των ηγητόρων, που μόνο έτσι ως βαθείς γνώστες της ανομοιογένειας της ανθρώπινης κοινωνίας που διαβιεί εντός των ρευστών περιστάσεων και με γνώμονα πάντα το ορθό και απόλυτο μέτρο, δύνανται να υπερβούν τους περιορισμούς ενός άκαιρου νόμου και να επιβάλλουν τη διευθυντική τους επενέργεια ως θεραπεία επί των πολιτικών ζητημάτων.

Η πολιτική που στοχοθετείται προς το *ἐπ' ἀγαθῶ* της πόλης, δηλαδή στη συλλογική ευημερία, στηρίζεται σε δύο πυλώνες. Ο πρώτος είναι η *ἐπιστήμη*, δηλαδή η γνωσιολογική διάσταση του αντικειμένου της πολιτικής, που εφαρμόζεται με βάση το κριτήριο και τη ρυθμιστική αρχή του *μετρίου*, όπως αυτό συγκαθορίζεται από το *πρέπον*, τον *καιρόν* και το *δέον*. Ο δεύτερος πυλώνας, που καλύπτει τα ηθικά ζητήματα, αφορά το δίκαιο⁸²⁴. Οι εκφάνσεις του *ἄρχειν*, λοιπόν, εφόσον εκδηλώνονται *ἐπιστήμη καὶ τῶ δικαίῳ*⁸²⁵, συνάδουν με το *ἐπ' ἀγαθῶ* και βελτιώνουν την ποιότητα της ίδιας της πολιτικής πράξης⁸²⁶. Ενυπάρχει, δηλαδή, μια αντίληψη εντός του πλατωνικού κειμένου κατά την οποία η πολιτική δύναται να προάγει με επιστημονικό τρόπο τους πολιτικούς όρους, υπηρετώντας ταυτόχρονα μια «φιλοσοφική ανθρωπολογία»⁸²⁷. Μόνο υπό αυτές τις αυστηρές προϋποθέσεις μπορεί ο άριστος πολιτικός να αναθεωρεί και να προλαμβάνει την ανεπάρκεια και ακαμψία ενός γραπτού νόμου, όπως ο γιατρός αλλάζει την φαρμακευτική συνταγή ανάλογα με την πορεία της ασθένειας⁸²⁸, ή ακόμα και να ασκεί την αρχή του με πιο αυστηρό

⁸²³ Πλατ. Πολιτ. 293d

⁸²⁴ Δημητρίου, *Η Πολιτική στον «Πολιτικό» του Πλάτωνα* σσ.215

⁸²⁵ Πλατ. Πολιτ. 293d

⁸²⁶ Πλατ. Πολιτ. 293d: «σῶζοντες ἐκ χείρονος βελτίῳ ποιῶσι κατὰ δύναμιν»

⁸²⁷ Πλάτων, Πολιτικός: «Οι Αρχές της Πλατωνικής Πολιτικής Επιστήμης», σ.667, σημ.158

⁸²⁸ Πλατ. Πολιτ. 295c-e: «Τί δ' εἰ παρὰ δόξαν ἐλάττω χρόνον ἀποδημήσας ἔλθοι πάλιν; ἄρ' οὐκ ἂν παρ' ἐκεῖνα τὰ γράμματα τολμήσειεν ἄλλ' ὑποθέσθαι, συμβαινόντων ἄλλων βελτιόνων τοῖς κάμνουσι διὰ πνεύματα ἢ τι καὶ ἄλλο παρὰ τὴν ἐλπίδα τῶν ἐκ Διὸς ἐτέρως πως τῶν εἰωθότων γενόμενα, καρτερῶν δ' ἂν ἡγοῖτο δεῖν μὴ ἐκβαίνειν τὰρχαῖά ποτε νομοθετηθέντα μήτε αὐτὸν προστάττοντα ἄλλα μήτε τὸν κάμνοντα ἕτερα τολμώντα παρὰ τὰ γραφέντα δρᾶν, ὡς ταῦτα ὄντα ἰατρικὰ καὶ ὑγιεινά, τὰ δὲ ἐτέρως γιγνόμενα νοσώδη τε καὶ οὐκ ἔντεχνα· ἢ πᾶν τὸ τοιοῦτον ἐν γε ἐπιστήμῃ συμβαῖνον καὶ εἰ ἀληθεῖ τέχνη περὶ ἅπαντα παντάπασι γέλως ἂν ὁ μέγιστος γίγνοιτο τῶν τοιούτων νομοθετημάτων;»

τρόπο, πειθαναγκάζοντας ή ασκώντας ακόμα και βία⁸²⁹ σε όσους από τους υπηκόους δεν συμμορφώνονται με την έλλογη πειθώ⁸³⁰ · με γνώμονα, όμως, πάντα τι είναι καλύτερο για την πόλη και τους πολίτες, όπως ακριβώς ο επαΐων γιατρός επιβάλλει την ιατρική του «νομοθεσία», τη φαρμακευτική συνταγή⁸³¹, για την αποκατάσταση της υγείας του ασθενούς, ακόμα και χωρίς απαραίτητα τη συγκατάθεση του τελευταίου⁸³². Ως προς την άσκηση εξαναγκαστικών ή και βίαιων μέσων από τον γνήσιο πολιτικό αξίζει να τονισθεί πως αυτά είναι αποτέλεσμα κριτικής ικανότητας και επιστημονικής γνώσης και δεν προσιδιάζουν των απολυταρχικών μεθοδεύσεων ενός τυράννου, που προκύπτουν από το ιδιοτελές, τυφλό πάθος και την άγνοια. Σε κάθε περίπτωση, ένα αδύναμο σημείο μιας τέτοιας προσέγγισης είναι το κατά πόσο μπορεί να θεωρηθούν τα πολιτικά ζητήματα ως ασθένεια που χρήζει θεραπείας⁸³³ και οι πολίτες ως παθητικοί και αδαείς «ασθενείς», ανίκανοι και αναρμόδιοι να κρίνουν τη θεραπεία που λαμβάνουν, υπακούοντας μάλιστα σε αυτή εκόντες άκοντες.

Στο σημείο αυτό αξίζει να επισημανθεί πως, μολονότι ο Πλάτων αναγνωρίζει την υπεροχή του πολιτικού επιστήμονα που υποστασιοποιεί την αγαστή αρχή, η οποία εδράζεται στη γνώση και το δίκαιο, υποστηρίζει ρητώς την ανάγκη θέσπισης νόμων⁸³⁴. Η ανάγκη νομοθεσίας προκύπτει αρχικά από την πρακτική αδυναμία διαβίου παρουσίας του πολιτικού δίπλα στον κάθε πολίτη, για να του υποδεικνύει το *προσῆκον*⁸³⁵, ενώ σε περίπτωση απουσίας του πολιτικού θα ήταν δύσκολο οι πολίτες να θυμούνται τα προστάγματά του, όπως ακριβώς προαναφέρθηκε και για τον

⁸²⁹ Πλατ. Πολιτ. 293d: «Καὶ ἐάντε γε ἀποκτείνοντες τινὰς ἢ καὶ ἐκβάλλοντες καθαίρωσιν ἐπ' ἀγαθῶ τὴν πόλιν»

⁸³⁰ Πλατ. Πολιτ. 296b-c: «Ἄν τις ἄρα μὴ πείθων τὸν ἰατρενόμενον, ἔχων δὲ ὀρθῶς τὴν τέχνην, παρὰ τὰ γεγραμμένα τὸ βέλτιον ἀναγκάζῃ δρᾶν παιῖδα ἢ τινα ἄνδρα ἢ καὶ γυναῖκα, τί τοῦνομα τῆς βίας ἔσται ταύτης; ἄρ' οὐ πᾶν μᾶλλον ἢ τὸ παρὰ τὴν τέχνην λεγόμενον ἀμάρτημα τὸ νοσῶδες; καὶ πάντα ὀρθῶς εἰπεῖν ἔστι πρότερον τῷ βιασθέντι περὶ τὸ τοιοῦτον πλὴν ὅτι νοσῶδη καὶ ἄτεχνα πέπονθεν ὑπὸ τῶν βιασαμένων ἰατρῶν;»

⁸³¹ Σχετικά με το φάρμακον στον Πλάτωνα, βλ. Jacques Derrida, *Πλάτωνος φαρμακεία*, Εισ.-Μτφρ.-Σημ. Χ.Γ. Λάζος, Αθήνα, Άγρα, 1990, σσ.114-148

⁸³² Δημητρίου, *Η Πολιτική στον «Πολιτικό» του Πλάτωνα* σσ.267-270

⁸³³ Πβ. Πλάτ., Πολ. 556e: «Οὐκοῦν ὥσπερ σῶμα νοσῶδες μικρᾶς ῥοπῆς ἔξωθεν δεῖται προσλαβέσθαι πρὸς τὸ κάμνειν, ἐνίοτε δὲ καὶ ἄνευ τῶν ἔξω στασιάζει αὐτὸ αὐτῶ, οὕτω δὴ καὶ ἢ κατὰ ταῦτὰ ἐκείνῳ διακειμένη πόλις ἀπὸ σμικρᾶς προφάσεως»

⁸³⁴ Πλάτ., Πολιτ. 294c: «ἀναγκαῖον νομοθετεῖν»

⁸³⁵ Πλάτ., Πολιτ. 295b: «πῶς γὰρ ἂν τις ἰκανὸς γένοιτ' ἂν ποτε, ὃ Σώκρατες, ὥστε διὰ βίου αἰεὶ παρακαθήμενος ἐκάστω δι' ἀκριβείας προστάττειν τὸ προσῆκον;»

γιατρό⁸³⁶. Επιπλέον, οι νόμοι, όπως έχει τονιστεί και σε άλλα σημεία της παρούσας μελέτης, είναι συγκεκριασμός έλλογης διεργασίας και εμπειρίας⁸³⁷, που επιφέρει την τάξιν⁸³⁸ και θα πρέπει να λογίζονται ως *μιμήματα τῆς ἀληθείας*⁸³⁹, μιας και είναι θεσπισμένοι *παρὰ τῶν εἰδότηων*⁸⁴⁰. Έτσι και καθώς ο Πλάτων διαβλέπει στις ιστορικές πολιτείες την απουσία ενός άριστου και συνετού ηγέτη, που θα άρχει με γνώμονα τη γνώση και τη δικαιοσύνη *ἐπ' ἀγαθῶ* της πόλης, θεωρεί αναγκαία την εγκαθίδρυση και κυριαρχία των νόμων· ένας *δεύτερος πλοῦς*⁸⁴¹ από το πολιτικά απόλυτο στον μετά επιστήμης εγκαθιδρυμένο νόμο⁸⁴².

Οι ανωτέρω παρατηρήσεις αναδεικνύουν μια συμβατότητα της ιατρικής με την πολιτική ηγεσία κυρίως ως προς τη συγκρότηση αμφοτέρων επί των αντίστοιχών τους επιστημονικών υποβάθρων με συγκεκριμένη λειτουργία και στοχοθεσία. Ταυτόχρονα, όμως, δεν δύναται να αγνοηθούν ορισμένες αδυναμίες, που ανακύπτουν, από τον ιδεότυπο του πολιτικού-ιατρού⁸⁴³. Ειδικότερα, αν συνεκτιμηθούν οι παρατηρήσεις του Αλ. Νεχαμά σχετικά με τους γιατρούς της εποχής που συχνά ήταν περιοδεύοντες και άρα δύσκολο να γνωρίζει κάποιος την ικανότητά τους και το πόσο άξιοι εμπιστοσύνης ήταν⁸⁴⁴, ανακύπτει το ζήτημα του *φαίνεσθαι* που εσκεμμένα αποκρύπτει το *εἶναι* μέσα από την πλάνη, την οίηση και εν τέλει την απάτη εις βάρος της ίδιας της επιστήμης⁸⁴⁵. Στο κοινωνικοπολιτικό τους ανάλογο, οι πολιτικοί της εμπειρίας παρουσιάζουν ένα ωραιοποιημένο *φαίνεσθαι*, μια αληθοφανή επιστήμη, προάγοντας όχι τον παιδευτικό και ενωτικό ρόλο της πολιτικής, αλλά μέσω πειθούς

⁸³⁶ Πλάτ., Πολιτ. 295c: «εἶπωμεν γάρ δὴ πρὸς γε ἡμᾶς αὐτοὺς εἰς ἰατρὸν μέλλοντα ἢ καὶ τινα γυμναστικὸν ἀποδημεῖν καὶ ἀπέσεσθαι τῶν θεραπευομένων συχνόν, ὡς οἴοιτο, χρόνον, μὴ μνημονεύσειν οἰθηθέντα τὰ προσταχθέντα τοὺς γυμναζομένους ἢ τοὺς κάμνοντας, ὑπομνήματα γράφειν ἂν ἐθέλειν αὐτοῖς, ἢ πῶς;». Ο Πλάτων στο σημείο αυτό λογικά έχει κατά νου το ἀποδημεῖν του Σόλωνα μετά την θέσπιση της νομοθεσίας του, βλ. σχετικά Πλάτων, Πολιτικός: «Οι Αρχές της Πλατωνικής Πολιτικής Επιστήμης», σ.670, σημ.162

⁸³⁷ Πλάτ., Πολιτ. 300b: «τοὺς νόμους τοὺς ἐκ πείρας πολλῆς κειμένους»

⁸³⁸ Πλάτ., Νομ. 925b: «κατὰ τὴν τάξιν τοῦ νόμου»

⁸³⁹ Πλάτ., Πολιτ. 300c

⁸⁴⁰ αὐτόθι

⁸⁴¹ αὐτόθι

⁸⁴² Πλάτων, Πολιτικός: «Οι Αρχές της Πλατωνικής Πολιτικής Επιστήμης», σ.679, σημ.176

⁸⁴³ Πβ. Θ. Πελεγρίνης, «Ἠθική και πολιτική», στο Κ. Ι. Βουδούρης (εκδ.), *Ἡ Πολιτική και ο Πολιτικός*, σσ. 241-249

⁸⁴⁴ Αλέξανδρος Νεχαμάς, *Ἡ τέχνη του Βίου. Σωκρατικοὶ στοχασμοί: ἀπὸ τον Πλάτωνα στον Φουκῶ*, Αθήνα, Νεφέλη, 2001, σ.117

⁸⁴⁵ Πλάτ., Πολιτ. 292d: «οἱ προσποιοῦνται μὲν εἶναι πολιτικοὶ καὶ πείθοσσι πολλοὺς, εἰσὶ δὲ οὐδαμῶς»

και εναλλαγής λόγων που συχνά προσαρμόζονται στις επιθυμίες του όχλου, επιχειρούν την υποταγή του πολιτικού σώματος στο ίδιον όφελος⁸⁴⁶. Η οίηση και ηδυπάθειά τους να ασχολούνται με τις κοινές υποθέσεις της πόλης που δεν αρμόζουν στο ηθικομορφωτικό τους επίπεδο, επιφέρει σύγχυση διαστρεβλώνοντας τις ποιοτικές αντιλήψεις και παραλλάσσοντας τις κοινωνικές σταθερές, με αποτέλεσμα την κυριαρχία της άγνοιας εντός πόλεως⁸⁴⁷· ή, όπως αναφέρει και ο Πλάτων στην *Πολιτεία*, την έκπτωση του πολιτικού ανδρός *ἐκ προστάτου ἐπὶ τύραννον*⁸⁴⁸. Συνεπώς, όσο δύσκολο είναι να εντοπιστεί ο επαΐων ιατρός μεταξύ των εμπειρικών και ερασιτεχνών ψευδοεπιστημόνων, ίσως ακόμη πιο δυσεύρετος είναι ο επιστήμων πολιτικός μεταξύ των απατηλών και αληθοφανών μιμητών του⁸⁴⁹.

Έτσι, η έρευνα φτάνει στον τρίτο τύπο ηγεσίας, σύμφωνα με τον οποίο ο πολιτικός γίνεται αντιληπτός ως υφαντής που ασκεί την ορθή μετρητική συνύφανση των ετερόκλιτων πολιτικών στοιχείων. Η σκιαγράφηση του βασιλικού υφαντή εκκινεί από τη γνώση που αυτός κατέχει, η οποία κινείται μεταξύ θεωρητικού και πρακτικού επιπέδου. Ειδικότερα, ο βασιλικός υφαντής είναι κάτοχος της πολιτικής επιστήμης, που- όπως έχει ήδη υποστηριχθεί⁸⁵⁰ - είναι κυρίως θεωρητική, καθώς και της μετρητικής τέχνης, η οποία καθιστά τον πολιτικό *περὶ τὰς πράξεις ἐπιστήμονα*⁸⁵¹. Η μετρητική τέχνη με την οποία διασυνδέεται η πολιτική επιστήμη έχει σχέση με το *μέτριον* που λειτουργεί ως κανονιστική⁸⁵² αρχή των πολιτικών πράξεων και συγκαθορίζεται από το *πρέπον*, τον *καιρόν* και το *δέον* και σε κάθε περίπτωση βρίσκεται στο μέσο μεταξύ των δύο άκρων της υπερβολής και της έλλειψης⁸⁵³. Η κατοχή της γνώσης ανάγεται στο ειδοποιό γνώρισμα του επιστήμονα πολιτικού, που

⁸⁴⁶ Πβ. Πλάτων, *Πολιτικός*: «Οι Αρχές της Πλατωνικής Πολιτικής Επιστήμης», σσ.229-233· Δημητρίου, *Η Πολιτική στον «Πολιτικό» του Πλάτωνα* σσ.192-196

⁸⁴⁷ Πλατ. *Πολιτ.* 291b: «τὸ γὰρ ἄτοπον ἐξ ἀγνοίας πᾶσι συμβαίνει»

⁸⁴⁸ Πλατ. *Πολ.* 565d

⁸⁴⁹ Πβ. για τους γιατρούς της αρχαιότητας Hornblower, *Θουκυδίδης. Ο Ιστορικός και το Έργο του*, σσ.61-62

⁸⁵⁰ Βλ. σχετικά στο υποκεφάλαιο 3.2

⁸⁵¹ Πλατ. *Πολιτ.* 284c

⁸⁵² Πβ. για τις κανονιστικές επιστήμες Δ. Κούτρας, «Η μετρητική τέχνη και η πολιτική φρόνηση», στο Κ. Ι. Βουδούρης (εκδ.), *Η Πολιτική και ο Πολιτικός*, σσ. 94-106

⁸⁵³ Πλατ. *Πολιτ.* 284e: «ὅποσαι πρὸς τὸ μέτριον καὶ τὸ πρέπον καὶ τὸν καιρόν καὶ τὸ δέον καὶ πάνθ' ὅποσα εἰς τὸ μέσον ἀπωκίσθη τῶν ἐσχάτων»

τον διαχωρίζει από τους εμπειρικούς πολιτευτές, η δράση των οποίων κατευθύνεται από άγνοια και επιθυμία⁸⁵⁴.

Μάλιστα, ο Πλάτων αποκαλεί τους μιμητές του γνήσιου πολιτικού ως *στασιαστικούς*. Η *στάσις* εμφανίζεται δύο φορές σε χωρία του *Πολιτικού* και συγκεκριμένα κατά την αντιπαραβολή των χαρακτήρων των ανδρείων και των σωφρόνων⁸⁵⁵. Η κυριαρχία των *στασιαστικών* πολιτευτών, λόγω απουσίας ακριβώς των δύο βασικών πυλώνων της αγαστής ηγεσίας, δηλαδή *έπιστήμη και τῷ δικαίῳ*, δεν υπονομεύει απλώς το πολιτικό σύνθεμα και επιβουλεύεται την εύτακτη πολιτική οργάνωση, αλλά επί της ουσίας αναιρεί καθαυτό το πολιτικὸς ὑπάρχειν ελλείψει κάθε γνωσιολογικού και ηθικού υποβάθρου⁸⁵⁶. Οι ψευδοπολιτικοί της *στάσεως* εντείνουν την κοινωνική διάσπαση και τις αδικίες εντός της πόλης, καθώς τα κίνητρά τους είναι ιδιοτελή και ατομικιστικά, σε αντίθεση με τον γνήσιο πολιτικό, ο οποίος επιχειρεί την σύνθεση των ανομοιοτήτων και την εγκαθίδρυση της ομόνοιας και της φιλίας⁸⁵⁷ εντός πόλεως, κατευθύνοντας συνολικά τον πολιτικό τρόπο συμπεριφοράς *ἐπ' ἀγαθῶ*. Αυτή η διευθυντική επενέργεια της πολιτικής επισυμβαίνει *μετ' ἀρετῆς και ἐπιστήμης*⁸⁵⁸ και έτσι ο άριστος ηγέτης κυβερνά *μετὰ νοῦ και τέχνης*⁸⁵⁹, εξασφαλίζοντας το αίσθημα δικαίου εντός πόλεως και προάγοντας την ηθική τελείωση των πολιτών. Υπό αυτό το πρίσμα, καθίσταται σαφές πως εντός της πλατωνικής θεώρησης *«το ηθικό και πολιτικό στοιχείο αλληλοπεριχωρούνται»*⁸⁶⁰.

Με αυτό τον τρόπο ο γνήσιος πολιτικός σκιαγραφείται ως η εξέχουσα πνευματική και ηθική προσωπικότητα, που ασκεί παιδευτική επενέργεια στους πολίτες μέσω της εμβέλειας της ιδιοσυστασίας του, με σκοπό την προαγωγή και

⁸⁵⁴ Πλατ. Πολιτ. 303c: «Οὐκοῦν δὴ καὶ τοὺς κοινωνοὺς τούτων τῶν πολιτειῶν πασῶν πλήν τῆς ἐπιστήμονος ἀφαιρετέον ὡς οὐκ ὄντας πολιτικούς ἀλλὰ στασιαστικούς, καὶ εἰδώλων μεγίστων προστάτας ὄντας καὶ αὐτοὺς εἶναι τοιούτους, μεγίστους δὲ ὄντας μιμητὰς καὶ γόητας μεγίστους γίνεσθαι τῶν σοφιστῶν σοφιστάς»

⁸⁵⁵ Πλατ. Πολιτ. 306b: «Ὡς ἐστὸν κατὰ δὴ τινα τρόπον εὖ μάλα πρὸς ἀλλήλας ἔχθραν καὶ στάσιν ἐναντίαν ἔχοντε ἐν πολλοῖς τῶν ὄντων». Πλατ. Πολιτ. 307c: «οἷον πολεμίαν διαλαχούσας στάσιν ιδέας»

⁸⁵⁶ Πβ. Πέτσιος, *Φιλοσοφία και Ρητορική στην Κλασική Σκέψη*, σ.134

⁸⁵⁷ Πλατ. Πολιτ. 311c: «ὅποταν ὁμονοία καὶ φιλία κοινὸν συναγαγοῦσα αὐτῶν τὸν βίον ἡ βασιλικὴ τέχνη»· ὁ.π., σσ. 146, σημ.76,77

⁸⁵⁸ Πλατ. Πολιτ. 301d

⁸⁵⁹ Πλατ. Πολιτ. 297b: «τὸ μετὰ νοῦ καὶ τέχνης δικαιοτάτον ἀεὶ διανέμοντες τοῖς ἐν τῇ πόλει σῶζειν τε αὐτοὺς οἷοί τε ὦσιν καὶ ἀμείνους ἐκ χειρόνων ἀποτελεῖν κατὰ τὸ δυνατόν;»

⁸⁶⁰ Πέτσιος, *Φιλοσοφία και Ρητορική στην Κλασική Σκέψη*, σ.147

βελτίωση των ηθικών καταβολών τους και τελικά την εύρυθμη λειτουργία της κοινωνίας. Ασκεί, δηλαδή, το της βασιλικής συνυφάνσεως ἔργον επί των ετερόκλιτων αρετών, της ανδρείας και της σωφροσύνης, προκειμένου να τις συνενώσει με ορθολογικό τρόπο, αποφεύγοντας την καλλιέργεια μόνο μιας εξ αυτών, με κίνδυνο η μεν πρώτη να εκφυλιστεί σε παραφροσύνη, η δε δεύτερη σε νωθρότητα⁸⁶¹. Έτσι, σύμφωνα με τον Πλάτωνα, προκύπτει ως βασική προϋπόθεση και καθοριστική παράμετρος για την επιλογή αρχόντων η ύπαρξη και ο συνδυασμός και των δύο κύριων αυτών τάσεων στην ιδιοσυστασία του χαρακτήρα τους ⁸⁶² . Μόνο έτσι ο πολιτικός νοείται ως φορέας του ορθολογισμού και της πολιτικής επιστήμης, που κρατά ως βασιλικός υφαντής το στέρεο στημόνι και το μαλακό υφάδι ⁸⁶³ συνυφαίνοντας τις ποιότητες των νημάτων προς τη σύνθεση του άριστου πολιτικού πέπλου⁸⁶⁴.

Η μείζονα ιδιότητα του πολιτικού που τον καθορίζει τόσο ως προς την ουσία της γνώσης που κατέχει, όσο και ως προς τον χειρισμό των καταστάσεων είναι η φρόνησις ⁸⁶⁵ , ώστε να κρίνει και να αποφασίζει ορθά για τα πολιτικά ζητήματα. Σύμφωνα με τον C.L. Griswold Jr., η φρόνηση είναι «το κλειδί για την πολιτική επιστήμη», καθώς εγγυάται την πρακτική γνώση για το πώς να δημιουργηθεί μια πόλη και πώς να ανταπεξέλθει στις προκλήσεις της εποχής της, προκειμένου να διασωθεί⁸⁶⁶. Για να καταστεί ο πολιτικός φρόνιμος, οφείλει να έχει τη δύναμη και την ικανότητα να κρίνει και να επιβλέπει⁸⁶⁷ με γνώμονα πάντα το ορθό και απόλυτο μέτρο. Καθίσταται, έτσι, σαφές ότι η έννοια της φρόνησης συμπεκνώνει την ικανότητα του ατόμου να διευθετεί εύτακτα τόσο τις ιδιωτικές, όσο και τις δημόσιες υποθέσεις⁸⁶⁸.

⁸⁶¹ Βλ. σχετικά υποκεφάλαιο 3.2

⁸⁶² Πλάτων, Πολιτικός: «Οι Αρχές της Πλατωνικής Πολιτικής Επιστήμης», σ.285

⁸⁶³ Πλατ. Πολιτ. 283b: «πλεκτικὴν εἶναι κρόκης καὶ στήμονος ὑφαντικὴν»· Δημητρίου, Η Πολιτική στον «Πολιτικό» του Πλάτωνα, σ.105

⁸⁶⁴ Πλατ. Πολιτ. 311c: «μεγαλοπρεπέστατον ὑφασμάτων καὶ ἄριστον»

⁸⁶⁵ Πλατ. Πολιτ. 292d: «δεῖ γὰρ ἰδεῖν αὐτήν, ἵνα θεασώμεθα τίνας ἀφαιρετέον ἀπὸ τοῦ φρονίμου βασιλέως, οἱ προσποιοῦνται μὲν εἶναι πολιτικοὶ καὶ πείθουσι πολλούς, εἰσὶ δὲ οὐδαμῶς»

⁸⁶⁶ Griswold Jr., “Politikē Epistēmē in Plato’s Statesman”, p.152

⁸⁶⁷ Πλατ. Πολιτ. 292b: «ἀλλὰ κριτικὴν δῆπου τινὰ καὶ ἐπιστατικὴν ἐκ τῶν ἄλλων προειλόμεθα»

⁸⁶⁸ Πέτσιος, Φιλοσοφία και Ρητορική στην Κλασική Σκέψη, σ.217

Ο φρόνιμος πολιτικός διαγνώνει το μέτρο των περιστάσεων και λειτουργεί πάντα εντός του πλαισίου που θέτει το *πρέπον* ανάλογα με τον *καιρόν*, προκειμένου να επιτύχει το *δεόν*⁸⁶⁹. Έτσι, οι πολιτικές ενέργειες οφείλουν να συστοιχούν στις επιταγές της *έγκαιρίας*, ώστε να αποφεύγονται οι κίνδυνοι της *άκαιρίας*⁸⁷⁰. πρέπει να γίνονται την κατάλληλη στιγμή, στην κατάλληλη περίσταση, εγκαίρως, διαφορετικά θα κριθούν αποτυχημένες. Η *άκαιρία* των πολιτικών εγχειρημάτων και γενικά των όσων γίνονται στις πόλεις, ακριβώς λόγω της ενυπάρχουσας ανομοιότητας, ωθεί τους πολίτες στην έριδα και την *στάσιν* ή στη νωθρότητα και την παραλυτική ατομικότητα· αμφοτέρως εκφάνσεις εκπορεύονται από την υπερβολή. Μόνο εντός του *καιροῦ* ο γνήσιος πολιτικός μπορεί να άρχει σύμφωνα με το μέτρο, να ελέγχει αν είναι ορθή η χρήση των νόμων και να επιστατεί εναργώς των πολιτικών ζητημάτων⁸⁷¹. μόνο έτσι ο γνήσιος πολιτικός μπορεί να συνυφάνει και να συνθέσει όλα όσα υπάρχουν στην πόλη σε ένα κοινό και άριστο ύφασμα. Η γνώση, λοιπόν, της σύμπλεξης *όμοίων και άνομοίων*⁸⁷² συνιστά την πραγματική γνώση του πολιτικού, ώστε να ασκεί την πολιτική ως *αὔτεπιτακτικὴν* και διευθυντική επιστήμη στοχοθετημένη στο *εὐδαιμόνως*⁸⁷³ ζῆν των πολιτών εντός πόλεως.

⁸⁶⁹ Δημητρίου, *Η Πολιτική στον «Πολιτικό» του Πλάτωνα* σσ.325-326

⁸⁷⁰ Πλατ. Πολιτ. 305d: «γιγνώσκουσαν τὴν ἀρχὴν τε καὶ ὄρμην τῶν μεγίστων ἐν ταῖς πόλεσιν ἐγκαιρίας τε πέρι καὶ ἀκαιρίας»

⁸⁷¹ Πλατ. Πολιτ. 305e: «καὶ τῶν νόμων καὶ συμπάντων τῶν κατὰ πόλιν ἐπιμελουμένην καὶ πάντα συνυφαίνουσιν ὀρθότατα»

⁸⁷² Πλατ. Πολιτ. 308c

⁸⁷³ Πλατ. Πολιτ. 301d

Συμπεράσματα

Από την προηγηθείσα ανάλυση έχει καταστεί σαφές πως η Θουκυδίδου *Ευγγραφή* και ο πλατωνικός *Πολιτικός*, που αποτέλεσαν τα δύο βασικά υπό εξέταση κείμενα της παρούσας ερευνητικής προσπάθειας, συμπυκνώνουν το σύνολο της προβληματικής γύρω από το πολιτικό φαινόμενο, τις κοινωνικοπολιτικές έριδες και εν τέλει το ρόλο και τα χαρακτηριστικά του ηγέτη, όπως αυτά αναφέρονται εντός της πολιτικής συγκρότησης. Όπως επισημαίνει η J. de Romilly, οι ιδέες που εκφράστηκαν κατά τον 4^ο αιώνα, δηλαδή την εποχή του Πλάτωνα, δεν διαφέρουν ολότελα από τις αντίστοιχες που απηχεί το θουκυδίδειο έργο· το μόνο που χρήζει εξέτασης, βέβαια, είναι η φύση της σχέσης αυτής⁸⁷⁴. Ο Θουκυδίδης αποτελεί κατ' εξοχήν άνθρωπο του 5^{ου} αι. με την έννοια πως για τους Αθηναίους της εποχής του το ουσιώδες αντικείμενο και πλαίσιο σκέψης τους ήταν η πόλη· και μολονότι ο Αλιμούσιος ως πολιτικός στοχαστής κατορθώνει να φτάσει σε μια πνευματική σύλληψη μιας θεώρησης για τη φύση της πολιτικής πράξης, ουδέποτε υπερβαίνει την ίδια την πόλη⁸⁷⁵. Οι στοχαστές του 4^{ου} αιώνα- μεταξύ των οποίων η κορυφαία φιλοσοφική παρουσία του Πλάτωνα- κινήθηκαν και πέρα από το συγκεκριμένο πλαίσιο αυτής, επιχειρώντας μια ηθική αναμόρφωση⁸⁷⁶. Όσον αφορά τώρα το βασικό θεματικό άξονα της παρούσας μελέτης, δηλαδή την εξέταση της πολιτικής και της ηγεσίας στα δύο προαναφερθέντα έργα, αξίζει να παραθέσουμε ορισμένες συμπερασματικές επισημάνσεις.

Ο Θουκυδίδης, λοιπόν, είναι σαφές ότι κατ' αρχήν πολεμολογεί. Έτσι, μέσα από το πολύπλοκο σχήμα του πολέμου⁸⁷⁷ που χαρακτηρίζει τις εν γένει πολιτικές μονάδες της εποχής του, αναζητεί εκείνη τη φυσιογνωμία του συνετού πολιτικού που θα ασκεί την πολιτική εν είδει παθοποιίας, ώστε να καθυποτάσσει τις ανθρώπινες παρορμήσεις τις οποίες οι δημαγωγοί οξύνουν διογκώνοντας τους πόθους και τις ελπίδες. Από τον Θεμιστοκλή, που ήταν ο επιφανέστερος Αθηναίος της εποχής

⁸⁷⁴ de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σ.473

⁸⁷⁵ Πβ. ό.π., σσ.473-474· Jaeger, *Παιδεία*, τ.Α', σ.427

⁸⁷⁶ Βλ. αναλυτικότερα de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σσ.474-476· Πβ. Λυδία Κ. Κάσση, «Πλατωνική Γεωπολιτική: Η γεωγραφική θέση της πολιτείας και οι επιδράσεις της στην ηθική συγκρότηση της πόλης μέσα από το ιστορικό πρίσμα του Θουκυδίδη», *Φιλοσοφείν: επιστήμη, έννοια, παρρησία*, 27 (2023), σσ.91-108

⁸⁷⁷ Πβ. Γιώργος Κοντογιώργης, *Η δημοκρατία και ο πόλεμος στον Θουκυδίδη*, Επιμ.Β.Ντόμη, Αθήνα, Ποιότητα, 2022

του⁸⁷⁸, τον Περικλή, που διέγνωνε το καίριον σε κάθε περίπτωση και ήταν υπεράνω χρημάτων⁸⁷⁹ έως τον Κλέωνα, τον βιαιότατον τῶν πολιτῶν⁸⁸⁰, ή τον Αλκιβιάδη, με την παρέμβαση του οποίου η κατακτητική τάση της Αθήνας εκφράζεται «στην περισσότερο αμιγή μορφή της»⁸⁸¹ συγκροτείται ένα ευρύ φάσμα τύπων ηγεσίας που αλληλεπιδρούν με την πολιτειακή δομή της πόλης παράγοντας λειτουργικά ή δυσλειτουργικά αποτελέσματα κάθε φορά⁸⁸².

Ο υπεύθυνος ηγέτης σε μια δημοκρατική πολιτεία πρέπει να αντιστέκεται στη δημαγωγία, να μην διακατέχεται από υπέρμετρη πλεονεξία και να υποστασιοποιεί την ορθή γνώμη εντός του καιροῦ. Ιδιαίτερα δε το πρόβλημα της αλληλοτροφοδότησης δημαγωγίας μεταξύ ηγεσιῶν και κοινῆς γνώμης εντός των δημοκρατικῶν κοινωνιῶν αποτελεί μείζονος σημασίας, διότι η κακῶς ή ψευδῶς ενημερωμένη κοινή γνώμη παρουσιάζει ανικανότητα να κρίνει ψύχραιμα τα γεγονότα και να προβεί στη νηφάλια λήψη αποφάσεων⁸⁸³. Πράγματι μπορεί ο πόλεμος να εκκινεί εξαιτίας της αναγκαιότητας, εντούτοις η εξέλιξή του δεν είναι παρά μόνο μια επιλογή, που ανανεώνεται διαρκῶς από την επιθυμία. Συνεπῶς, η απουσία συγκρότησης ενός συνετοῦ πλαισίου αλληλεπίδρασης μεταξύ ηγεσιῶν και πλήθους ελλοχεύει τον κίνδυνο παραφοράς στις ενστικτώδεις παρορμήσεις και την παράδοση στα εγγενῆ ἀνθρώπινα πάθη, που ἀνάγονται σε κριτήριο του λέγειν και πράττειν, υπονομεύοντας το κοινωνικό σύνθεμα και επιφέροντας τη μεταξίωση εὐάρεστων ἐνοιῶν. Εντός του θουκυδίδειου έργου, λοιπόν, εντοπίζεται πῶς το ἀμαρτάνειν της ἀνθρώπινης φύσης είτε προκύπτει ἀπὸ διανοητικό σφάλμα, είτε ἀπὸ την ἔλλειψη ἠθους, η ρίζα του ἀνάγεται σε μια παρόμοια πνευματική νοχέλεια: «το πάθος υπερισχύει της λογικῆς»⁸⁸⁴.

⁸⁷⁸ Θουκ. 1.138.6: «τὰ μὲν κατὰ Πausανίαν τὸν Λακεδαιμόνιον καὶ Θεμιστοκλέα τὸν Ἀθηναῖον, λαμπροτάτους γενομένους τῶν καθ' ἑαυτοὺς Ἑλλήνων, οὕτως ἐτελεύτησεν»

⁸⁷⁹ Θουκ. 2.65.1-13

⁸⁸⁰ Θουκ. 3.65.3

⁸⁸¹ de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σ.267

⁸⁸² Πβ. Ober, «Ο Θουκυδίδης και η ανακάλυψη της πολιτικής επιστήμης», σσ.159-160

⁸⁸³ Εμμανουήλ Ρούκουνας, «Η Ειρήνη στο έργο του Θουκυδίδη», στο Ι.Θεοφανοπούλου-Α.Σαλίμπα(επιμ.), *Γ' Διεθνές Συμπόσιο Για τον Θουκυδίδη*, Δήμος Αλίμου, «Ι. Σιδέρης», 2006, σσ.108-109· Πβ. Τσακμάκης, «Ηγέτες, Πλήθη και η Δύναμη της Δημόσιας Εικόνας», σσ.163-190

⁸⁸⁴ Τσακμάκης, «Ηγέτες, Πλήθη και η Δύναμη της Δημόσιας Εικόνας», σ.180

Η ορθή κρίση για μια κατάσταση και η διεισδυτική ανάλυση των δυναμικών τάσεων, που ενυπάρχουν διαρκώς εντός των ανθρωπίνων πραγμάτων και επηρεάζουν το μέλλον, συγκροτούν τις βασικές εκφάνσεις της *ξυνέσεως* κατά τη θουκυδίδεια αντίληψη. Όπως ήδη έχει δειχθεί, η πεμπτουσία της συνέσεως εμπεριέχεται στο εγκώμιο του Θεμιστοκλή, ενώ είναι διάχυτη στους λόγους και τις πράξεις του Περικλή⁸⁸⁵. Η ενδοσκόπηση των δύο αυτών προσωπικοτήτων συμπυκνώνει την αντίληψη του Θουκυδίδη για τον άριστο πολιτικό: οι πολιτικοί άνδρες πρέπει να έχουν την ικανότητα να προβλέπουν⁸⁸⁶ και να ερμηνεύουν⁸⁸⁷. Ειδικότερα υπό έναν λεπτομερή απολογισμό της πολιτικής σταδιοδρομίας του Περικλή, καθίσταται εμφανής η επικοινωνιακή δεινότητά του ως ομιλητή που συνδυάζεται με μια εξαιρετική ψυχολογική ικανότητα επιλογής της χρονικής στιγμής και του τρόπου εκφοράς διαφορετικών ειδών λόγου που συγκινούν τα ακροατήρια⁸⁸⁸. Ταυτόχρονα, η ηθικοπολιτική αντίληψη του Περικλή πως το ατομικό συμφέρον μπορεί να εξασφαλισθεί εντός μιας ακμάζουσας κοινωνίας, καθιστά τις παρεμβάσεις του πέρα από αποτελεσματικές, αρκετά πρωτότυπες και ευεργετικές για το σύνολο της πόλης⁸⁸⁹.

Στο πλαίσιο αυτό η διαπίστωση του Θουκυδίδη πως κατά την εποχή του Περικλή η πόλη διοικούνταν από τον πρώτο πολίτη, δεν σημαίνει πως ο Περικλής αυτοπροσώπως ήταν η απόλυτη και υπέρτατη εξουσία, αλλά ότι η ηγεσία του συνιστούσε δομικό στοιχείο επιτυχίας του κοινωνικοπολιτικού συστήματος. Η δομική αυτή αναγκαιότητα φωτίζεται εξ αντανάκλασεως από τις προσπάθειες των μετέπειτα δυνάμει ηγετών να πάρουν τη θέση του, οι οποίες εμφανώς υστερούσαν. Όπως παρατηρεί ο Ober, *«είτε τους έλειπε η γενική κατανόηση του συστήματος (Κλέων), είτε τους έλειπε η λογική φιλανθρωπία, η οποία έρχεται με τη βαθειά αναγνώριση της συνάρτησης του ατομικού με το δημόσιο συμφέρον (Αλκιβιάδης), είτε τους έλειπε η ρητορική ικανότητα, αναγκαία για να επηρεάζονται πολυπληθή ακροατήρια (Νικίας)»*⁸⁹⁰. Εν τέλει η συμβολή του Θουκυδίδη σε αυτό που ο Ober ονομάζει

⁸⁸⁵ Βλ. υποκεφάλαιο 2.3

⁸⁸⁶ Θουκ. 1.138.3: Θεμιστοκλής

⁸⁸⁷ Θουκ. 2.60.5: Περικλής

⁸⁸⁸ Πβ. Ober, «Ο Θουκυδίδης και η ανακάλυψη της πολιτικής επιστήμης», σσ.153-154· Τσακμάκης, «Ηγέτες, Πλήθη και η Δύναμη της Δημόσιας Εικόνας», σσ.166-175

⁸⁸⁹ *ό.π.*, σ.154

⁸⁹⁰ Ober, «Ο Θουκυδίδης και η ανακάλυψη της πολιτικής επιστήμης», σ.156

«εφεύρεση της πολιτικής επιστήμης» εδράζεται στην άρθρωση ενός επεξηγηματικού πλαισίου, εντός του οποίου διάφορα στοιχεία- από τις διεθνείς σχέσεις και τους πολιτικούς θεσμούς μέχρι τις θεμελιώδεις αρχές της ανθρώπινης ψυχολογίας- συναρθρώνονται και συλλειτουργούν εντός των δυναμικών ανθρώπινων καταστάσεων.

Όσον αφορά τον πλατωνικό *Πολιτικό* υπάρχει σαφώς μια προσπάθεια του Αθηναίου φιλοσόφου να προσγράψει στην πολιτική ένα επιστημολογικό περιεχόμενο. Έτσι, αξιοποιώντας τα πορίσματα της διαιρετικής μεθόδου, πραγματεύεται διαφορετικούς τύπους ηγεσίας, προκειμένου να καταλήξει στον εννοιολογικά αρτιότερο. Ο πρώτος τύπος παρουσιάζει τον πολιτικό ως αποίμαντη της ανθρώπινης αγέλης, ορισμός που αμέσως αποδομείται, κυρίως γιατί υπονοείται πως ο ηγέτορας βρίσκεται σε διαφορετική οντολογική βαθμίδα από το ποίμνιο. Ειδικότερα, στη συγκαιρινή κοσμική εποχή που οι άνθρωποι ζουν αυτόνομοι και ανεξάρτητοι και άρχοντες και αρχόμενοι μετέχουν παρεμφερούς παιδείας και ανατροφής, απορρίπτεται οποιαδήποτε δεσποτική εξουσία που δομείται στην οντολογική ανωτερότητα του ηγέτορα επί του πλήθους. Συνάμα, ωστόσο, κρίνεται απαραίτητη η παρουσία της αγαστής ηγεσίας κατά την αυτόνομη περίοδο των ανθρώπων, που θα λειτουργεί ως η βασική συνιστώσα ευταξίας και μέτρου εντός της δυναμικά εξελισσόμενης πραγματικότητας.

Ο δεύτερος τύπος ηγεσίας είναι αυτός του πολιτικού-ιατρού ή θεραπευτή. Η αναλογία της πολιτικής με ιατρικούς όρους παρατηρείται και στον Θουκυδίδη, ειδικά στην περίπτωση του Νικία που το «*ὠφελήσῃ ὡς πλεῖστα ἢ ἐκὼν εἶναι μηδὲν βλάβῃ*»⁸⁹¹ θυμίζει σαφώς τους στόχους της υποκρατικής σχολής. Ο συγκεκριμένος τύπος ηγεσίας στο πλατωνικό κείμενο απηχεί την αξίωση του Πλάτωνα, ώστε ο γνήσιος πολιτικός να είναι γνωσιολογικά και ηθικά άρτια καταρτισμένος, όπως ο επαῖων γιατρός επί του δικού του επιστημονικού πεδίου. Κατ' επέκταση, ως κάτοχος της γνώσης –καθένας στη δική του επιστήμη- διαθέτει την ικανότητα διάγνωσης των αιτιών της νόσου και πρόγνωσης της εξέλιξής της, λαμβάνοντας τις δέουσες αποφάσεις καταπράυνσης του ασθενούς. Μόνο έτσι ο αληθινός πολιτικός μπορεί να οργανώσει και να διοικήσει την πολιτική κοινότητα, διακρινόμενος σαφώς από τις

⁸⁹¹ Θουκ. 6.14.1

κάπηλες εκφάνσεις των ψευδοπολιτικών, όπως διακρίνεται ο άρτια καταρτισμένος γιατρός από τους ψευδοεπιστήμονες.

Ωστόσο, ο τελικός ορισμός του πολιτικού είναι αυτός του βασιλικού-υφαντή. Πρώτιστο καθήκον του γνήσιου πολιτικού είναι η σύμμιξη ανθρώπων διαφορετικού ήθους, που σε τελική ανάλυση αυτού του είδους η συνύφανση υποδηλώνει τη σύμμιξη διαφορετικών κοινωνικών τάξεων ή διαφορετικών πολιτικών παρατάξεων· προανάκρουσμα του «μεικτού πολιτεύματος» από δημοκρατικά και ολιγαρχικά στοιχεία που προτείνεται στους *Νόμους*. Ο συγκερασμός των ανδρείων και των σωφρόνων κρίνεται απαραίτητος για την αποτροπή της διχοστασίας της πολιτικής κοινότητας, καθώς η μονομερής ανάπτυξη της ανδρείας μπορεί να οδηγήσει στο παράτολμο θράσος, ενώ της σωφροσύνης σε μια νωχελικότητα και αδράνεια. Γι' αυτό, ο γνήσιος πολιτικός κατέχει τη γνώση της μετρητικής τέχνης, προκειμένου να διακρίνει το *μέτρο* μεταξύ υπερβολής και έλλειψης, όπως αυτό καθορίζεται από το *πρέπον*, τον *καιρόν* και το *δέον*, και οδηγεί στην ορθοπραξία. Οι ηγετικές προσωπικότητες, όπως αναφέρονται από τη φιλοσοφική ενδοσκόπηση του *Πολιτικού*, οφείλουν να συνδυάζουν τη θεωρητική και πρακτική γνώση πάντα εντός του *καιροῦ*, ώστε να συναρμόζουν τις ενυπάρχουσες ανομοιότητες της κοινωνίας με ρεαλισμό και ευελιξία και να τις στοχοθετούν προς το *εὐδαιμόνως* ζῆν του συνόλου των πολιτών. Ο Πλάτων προτάσσοντας την επιστήμη *πασῶν δυνάμεων ἔρρωμενεστάτην*⁸⁹² εναποθέτει την επίλυση του πολιτικού ζητήματος στον γνήσιο πολιτικό, ο οποίος επιμελείται της ανθρώπινης κοινωνίας, προτάσσει το λόγο στην άσκηση της εξουσίας, φροντίζοντας επιμελώς για την αποφυγή της στάσεως από τους κόλπους της πόλης. Έχοντας, λοιπόν, ως πρότυπο την υφαντική τέχνη, συμπλέκει *ὁμοίων καὶ ἀνομοίων* με απώτερο σκοπό την σωτηρία και ενότητα αυτής.

Επιχειρώντας έναν τελικό απολογισμό της ανωτέρω έρευνας είναι δόκιμο να υποστηρίξουμε πως Θουκυδίδης και Πλάτωνας προσγράφουν αμφότεροι τη φρόνηση και τη γνώση του καιρού στον εννοιολογικό ορίζοντα της ηγεσίας. Ταυτόχρονα αναγνωρίζουν την αγαστή ηγεσία ως βασικό παράγοντα της εὐτακτης οργάνωσης του πολιτεύματος, όχι απλώς στην τυπική του μορφή, αλλά στη λειτουργία του⁸⁹³. Το

⁸⁹² Πλατ. Πολ.477d: «ἐπιστήμην πότερον δύναμιν τινα φῆς εἶναι αὐτήν, ἢ εἰς τί γένος τιθεῖς; Εἰς τοῦτο, ἔφη, πασῶν γε δυνάμεων ἔρρωμενεστάτην»

⁸⁹³ de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σ.448

πολιτειακό σύστημα έχει ανάγκη τον αληθινό πολιτικό που βασίζει το διακυβερνητικό του έργο στη βαθιά και ειδική γνώση στον τομέα της πολιτικής, ώστε το σύστημα της πολιτείας, όχι μόνο να μην χάνει την εσωτερική του συγκρότηση, αλλά έτι περαιτέρω να μετουσιώνεται σε σύστημα διαπαιδαγώγησης⁸⁹⁴ υπό τις διευθυντικές επιταγές του αληθινού και άριστου ηγέτη. Σύμφωνα με την J. de Romilly, ο *Πολιτικός* αναγνωρίζει δύο βαθμίδες της φαύλης πολιτικής: η πρώτη προκύπτει, όταν ο πολιτικός δεν πράττει *κατά τέχνην*, δηλαδή δεν διαθέτει την απαραίτητη γνωσιολογική και ηθικοπολιτική σκευή, ενώ η δεύτερη, όταν δεν λαμβάνει υπόψη του τους κανόνες και παραδίδεται στη διαφθορά και την ευνοιοκρατία⁸⁹⁵. Ο Θουκυδίδης ενδοσκοπεί και καταγράφει τη λογική και τα κίνητρα της ίδιας της πολιτικής πράξης, παρέχοντας μια εξήγηση. Για τη Romilly, η εξήγηση αυτή καλύπτει τη δεύτερη μόνο βαθμίδα, ενώ η πλατωνική φιλοσοφία που αφιερώνεται στην ανακάλυψη της επιστήμης του αγαθού, παρέχει μια συνολική λύση⁸⁹⁶. Ωστόσο, σε κάθε περίπτωση η εξεύρεση ενός γνήσιου πολιτικού ηγέτορα εντός των ιστορικών πολιτειών αποτελεί μια σπάνια και δύσκολη υπόθεση⁸⁹⁷.

Εν κατακλείδι Θουκυδίδης και Πλάτωνας, ξεκινώντας από αντίθετες κατευθύνσεις και διαμορφώνοντας διαφορετικές διδασκαλίες, εντούτοις δύναται να ενταχθούν σε ένα κοινό τόπο συζήτησης, παρ' όλο που η θεώρηση του πρώτου εγγράφεται στο πλαίσιο μιας πολιτικής σκέψης, ενώ του δεύτερου στο πλαίσιο μιας φιλοσοφικής αναζήτησης⁸⁹⁸. Και αυτό γιατί η αφετηρία του Πλάτωνα εντοπίζεται στις συζητήσεις του 5^{ου} αιώνα, οι οποίες εντέχνως και εναργώς καταγράφονται στις αναλύσεις του Θουκυδίδη⁸⁹⁹. Δομείται, επομένως, μια εποικοδομητική αλληλοσυμπληρούμενη και αμοιβαία μελέτη του έργου τους, ιδιαίτερος σε θέματα πολιτικής και ηγεσίας.

⁸⁹⁴ Μαρία Βενετή, «Η ύφανση προσώπων και αρετών στον Πολιτικό του Πλάτωνα», στο: Κ. Ι. Βουδούρης (εκδ.), *Η Πολιτική και ο Πολιτικός*, σ.50

⁸⁹⁵ de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σ.483, σημ.19

⁸⁹⁶ αυτόθι

⁸⁹⁷ Πβ. Πλατ. Πολιτ. 301e: «Νῦν δέ γε ὁπότε οὐκ ἔστι γιγνόμενος, ὡς δὴ φαμεν, ἐν ταῖς πόλεσι βασιλεὺς οἶος ἐν σμήνεσιν ἐμφύεται, τό τε σῶμα εὐθύς καὶ τὴν ψυχὴν διαφέρων εἶς, δεῖ δὴ συνελθόντας συγγράμματα γράφειν, ὡς ἔοικεν, μεταθέοντας τὰ τῆς ἀληθεστάτης πολιτείας ἔχνη». de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σ.447

⁸⁹⁸ de Romilly, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*, σσ.484-485

⁸⁹⁹ αυτόθι

Βιβλιογραφία

Α. ΠΗΓΕΣ

- Αισχύλος, *Ίκέτιδες*. Μετάφρ.Θ.Γ. Μαυρόπουλος. Θεσσαλονίκη, Ζήτρος, 2008.
- , *Πέρσαι*. Μετάφρ.Θ.Γ. Μαυρόπουλος. Θεσσαλονίκη, Ζήτρος, 2007.
- Αριστοτέλης, *Πολιτικά*. Εισαγ., Μετάφρ., Παν. Ι. Θεοδωρόπουλος. Αθήνα, 1933.
- , *Ἠθικά Νικομάχεια*. Τόμ. 1: Βιβλία Α-Δ, Εισαγ., μετάφρ., σχόλ., Δημήτρης Λυπουρλής, Θεσσαλονίκη, Ζήτρος, 2006.
- Διογένης Λαέρτιος, *Βίοι φιλοσόφων*. Τόμος 1, Εισ.-Μετάφρ.-σχολ. Νικ.Κυργιόπουλος. Αθήνα, Ελληνικός Εκδοτικός Οργανισμός, χ.χ.
- Εὐριπίδης, *Ίκέτιδες*. Προλ.-εισ.-μετάφρ. Στ. Μπαζάκου-Μαραγκουδάκη, Αθήνα , Dian Books, 2002.
- , *Ἠλέκτρα*. Ερμ. J.D. Denniston, Μετάφρ. Φ.Αδαμίδη, Αθήνα , Καρδαμίτσα, 2010.
- , *Ίκέτιδες*. Μετάφρ.Θ.Γ. Μαυρόπουλος. Θεσσαλονίκη, Ζήτρος, 2007.
- Ζουράρις, Κ., «*Νῦν... αἰωροῦμαι*». *Θουκυδίδης. Αρχέτυπος*, Αθήνα, Αρμός, 2003.
- Ἡρόδοτος, *Ἱστορίαι*. Εισ.-μετάφρ.- σχολ. Δ. Ν. Μαρωνίτ, προλ. Ι. Θ. Κακριδή. Αθήνα, Γκοβόστης, 1964.
- Ἡσίοδος, *Ἔργα καὶ ἡμέραι*. Εισαγ.-μετάφρ.-σχόλ. Παναγής Λεκατσάς. Αθήνα, Ἰωάννου & Π. Ζαχαρόπουλο, 1939.
- Θουκυδίδου, *Ἱστορίαι*: H.S. Jones & J.E.Powell (eds.), *ThucydidisHistoriae*. I–II. 2η έκδ., Oxford, Clarendon Press. 1967–70.
- , *Ἱστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου*. Μετάφρ. Ἄγγ. Βλάχος, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της “Εστίας” Ἰ.Δ. Κολλάρου & Σια, 2008.

Ίπποκράτης, *Ἐπιδημιῶν I καὶ III*, στó: Έ. Littré (ed.), *Oeuvres Complètes d' Hippocrate*. Traduction Nouvelle avec le Text Grec en Regard. Tome II, III. Paris, 1961.

---, *Περὶ ἀέρων, ὑδάτων, τόπων*, στó: Έ. Littré (ed.), *Oeuvres Complètes d' Hippocrate*. Traduction Nouvelle avec le Text Grec en Regard. Tome II. Paris, 1961, σσ. 12-93.

Ισοκράτης, *Ἀρεοπαγитικός*, Περὶ Ειρήνης. Εισ.-Μετάφρ.-Σχολ. Σ. Τζουμελέας. Αθήνα, Πάπυρος, 1949.

Όμηρος, *Ίλιάδα*. Ed. D. B. Monro – T. W. Allen. Μετάφρ., Ν. Καζαντζάκης - Ι. Θ. Κακριδής. Oxford, 1920.

---, *Όδύσσεια*. Μετάφρ., Ν. Καζαντζάκης – Ι. Κακριδής. χ.τ., 1938.

Πλάτων, *Γοργίας*. Πρoλ. Τ.Πεντζοπούλου-Βαλαλά, φιλοσοφική ανάλυση-μετάφρ.-σχολ. Ηλ.Βαβούρας. Θεσσαλονίκη, Ζήτρος, 2008.

---, *Θεαίτητος*. Εισ.-Μετάφρ.-Σχολ. Β.Ν. Τατάκη, Αθήνα, Ι.Π. Ζαχαρόπουλος, 1955.

---, *Κρατύλος*. Εισ.-μετάφρ.-σχολ. Γ.Κεντρωτής, Αθήνα, Πόλις, 2001.

---, *Κρίτων*. Εισ.-Μετάφρ.-Σχολ. Κ.Αραπόπουλος, Αθήνα, Ι.Ζαχαρόπουλος, χ.χ.

---, *Νόμοι*-Βιβλίο Α΄: «Προς μια θεολογική ανάγνωση της πολιτικής». Εισ.-μετάφρ.-σχολ.Χρ. Τερέζης-Λ.Πετρίδου. Θεσσαλονίκη, Ζήτρος, 2017.

---, *Πολιτεία*. Εισ.σημείωμα-μετάφρ.-ερμ.σημειώματα Ν.Μ.Σκουτερόπουλος, Αθήνα, Πόλις, 2002.

---, *Πολιτικός*, «Οι Αρχές της Πλατωνικής Πολιτικής Επιστήμης». Εισ.-φιλοσοφική ερμηνεία: Ηλ. Βαβουρας, Μετάφρ.-ανάλ. Θ. Μαυρόπουλος, Πρόλ.: Ζουράρις Κ.. Θεσσαλονίκη, Ζήτρος, 2010.

---, *Πρωταγόρας*. Ερμην. N.Denyer, Μετάφρ.Φ.Αδαμίδη, Αθήνα, Ινστιτούτο του Βιβλίου-Α.Καρδαμίτσα, 2010.

---, *Σοφιστής*. Εισ.-Μετάφρ.-Σχολ. Δ. Γληνός, Αθήνα, Ι.Ζαχαρόπουλος, 1990.

Σοφοκλής, *Φιλοκτήτης*. Κείμε. – μετάφρ. – σχόλ. Σμάρω Νικολαΐδου-Αραμπατζή. Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, 2020.

Diels, H. – Kranz, W., *Οι Προσωκρατικοί. Οι μαρτυρίες και τα αποσπάσματα*. Απόδοση στα Νέα Ελληνικά Βασ. Α. Κύρκος. Συνεργασία: Δημοσθένης Γ. Γεωργοβασίλης. Επιμ., Βασ. Α. Κύρκος. Φιλολογική εποπτεία Γεώργιος Α. Χριστοδούλου. Τόμος Α'. Αθήνα, Παπαδήμας, 2005.

---, *Οι Προσωκρατικοί. Οι μαρτυρίες και τα αποσπάσματα*. Απόδοση στα Νέα Ελληνικά Βασ. Α. Κύρκος. Φιλολογική εποπτεία Γεώργιος Α. Χριστοδούλου. Τόμος Β'. Αθήνα, Παπαδήμας, 2007.

Β. ΛΕΞΙΚΑ

Astius, D. F., *Lexicon Platonicum sive Vocum Platoniarum Index*, Vol. I–III. Lipsiae: In Libraria Weidmanniana, 1835–1838 · unveränderter Nachdruck, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1956.

Betant, E.-A., *Lexicon Thucydideum*, Vol.I-II. Genevae, É. Carey, 1843.

Montanari, Fr., *Σύγχρονο Λεξικό της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας*. Επιμ. Αντ. Ρεγκάκος. Αθήνα, Παπαδήμας, 2016.

Γ. ΜΕΛΕΤΕΣ

Ackrill, J.L., “ΣΥΜΠΛΟΚΗ ΕΙΔΩΝ”, *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, 2 (1955), pp.31-35.

Adkins, A.W.H. – Vlastos, Gregory, “Solonian Justice”, *Classical Philology*, Vol. 41, No. 2 (1946), pp. 65-83.

---, A.W.H., *Ηθικές Αξίες και Πολιτική Συμπεριφορά στην Αρχαία Ελλάδα*. Μετάφρ. I.N. Περυσινάκης, Αθήνα, Ινστιτούτο του Βιβλίου-Α.ΚΑΡΔΑΜΙΤΣΑ, 2010.

Ahrensdoerf, P. J., “The Fear of Death and the Longing for Immortality: Hobbes and Thucydides on Human Nature and the Problem of Anarchy”, *The American Political Science Review*, 94:3 (2000), pp. 579-593.

Andrewes, A., “The Mytilene Debate: Thucydides 3.36-49”, *Phoenix* 16:2 (1962), pp. 64-83

Balot, R. K., “Was Thucydides a Political Philosopher?”, in Ryan K. Balot, Sara Forsdyke & Edith Foster (eds.), *The Oxford Handbook of Thucydides*. Oxford, Oxford University Press, 2017, pp. 319-338

---, “Was Thucydides a Political Philosopher?”, in: Sara Forsdyke, Edith Foster, and Ryan Balot (eds), *The Oxford Handbook of Thucydides*. Oxford, Oxford University Press, 2017, pp. 319-338.

Barker, E., *Ο Πολιτικός Στοχασμός στην Αρχαία Ελλάδα: Ο Πλάτων και οι καταβολές του*. Μετάφρ. Κ. Κολιόπουλος, Επιστ. επιμ. Ηλ. Παπαγιαννόπουλος. Αθήνα, Ποιότητα, 2007.

Benardete, S., “Eidos and Diaeresis in Plato’s Statesman”, *Philologus*, 107 (1963), pp. 193-226.

Bluhm, W. T., “Casual Theory in Thucydides’ Peloponnesian War”, *Political Studies* 10 (1962), pp. 15-35.

Bormann, K., *Πλάτων*. Μετάφρ. Ιωάννης Γ. Καλογεράκος. Αθήνα, Ινστιτούτο του Βιβλίου-Α.Καρδάμιτσα, 2006.

Boyarin, D., “Deadly Dialogue: Thucydides with Plato”, *Representations* 117:1 (2012), pp.59-85.

Brock, R., “The Emergence of Democratic Ideology”, *Zeitschrift für Alte Geschichte*, Vol. 40, No. 2 (1991), pp. 160-169.

Burton, R.W.B., *The Chorus in Sophocles’ Tragedies*. Oxford, Clarendon Press, 1980.

Buxton, R., *Οι ελληνικοί Μύθοι, Ένας Ολοκληρωμένος Οδηγός*. Επιστ. Επιμ. Δ.Ι. Ιακώβ, Μεταφρ. Τ. Τυφόπουλος. Αθήνα, Πατάκης, 2014.

Cartledge, P., *Η Αρχαία Ελληνική Πολιτική Σκέψη στην Πράξη*. Μετάφρ. Β. Κεφαλλονίτης. Αθήνα, Λιβάνης, 2011.

Cherniss, H., “The Relation of the Timaeus to Plato’s Later Dialogues”, *American Journal of Philology*, 78 (1957), pp.225-266.

Chittick, W. O. & Freyberg-Inan, A., “Chiefly for fear, next for honour, and lastly for profit”: an analysis of foreign policy motivation in the Peloponnesian War”, *Review of International Studies* 27 (2001), pp.69-90.

Ciulla, J. B., “Ethics and leadership effectiveness”, in J. Antonakis, A. T. Cianciolo, & R. J. Sternberg (eds.), *The nature of leadership*. Thousand Oaks, Sage Publications, 2004, pp. 302–327.

Connor, W. R., “A Post Modernist Thucydides?”, *The Classical Journal* 72:4 (1977), pp. 289-298.

Cornelli, G., “Philosophical Walls: Plato and the Debate on Philopolitics in Athens’ Fifth and Fourth Centuries”, *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της ελληνικής φιλοσοφίας* 41 (2011), σσ.122-135.

Cramer, J.A., *Anecdota Graeca*, Vol.I, Oxonii, E Typographeo Academico,1835.

Crane, G., *Thucydides and the Ancient Simplicity. The Limits of Political Realism*. Berkeley-Los Angeles-London, University of California Press, 1998.

Debnar, P. A., “DIODOTUS’ PARADOX AND THE MYTILENE DEBATE (THUCYDIDES 3.37-49)”, *Rheinisches Museum Für Philologie* 143:2 (2000), pp.161–178

Derrida, J., *Πλάτωνος φαρμακεία*. Εισ.-Μτφρ.-Σημ. Χ.Γ. Λάζος, Αθήνα, Άγρα, 1990.

Dorter, K., *Form and Good in Plato’s Eleatic Dialogues: The Parmenides, Theatetus, Sophist and Statesman*. Berkeley, University of California Press, 1994, pp.209-216.

Doty, R. W., “Alkmaion’s Discovery that brain creates mind: A revolution in human knowledge comparable to that of Copernicus and of Darwin”, *Neuroscience*, 147 (2017), pp. 561-568

Edmunds, L., *Chance and Intelligence in Thucydides*. MA and London, Harvard University Press, 2013.

Farrar, C., *Οι αρχές της δημοκρατικής σκέψης στην κλασική Αθήνα*. Μετάφρ. Αντ. Η. Σακελλάριου. Αθήνα, ΠΑΠΑΔΗΜΑ, 1991.

Finley, J. H., *Θουκυδίδης*. Μετάφρ.-Αναλ. Βιβλιογραφία Τάσος Κουκουλιός. Αθήνα, Παπαδήμα, 2015.

---, “Athenian Demagogues”, *Past & Present* 21:1 (1962), pp.3-24.

Fisher, N., “Hybris, Status and Slavery”, in Anton Powell (ed.), *The Greek World*, London & New York, Routledge, 2003, pp.45-84.

Gill, C., “Plato and Politics: The Critias and the Politicus”, *Phronesis*, 24:2 (1979), pp.148-167.

Glitz, G., *Η Ελληνική «Πόλις», Β' Έκδοση. Μετάφρ. Α.Σακελλαρίου. Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ.,1981.*

Gregory, Justina, *Όψεις και θέματα της Αρχαίας Ελληνικής Τραγωδίας, Γ' Έκδοση. Επιμ. Δαν. Ι. Ιακώβ, Αθήνα, Δημ. Ν. Παπαδήμα, 2014.*

Griswold, C. L. Jr., “Politikē Epistēmē in Plato’s Statesman”, in J. Anton and A. Preus (eds.), *Essays in Ancient Greek Philosophy III Plato*, U. S. A: State University of New York, 1989, pp.141-167.

Guthrie ,W.K.C., *The Sophists*. Cambridge, Cambridge University Press, 1971.

Hammond, L. M., “Plato on Scientific Measurement and the Social Sciences”, *The Philosophical Review*, 44 (1935),pp. 435-447

Havelock, E. A., *The Greek Concept of Justice: From Its Shadow in Homer to Its Substance in Plato*, Cambridge. Massachusetts and London, Harvard University Press, 1978/

Hirzel, R., *Themis, Dike und Verwandtes. Ein Beitrag zur Geschichte der Rechtsidee bei den Griechen*, Leipzig, 1907.

Hornblower, Simon, “Intellectual Affinities”, in: Jeffrey S. Rusten, *Thucydides*. Oxford, Oxford University Press, 2009, pp.60-90.

---, *Θουκυδίδης. Ο Ιστορικός και το Έργο του. Μετάφρ. Α.Μανιάτη, Προλ.-Επιμ. Α. Μαρκαντωνάτος. Αθήνα, τυπωθήτω, 2003.*

---, *Θουκυδίδου Ιστορίαι, Τόμος Α':Βιβλία 1-3. Επιμέλεια Αντ. Ρεγκάκος, Μετάφρ. Φ. Πετίκα, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 2006.*

Jaeger, W., *Παιδεία. Η Μόρφωσις του Έλληνος Ανθρώπου, Μεταφρ. Γ.Π.Βερροίου, Προλ. Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλος, Τόμος Α', Αθήνα, Εκδόσεις «Παιδεία», 1968.*

---, *Παιδεία. Η Μόρφωση του Έλληνα Ανθρώπου*. Μεταφρ. Γ.Π.Βερροίου, Πρωλ. Π.Ι.Μπρατσιώτου, Τόμος Β'. Αθήνα, Εκδόσεις «Παιδεία», 1971.

Jones, A.H.M., “The Athenian Democracy and Its Critics”, *The Cambridge Historical Journal*, Vol.11, No.1(1953), pp.1-26.

Jones, H.M., *Athenian Democracy*. New York, Frederick A. Praeger, 1958.

Kagan, D., *The Great Dialogue. History of Greek Political Thought from Homer to Polybius*. New York, Free Press, 1965.

Kateb, G., “Thucydides’ History: A Manual of Statecraft”, *Political Science Quarterly*, 79 (1964), pp. 481-503.

Kerferd, G.B., *Η σοφιστική κίνηση*. Αθήνα, Ινστιτούτο του Βιβλίου-Μ. Καρδάμιτσα, 1996.

Klosko, G., *The Development of Plato’s Political Theory*. New York and London, Methuen, 1986.

Lauriello, Ch. L., “Diodotus and Thucydides”, *Interpretation* 36:3 (2009), pp.305-325.

Leys, W. A. R., “Was Plato Non-Political?”, *Ethics*, 75 (1965), pp.272-276.

Loraux, N., *The Invention of Athens, The Funeral Oration in the Classical City*. Translated by A. Sheridan, Cambridge, Harvard University Press, 1986.

Lowell, E., «Necessity, Chance, and Freedom in the Early Atomists», *Phoenix* 26(1972), pp. 342–357.

Mantzouranis, K., “Thucydides' assessments of Pericles and Alcibiades as a lesson in leadership ethics”, *Polis: The Journal for Ancient Greek Political Thought*, 35:2 (2018), pp.523-547

Mara, G. M., *The Civic Conversations of Thucydides and Plato. Classical Political Philosophy an the Limits of Democracy*. New York, SUNY Press, 2008.

---, “Thucydides and Political Thought”, in: St.Salkever (ed.), *The Cambridge Companion to Ancient Greek Political Thought*. Cambridge, Cambridge University Press, 2009, pp.96-125.

Márquez, X., “Measure and the Arts in Plato’s Statesman”, *Plato: The Internet Journal of the International Plato Society*, 6 (2006),pp. 1-12.

---, “Theory and Practice in Plato’s *Statesman*”, *Ancient Philosophy*, 27 (2007), pp.31-53.

McShea, R.J., “Nature Theory and Political Philosophy”, *American Journal of Political Science* , 22:3 (1978), pp. 656-679.

Minar, Ed. L. Jr., “The Logos of Heraclitus”, *Classical Philology* 34:4(1939), pp.323-341.

Mohr, R. D., “The Formation of the Cosmos in the *Statesman* Myth”, *Phoenix*, 32 (1978), pp.250-252.

Mossé, Cl., *Περικλής, Ο εφευρέτης της Δημοκρατίας*. Μεταφρ. Στ. Βλοντάκης, Επιμ. Χ. Μπαλτάς. Αθήνα, ΠΑΠΑΔΗΜΑ, 2006.

Nichols, M. P., “Leaders and Leadership in Thucydides’ History”, in Ryan K. Balot, Sara Forsdyke & Edith Foster (eds.) *The Oxford Handbook of Thucydides*. Oxford, Oxford University Press, 2017, pp.319-338.

Ober, J., “The Original Meaning of “Democracy”: Capacity to Do Things, not Majority Rule”, *Princeton/Stanford Working Papers in Classics Paper No. 090704*, Stanford University, 2007.

---, «Ο Θουκυδίδης και η ανακάλυψη της πολιτικής επιστήμης», στο: Αντ. Ρεγκάκος-Χ. Τσάγγαλης (επιμ.), *Τριάντα Δύο Μελέτες για τον Θουκυδίδη*. Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 2011, σσ.133-162.

---, *Mass and Elite in Democratic Athens: Rhetoric, Ideology, and the Power of the People*, Princeton, Princeton University Press, 1988.

Orwin, Cl., *The Humanity of Thucydides*, Princeton/New Jersey, The Princeton University Press, 1994.

Ostwald, M., “Diodotus, Son of Eukrates”, *Greek, Roman and Byzantine Studies* 20 (1979), pp.5-13.

---, M., *Ανάγκη in Thucydides*. Atlanta, Scholars Press, 1988.

O'Toole, L., “Fortune Favors the Prepared? τύχη in The History of the Peloponnesian War”, *Parnassus: Classical Journal*, 7(2020), pp.95-106

Parker, R., “Greek States and Greek Oracles”, *History of Political Thought* 6:1/2 (1985), pp.298-326.

Parry, A., “The Language of Thucydides’ Description of the Plague”, *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, 16 (1969), pp. 106–118.

---, “Thucydides’ Use of Abstract Language”, *Yale French Studies*, 45(1970) pp. 3–20

---, *Logos and Ergon in Thucydides*. New York, Arno Press, 1981.

---, *The Language of Achilles and Other Papers*, Oxford, Clarendon Press, 1989.

Plochman, G. K., “Socrates, The Stranger from Elea, and Some Others”, *Classical Philology*, 49 (1954), pp. 223-231.

Rankin, H.D., *Sophists, Socratics and Cynics*. N.Jersey, Routledge Revivals, 1983.

Buxton, R., *Οι ελληνικοί μύθοι: Ένας ολοκληρωμένος οδηγός*. Επιμ.Δ.Ι. Ιακώβ, Μεταφρ. Τ. Τυφλόπουλος, Β' έκδοση. Αθήνα, Πατάκης, 2014.

Roberts, J., “Excellences of the Citizen and of the Individual”, in Georgios Anagnostopoulos, *A Comparison to Aristotle*. Oxford, Wiley-Blackwell, 2009, pp.539-570.

Romilly, J. de, *Η Οικοδόμηση της Αλήθειας στον Θουκυδίδη*. Μετάφρ. Στ.Βολοντάκη, Αθήνα, Παπαδήμας, 2003.

---, *Ο Θουκυδίδης και ο Αθηναϊκός Ιμπεριαλισμός*. Μετάφρ. Λ.Στεφάνου. Αθήνα, Παπαδήμας, 2004.

Rosalind, T., “Law and the Lawgiver in the Athenian Democracy”, in: Robin Osborne-Simon Hornblower (eds.), *Ritual, Finance, Politics: Athenian Democratic Accounts Presented to David Lewis*. Oxford, Oxford University Press, pp.119-133.

Russell, B., *A History of Western Philosophy*, New York, Simon and Schuster, 1945.

Rusten, J. S., “Two Lives or Three? Pericles on the Athenian Character (Thucydides 2.40.1-2)”, *The Classical Quarterly*, 35:1 (1985), pp.14-19

Schelske, O., “Thucydides as an Educational Text”, in C. Lee and N. Morley (eds.), *A Handbook to the Reception of Thucydides*. Chichester, John Wiley & Sons Limited, 2015, pp. 75-90.

Schillinger, D., “The Political Significance of Luck: A Thucydidean Perspective”, *Political Research Quarterly*, 74:4(2021), pp. 986–997

Sharples, R.W., “Knowledge and Courage in Thucydides and Plato”, *Liverpool Classical Monthly* 8 (1983), pp. 139-140.

Smith, G., “ΠΟΛΙΣ ΑΝΔΡΑ ΔΙΔΑΣΚΕΙ”, *The Classical Journal*, Vol. 38, No. 5 (1943), pp. 260-279

- Snell, B., *Η ανακάλυψη του πνεύματος*. Μετάφρ. Δ. Ιακώβ, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 1981.
- Sparshott, F. E., “Plato as Anti–Political Thinker”, *Ethics*, 77 (1967), pp. 214-219.
- Stahl, H.-P., *Thucydides : man's place in history*. Swansea, Classical Press of Wales, 2003.
- Stern, P., “The Rule of Wisdom and the Rule of Law in Plato's Statesman”, *The American Political Science Review*, 90:2 (1997), pp.264-276.
- Stoessl, Fr., “ Aeschylus as a Political Thinker”, *The American Journal of Philology*, Vol. 73, No. 2 (1952), pp. 113-139.
- Strauss, L., “Political Philosophy and History”, *Journal of the History of Ideas*, 10:1 (1949), pp. 30-50.
- , *Η πόλη και ο άνθρωπος: Αριστοτέλης-Πλάτων-Θουκυδίδης*. Μετάφρ. Γ. Μερτίκας. Αθήνα, Κουκίδα, 2020.
- Swain, S., “Law and Society in Thucydides”, in *The Greek World*, Anton Powell (ed.). London & New York, Routledge, 2003.
- Syme, R., "Thucydides (Lecture on a Master Mind)," *PBA* 48 (1962), pp.39-56
- Taylor, A.E., *The Sophist and the Statesman*, in R.Klibanski, E.Anscombe(Eds.), London, Thomas Nelson and Sons Ltd, 1961.
- Taylor, A.E., *Πλάτων. Ο άνθρωπος και το έργο του*. Μετάφρ. Ι. Αρζόγλου, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 2009.
- Thesleff, H., “Platonic Chronology”, *Phronesis*, 34:1 (1989), pp.1-26.
- Tomasi, J., “Plato’s *Statesman* Story: The Birth of the Fiction Reconceived”, *Philosophy and Literature*, 14:2 (1990), pp.348-358.

Tulin, A., “Xenophanes Fr.18 D.-K. and the Origins of the Idea of Progress”, *Hermes* 121 (1993), pp.129-138.

Vernant, J. P. – Detienne, M., *Μῆτις. Η πολύτροπη νόηση στην Αρχαία Ελλάδα*. Μετάφρ.: Ι. Παπαδοπούλου, Αθήνα, Δαίδαλος-Ι. Ζαχαρόπουλος, 1993.

Vidal–Naquet, P., “Plato’s Myth of the *Statesman*, the Ambiguities of The Golden Age and of History”, *Journal of Hellenic Studies*, 98 (1978),pp.132-141.

Vlastos, G., *Πλατωνικές Μελέτες*. Μετάφρ. Ι.Αρζόγλου, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 1994.

Vlastos, Gr., “Isonomia”, *The American Journal of Philology*, Vol. 74, No. 4 (1953), pp. 337-366.

Weber, M., *Δοκίμια επί της θεωρίας των κοινωνικών επιστημών*, τόμος Α΄. Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, 1972.

Wendt, C., “Thucydides as a ‘Statesmen’s Manual’?”, in C. R. Thauer and C. Wendt (eds.), *Thucydides and Political Order: Lessons of Governance and the History of the Peloponnesian War*. London, Palgrave Macmillan, 2016, pp. 151-167.

West, W. C., “Hellenic homonoia and the new decree from Platea”, *Greek, Roman and Byzantine Studies* 10 (1977), pp.307-319.

Wiser, J.L., “Philosophy as Political Action: A Reading of the Gorgias”, *American Journal of Political Science*, 19:2 (1975), pp. 313-322.

Zagorin, P., *Θουκυδίδης: Μια πλήρης εισαγωγή για όλους τους αναγνώστες*. Β΄ Έκδοση, Μετάφρ. Κ.Κολιόπουλος, Επιμ.Π.Ήφαιστος, Αθήνα, Ποιότητα,2006.

Zahn, R., *Die erste Periklesrede (Thukydides I 140-144): Interpretation und Versuch einer Einordnung in den Zusammenhang des Werkes*, διδακτορική διατριβή, Κίελο, R.Noske, 1934.

Αξελός, Κ., *Ο Ηράκλειτος και η Φιλοσοφία*. Μετάφρ. Δημ.Δημητριάδης, Αθήνα. Εξάντας, 1986.

Αποστολίδης, Π. Δ., *Ερμηνευτικό λεξικό πασών των λέξεων του Ιπποκράτους*. Αθήνα, Γαβριηλίδης, 1997.

Βαβούρας, Η., «Θουκυδίδειος, Θεοειδής, Συναμφοτέρος», στο Ι. Κουρεμπελής- Δ. Γ. Αβδελάς- Αθ. Π. Πολυχρονίδης (επιμ.), *Το Συναμφοτέρον: Θεολογία και Φιλοσοφία έν πολιτεία*. Αθήνα, 2015, Αρμός, σσ. 15-29

---, «Ο Θουκυδίδης του Leo Strauss: Από τη βαρβαρότητα στην ελληνικότητα», *Φιλοσοφείν: επιστήμη, έννοια, παρρησία*, 27 (2023), σσ.7-37.

---, *Ο πολιτικός Ανήρ στην Αρχαία Ελλάδα: Οι φιλοσοφικές καταβολές της πολιτικής πράξης (Από την Όμηρο στον Αριστοτέλη)*. Πρόλ. Παν. Δόικος. Θεσσαλονίκη, Ζήτρος, 2014.

Βασίλαρος, Γ.Ν., «Πολιτική μυθολογία. Από τον Ησίοδο έως τον Πολιτικό του Πλάτωνα», στο: Κ. Ι. Βουδούρης (εκδ.), *Η Πολιτική και ο Πολιτικός*. Αθήνα, Διεθνής Εταιρεία Ελληνικής Φιλοσοφίας, 1990, σσ.37-47.

Βέικος, Θ., *Οι Προσωκρατικοί*, Ε' Έκδοση, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, 1998.

Βενετή, Μ., «Η ύφανση προσώπων και αρετών στον Πολιτικό του Πλάτωνα», στο: Κ. Ι. Βουδούρης (εκδ.), *Η Πολιτική και ο Πολιτικός*. Αθήνα, Διεθνής Εταιρεία Ελληνικής Φιλοσοφίας, 1990, σσ.48-56.

Βλάχος, Γ. Κ., *Πολιτικές Κοινωνίες στον Όμηρο*. Μετάφρ. Μ. Παΐζη-Αποστολοπούλου-Δημ.Γ. Αποστολόπουλου. Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 1985.

Βουδούρης, Κ.Ι., «Εισαγωγή: Ο Πολιτικός και η θέση του στην Πλατωνική Φιλοσοφία», στο: Κ. Ι. Βουδούρης (εκδ.), *Η Πολιτική και ο Πολιτικός*. Αθήνα, Διεθνής Εταιρεία Ελληνικής Φιλοσοφίας, 1990, σσ.15-19.

---, «Ο Ηράκλειτος και η Διαλεκτική Αντίληψη για την Πολιτική», *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση* 4(1987), σσ.255-275.

---, «Στασιμότητα και πολιτική μεταβολή», στο: Κ. Ι. Βουδούρης (εκδ.), *Η Πολιτική και ο Πολιτικός*. Αθήνα, Διεθνής Εταιρεία Ελληνικής Φιλοσοφίας, 1990, σσ.20-36.

Δενδρινός, Ν., «Η Συνύφανσις και οι πολιτειακές της υποδηλώσεις στον Πολιτικό», στο Κ. Ι. Βουδούρης (εκδ.), *Η Πολιτική και ο Πολιτικός*. Αθήνα, Διεθνής Εταιρεία Ελληνικής Φιλοσοφίας, 1990, σσ. 77-93.

Δεσποτόπουλος, Κ.Ι., «Ο Ιπποκράτης και η Φιλοσοφία», *Φιλοσοφία. Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 15-16 (1985-1986), Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών, σ.143-155/

Δεσποτόπουλος, Κ.Ι., *Πολιτική Φιλοσοφία του Πλάτωνος*, Έκδοση Β', Αθήναι, Παπαζήσης, 1980.

Δημητρίου, Στ., *Η Πολιτική στον «Πολιτικό» του Πλάτωνα*. Επιμ.Αν.Καραστάθη, Αθήνα, Μορφωτικό ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2016.

Ήφαιστος, Π., «Θουκυδίδειο Παράδειγμα, αξιώματα, θεωρία, γνώση και το κρατοκεντρικό διεθνές σύστημα», *Φιλοσοφείν: επιστήμη, έννοια, παρρησία*, 27 (2023), σσ.39-78.

Θεολόγου, Κ. «Το φαύλον, το μέσον και το πάνυ ακριβές, Για τη διάδραση της Πολιτικής με την Τεχνολογία και τη Διακυβέρνηση», *Φιλοσοφείν: επιστήμη, έννοια, παρρησία*, 27 (2023), σσ.79-90.

Κάσση, Λ.Κ., «Πλατωνική Γεωπολιτική: Η γεωγραφική θέση της πολιτείας και οι επιδράσεις της στην ηθική συγκρότηση της πόλης μέσα από το ιστορικό πρίσμα του Θουκυδίδη», *Φιλοσοφείν: επιστήμη, έννοια, παρρησία*, 27 (2023), σσ.91-108.

Καστοριάδης, Κ. *Η ελληνική ιδιαιτερότητα. Θουκυδίδης, η ισχύς και το δίκαιο, Σεμινάρια 1984-1985*. Τόμος Γ', Επεξ. Κειμένων-Επιμ.-Σημ. Γαλλικής Έκδοσης En.Escobar, M.Gondicas, P.Vernay Μετάφρ. Ζ.Καστοριάδη, Επιμ.Θ.Σκάσσης. Αθήνα, Κριτική, 2011.

---, *Η ελληνική ιδιαιτερότητα,* *Η Πόλις και οι Νόμοι, Σεμινάρια 1983-1984.* Τόμος Β', Επεξ. Κειμένων-Επιμ.-Σημ. Γαλλικής Έκδοσης En.Escobar, M.Gondicas, P.Vernay, Μετάφρ. Ζ. Καστοριάδη. Αθήνα, Κριτική, 2008.

---, *Ο Πολιτικός του Πλάτωνα. Επτά σεμινάρια στην EHESS.* Μεταφρ.Ζ.Καστοριάδη, πρόλ.Πιέρ Βιντάλ-Νακέ. Αθήνα, Ύψιλον/βιβλία, 2020.

Κέντας, Γ., «Το δίκαιο της επιβολής και η επιβολή του δικαίου στη διεθνή πολιτική: Μια επανεκτίμηση του Διάλογου των Μηλίων στον Θουκυδίδη», στο Στ.Μήτας, Κ.Στρατηλάτης, Ι.Κουμασίδης (επιμ.), *Η Ισχύς και το Δίκαιο.* Λευκωσία, Εκδόσεις Hippasus, σσ.256-274.

Κολιόπουλος, Κ., *Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα.* Αθήνα, Ποιότητα, 2008.

Κόλτσιου-Νικήτα, Α., «Η δικαιοσύνη στην αρχαία ελληνική γραμματεία. Από τη Δίκη του Ησιόδου στη σωκρατική δικαιοσύνη», *Δελτίο Βιβλικών Μελετών* 25 (2007), σσ.55-73.

Κονδύλης, Π., *Ισχύς και Απόφαση. Η διαμόρφωση των κοσμοεικόνων και το πρόβλημα των αξιών.* Αθήνα, Στιγμή, 1991.

Κοντογιώργης, Γ. Δ., «Η Δημοκρατική Ιδεολογία στην Αρχαία Ελλάδα», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 28 (1976), σσ.219-234.

---, «Η Πολιτική στο Έργο του Θουκυδίδη. Το Διαλεκτικό Αποτέλεσμα της Πολιτικής ως Σχέσης Δύναμης, Εξουσίας ή Ελευθερίας», στο Ι.Θεοφανοπούλου-Α.Σαλίμπα(επιμ.), *Γ' Διεθνές Συμπόσιο Για τον Θουκυδίδη.* Δήμος Αλίμου, Εκδόσεις «Ι. Σιδέρης», 2006, σσ.188-203.

---, *Η δημοκρατία και ο πόλεμος στον Θουκυδίδη,* Επιμ.Β.Ντόμη, Αθήνα, Ποιότητα, 2022.

---, *Η Δημοκρατία ως Ελευθερία, Δημοκρατία και Αντιπροσώπευση*. Τρίτη Έκδοση, Αθήνα, Πατάκης, 2007.

---, «Προαπαιτούμενα για την κατανόηση και την επικαιρότητα του Θουκυδίδη», *Φιλοσοφείν: επιστήμη, εύνοια, παρρησία*, 27 (2023), σσ.109-121.

Κουσκουβέλης, Η. Ι., *Θεωρία Απόφασης στον Θουκυδίδη*. Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, 2015.

Κούτρας, Δ., «Η μετρητική τέχνη και η πολιτική φρόνηση», στο: Κ.Ι. Βουδούρης (εκδ.), *Η Πολιτική και ο Πολιτικός*. Αθήνα, Διεθνής Εταιρεία Ελληνικής Φιλοσοφίας, σσ.94-106.

Κύρκος, Β. Α., «Δύο ανθρωπολογικές θέσεις στο σοφιστή Αντιφώντα», *Μνήμων*, 3 (1973), σσ.63-90

---, *Αρχαίος Ελληνικός Διαφωτισμός και Σοφιστική*. Ιωάννινα, Τυπογραφείο Γεωργίου Τσόλη, 1986.

Λαμπρέλλης, Δ. Ν., «Η κειμενική, γνωσιακή και αξιολογική εκμηδένιση του συγκεκριμένου από τον λόγο του καθολικού στον Θουκυδίδη», *Φιλοσοφείν: επιστήμη, εύνοια, παρρησία*, 27 (2023), σσ.123-140.

---, *Φιλοσοφία και κοινωνικά συγκεκριμένο στον Πολιτικό του Πλάτωνα*. Αθήνα, Παπαζήση, 2014.

Λέγκας, Α. Ηλ., *Επικαιρότητα στον Ιπποκράτη. Υλισμός και Διαλεκτική στη Φιλοσοφία του*. Αθήνα, Γκοβόστης, 2009.

Λεωνιδοπούλου, Χρ., «Η πολιτική τέχνη και οι τέχνες», στο: Κ. Ι. Βουδούρης (εκδ.), *Η Πολιτική και ο Πολιτικός*. Αθήνα, Διεθνής Εταιρεία Ελληνικής Φιλοσοφίας, 1990, σσ. 163-171.

Λυπουρλής, Δ. Δ., «Ἐλπίσας μέγαν τε ἔσεσθαι «Ὁ Θουκυδίδης καὶ ἡ ἱπποκρατικὴ πρόγνωση», *Φίλτρα. Τιμητικὸς Τόμος Σ. Γ. Καψωμένου*, Ἀθήνα, 1975, σσ.87-105.

Μακρυδημήτρης, Α., «Τύποι ηγεσίας στον Πολιτικό του Πλάτωνος», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικῆς Επιστήμης*, 32 (2008), σσ.155-176.

Μακρυπούλιας, Β. «Ἀπὸ τον Θουκυδίδη ἕως τον Μακιαβέλι: ἡ εξέλιξη τῆς ἔννοιας του πραγματικῆς», *Φιλοσοφεῖν: ἐπιστήμη, εὐνοια, παρρησία*, 26 (2022), σσ.69-82.

Μαλεβίτσης, Χ., «Ὁ πολιτικὸς καὶ ὁ μῦθος στὸν Πλάτωνα», *Εὐθύνη*, 224 (1990), σσ.353-357.

Μανωλοπούλου, Χρ., «Ἠθικὴ καὶ πολιτικὴ», στο Κ.Ι. Βουδούρης (επιμ.), *Ἡ Πολιτικὴ καὶ ὁ Πολιτικὸς*. Ἀθήνα, Διεθνῆς Εταιρεία Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας, 1990, σσ.172-178.

Μικρογιαννάκης, Εμ., *Παθολογία Πολιτευμάτων στην Αρχαιότητα*. Β' ἔκδοση, Ἀθήνα, Εκδόσεις Καρδάμιτσα, 1991.

Μίλερ, Μ., *Ὁ Φιλόσοφος στον Πολιτικό του Πλάτωνα*. Μετάφρ. Δ.Καπράλος, Ἀθήνα, Ενάλιος, 2009.

Μιχαηλίδης, Κ.Μ., «Ὁ πολιτικὸς καὶ οἱ συναίτιοι του πολιτικῆς καὶ ἡ πολιτικὴ ὡς υφαντικὴ τέχνη», στο Κ.Ι. Βουδούρης (επιμ.), *Ἡ Πολιτικὴ καὶ ὁ Πολιτικὸς*. Ἀθήνα, Διεθνῆς Εταιρεία Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας, 1990, σσ.178-185.

Μπαγιόνας, Α., *Ἱστορία τῆς Αρχαίας Ἑλληνικῆς Ἠθικῆς ἀπὸ τους Προσωκρατικούς ὡς τὴν Αρχαία Ακαδημία*. Θεσσαλονίκη, Πανεπιστημιακὸ Τυπογραφεῖο Ἰωαννίνων, 1978.
Μπαλατσός, Κ., «Ὁ Θουκυδίδης καὶ ἡ ἀληθεστάτη πρόφασις», *Φιλοσοφεῖν: ἐπιστήμη, εὐνοια, παρρησία*, 27 (2023), σσ.231-254.

Μπέης, Κ., «Μια ὀψιμη Κριτικὴ Ανάγνωση του Πλατωνικῆς *Γοργία*», *Φιλοσοφία. Επετηρὶς Κέντρου Ερεῦνης Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας* 33 (2003), σσ.105-128.

Μπουγάς, Τ., «Πολιτική: Μύθος, λόγος, ιδεολογία», στο: Κ. Ι. Βουδούρης (εκδ.), *Η Πολιτική και ο Πολιτικός*. Αθήνα, Διεθνής Εταιρεία Ελληνικής Φιλοσοφίας, 1990, σσ.193-210.

Νέστλε, Βίλχελμ, *Από τον Μύθο στον Λόγο*, Μετάφρ. Α. Γεωργίου, Αθήνα, Γνώση, 2010.

Νεχαμάς, Αλ., *Η τέχνη του Βίου. Σωκρατικοί στοχασμοί: από τον Πλάτωνα στον Φουκώ*, Αθήνα, Νεφέλη, 2001.

Νικολαΐδου–Κυριανίδου, Ευ., «Η πολιτική ως τέχνη: Πράξη και κατασκευή», στο: Κ. Ι. Βουδούρης (εκδ.), *Η Πολιτική και ο Πολιτικός*. Αθήνα, Διεθνής Εταιρεία Ελληνικής Φιλοσοφίας, σσ. 211-232.

Ντόκας, Α., *Η Αθηναϊκή Δημοκρατία*,. Α' έκδοσις, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1980.

Ξηρογιάννη, Π. «Η φιλοσοφική διάσταση του διαλόγου των Μηλίων και των Αθηναίων κατά τον Θουκυδίδη», *Φιλοσοφείν: επιστήμη, εύνοια, παρρησία*, 27 (2023), σσ.255-261.

Παναγόπουλος, Α., «Η τελευταία παρακέλευση του Νικία (Θουκυδίδης, 7.76-77)», στο Ι.Θεοφανοπούλου-Α.Σαλίμπα(επιμ.), *Γ' Διεθνές Συμπόσιο για τον Θουκυδίδη*. Δήμος Αλίμου, Εκδόσεις «Ι. Σιδέρης», 2006, σσ.150-155

Παπαχρυσοστόμου, Αθ., *Πορεία προς την Αθηναϊκή Δημοκρατία, Η Μαρτυρία των αρχαίων πηγών*. Αθήνα, Εκδόσεις Καρδαμίτσα, 2014.

Πελεγρίνης, Θ., «Ηθική και πολιτική», στο Κ. Ι. Βουδούρης (εκδ.), *Η Πολιτική και ο Πολιτικός*. Αθήνα, Διεθνής Εταιρεία Ελληνικής Φιλοσοφίας, σσ. 241-249.

Περυσινάκης, Ι.Ν., *Αρχαϊκή Λυρική Ποίηση. Ηθικές αξίες και πολιτική συμπεριφορά στην αρχαία ελληνική λογοτεχνία: Προβλήματα ερμηνείας και μετάφρασης της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας: μια ερμηνευτική προσέγγιση*. Αθήνα, Παπαδήμας, 2015.

Πέτσιος, Κ. Θ., *Φιλοσοφία και Ρητορική στην Κλασική Σκέψη*. Αθήνα, Gutenberg, 2018.

---, «Λόγος και Πόλις στην κλασική σκέψη», *Φιλοσοφείν: επιστήμη, εύνοια, παρρησία*, 14 (2016), σσ.147-160.

Πλαγγέσης, Γ., *Αρχαία Ελληνική Πολιτική και Κοινωνική Φιλοσοφία*. Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 2010.

Πλατιάς, Αθανάσιος, *Διεθνείς Σχέσεις και Στρατηγική στον Θουκυδίδη*, Αθήνα, Εστία, 2018.

Ρούκουνας, Εμ., «Η Ειρήνη στο έργο του Θουκυδίδη», στο Ι.Θεοφανοπούλου-Α.Σαλίμπα(επιμ.), *Γ' Διεθνές Συμπόσιο Για τον Θουκυδίδη*. Δήμος Αλίμου, «Ι. Σιδέρης», 2006, σσ.102-112

Σακελλαρίου, Μ.Β., *Η Αθηναϊκή Δημοκρατία*. Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1999.

Σαρηβαλάση-Τσαγγάρη, Ο., «Η Γένεση της Δημοκρατίας στην Αρχαία Αθήνα», *Φιλοσοφία, Επετηρίς Κέντρου Ερεύνης Ελληνικής Φιλοσοφίας*, 33 (2003), σσ. 83-102.

Σιταράς, Β., «Νομιμότητα καί πολιτική», στο Κ. Ι. Βουδούρης (εκδ.), *Η Πολιτική και ο Πολιτικός*. Αθήνα, Διεθνής Εταιρεία Ελληνικής Φιλοσοφίας, σσ. 266-275.

Σολωμού-Παπανικολάου, Β. Π., «Ανθρώπινος Βίος και Ηδονή κατά τον Πλάτωνα», αδημ. Διδακτ. Διατρ. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα, 2003.

Συκουτρής, Ι., *Πλάτωνος Συμπόσιον*, Αθήνα, Εστία, 2017.

Τζαχίλη, Ι., «Η Υφαντική στον Όλυμπο», *Αρχαιολογία & Τέχνες*, 68 (1998), σσ.20-23.

Τιτόνη, Φ., «Ισχύς (Φύσις)- Δίκαιο (Νόμος) στον Θουκυδίδη και στον Πλάτωνα»: Μια προσέγγιση του ρόλου του Νόμου, της Ηθικής και της Ισχύος στην

κρατοκεντρική δόμηση του συστήματος της πόλεως στο πλαίσιο της πολιτικής οργάνωσης της αρχαίας ελληνικής κοινωνίας», αδημ. διδακτορική διατριβή, Πάτρα, Πανεπιστήμιο Πατρών, 2019.

Τριαντάρη, Σ., «Ο διαχειριστής ηγέτης του Θουκυδίδη σε περιόδους κρίσης και ο σύγχρονος παγκόσμιος ηγέτης», *Φιλοσοφείν: επιστήμη, εύνοια, παρρησία*, 27 (2023), σσ.161-188.

Τσακμάκης, Α., «Ηγέτες, Πλήθη και η Δύναμη της Δημόσιας Εικόνας: Η Πολιτική Επικοινωνία στον Θουκυδίδη», στο Αντ. Ρεγκάκος-Χ. Τσάγγαλης (επιμ.), *Τριάντα Δύο Μελέτες για τον Θουκυδίδη*. Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 2011, σσ.163-190.

Τσάτσος, Δ. Θ., *Συνταγματικό Δίκαιο Ι, Επιτομή, Δεύτερη αναθεωρημένη έκδοση*. Αθήνα-Κομοτηνή, ΑΝΤ. Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑ, 1982.

Τσέντος, Ι., «Ο νόμος και ο πολιτικός», στο Κ. Ι. Βουδούρης (εκδ.), *Η Πολιτική και ο Πολιτικός*. Αθήνα, Διεθνής Εταιρεία Ελληνικής Φιλοσοφίας σσ. 285-296.

Τσιριγώτης, Δ. «Η ανθρώπινη φύση στην Ιστορία του Θουκυδίδη», *Φιλοσοφείν: επιστήμη, εύνοια, παρρησία*, 27 (2023), σσ.189-216.

Τσίρος, Ν., *Η ανάδυση του πολιτικού στοιχείου στην κοινωνιολογία του Max Weber*. Αθήνα, Παπαζήσης, 2014.

Χατζοπούλου, Κ.Δ., «Η χρησιμότητα της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας στην κοινωνικοπολιτική σκέψη», *Σύμμεικτα Πολιτικού Στοχασμού, Πρακτικά Α΄ Πανελληνίου Συνεδρίου Πολιτικής Φιλοσοφίας*, Επιστ. και φιλολ. Επιμ. Μ. Γρηγοροπούλου – Κ.Γεωργιάδης, Καβάλα, Σαίτα, 2016, σσ.1-24

Περίληψη

Η παρούσα μελέτη στοχοθετείται στη φιλοσοφική ενδοσκόπηση των εννοιών της πολιτικής και της ηγεσίας, όπως αυτές εγγράφονται φιλοσοφικά στην Θουκυδίδη *Ευγγραφή* και στον *Πολιτικό* του Πλάτωνα. Ειδικότερα, εξετάζονται οι απαρχές του θεωρητικού στοχασμού πάνω στην έννοια του πολιτικού ως εκείνο το στοιχείο που συγκεράζει τις ανομοιότητες των μελών της πόλης και δύναμει μπορεί να εκφράσει το γενικό συμφέρον της κοινωνίας ως ολότητα. Η ενδελεχής εξέταση του θουκυδίδειου κειμένου αναφύει όλες εκείνες τις οντολογικές παρατηρήσεις σχετικά με την ανάπτυξη της ανθρώπινης φύσης και των εκτροπών της, σε συνδυασμό με τον τρόπο κατανόησης του πολιτικού γίνεσθαι εμπεδωμένο εντός της εμπειρικής πραγματικότητας στο πλαίσιο της αρχαίας ελληνικής πόλης. Ο πλατωνικός *Πολιτικός* επιχειρεί τη θεμελίωση της πολιτικής επί μιας επιστημονικής βάσης, εξετάζοντας εναλλακτικούς τύπους ηγεσίας και εν τέλει ευρίσκοντας το ιδανικό παράδειγμα ηγήτορα στον βασιλικό-υφαντή. Η μελέτη, λοιπόν, των δύο ανωτέρω κειμένων παρέχουν μια ενδιαφέρουσα- από φιλοσοφικής άποψης- επαναπροσέγγιση των εννοιών της πολιτικής και της ηγεσίας, παρ' όλο που η θεώρηση του Θουκυδίδη εγγράφεται στο πλαίσιο μιας πολιτικής σκέψης, ενώ του Πλάτωνα στο πλαίσιο μιας φιλοσοφικής αναζήτησης.

Λέξεις-κλειδιά: Αρχαία Ελληνική Φιλοσοφία, Θουκυδίδης, Πλάτων, Πολιτική, Ηγεσία-Ηγέτης, Δίκαιο, Λήψη Απόφασης

Abstract

This thesis attempts the philosophical introspection of the concepts of politics and leadership, as they are philosophically inscribed in Thucydides' *History* and Plato's *Statesman*. Specifically, the thesis examines the beginnings of theoretical reflection on the political concept, which combines the dissimilarities of the members of the city and potentially can express the general interest of society as a whole. A close examination of Thucydides' text brings to light all of these ontological observations about the development of human nature and its perversions; combined with the way of understanding political process within the empirical reality in the context of the ancient Greek city. Plato's *Statesman* attempts to establish politics on a scientific basis by examining different types of leadership and finally finding out the ideal paradigm of a leader in the royal weaver. Therefore, the study of these two texts provides an interesting re-approach of the concepts of politics and leadership from a philosophical point of view, even though Thucydides' approach is inscribed in the context of a political thought, while Plato's in the context of a philosophical research.

Key-words: Ancient Greek Philosophy, Thucydides, Plato, Politics, Leadership-Leader, Justice, Decision making